АНТИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

Уредник
Др Мирон Флашар

Скенирао: Μίλοβαν έν Χριστω τω Θεω πιστός
βασιλεύς καί αύτοκράτωρ
Σερβίας καί 'Ρωμανίας

ПАУСАНИЈА

ОПИС ХЕЛАДЕ

II

КЊИГА VI—X

Превод са старогрчког и коментар
ЗОРА ЂОРЂЕВИЋ

Археолошки коментар
Др АЛЕКСАНДРИНА ЦЕРМАНОВИЋ КУЗМАНОВИЋ

МАТИЦА СРПСКА

Наслов оригинала
ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ
ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

ОПИС ХЕЛАДЕ

КЊИГА VI—X

ШЕСТА КЊИГА

ЕЛИДА II

1. После излагања о заветним даровима треба већ да поменем и статуе тркачких коња и људи-такмичара, као и других људи.[1] Сви олимпијски победници немају постављене статуе, већ има и оних који су се прославили у такмичењу или у другим подухватима а ипак нису стекли статуе.[2] Мој задатак приморава ме да такве изоставим, јер он не представља списак такмичара којима је припала олимпијска победа, већ попис заветних дарова и статуа. Нећу се бавити ни свима онима чије су статуе постављене, знајући колико је њих задобило венац од дивље маслине захваљујући повољном извлачењу коцке а не снази. Поменућу само оне који су се или сами нечим прославили, или су њихове статуе случајно урађене боље од других.

Десно од Хериног храма је статуа рвача Симаха, који је био родом из Елиде. До њега је Неолаида, Проксенов син, из Фенеја у Аркадији, који је победио у песничењу дечака. Затим долази Архедам, Ксенијев син, такође победник у рвању међу дечацима и сам родом Елиђанин. Статуе наведених победника израдио је Алип[3] из Сикиона, ученик Наукида из Арга. Натпис о Клеогену, Силеновом сину, каже да је он мештанин и да је победио са јахаћим коњем из властитог крда. Поред Клеогена постављени су Пиров син Динолох и Троил, Алкинов син. Они су такође пореклом из Елиде а припале су им различите победе. У исто време кад је био судија на Олимпијским играма, Троилу је успело да однесе двоструку победу у тркама с приколицама, једну

са коњским двопрегом, а другу са запрегом ждребаца. Победио је сто друге Олимпијаде. Отада су Елиђани донели закон да убудуће нико од судија не може да се такмичи у тркама с приколицама. Троилову статуу израдио је Лисип.[4] Динолохова мајка видела је у сну да у свом крилу држи сина овенчане главе. Због тога се Динолох вежбао за такмичење и престигао дечаке у трчању. Његова статуа је дело Клеона[5] из Сикиона. Што се тиче Киниске, Архидамове кћери, њеног порекла и олимпијских победа, то сам већ раније разјаснио у књизи о лакедемонским краљевима.[6] Поред Троилове статуе у Олимпији, израдио је Апел постоље од камена и на њему кола са коњском запрегом, кочијаша и статуу саме Киниске. На њему се налазе и натписи који се односе на Киниску. Уз Киниску су постављени Лакедемоњани којима су припале победе у тркама с приколицама. Анаксандар је први у породици проглашен за победника у трци с приколицама, али натпис, који се тиче њега, тврди да је још раније његов деда по оцу добио венац за победу у петобоју. Анаксандар је представљен како се моли богу, а Поликле, који је стекао надимак „Полихалк", такође је победио у трци с четворопрегом и његова статуа у десној руци држи победничку врпцу. Поред њега су два детета; једно држи точак, а друго тражи врпцу. А Поликле је, како натпис о њему каже, победио у трци с приколицама и у Пити и на Истму и у Немеји.

372. г. ст. е.

2. Статуу такмичара у панкратиону израдио је Лисип. Тај човек је први не само из Страта него из целе Акарнаније однео победу у панкратиону, а звао се Ксенарк, Филандридов син. После персијске најезде Лакедемоњани заиста постадоше најревноснији од свих Хелена у одгајивању коња. Јер, поред оних које сам већ поменуо, и ови одгајивачи коња из Спарте иза статуе такмичара из Акарнаније имају своје статуе: Ксенарк, Ликин, Аркесилај и његов син Лиха. Ксенарку је пошло за руком да победи и у Делфима и у Аргу и у Коринту. Ликин је у Олимпију довео ждрепце и пошто му је

један од њих био одбијен, упустио се са ждрепцима у трку одраслих коња и са њима победио. И он је у Олимпији као заветни дар поставио две статуе, дело Мирона Атињанина.[1] Што се тиче Аркесилаја и његовог сина Лихе, оцу су припале две олимпијске победе. Лиха је, будући да су у то време Лакедемоњани били искључени са игара, пустио у трку своја кола у име тебанског народа, а кочијаша који је победио сам овенчао победничком врпцом. Због тога су га судије казниле бичевањем и због тога Лихе се у време владавине краља Агида збио поход Лакедемоњана на Елиду као и битка у гају Алтис.[2] Када је рат престао, Лиха је тамо поставио статуу, али елиђански спискови о олимпијским победницима садрже као победника не име Лихе већ тебанског народа.

Близу Лихе стоји пророк Трасибул Елиђанин, син Енеје из породице Јамида, који се прорицањем изјаснио за Мантинејце у њиховом сукобу са Лакедемоњанима и краљем Агидом, Еудамидиним сином. На томе ћу се више задржати кад будем говорио о Аркађанима.[3] На Трасибуловој статуи налази се пегави гуштер, који му пуже по десном рамену, а поред њега лежи преполовљен жртвени пас и види му се јетра. Познато је да је прорицање помоћу јагањаца, јарића и телади установљено код људи из давнина, а Кипрани су пронашли како да проричу помоћу свиња, али нико није имао обичај да се за прорицање служи псима. Изгледа да је Трасибул установио неки свој начин прорицања по утроби паса. Пророци по имену Јамиди воде порекло од Јама. У једној оди Пиндар[4] каже да је Јам син Аполона и да је од њега добио пророчку моћ.

Поред Трасибулове статуе стоје Тимостен Елиђанин, који је задобио победу у трчању на дужини од једног стадија међу дечацима, и Милеђанин Антипатар, Клинопатров син, победник у песничењу дечака. Сиракужани, који су носили у Олимпију жртвени дар од Дионисија, покушали су благом да придобију Антипатровог оца да му се син прогласи Сиракужанином. Али Антипатар, не марећи нимало за тиранинове дарове, сам

се изјасни као Милеђанин и написа на статуи да је први од Јоњана посветио у Олимпији своју статуу. Његову статуу израдио је Поликлет, а Тимостенову Еутихид Сикиоњанин,[5] Лисипов ученик. Овај Еутихид је и Сиријцима на Оронту израдио статуу Тихе[6] (Среће), која је била на великој цени код мештана.

У гају Алтис поред Тимостенове статуе постављени су Тимон и његов син Есип, који као дете седи на коњу: дечаку је припала победа у коњској трци, а Тимон[7] је проглашен за победника у трци с приколицама. Статуе Тимона и његовог сина израдио је Дедал из Сикиона,[8] који је Елиђанима начинио и споменик у Алтису у знак сећања на победу над Лаконцима. Натпис на самском такмичару у песничењу каже да је његов учитељ Микон поставио статуу као заветни дар и да су Самљани најбољи од Јоњана у такмичарским вештинама и поморским биткама. То говори натпис, а о самом такмичару у песничењу не даје никаква обавештења. У близини се налази и Месењанин Дамиск, који је постао олимпијски победник у својој дванаестој години. Нарочито сам се чудио томе што је Месењане, кад су се повукли са Пелопонеза, напустила и срећа у олимпијским такмичењима. Наиме, осим Леонитска и Симаха из околине Месенског мореуза, није познато да је иједан други Месењанин, ни са Сицилије ни из Наупакта, задобио победу на Олимпијским играма. Чак и за њих двојицу Сицилијанци кажу да нису Месењани, већ да воде порекло од староседелаца Занкле. Заједно са Месењанима на Пелопонез се вратила и њихова срећа у олимпијским борбама. Јер када су Елиђани приредили Олимпијске игре годину дана после оснивања Месене,[9] тај Дамиск је победио дечаке у трчању на један стадиј, а њему су касније припале и победе у петобоју у Немеји и на Истму.

3. Сасвим уз Дамиска стоји статуа човека чије се име не помиње, а представља заветни дар Птолемеја, Лаговог сина. На натпису Птолемеј је самог себе назвао Македонцем, иако је био краљ Египта.[1] Ту је и натпис

на Хереји из Сикиона, дечаку-такмичару у песничењу, који каже да је победио као млад и да му је отац Херемон. Написано је и име уметника који је израдио његову статуу; то је био скулптор Астерион, Есхилов син. После Хереје налазе се месенски дечак Софије и Елиђанин Стомије. Софију је успело да престигне у трчању своје такмаце, дечаке, а Стомију да победи у петобоју у Олимпији и трипут на Немејским играма. Натпис на његовој статуи додаје да је Стомије, кад је предводио елиђанску коњицу, поставио победни знамен и да је од његове руке погинуо непријатељски војсковођа, пошто га је изазвао да се бори с њим у двобоју. Елиђани кажу да је тај заповедник био из Сикиона и да је предводио Сикиоњане, а да су они сами заратили против Сикиоњана, заједно са беотском војном силом, из пријатељства према Тебанцима. Изгледа дакле јасно да се поход Елиђана и Тебанаца на Сикион догодио после лакедемонског пораза код Леуктре.

Затим долази такмичар у песничењу из елиђанског Лепреја, Лабак, Еуфронов син и рвач из саме Елиде, Аристодем,[2] Трасидов син, коме су припале две победе у Пити. Аристодемова статуа је рад Дедала из Сикиона, Патрокловог сина и ученика. Статуу Хипа Елиђанина, који је савладао дечаке у песничењу, израдио је Дамокрит из Сикиона из школе Атичанина Критије,[3] од кога га дела четири генерације учитеља. Наиме, Птолих са Коркире је учио код самог Критије, а Птолихов ученик је био Амфион, код кога се поучавао Писон из Калаурије, који је био Дамокритов учитељ.[4] Кратин из ахајске Егире тада је био најлепши човек свога времена и веома вешто се рвао. Када је победио дечаке у рвању, Елиђани су му дозволили да постави и статуу свога учитеља. Статуу је начинио Кантар из Сикиона, чији је отац био Алексид, а учитељ Еутихид.[5]

Статуу Елиђанина Еуполема израдио је Дедал из Сикиона, а натпис на њој објављује да је победу у трчању на један стадиј за мушкарце на Олимпијади однео Еуполем, као и да су му припала два питијска венца у петобоју и још један на Немејским играма. Такође се о

Еуполему каже и ово: да су трку надзирала тројица судија од којих су двојица досудила победу Еуполему, а трећи Леонту из Амбракије и да је Леонт код олимпијског савета постигао да се казне глобом обојица судија који су победу доделили Еуполему.[6]

Еботину статуу Ахајци су поставили осамдесете Олимпијаде по наређењу Аполона Делфијског, а Еботина победа у трчању на стази од једног стадија догодила се шесте Олимпијаде. Како се онда Ебота могао борити заједно са Хеленима у бици код Платеје? Јер Мардоније и Персијанци претрпели су пораз код Платеје седамдесет и пете Олимпијаде. Ја пак морам да изнесем оно што Хелени говоре, али не морам свима да верујем. Друге догађаје у вези са Еботом изнећу у књизи о Ахаји.[7]

460. г. ст. е.

756. г. ст. е.

479. г. ст. е.

Статуу Антиоха, који је био пореклом из Лепреја, израдио је Никодам. Антиох је једном победио у Олимпији у панкратиону за мушкарце, а у петобоју по двапут и на Истамским и на Немејским играма. Јер грађани Лепреја се не плаше Истамских игара као сами Елићани.[8] Наиме, Хисмону Елићанину — његова статуа стоји близу Антиохове — кад се такмичио у петобоју, припала је победа и у Олимпији и у Немеји, али је јасно да је и он избегавао Истамске игре, исто као и други Елићани. Прича се да је Хисмон још као дечак оболео од мишићне реуме и да се зато вежбао у петобоју да би уз помоћ напорних вежби постао снажан и здрав човек, а то вежбање имало је да га оспособи и за славне победе. Његова статуа је Клеонов рад и држи старинске тегове за појачање залета при скоку. После Хисмона налази се статуа дечака-рвача Никострата, Ксеноклидовог сина, из Хереје у Аркадији. Њу је начинио Пантија,[9] који је, ако се изброје ученици почевши од Аристокла из Сикиона, од њега удаљен за пет генерација учитеља.

Дикон, Калибротов син, задобио је у трчању пет победа у Пити, три на Истамским игрма, четири у Немеји, а од олимпијских једну за дечаке, а две друге за одрасле мушкарце. Број његових статуа у Олимпији раван је броју његових победа. Кад је био дечак, проглашен је за Каулоњанина, што је и био, а касније се, подмићен, прогласио за Сиракужанина. Каулонију су у Италији основали Ахајци и њен оснивач је био Тифон из Егија. Кад су Пир, Еакидов син, и Тарентинци били у рату са Римљанима, неке градове у Италији разорили су Римљани а неке Епирци, и Каулонију, освојену од Кампанаца, који су чинили главни део римских савезника, снађе судбина да буде сасвим опустошена.

Уз Дикона се налази статуа Ксенофонта, Менефиловог сина, такмичара у панкратиону из Егија у Ахаји, а затим статуа Пирилампа Ефешанина, који је победио у трчању на дуге стазе. Ксенофонтову статуу израдио је Олимп, а Пирилампову вајар истог имена, родом из Месене испод Итоме, а не из Сикиона.[10]

Статуу Спартанца Лисандра, Аристокритовог сина, поставили су у Олимпији Самљани и њихов први натпис гласи:

Славном у Зевсовом гају, што са висине влада,
Стојим посвећен ја, Самљана државни дар.

Тај натпис даје обавештење о онима који су поставили статуу као заветни дар, а затим долази похвала самога Лисандра:

Земљи и Аристокриту славна и бесмртна дела,
Лисандре, изврши ти, стекавши углед и част.

Познато је да су Самљани и остали Јоњани, како то кажу сами Јоњани, ишарали оба зида.[11] Јер кад је Алкибијад са атинским тријерама дуж јонске обале био на врхунцу својих моћи, многи Јоњани су му се улагивали, и Алкибијадова бронзана статуа у Херином храму представља заветни дар Самљана. А кад су атичке лађе биле заробљене код Егоспотама, Самљани су у Олимпији поставили Лисандрову статуу, а Ефешани у Артемидином храму и статуу самог Лисандра и Етеоника и Фарнака и друге Спартанце, врло мало познате у хеленском свету. Али како су се прилике опет измениле и Конон 405. г. ст. е.

победио у поморској бици код Книда и планине по имену Дорион, тако се мењаху и Јоњани, па се Кононо- 394. г. ст. е. ва и Тимотејева статуа од бронзе могу видети у Херином храму на Саму, као и у Ефесу, у светилишту Ефешке богиње. То је тако одувек и Јоњани су се, исто као и сви људи, приклонили пред силом.

4. Близу Лисандрове статуе налази се ефешки такмичар у песничењу, који је савладао дечаке изишле на такмичење, а име му је Атенеј, па Сострат, одрастао мушкарац из Сикиона, такмичар у панкратиону с надимком Акрохерсит.[1] Он би ухватио противника за прсте и ломио их и не би га пуштао пре него што би осетио да се предаје. Њему је припало заједно дванаест победа на Немејским и Истамским играма, три у Олимпији и две у Пити. Сто четврте Олимпијске игре — прве на којима је Сострат победио — Елиђани нису уписали, 364. г. ст. е. јер их нису сами приредили, већ Пишани и Аркађани уместо њих. Поред Сострата је статуа рвача Леонтиска, родом са Сицилије, из околине Месенског мореуза. Кажу да су њега овенчали амфиктионци и два пута Елиђани и да је његов начин рвања сличан панкратиону Сострата из Сикиона, јер није умео да обори противнике, већ је побеђивао ломећи им прсте. Његову статуу израдио је Питагора из Регија,[2] изврстан вајар, ако је ико то био. Кажу да је он учио код Клеарха, Еухировог ученика, и самог родом из Регија, а да је Еухир био Коринћанин и да је похађао школу Спартанаца Сијадре и Харте.

Дечак, који обавија главу победничком врпцом, нека буде поменут због Фидије и његове вајарске вештине, јер иначе не знамо чију је статуу Фидија начинио. Елиђанин Сатир, од оца Лисијанакта из рода Јамида, победио је у песничењу пет пута у Немеји, два пута у Пити и два пута у Олимпији. Његова статуа је рад Силаниона Атињанина.[3] А други атички вајар Поликле,[4] ученик Стадијеја Атињанина, извајао је статуу ефешког дечака, такмичара у панкратиону, Аминте, Хеланиковог сина.

Хилон, Ахајац из Патре, задобио је у рвању међу мушкарцима две олимпијске победе, једну у Делфима, четири на Истму и три на Немејским играма. Ахајци су га сахранили о државном трошку, а било му је суђено да заврши живот у рату. То ми потврђује и натпис у Олимпији:

Двапут у Пити, Олимпији рвањем свладах људе,
Па у Немеји три, чет'ри на приморском Истму,
Хилон Хилонов из Патре, кога Ахајаца народ
Покопа врлине рад', пошто га уништи бој.

Натпис само толико објашњава, а ако ја сам, закључујући по времену када је Лисип начинио статуу, треба да одредим у коме је рату Хилон пао, изгледа ми да је или заједно са свим Ахајцима кренуо као војник на Херонеју, или да се једини од Ахајаца из личне храбрости и 338. г. ст. е. смелости борио против Антипатра и Македонаца код Ламије у Тесалији. 323. г. ст. е.

Одмах поред Хилонове постављене су две статуе. Једна представља човека по имену Молпион, а натпис каже да су га овенчали Елиђани. За другу статуу, на којој нема натписа, кажу да представља Аристотела из трачке Стагире и да ју је поставио као заветни дар или неки ученик или војник, јер је Аристотел био врло утицајан код Антипатра и раније код Александра. Содама из Аса под Идом у Троади први је од Еолаца из тога краја победио у Олимпији у трци на један стадиј за дечаке. Уз Содаму стоји Архидам, син Агесилаја, лакедемонског краља. Нисам пронашао да су Лакедемоњани пре тога Архидама поставили статуу иједног свог краља у страној земљи. Архидамову су статуу мимо других, како се мени чини, послали у Олимпију због његове смрти, јер га је суђени крај снашао у туђини и он је једини краљ у Спарти за кога се зна да је био лишен погребне свечаности. О томе сам опширније говорио у својој књизи о Спарти.[5] Еуанту из Кизика припале су победе у песничењу, једна олимпијска, за одрасле мушкарце, а на Немејским и Истамским играма за дечаке.

До Еуанта је статуа одгајивача коња и кола, а на њима се налази девојчица. Одгајивач се зове Ламп, а родно место му је један од новооснованих градова у Македонији, назван по оснивачу Филипу, Аминтином сину. Статуу дечака Киниска, такмичара у песничењу из Мантинеје, начинио је Поликлет. За Ерготела, Филаноровог сина,[6] који је у Олимпији двапут победио у трчању на дуге стазе и исто толико пута у Пити, на Истму и у Немеји, каже се да није пореклом из Химере, као што говори натпис на статуи, већ да је Крићанин из Кноса. Прогнан из Кноса од побуњеника, дошао је у Химеру, стекао грађанско право и задобио још многе друге почасти. Желео је дакле, као што је и природно, да на играма буде проглашен за Химеранина.

5. Статуа на високом постољу је Лисипово дело и представља највишег од свих људи осим такозваних хероја и било кога од смртног рода који је пре хероја могао постојати. Од људи нашег времена највиши је тај Пулидамант, Никијин син. Пулидамантов родни град Скотуса данас није настањен. Александар,[1] који је као тиранин владао Фером, заузео га је за време примирја и Скотушане, сакупљене у позоришту — случајно су тада држали скупштину — све побио, опколивши их копљаницима и стрелцима. Све одрасле мушкарце је поубијао, а жене и децу продао у ропство да би тим новцем платио надницу најамницима. Та несрећа снашла је Скотусу у време кад је Фрасиклид био архонт у Атини, сто друге Олимпијаде, на којој је Дамон из Турија други пут победио и то друге године те Олимпијаде. Скотушани, који су избегли пропаст, кратко време су остали у граду, а затим га и они напустише због оскудице, кад је судбина хтела да на све Хелене навали друга невоља, рат с Македонцима. 371. г. ст. е.

И други су се прославили победама у панкратиону, а Пулидаманту су, поред венаца стечених у панкратиону, пошли за руком и ови подухвати.[2] Брдовити део Тракије с унутрашње стране реке Неста, која тече кроз пределе Абдере, храни међу осталим зверима и лавове,

који су једном напали на Ксерксову војску и десетковали камиле, док су носиле намирнице. Ови лавови често тумарају у крају око Олимпа, планине чија је једна страна окренута према Македонији а друга према Тесалији и реци Фенеју. Ту на Олимпу је Пулидамант убио лава, велику и снажну звер, без икаквог оружја. На тај подвиг навела га је жеља за надметањем са Херакловим делима, јер предање каже да је Херакле савладао Немејског лава. Уз то је Пулидамант оставио у спомен још једно чудесно дело. Дошао је у стадо међу говеда и, зграбивши највећег и најбеснијег бика за једну од задњих ногу, држао га за папке и, док је бик скакао и отимао се, није га пуштао све док бик најзад није смогао сву своју снагу и отео се, остављајући папке у Пулидамантовим рукама. Прича се и како је кочијаша, који је журно терао кола, спречио да путује даље. Ухвативши једном руком задњи део кола, истовремено је зауставио и коње и задржао кочијаша. Кад је Дарије, Артаксерксов незаконити син, који је уз помоћ персијског народа свргнуо Согдија, законитог Артаксерксовог сина, и задобио власт уместо њега, постао краљ, а слушао је о Пулидамантовим делима, послао је гласнике који су му обећали дарове и тако га наговорио да дође пред њега у Сузу. Ту је изазвао тројицу Персијанаца, названих Бесмртнима,[3] да се заједно боре против њега и убио их. Нека од његових набројаних дела приказана су на постољу[4] статуе у Олимпији, а нека тумачи сам натпис. Али Хомерово пророчанство морало је снаћи оне који су се поносили својом снагом,[5] па и Пулидаманта, те је и он морао да пропадне због сопствене моћи. Наиме, Пулидамант је у летње време заједно са својим друговима у пићу ушао у једну пећину и случајно је тада, по некој злој срећи, таваница пећине почела да се руши и било је јасно да неће дуго одолевати, већ да ће убрзо пасти. Схвативши да долази несрећа, остали побегоше, а Пулидамант одлучи да остане и диже руке да задржи стење, које је падало, у уверењу да неће бити пригњечен планином.

6. Ту му је био крај. Поред Пулидамантове статуе у Олимпији стоје двојица такмичара из Аркадије и један из Атике. Статуу Мантинејца Протолаја, Дијалковог сина, који је победио у песничењу за дечаке, израдио је Питагора из Регија, статуу Наурикиде, Дамаретовог сина, рвача из Фигалије, Сикиоњанин Дедал, а Калије Атињанина, такмичара у панкратиону, сликар Микон из Атине.[1] Статуа такмичара у панкратиону из Менала, Андростена, Лохејевог сина, који је двапут победио у такмичењу мушкараца, дело је Никодама из Менала.[2] Уз њих је постављена статуа Еукла, Калијанактовог сина, пореклом Рођанина из породице Дијагорида.[3] Наиме, он је био син Дијагорине кћери и стекао је олимпијску победу у такмичењу мушкараца у песничењу. Његова статуа је Наукидов рад.[4] Поликлет из Арга, не онај који је израдио Херину статуу, већ Наукидов ученик, начинио је статуу дечака Агенора, рвача из Тебе. Њу је као заветни дар посветио Фокидски савез, јер је Теопомп, Агеноров отац, био државни пријатељ фокидског народа. Никодам, вајар из Менала, израдио је статуу Дамоксениде из Менела, такмичара у песничењу. Ту стоји и статуа дечака Ластратиде Елиђанина, који је освојио победнички венац у рвању. Припала му је и победа у Немеји, једна у такмичењу дечака и друга међу голобрадим младићима. Парабалонт, Ластратидин отац, стигао је први у двоструком трчању и, исписавши на вежбалишту у Олимпији имена оних који су победили на Олимпијским играма, оставио је потомству подстицај за надметање.

Толико о томе. Али не би било право да пређем преко Еутима, такмичара у песничењу, његових победа и онога чиме се прославио у другој области. Еутим је био родом од Локрана у Италији, који настањују предео око рта Зефирија и називао се Астикловим сином. Домаће становништво каже да није био његов син, већ реке Кекина, која дели подручја Локриде и Регија и сведочи о чуду код цврчака.[5] Јер цврчци у Локриди па све до Кекина певају као и други, али кад се пређе Кекин, цврчци из околине Регија не пуштају никакав

глас од себе. Говори се, дакле, да је Еутим био син те реке. На седамдесет и четвртим Олимпијским играма победио је у песничењу, али следеће Олимпијаде није могао поновити исти успех. Наиме, Теаген са Таса,[6] желећи да на истој Олимпијади однесе победу и у песничењу и у панкратиону, савладао је Еутима у песничењу, али није могао да задобије венац од дивље маслине у панкратиону, јер је био исцрпљен од претходне борбе с Еутимом. Осим тога, судије казне Теагена да плати један таленат као посвету богу, а други таленат одштете Еутиму, јер им се чинило да се такмичио у песничењу само из пакости према њему. Због тога су пресудили да посебно обештети Еутима. Седамдесет и шесте Олимпијаде Теаген је исплатио у сребру оно што је дуговао богу, а за накнаду Еутиму није се појавио као такмичар у песничењу. И на тој и на следећој Олимпијади победнички венац у песничењу добио је Еутим. Његова статуа је Питагорин рад и веома заслужује да се види. Пошто се вратио у Италију, Еутим се борио против Хероја, а то је било овако.[7] Кажу да су Одисеја, док је лутао после пада Троје, ветрови донели у разне градове Италије и Сицилије, па је са лађама стигао и у Темесу. Ту се неки од његових морнара опио и силовао девојку, па га мештани за тај злочин каменоваше. Одисеј пак, не марећи нимало за његову смрт, отплови с лађама. Међутим, дух каменованог морнара није пропуштао прилику да убија и напада становнике Темесе,[8] без обзира на године, све док им Питија, кад су Темешани већ кренули да сасвим напусте Италију, не забрани да беже. Још им заповеди да умилостиве Хероја одређујући му светилиште и градећи му храм, као и да му сваке године дају за жену најлепшу девојку у Темеси. Кад су извршили оно што им је бог заповедио, више се ни због чега нису плашили духа. Еутим је дошао у Темесу баш некако у време кад је народ приносио жртву духу, упознао њихове прилике и зажелео да уђе у храм, а кад је већ ушао, и да види девојку. Пошто ју је угледао, прво осети према њој сажаљење, а затим љубав. Девојка му се закуне да ће се удати за њега, ако је спасе, а Еутим

484. г. ст. е.

наоружан стаде чекати долазак духа. Победи га у боју и Херој, изгнан из земље, нестаде заронивши у море, па Еутим прослави свадбу, а мештани се заувек ослободише духа. А чуо сам још и ово о Еутиму, да је дочекао веома дубоку старост и да је, избегавши опет смрт, отишао од људи на неки други начин. Да је Темеса још настањена, сазнао сам од неког човека који плови морем ради трговине. То сам чуо, а имао сам среће да ово видим на слици. Била је то у ствари копија старе слике. На њој су се налазили младић Сибарид, река Калабар и извор Лика, а уз њих светилиште хероја и град Темеса. Међу њима беше и дух, кога је Еутим отерао, страшно црне коже и целим својим изгледом до крајности ужасан, а беше одевен у вучју кожу. На слици је словима било исписано и име духа као Лика.

7. Толико нека буде речено о томе. После Еутимове статуе стоје Питарх из Мантинеје, такмичар у трчању, и Хармид из Елиде, такмичар у песничењу, победници над дечацима. Пошто њих погледаш, стићи ћеш и до статуа такмичара са Рода, Дијагоре и његовог рода.[1] Стиснути један уз другог, они стоје у овом поретку: Акусилај, који је добио победнички венац у песничењу за мушкарце, и Доријеј, најмлађи, који је трипут узастопно победио у панкратиону на Олимпијским играма. Још пре Доријеја Дамагет је савладао све који су изашли на такмичење у панкратиону. Они су браћа и Дијагорини синови и уз њих стоји статуа Дијагоре, који је победио у песничењу за одрасле мушкарце. Његову статуу је израдио Мегаранин Каликле, син Теокосма, који је начино Зевсову култну статуу у Мегари.[2] И синови Дијагориних кћери вежбали су се у песничењу и стекли олимпијске победе, међу одраслим мушкарцима Еукле, син Калијанакта и Калипатире, Дијагорине кћери, а међу дечацима Писирод, кога је мајка, одевена у одело учитеља песничења, сама одвела на Олимпијске игре. Тај Писирод постављен је у Алтису поред статуе мајчиног оца. Кажу да је Дијагора дошао у Олимпију заједно са синовима Акусилајем и Дамагетом. Кад су

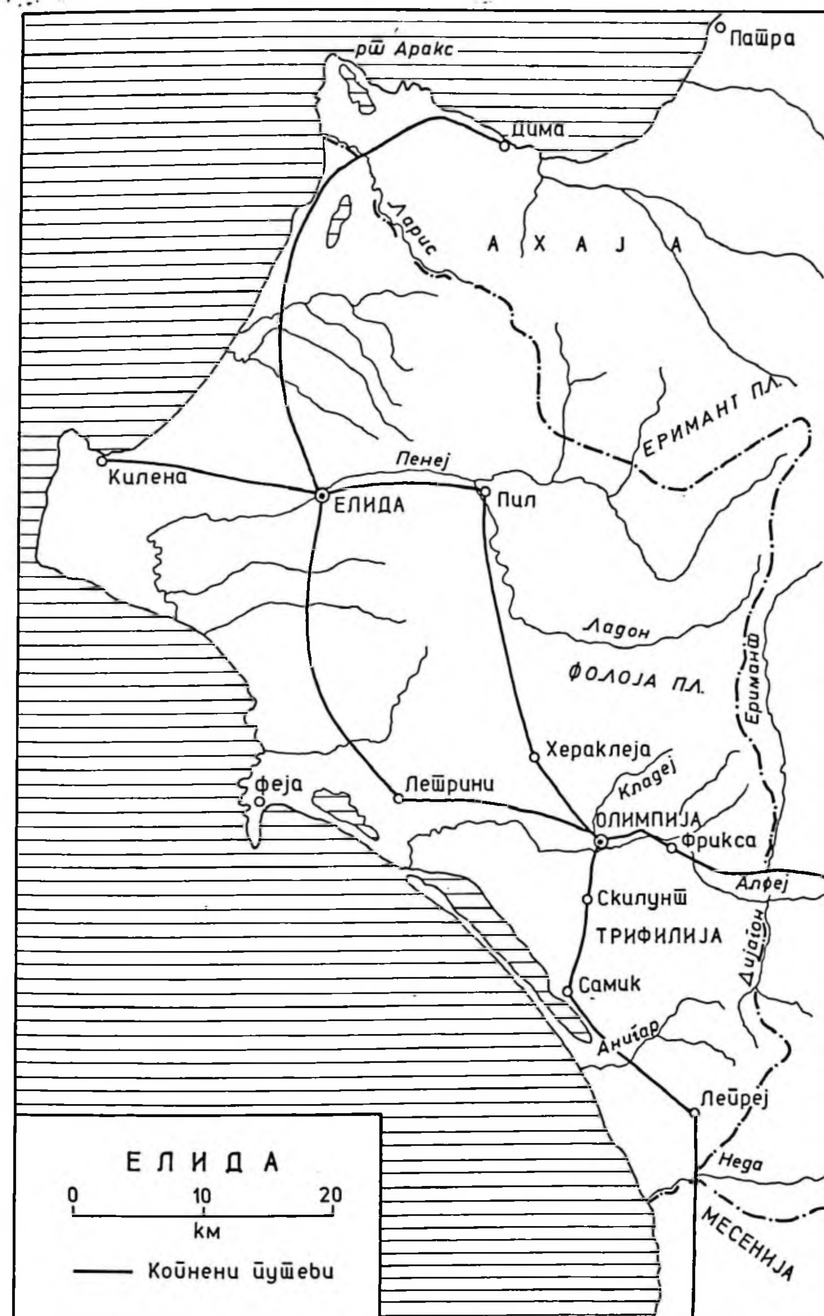

победили, младићи су носили оца кроз гомилу света, док су Хелени бацали на њега цвеће и називали га срећним због његових синова. Дијагора је родом био Месењанин по женској линији и водио је порекло од Аристоменове кћери. Доријеј, Дијагорин син, осим у Олимпији, победио је осам пута на Истамским и седам пута на Немејским играма. Каже се да је победио и на Питијским играма без борбе. Он и Писирод проглашени су за грађане Турија, јер су, прогнани са Рода од политичких противника, дошли у Турије у Италији. Касније се Доријеј вратио на Род. Изгледа да је од свих људи он једини сасвим отворено пристао уз Лакедемоњане, тако да се и борио против Атињана сопственим лађама, све док, заробљен од атичких тријера, није жив доведен у Атину. Пре него што је Доријеј доведен к њима, Атињани су се према њему односили с мржњом и љутином, али кад су, дошавши на скупштину, угледали тога тако великог и славног човека у положају заробљеника, променише свој став према њему и пустише га да оде не причинивши му никакво зло, иако су с правом могли да га казне.[3] Доријејева смрт приказана је у Андротионовом спису о Атици. Он каже да су тада у Кауну били краљева флота и Конон као њен заповедник и да је он наговорио Рођане да се одметну од Лакедемоњана и склопе савез са краљем и Атињанима. Даље говори да је Доријеј тада био одсутан са Рода и да се налазио у унутрашњости Пелопонеза, да је био заробљен од Лакедемоњана и доведен у Спарту, да су га они оптужили за издају и осудили на смртну казну. Ако је Андротион[4] рекао истину, чини ми се да жели да постави Лакедемоњане у исти ред с Атињанима, јер су и Атињани из непромишљености били неправедни према Трасилу и онима који су са њим командовали у бици код Аргинуских острва.[5] 406. г. ст. е.

Такву су славу стекли Дијагора и његово потомство. Алкенету из Лепреја, Теантовом сину, и њему самом и његовим синовима припале су олимпијске победе. Алкенет је победио у песничењу међу мушкарцима и још раније у такмичењу дечака. Његови синови,

Хеланик и Теант, проглашени су за победнике у песничењу међу дечацима, први осамдесет деветe Олимпијаде, а други следеће, и сви они имају постављене статуе у Олимпији. Поред Алкенетових синова стоје Гнатон из Дипаје у Меналији и Елиђанин Ликин. И њима је пошло за руком да у Олимпији савладају дечаке у песничењу. Натпис на Гнатоновој статуи каже да је био веома млад кад је победио. Његова статуа је дело Каликла из Мегаре. Човек по имену Дромеј (Тркач) заиста се показао на делу у трчању на дуге стазе постигавши две победе у Олимпији, исто толико у Пити, три на Истму и пет у Немеји. Прича се да је њему пало на памет да једе месо, а до тада се храна такмичара састојала од сира из котарица.[6] Дромејеву статуу израдио је Питагора, а Поликлет статуу до његове, која представља Елиђанина Питокла, такмичара у петобоју.[7] 424. г. ст. е.

8. Сократ из Пелене је однео победу над дечацима у трчању, а Елиђанин Амерт је савладао у Олимпији дечаке у рвању, а уз то је победио у Пити, у такмичењу одраслих мушкараца. Не кажу ко је творац Сократове статуе, а Амертову је начинио Фрадмон из Арга.[1] Еуанориди Елиђанину припала је победа у рвању међу дечацима и у Олимпији и у Немеји. Кад је изабран за судију, уписао је и сам имена олимпијских победника.[2]

Нисам веровао, осим о његовој победи у Олимпији, оно што су лажљиви људи рекли о такмичару у песничењу по имену Дамарх, родом Аркађанину из Парасије, како је приликом жртвовања Зевсу Ликејском људски лик променио у вучји и како је десете године после тога опет постао човек.[3] И не изгледа ми ни да Аркађани то помињу о њему, јер би о томе говорио и натпис, који гласи овако:

Жишељ Парасије ġрада родом Аркађанин сшашуу
Дамарх, Динише син, ову посшави шу.

Толико је о томе записано. Еубота из Кирене, пошто му је пророчиште у Либији предсказало будућу победу у

трчању, раније је себи израдио статуу и поставио је истог дана кад је био проглашен за победника. Кажу да је победио и у трци с приколицама на оној Олимпијади која је, по речима Елиђана, била непоуздана, зато што су на њој судили Аркађани.

Статуа Тиманта из Клеоне, који је стекао победнички венац у панкратиону за мушкарце, рад је Мирона Атињанина, а статуа Баукида из Трезена, који је у рвању савладао мушкарце, Наукидово је дело. Кажу да је смрт Тиманта[4] снашла на овај начин: пошто је престао да се такмичи, ипак је испробавао своју снагу затежући сваког дана велики лук. Када је отпутовао тада је прекинуо и вежбање са луком. По повратку, будући да није био у стању да затегне лук, запалио је ватру и жив се бацио у огањ. Ако се нешто слично томе већ догодило међу људима или ће се можда догодити, пре би се, по моме мишљењу, могло сматрати лудошћу него храброшћу.

После Баукида су статуе аркадских такмичара, Еутимена из самог Менала, који је освојио две победе у рвању, једну над мушкарцима, а другу још раније над дечацима, затим Филипа из Пелане у Азанији, победника у песничењу међу дечацима и Критодама[5] из Клитора, који је такође проглашен за победника у песничењу међу дечацима. Од њихових статуа ону Еутименову за победу над дечацима израдио је Алип, Дамокритову Клеон, а статуу Филипа из Азаније Мирон.[6] Оно што се тиче Промаха,[7] Дрионовог сина, такмичара у панкратиону из Пелене, биће укључено у моју књигу о Ахајцима. Недалеко од Промаха стоји статуа Тимаситеја родом из Делфа, рад Агеладе из Арга,[8] који је двапут победио у панкратиону у Олимпији и трипут у Пити. Он је у рату извршио дела славна по смелости, којима је срећа увек била наклоњена осим на крају. Кад је Исагора Атињанин заузео атински Акропољ ради успостављања тираниде, и Тимаситеј је у томе учествовао и био међу заробљенима на Акропољу, па га Атињани осудише на смртну казну због тога преступа.[9]

9. Теогнет Егињанин успео је да освоји победнички венац у рвању међу дечацима, а његову статуу је израдио Птолих Егињанин.[1] Учитељ Птолиху беше његов отац Синоонт, а њему Аристокле из Сикиона, Канахов брат, не мање славан. Није ми било могуће да схватим због чега Теогнет носи плод питомог бора и шипка; можда би код неких Егињана о томе могло постојати неко домаће предање. После статуе човека за кога Елиђани кажу да није уписан са осталима јер је проглашен за победника у касачкој трци, дакле, после његове статуе стоје Ксенокле из Меналије, који је савладао дечаке у рвању, и Алкет, Алкинов син, победник дечака у песничењу, такође Аркађанин из Клитора. Његову статуу је начинио Клеон, а Ксеноклову Поликлет.[2] Аристеј из Арга сам је победио у трчању на дуге стазе, а његов отац Химон у рвању. Њихове статуе стоје једна уз другу. Аристејеву статуу начинио је Пантија са Хија, који се учио код свога оца Сострата.[3] Како се мени чини, Химонове статуе спадају међу најпознатија дела Наукида, од којих је једна у Олимпији, а друга пренета из Арга у Храм мира у Риму.[4] Прича се и како је Химон оборио у рвању Тауростена Егињанина и како је Тауростен на следећој Олимпијади савладао све који су изишли на такмичење у рвању и како се привиђење налик на Тауростена појавило тога дана у Егини и објавило његову победу.[5] Статуу Фила Елиђанина, победника у рвању међу дечацима, израдио је Спартанац Кратин.[6]

Што се тиче Гелонове приколице, мени није пало на памет да мислим исто као и они који су пре мене рекли о томе ово, да је та приколица заветни дар Гелона, који је постао тиранин на Сицилији. На приколици постоји натпис да ју је посветио Гелон из Геле, Диноменов син, а време победе тога Гелона је седамдесет и трећа Олимпијада. А Гелон, који је био тиранин на 488. г. ст. е.
Сицилији, освојио је Сиракузу док је Хибрилид био архонт у Атини, друге године седамдесет и друге Олимпијаде, на којој је Тисикрат из Кротона победио у трчању на један стадиј. Јасно је дакле да би се већ пријавио 491. г. ст. е.
као Сиракужанин, а не као грађанин Геле. У ствари тај

Гелон би могао бити неки обичан човек истог имена са оцем, који је имао исто име као и тиранинов отац. Глаукија Егињанин начинио је и приколицу и статуу самога Гелона.[7]

Кажу да је на претходној Олимпијади Клеомед из Астипалеје, такмичећи се у песничењу са Иком из Епидаура, убио овога у борби. Пошто су га судије оптужиле за неисправну борбу и одузеле му победу, помахнитао је од жалости и вратио се у Астипалеју. Тамо навали на школу у којој је било око шездесеторо деце и обори стуб који је држао таваницу. Пошто је кров пао на децу, грађани га почеше гађати камењем, те он побеже у Атенин храм. Тамо уђе у дрвени ковчег, који се налазио у храму и повуче за собом поклопац, а Астипалејци су се узалуд мучили настојећи да отворе ковчег. Најзад разбише дрвени поклопац и, како нису пронашли Клеомеда ни живог ни мртвог, упутише посланике у Делфе да питају шта се догодило са Клеомедом. Кажу да им је Питија одговорила ово:

Последњи херој је Клеомед, грађанин Астипалеје,
Жртвама частите њега, јер је бесмртан сада.

Од тога времена Астипалејци указују почасти Клеомеду као хероју.[8] Поред Гелонове приколице стоји Филонова статуа, дело Глаукије из Егине. Том Филону је Симонид, Леопрепов син, саставио врло прикладно елегијски двостих:

Моја је земља Коркира, Филон је моје име,
Рвач сам, Глауков син, с олимпијске победе две.

Ту се налази и статуа Агаметора из Мантинеје, победника у песничењу међу дечацима.

10. Близу ових које сам набројао стоји Глаук[1] из Кариста. Причају да је он из Антедона у Беотији, по давнашњем пореклу потомак морског божанства Глаука. Глаук је имао оца Демила и кажу да је у почетку

обрађивао земљу. Кад му је једном пала оштрица са плуга, причврстио ју је на плуг, служећи се руком као чекићем. Случајно је Демил видео шта му је син учинио и због тога га је повео у Олимпију да се такмичи у песничењу. Тамо је Глаук, будући да је био неискусан у борби, био изубијан од противника и, кад се борио против последњег од њих, мислило се да је изнемогао од мноштва повреда. Говоре да му је отац тада довикнуо: „Сине, ударац као на плуг!" Тако је противнику задао снажнији ударац и сместа стекао победу. Прича се да је освојио и друге победничке венце, двапут у Пити, а по осам пута на Немејским и Истамским играма. Глаукову статуу је поставио његов син, а начинио је Глаукија из Егине. Статуа представља човека који се песничи без противника, јер је Глаук био највештији такмичар свога времена у песничењу. Кад је умро, кажу да су га грађани Кариста сахранили на острву, које се још и данас зове Глауково острво.

Дамарет из Хереје, његов син и унук, сви су задобили по две олимпијске победе. Дамарет је победио шездесет и пете Олимпијаде, када је први пут уведена у такмичење трка под пуном бојном опремом, а такође и следеће Олимпијаде. Његова статуа израђена је са штитом истим као и у наше време, а уз то и кацигом на глави и заштитним коленицама на ногама. Временом су то[2] избацили из тркачке опреме и Елијани и остали Хелени. Дамаретов син Теопомп, а такође и његов истоимени син, победили су, први у петобоју, а Теопомп други у рвању. Не знамо ко је израдио статуу рвача Теопомпа, а натпис каже да су статуе његовог оца и деде дела Еутелиде и Хрисотемида из Арга.[3] Натпис не износи код кога су учили, а гласи овако: 520. г. ст. е.

Ова начинише дела Еутелида и Хрисотемид,
Аргивци, научивши тај занат од оних пре.

Ик, син Николаиде из Тарента, задобио је олимпијски венац у петобоју и говори се да је касније постао најбољи учитељ петобоја свога доба.[4] После Ика стоји

Елиђанин Пантарк, победник у рвању међу дечацима, Фидијин љубимац. Уз Пантарка је приколица Клеостена, човека из Епидамна. То је дело Агеладе и стоји иза статуе Зевса, коју су Хелени поставили као заветни дар после битке код Платеје.[5] Клеостен је победио шездесет и шесте Олимпијаде и, у исто време кад и својим коњима, поставио је и своју и кочијашеву статуу. Записана су и имена коња, Феник и Корак, а са обе стране су и коњи уз јарам, с десне Кнакија, а с леве Сам. На приколици је елегијски двостих:

516. г. ст. е.

Постави мене Клеостен Понтијев из Епидамна,
С коњима задоби он Зевсов прелепи бој.

Тај Клеостен је први од одгајивача коња међу Хеленима поставио своју статуу у Олимпији. Што се тиче заветних дарова Милтијада Атињанина и Еуагоре Лаконца, Еуагорина приколица је без његове статуе, а оно што је Милтијад посветио у Олимпији, објаснићу на другом месту свога приповедања.[6] Грађани Епидамна живе на истој земљи на којој су и од давнина живели, али им град није и данас онај стари, већ је мало удаљен од њега. Име новога града је Дирахион, по његовом оснивачу.

Ликин из Хереје, Епикрадије из Мантинеје, Телон из Орестасија и Агијада из Елиде победили су у такмичењу дечака, Ликин у трчању, а они, које сам уз њега набројао, у песничењу. Епикрадијеву статуу израдио је Птолих Егињанин, Агијадину Серамб и сам родом из Егине, Ликинова статуа је Клеоново дело, а ко је начинио Телонову статуу, не помиње се.[7]

11. Поред ових се налазе заветни дарови Елиђана, Филип, Аминтин син, Александар, Филипов син, Селеук и Антигон. Антигонова статуа представља пешака, а остали су на коњу.

Недалеко од поменутих краљева стоји Теаген са Таса, Тимостенов син. Становници Таса кажу да Теаген није његов син, него да је Тимостен био свештеник

Хераклу са Таса, који се појавио налик на Тимостена и сјединио с Теагеновом мајком. Кад је дечак био у деветој години и враћао се из школе кући, причају да је бронзану статуу неког бога, која је стајала на тргу а која му се веома допала, извукао са места, ставио на једно раме и донео к себи. Грађани се због тога чина разбеснеше на њега, али један од њих, човек угледан и одмаклих година, није дозволио да убију дечака, већ је наредио да опет пренесе статуу из куће на трг. Пошто ју је пренео, дечак сместа постаде врло славан због своје снаге и његово се дело прочу по читавој Хелади.

Најпознатије од оних подухвата које је Теаген извршио на олимпијском пољу, мој спис је већ изнео, како је савладао Еутима, такмичара у песничењу и како су га Елиђани казнили глобом.[1] Прича се да је тада Мантинејац по имену Дромеј, као први човек за кога знамо, без борбе стекао победу у панкратиону. На следећој Олимпијади Теаген је био први у панкратиону. Припале су му и три победе у Пити, све три у песничењу, девет у Немеји и десет на Истму, неке у панкратиону, а неке у песничењу. У Фтији у Тесалији престао је са вежбама у песничењу и панкратиону. Настојао је да се међу Хеленима прослави и у трчању па је победио све такмичаре у трци на дуге стазе. Чини ми се да му је Ахил био идеал који је хтео да достигне тиме што ће однети победу у трчању у домовини онога који је био најбржи од такозваних хероја. Укупно је освојио хиљаду и четири стотине венаца. Кад је напустио овај свет, један од људи, који су га мрзели док је био жив, долазио би сваке ноћи до Теагенове статуе и бичевао бронзу, као да мучи самога Теагена. Статуа паде на њега и прекиде то злостављање, а кад је човек од тога умро, његови синови је оптужише за убиство. Становници Таса бацише статуу у море поводећи се за Драконовим прописима, јер је он, кад је Атињанима писао законе који се односе на убиство, обухватио и беживотне предмете, у случају да неки од њих падом убије човека.[2] Како током времена Ташанима земља није доносила никакав род, упутише посланике у Делфе, а њима бог прорече да приме натраг оне које су прогнали. Али, иако су прогнаници по божјем

налогу враћени, то није донело никаквог лека неплодности. Они и по други пут одоше до Питије и рекоше да је гнев богова остао на њима иако су извршили оно што им је било проречено. Тада им Питија одговори:

Пус̄тис̄те велики ваш Теа̄ен заборављен да је.

Док су они били у недоумици на који начин да поврате Теагенову статуу, кажу да су рибари који су се извезли на пучину да лове рибу, ухватили статуу мрежом и донели је опет на земљу. Ташани је поставише тамо где је и била од почетка и почеше јој приносити жртве као божанству.[3] Знам да су на многим местима и код Хелена и код варвара постављене статуе Теагена, да он лечи болести и ужива поштовање мештана. Теагенова статуа се налази у Алтису, а дело је Глаукије Егињанина.

12. У близини се налази приколица од бронзе и човек који се на њу попео. Са сваке стране приколице стоји по један тркачки коњ, а на коњима седе дечаци. То су споменици олимпијских победа Хијерона,[1] Диноменовог сина, који је као тиранин завладао Сиракузом после свога брата Гелона. Те заветне дарове није послао Хијерон, већ их је Диномен, Хијеронов син, даривао богу. Приколица је дело Онате из Егине,[2] а коњи са обе стране и дечаци на њима су Каламидов рад.[3]

Поред Хијеронове приколице је човек истог имена као и Диноменов син. И он је био тиранин у Сиракузи, а звао се Хијерон, Хијероклов син. После смрти Агатокла, претходног тиранина, Сиракужани су опет стекли новога тиранина, овога Хијерона, који је задобио власт друге године двадесет шесте Олимпијаде, када је Кирењанин Идеј победио у трчању на дужини од једног стадија. (275. г. ст. е.) Тај Хијерон је склопио савез са Пиром, Еакидовим сином, а истовремено и прославио свадбу свога сина Гелона оженивши га Нереидом, Пировом кћерком. Кад су Римљани због Сицилије ступили у рат са Картагињанима, ови су држали у својој власти више од половине острва. У почетку њиховог ратног сукоба, Хијерон

стаде на страну Картагињана, али убрзо затим, сматрајући да су Римљани јачи и поузданији пријатељи, пређе на њихову страну. Крај живота задесио га је од руке Динoмена, родом Сиракужанина, огорченог непријатеља тираниде.[4] Диномен је и после тога, кад се Хипократ, Епикидов брат, управо вратио из Ербеса у Сиракузу и почео да држи говоре маси, навалио на њега намеравајући да га убије. Међутим, пошто му је Хипократ пружио отпор, неки од војника телесне гарде га савладаше и убише. Хијеронове статуе у Олимпији, једну на коњу, а другу која га приказује као пешака, посветили су као заветни дар његови синови, а начинио их је Микон из Сиракузе, Никератов син.

После Хијеронових статуа стоје Ареј, лакедемонски краљ и Акротатов син, и Арат, Клинијин син, па опет Ареј на коњу. Аратова статуа је заветни дар Коринћана, а Арејева Елиђана. Нисам ни раније пропустио да поменем ни Арата ни Ареја,[5] а Арат је био проглашен и за победника у трци с приколицама. Елиђанин Тимон, Есипов син, учествовао је у Олимпији у трци с приколицама... то је од бронзе, а на њега се попела девојка, која по моме мишљењу представља Победу. Од статуа Калона, Хармодијева сина, и Хипомаха, Мосхионова сина, родом Елиђана, обојице победника у песничењу међу дечацима, статуу првог је израдио Дакип, а ко је начинио Хипомахову статуу, не знамо. Кажу да је он савладао три противника, а да при томе није примио ниједан ударац, нити задобио иједну телесну повреду. Натпис на приколици објашњава да су Теохрест из Кирене, који је одгајао коње на начин уобичајен код Либијаца, и он лично и, још раније, његов истоимени деда по оцу, победили у Олимпији у тркама с приколицама, а Теохрестов отац победио је на Истму. Елегијски стих сведочи да је Агесарх из Тритеје, Хемостратов син, победио у песничењу међу одраслим мушкарцима у Олимпији, Немеји, Пити и на Истму, а сматрам да није истинито оно што се у стиху тврди: да су грађани Тритеје[6] Аркађани. Јер оно што се односи на оснаваче градова у Аркадији, који су стекли неку славу, није

непознато, а зар није закључак Аркадског савеза, који је тада донесен, обухватио оне градове који су одавно били безначајни због своје слабости и због тога укључени у Мегалопољ. И не може се наћи у Хелади ниједан други град Тритеја, осим онога у Ахаји. Ипак неко би могао помислити да су тада грађани Тритеје припадали Аркађанима, баш као што се и сада неки од Аркађана убрајају у Аргивце. Агесархова статуа је дело Поликлових синова, о којима ће у моме спису бити говора касније.[7]

13. Питагорин је рад статуа Астила из Кротона,[1] који је у Олимпији задобио три победе заредом у трчању на један стадиј и у двоструком трчању. Зато што се приликом две последње победе изјаснио као Сиракужанин да би се додворио Хијерону, Диноменовом сину, Кротоњани његову кућу прогласе за затвор и уклоне његову статуу, која је била постављена поред храма Хере Лакиније.

У Олимпији се налази и стела, која помиње победе Лакедемоњанина Хионида.[2] Изгледају глупи они који мисле да је Хионид сам поставио стелу, а не лакедемонски народ. Ако дакле тада, као што се тврди на стели, и није било трке у бојној опреми, како би Хионид могао знати да ће је некад доцније Елиђани увести? Још глупљим се показују они који говоре за статуу, што стоји поред стеле, да представља Хионида, а дело је Мирона Атињанина.

Слично Хиониду прославио се и Ликијац Хермоген из Ксанта, који је на трима олимпијадама осам пута освојио венац од дивље маслине и од Хелена добио надимак Коњ. Такође би предмет твог дивљења могао бити и Полит. Тај Полит је био из Керама у Карији, а показао је у Олимпији свеколику вештину у трчању. Он је са трка на најдуже и најнапорније стазе за најкраће време прешао на најкраће и најбрже трке, па је победивши истог дана и у трчању на дуге стазе и у трчању на један стадиј, додао својим победама и трећу, у двоструком трчању. А Полит је на другој... и четворица, како их

је коцка поређала, а не пуштају их све заједно у трку. Они, који су победили у сваком поретку, поново трче за награду. Тако ће онај који буде стекао венац за трчање на један стадиј однети две победе. Подвизи Леониде Рођанина у трчању спадају међу најславније.[3] Док је био на врхунцу својих моћи, истакао се брзином на четири олимпијаде и стекао укупно дванаест победа у трчању.

Недалеко од Хионидове стеле у Олимпији стоји статуа Скаја Самљанина, Дуријевог сина, који је победио у песничењу међу дечацима. Она је дело Хипије, ... сина, а натпис на њој тврди да је Скај победио кад је самски народ био прогнан са острва,[4] а прилику... народ на своје властито. Поред тиранина постављена је статуа Дијала, Полидовог сина, родом из Смирне, који каже да је први од Јоњана задобио венац у панкратиону међу дечацима. Статуе Терсилоха са Коркире и Аристиона из Епидаура, Теофиловог сина, израдио је Поликлет Аргивац. Аристиону је припао венац у песничењу међу мушкарцима, а Терсилоху међу дечацима. Статуа Бикела, који је први од Сикиоњана победио у песничењу међу дечацима, рад је Канаха из Сикиона, који је учио код Поликлета Аргивца.[5] Уз Бикела стоји човек у пуној бојној опреми, Мнасеја Кирењанин с надимком Либијац. Његову статуу начинио је Питагора из Регија. Агемаху из Кизика са азијског копна... натпис на статуи казује да се родио у Аргу. Од града Накса,[6] који су некад на Сицилији основали Халкиђани са Еурипа, нису нам остале чак ни рушевине. Што је име Накса остало за каснија поколења, нека се најпре сматра заслугом Тисандра, Клеокритовог сина. Четири пута је победио у Олимпији у рвању међу мушкарцима, а исто толико победа припало му је и у Пити, али тада ни Коринћани ни Аргивци нису још имали податке о свим победницима у Немеји и на Истму.

Кобила Коринћанина Фидоле, како Коринћани помињу, звала се Аура (Поветарац) и још у почетку трке успела је да збаци јахача. Настављајући ипак да трчи како ваља, окренула се око мете и кад је чула трубу, још

више је убрзала кас и прва стигла до судија, схватила да је победила и престала да трчи. Елиђани прогласе Фидолу за победника и дозволе му да постави статуу кобиле. И Фидолиним синовима припала је победа у коњској трци; коњ је приказан на стели, на којој је и натпис:

Ликос на Истму једанпут, с победе две овде брзи
Фидоле синова дом овенча тако он.

Међутим, записи Елиђана о олимпијским победницима не слажу се са натписом. По њиховим забелешкама победа Фидолиних синова збила се на шездесет и осмој Олимпијади и ни на једној више. Знајте да је то тачно. 508. г. ст. е. Агатин, Трасибулов син и Телемах, обојица Елиђани, имају постављене статуе, Телемах[7] за победу у трци с приколицама, а Агатинову статуу посветили су Ахајци из Пелене. И атински народ је поставио статуу Аристофонту, Лисиновом сину, који је савладао мушкарце у панкратиону на играма у Олимпији.

14. Ферија из Егине, чија статуа стоји поред Аристофанта Атињанина, сматран сувише младим и оцењен као неприкладан за рвање на седамдесет и осмој Олимпијади, одбијен је са такмичења, али је на следећој при- 468. г. ст. е. мљен и тада је победио у рвању међу дечацима. Различит од Феријиног и управо сасвим супротан био је случај Никасила Рођанина у Олимпији. Како је имао осамнаест година, Елиђани му нису допустили да се рве са дечацима, али је зато победио међу мушкарцима и био проглашен за победника. Касније је проглашен за победника и у Немеји и на Истму. Но у двадесетој години задесила га је смрт пре него што се вратио кући на Род. Подвиг родског рвача у Олимпији надмашио је по моме мишљењу Артемидор, родом из Трала. На Олимпијским играма Артемидор није имао успеха такмичећи се међу дечацима у панкратиону, а узрок његовог пораза била је његова претерана младост. Кад је дошло време игара, које приређују Јоњани из Смирне,[1] његова снага је заиста у толикој мери порасла да је, такмичећи се у панкратиону, истог дана савладао своје противнике из Олимпије, поред дечака и оне које зову голобрадима и, као треће, најодабраније од мушкараца. Кажу да је добио борбу против голобрадих захваљујући храбрењу свога учитеља панкратиона, а против одраслих мушкараца јер га је увредио један противник у панкратиону. Артемидор је стекао олимпијску победу над мушкарцима на двеста дванаестој Олимпијади. Уз Никасилову статуу 68. г. ст. е. налази се мали бронзани коњ, кога је поставио Крокон из Еретрије, задобивши победнички венац у коњској трци, а близу коња је Телест Месењанин, победник у песничењу међу дечацима. Телестова статуа је Силанионово дело.

Статуу Милона, Диотимовог сина, начинио је Дамеја и сам из Кротона. Милону је припало у Олимпији шест победа у рвању, једна од њих у такмичењу међу дечацима, а у Пити шест међу одраслим мушкарцима и једна међу дечацима. Дошао је у Олимпију да се рве по седми пут, али није успео да обори Тимаситеја, свог земљака и младог човека, који штавише није хтео ни да му се приближи. Говори се и како је сам Милон донео своју статуу у Алтис, а прича се и о његовим подвизима са наром и диском. Нар би тако чврсто држао да му га нико силом није могао отети, нити би га он сам оштетио притиском, а стојећи на подмазаном диску, изругавао је руглу оне који би га нападали и гурали са диска. А приређивао је и друге овакве представе. Обавио би око чела уже као кад би ставио победничку врпцу или венац. Задржавајући уснама дах и пунећи крвљу вене на глави, раскидао би га снагом својих вена. Прича се да би део десне руке од рамена до лакта пуштао да лежи низ ребра, а део од лакта испружио право, палац би окренуо навише а други прсти би остали да заједно леже по реду. Мали прст, који би се нашао доле, нико не би могао померити, чак и ако би силом покушао да га савије. Кажу да је погинуо од дивљих звери. Случајно је у области Кротона наишао на сасушено стабло, а уметнути шипови држали су дрво. Милон из уображености стави руке у отвор дрвета, шипови исклизну и

тако он, пошто га је дрво заробило, постаде плен вукова.[2] Врло често се у пределу Кротона та звер креће у великим чопорима.

Такав крај стигао је Милона. Статуу Пира,[3] Еакидовог сина, који је био краљ у Теспротиди и извршио многа дела вредна помена, о којима сам говорио у књизи о Атињанима, посветио је у Алтису Трасибул Елиђанин. Поред Пира на стели је обликован у рељефу мали човек са фрулама. Њему су, као другом човеку после Сакаде Аргивца, припале победе у Пити. Сакада је победио на играма, које су приредили амфиктионци једанпут, кад се још није добијао венац, а после тога двапут, кад се додељивао. Затим је Питокрит из Сикиона шест пута победио на Питијским играма као једини свирач на фрули. Познато је да је на Олимпијским играма шест пута свирао на фрули у петобоју. Зато је Питокриту у Олимпији постављена стела с натписом.

Плоча фрулаша Питокрита сина Калиника то је.

Етолски савез је посветио статуу Килона, који је Елиђане ослободио Аристотимове тираниде. Статуу Месењанина Горга, Еуклетовог сина, победника у петобоју, израдио је Беоћанин Терон,[4] а Атињанин Силанион статуу Дамарета, такође Месењанина, који је победио у песничењу међу дечацима. Анаухида Елиђанин, Филијев син, освојио је победнички венац у рвању међу дечацима, а касније међу одраслим мушкарцима. Не знамо ко је начинио његову статуу, а статуа Аноха Тарентинца, Адамантовог сина, који је однео победу у трци на један и у трци на два стадија, дело је Агеладе Аргивца. За дечака који седи на коњу и човека који стоји поред коња натпис каже да су Ксеномброт са меропског Коса,[5] који је слављен као победник у коњској трци, и Ксенодик, који је проглашен за победника у песничењу међу дечацима. Ксенодикову статуу израдио је Пантија,[6] а Ксеномбротову Филотим из Егине. Две статуе Пита, Андромаховог сина, родом из Абдере, начинио је Лисип, а поставили су је као заветни дар војници. Из-

гледа да је Пит био некакав заповедник најамника, или на неки други начин искусан војник.

Ту се налазе и статуе победника у трчању међу дечацима, Менептолема из Аполоније у Јонском заливу и Коркиранина Филона, а уз њих је и Хијероним са Андра, који је у Олимпији у петобоју савладао Тисамена,[7] који ће касније служити као пророк Хеленима у борби против Мардонија и Персијанаца код Платеје. Поред тога Хијеронима налази се и дечак-рвач, такође Андранин, Прокле, Ликастидин син. Од уметника који су направили статуе рвачима једноме је име Стомије,[8] а другоме, који је извајао Прокла, Сомис. Елиђанин Есхин стекао је две победе у петобоју и исто толико статуа колико и победа.

15. Архипу из Митилене, који је победио мушкарце-такмичаре у песничењу, Митилењани приписују у славу и то што је у Олимпији, Пити, Немеји и на Истму стекао победнички венац кад није имао више од двадесет година. Статуа дечака-такмичара у трчању Ксенона, Калителовог сина, из Лепреја у Трифилији, дело је Пирилампа Месењанина, а ко је творац статуе Клиномаха Елиђанина, не знамо. Иначе, Клиномах је проглашен за победника у петобоју. Натпис на статуи Пентарка Елиђанина каже да је она заветни дар Ахајаца. Наиме, он је склопио мир између Ахајаца и Елиђана и они, који су били заробљени од обеју зараћених страна, ослобођени су захваљујући њему. Тај Пентарк је победио и у коњској трци, па у Олимпији постоји и споменик у част те победе. Статуу Олиде Елиђанина посветио је народ Етолије, а статуа Харина Елиђанина постављена је због победе у двоструком трчању и трци под оружјем. Поред ње је статуа Агела са Хија, а рад је Теомнеста из Сарда.[1]

Статуу Клитомаха Тебанца поставио је његов отац Хермократ, а ово су његова славна дела. На Истму је савладао мушкарце, такмичаре у рвању и истога дана победио у борби оне који су се надметали у песничењу и панкратиону. Све победе у Пити, укупно три, однео је у панкратиону. У Олимпији је тај Клитомах проглашен

за победника и у панкратиону и у песничењу, као први после Теагена са Таса.[2] На сто четрдесет првој Олимпијади однео је победу у панкратиону. (216. г. ст. е.) На следећој Олимпијади тај Клитомах се појавио као такмичар у панкратиону и песничењу, а појавио се и Елиђанин Капар, који је желео да се истога дана такмичи и у рвању и у панкратиону. Пошто је Капру припала победа у рвању, Клитомах рече судијама да би било праведно ако би се почело с борбама у панкратиону пре него што он задобије повреде у песничењу. Заиста је право говорио и тако, пошто се почело с такмичењем у панкратиону, иако побеђен од Капра, ипак се у песничењу борио врло срчано и телесно чио.[3]

Јоњани из Еритре поставили су статуу Епитерса, Метродоровог сина, који је освојио у песничењу две победе у Олимпији, две у Пити и такође у Немеји и на Истму.[4] Они су дакле посветили статуу тога Епитерса. Сиракужани поставише о државном трошку две Хијеронове статуе, а трећу његови синови. Мало раније сам објаснио како је тај Хијерон био имењак Диноменовом сину и како је слично њему био сиракужански тиранин. Статуу Елиђанина Тимоптолија, Лампидовог сина, даровали су грађани Пале, који чине четвртину Кефаленаца.[5] Ти грађани Пале из давнина су се звали Дулихијани. Ту се налазе и статуе Архидама, Агесилајевог сина и неког човека који изгледа као ловац. Знајте да су статуе Деметрија, који је повео војску против Селеука и био заробљен у бици, и његовог сина Антигона, заветни дарови грађана Бизанта.[6] Спартанцу Еутелиди припале су две победе над дечацима на тридесет осмој Олимпијади, једна за рвање, а друга у петобоју. (628. г. ст. е.) То је био први и последњи пут да је дечацима било допуштено такмичење у петобоју. Ту је и стара Еутелидина статуа, а слова на постољу су временом постала нејасна.[7] После Еутелиде је опет статуа Ареја, лакедемонског краља,[8] а поред њега се налази Горг Елиђанин. Горг је једини човек до мога времена коме су у Олимпији припале четири победе у петобоју, поред једне победе у двоструком трчању и једне у трци под оружјем.

(Владао 323—285. г. ст. е.) За статуу, уз коју стоје дечаци, кажу да представља Птолемеја, Лаговог сина. Поред ње су две статуе Елиђанина Капра, Питагориног сина, који је истог дана освојио победнички венац и у рвању и у панкратиону. Тај Капар је био први човек коме су припале те две победе. Кога је он победио у панкратиону мој спис је већ раније разјаснио.[9] У рвању је савладао Елиђанина Пеанија, који је био победник у истој области и на претходној Олимпијади и уз то био овенчан на Питијским играма за победу над дечацима у песничењу и опет за победу над мушкарцима у рвању и песничењу, све истога дана.

16. Ове победе Капру нису припале без великих мука и много напора. У Олимпији су и статуе Анаухиде и Ференика, родом Елиђана, који су стекли венце за победу у рвању међу дечацима. Статуу Плистена, сина Еуридама,[1] који је предводио Етолце против Гала, посветили су Теспијци. Елиђанин Тидеј је посветио статуе Антигона, Деметријевог оца и Селеука.[2] Селеукова слава проширила се међу све људе и са других разлога, а нарочито због Деметријевог заробљавања. Тимону је успело да победи на свима хеленским играма у петобоју осим на Истамским, на којима није учествовао као такмичар са истих разлога као и остали Елиђани.[3] Натпис на његовој статуи даје и друге податке о њему: да је учествовао са Етолцима у походу против Тесалаца и постао заповедник страже у Наупакту из пријатељства према Етолцима. Недалеко од Тимонове статуе стоји Хелада, а уз Хеладу Елида. Хелада једном руком овенчава Антигона, који је био старатељ Деметријевог сина Филипа, а другом самог Филипа, док Елида ставља венац на чело Деметрију, који је ратовао против Селеука, и Птолемеју, Лаговом сину.[4]

Аристиду Елиђанину припала је у Олимпији победа за трку под оружјем, затим су му припале победе за двоструко трчање у Пити и у такмичењу дечака у коњској трци на Немејским играма, како тврди натпис на његовој статуи. Дужина трке на коњској стази равна је

дужини два двострука трчања људи. Та трка је била изостављена са игара у Немеји и на Истму, али ју је краљ Хадријан повратио Аргивцима на Немејским зимским играма.[5]

Сасвим близу Аристида стоји статуа Меналка Елиђанина, који је у Олимпији проглашен за победника у петобоју, затим статуа Филонида, Зотовог сина, родом са Херсонеса на Криту, гласника Филиповог сина Александра. После њега је Бримија Елиђанин, победник у песничењу међу одраслим мушкарцима, па Леонида са Накса у Егејском мору,[6] чија је статуа заветни дар Аркађана из Псофиде, онда статуа Асамона, који је победио у песничењу међу одраслим мушкарацима, затим Никандрова за две победе у двоструком трчању у Олимпији, а он је освојио и шест победа у Немеји, што их је задобио у разним тркама. Асамон и Никандар били су Елиђани; Никандрову статуу начинио је Даип, а Асамонову Пирилами Месењанин. Еуалкиди Елиђанину припала је победа у песничењу међу дечацима, а Селеади Лакедемоњанину у рвању међу мушкарцима. Ту се налазе и мала кола Полипита Лаконца, а на истој стели је и рвач Калител, Полипитов отац. И један и други су победили, Полипит у трци с приколицама, а Калител у рвању. Статуе обичних људи Елиђана, Лампа, Арнисковог сина и ... Аристарховог сина, поставили су Псофиђани, или зато што су им они били државни пријатељи, или што су према њима испољили неку другу склоност. Између њих стоји Лисип Елиђанин, који је победио дечаке-такмичаре у рвању. Његову статуу израдио је Андреја из Арга.[7]

Лакедемоњанину Диностену припала је олимпијска победа у трчању на један стадиј међу мушкарцима и он је у Алтису поред своје статуе поставио и стелу. Растојање од Олимпије до друге стеле у Лакедемону износи шест стотина и шездесет стадија. Теодор, који је задобио победу у петобоју, па Питал, Лампидов син, победник у песничењу међу дечацима и Неолаида, који је освојио победнички венац у трчању на један стадиј и у трци под оружјем, сви су они, нека се зна, били

Елиђани. О Питалу кажу још и ово: да је пресудио кад је избила свађа око граница међу Аркађанима и Елиђанима. Његова статуа је рад Стенида из Олинта.[8] Затим долази Птолемеј на коњу и поред њега такмичар из Елиде, Пеаније, Даматријев син, који је у Олимпији однео победу у рвању и још две на Питијским играма. Ту су и Клеарет Елиђанин, који је освојио победнички венац у петобоју, и приколица Глаукона Атињанина, Етеокловог сина. Тај Глаукон је проглашен за победника у трци с приколицама са запрегом коња.

17. За човека који обилази Алтис по мојим упутствима, ово је било највредније да се види. Али, ако би желео да од Леонидеја[1] десном страном дођеш до великог жртвеника,[2] од онога на шта ћеш наићи, треба да запамтиш ово. Ту су и Демократ са Тенеда, који је победио мушкарце у рвању, и Елиђанин Кријаније, победник у трци под оружјем. Демократову статуу начинио је Милеђанин Дионисикле, а Кријанијеву Македонац Лис.[3] Статуе Клазомењанина Херодота и Филина са Коса, Хегеполидовог сина, посветили су њихови суграђани, Херодотову зато што је први од Клазомењана проглашен у Олимпији за победника у трчању на један стадиј међу дечацима, а Филинову због његове славе, јер је у Олимпији освојио пет победа у трчању, у Пити и Немеји по четири, а на Истму једанаест. Статуу Птолемеја, сина Птолемеја Лага, посветио је Македонац Аристолај. Ту је посвећена и статуа Милеђанина Буте, Полиниковог сина, победника у песничењу међу дечацима, као и статуа Каликрата из Магнесије на Летеју, који је освојио два победничка венца за трчање под оружјем. Каликратова статуа је Лисипово дело. Енатиону је припала победа у трчању на један стадиј међу дечацима, а Алексибију у петобоју. Алексибијев завичај је Хереја у Аркадији, а статуу му је извајао Акестор. Натпис не даје на знање које је Енатионово родно место, већ само објашњава да је он аркадског порекла. Колофоњани Хермесијанакт, Агонејев син, и Икасије, син Ликина и Хермесијанактове кћери, обојица су побе-

дили у рвању међу дечацима, а Хермесијанактову статуу су као заветни дар поставили Колофоњани о јавном трошку.

Близу њих су Елиђани, победници у песничењу међу дечацима, Херил, рад Стенида из Олинта, и Теотим, рад Детонде из Сикиона.[4] Теотим је био син Мосхиона, који је учествовао у походу Филиповог сина Александра против Дарија[5] и Персијанаца. Затим су ту опет двојица Елиђана, Архидам, победник у коњској трци с четворопрегом, и Епераст, Теогонов син, који је однео победу у трчању под оружјем. На крају натписа Епераст каже да је он пророк из рода Клитида:

Клитида с језиком светим потомак дичим се што сам,
Врач, Мелампődида крв, јесам боголиких ја.

Јер Мантије је био син Мелампода, сина Амитаоновог, а његов син је био Оикле, а Клитије је био син Алкмеона, унук Амфијарајев, праунук Оиклов. Алкмеон је добио од Фегејеве кћери сина Клитија, који се преселио у Елиду, бежећи од живота у заједници са мајчином браћом, јер је знао да су они смислили Алкмеоново убиство.[6]

Од статуа измешаних са мање значајним заветним даровима треба видети статуу Елиђанина Алексиника — рад Кантара из Сикиона[7] — победника у рвању међу дечацима и статуу Горгије из Леонтина. Еумолп каже да је он сам у Олимпији поставио Горгијину статуу, будући да је био унук Деикрата, који се оженио Горгијином сестром. Горгија је био Хармантидов син и прича се да је први оживео говорничку вештину, која је међу људима била сасвим занемарена и замало заборављена.[8] Кажу да се Горгија прославио на олимпијској скупштини својом речитошћу и кад је дошао у Атину као посланик заједно са Тисијом. И Тисија[9] је на други начин допринео говорништву и за своје време најуверљивије написао једној Сиракужанки имовински захтев. Али ипак је Горгија у Атини стекао славу већу од његове, јер је Јасон, тиранин у Тесалији, ставио њега испред

таквог човека као што је био Поликрат,[10] који није стекао мали углед у атинској школи. Кажу да је Горгија живео сто пет година. Леонтине су једном разорили Сиракужани, али у моје време град је опет био настањен.[11]

18. Ту су и бронзана приколица Кратистена из Кирене и Победа, која се попела на приколицу, и сам Кратистен. Јасно је да му је припала победа у трци са приколицама. Прича се да је Кратистен био син Мнасеје, тркача, кога су Хелени назвали Либијац. Његови заветни дарови у Олимпији су дело Питагоре из Регија.

Знам да сам ту пронашао и статуу Анаксимена,[1] који је написао целокупну хеленску историју, као и оно што су извршили Аминтин син Филип и касније Александар. Ту почаст у Олимпији постигао је захваљујући народу Лампсака. Анаксимен је себи у спомен оставио следеће.[2] Александра, Филиповог сина, који уопште није био благ, већ врло прек краљ, надмудрио је на овај начин. Пошто су грађани Лампсака пристали уз персијског краља, или се подозревало да пристају, Александар, кипећи од беса на њих, претио је да ће им нанети највећа зла. Будући да су се њихове жене, њихова деца и сама њихова домовина налазили у великој опасности, они му пошаљу Анаксимена да га умилостиви, пошто је већ био познат и самом Александру и још раније Филипу. Док је Анаксимен прилазио, кажу да се Александар, сазнавши зашто је дошао, заклео помињући хеленске богове да ће заиста учинити све што је супротно његовим молбама. Тада Анаксимен рече: „Учини ми милост, о краљу, па баци у ропство жене и децу Лампсачана, разори читав град до темеља и запали светилишта њихових богова". Он тако рече, а Александар, не налазећи начина да доскочи његовом лукавству јер је био везан заклетвом, даде опроштај народу Лампсака, иако то није желео. Познато је да се Анаксимен осветио своме личном непријатељу на мудар, али врло неприличан начин. По природи је сам био обдарен говорник, способан да подражава изражавање других говорника. Када се једном био посвађао са Теопомпом,[3] Дамасистратовим си-

ном, написао је књижицу, клеветнички спис о Атињанима, Лакедемонцима и Тебанцима. Пошто је с највећом тачношћу опонашао његов стил, написавши Теопомпово име на спис, разаслао га је у градове. И тако је, мада је сам то написао, по читавој Хелади порасла омраза према Теопомпу. Иако заиста нико пре Анаксимена није умео да држи говоре без припреме, ипак не могу да верујем да је он творац епа о Александру.

Сотад је деведесет девете Олимпијаде проглашен за 384. г. ст. е. победника у трчању на дуге стазе као Крићанин, што је и био, а следеће, подмићен од ефешког народа, изјаснио се као Ефешанин. За тај поступак Крићани га казне прогонством.

Прве статуе такмичара постављене у Олимпији биле су статуе Праксидаманта[4] из Егине, победника у песничењу на педесет деветој Олимпијади и Рексибија 544. г. ст. е. из Опунта, првог у панкратиону на шездесет првој Олимпијади. Те статуе стоје недалеко од Еномајевог 536. г. ст. е. стуба, а израђене су од дрвета, Рексибијева од смоквиног, а Праксидамантова од чемпресовог и мање је оштећена од прве.

19. У Алтису, северно од Хериног храма, постоји тераса од камена кречњака, а иза ње се пружа брдо Кронион.[1] На тој тераси су ризнице, баш као што су у Делфима неки Хелени направили ризнице за Аполона. У Олимпији се налази ризница звана сикионска и представља заветни дар Мирона, који је био тиранин у Сикиону.[2] Њу је саградио Мирон пошто је победио тридесет треће Олимпијаде у трци с приколицама. У ризници је 648. г. ст. е. начинио и две собе, једну у дорском, а другу у јонском стилу. Видео сам да су израђене од бронзе,[3] али не знам да ли је то бронза из околине Тартеса, као што тврде Елиђани. Кажу да је Тартес река у земљи Ибераца, која се са два рукавца улива у море и да између та два речна ушћа лежи истоимени град. Ту реку, највећу у Иберији и која показује плиму и осеку, касније су назвали Бетис,[4] а има и људи који сматрају да се иберијски град Карпија некада звао Тартес. У мањој соби у Олимпији

налазе се натписи о тежини бронзе, да износи пет стотина талената и да су дародавци Мирон и народ Сикиона. У тој ризници налазе се укупно три диска, који се употребљавају у борбама петобоја. Ту је и бронзом превучен штит, украшен са унутрашње стране цртежом, а заједно са штитом су кацига и коленице — кнемиде. Натипс на оружју каже да је оно, као прво воће, посвећено Зевсу од Мијанаца. Не могу се сви сложити у томе ко су били ти Мијанци. Ја сам се досетио да Тукидид[5] у својој историји помиње и друге градове Локрана близу Фокиде, а међу њима и град Мионаца. Дакле, Мијанци са штита су, по моме мишљењу, исти људи као и сами Мионци на земљишту Локриде. Слова на штиту су мало искривљена, а то је последица древности заветног дара. Ту се налазе и други дарови вредни помена, Пелопов мач са дршком израђеном од злата и Амалтејин рог, начињен од слоновача, заветни дар Милтијада,[6] Кимоновог сина, који је први из те куће стекао власт над трачким Херсонесом. На рогу се налази натпис на старом атичком писму:

Зевсу ме дадоше људи Олимпијском са Херсонеса,
Тврди освојивши Арат, а вођа им беше Милтијад.

Ту је постављена и Аполонова статуа од шимшировог дрвета, позлаћене главе. Кажу да су је посветили Локрани из околине рта Зефирија и да ју је извајао Кротоњанин Патрокле, Катилов син.

Одмах после сикионске долази картагинска ризница,[7] дело Потеја, Антифила и Мегакла. У њој су као заветни дарови Зевс огромне величине и три ланена оклопа, посвета Гелона и Сиракужана кад су савладали Феничане, било у поморској било у копненој бици.

Трећу и четврту ризницу су посветили грађани Епидамна[8] ... ту се налазе небески свод, који придржава Атлант, затим Херакле и дрво Хесперида, јабука и змија обавијена око ње. И то је исто тако од кедра, рад Теокла, Хегиловог сина. Натпис на небеском своду каже да га је Теокле направио заједно са сином. Што се тиче

Хесперида — јер њих су преместили Елиђани — оне су још у моје време биле у Херином храму. Ризницу Епидамна начинили су Пир и његови синови Лакрат у Хармон.

Сибариђани су изградили своју ризницу поред ризнице Византа.[9] Они, који се баве историјом Италије и њених градова, кажу да је Лупија,[10] која лежи између Брундизија и Хидрунта, променила име и да јој је старо име било Сибарида. Пристаниште је вештачко и дело је императора Хадријана.

Поред сибаридске налази се ризница Либијаца из Кирене.[11] У њој су постављане статуе римских царева. Картагињани су у рату разорили Селинунт на Сицилији, али, пре него што их је задесила та несрећа, грађани Селинунта су опремили ризницу Зевсу у Олимпији.[12] У њој се налази Дионис, коме су лице, стопала и руке израђени од слонове кости.

У метапонтској ризници,[13] која је поред селинунтске, налази се Ендимионова статуа. Осим одела, све остало му је од слоноваче. Не знам који је био повод пропасти Метапонта, али у моје време од града није остало ништа друго осим позоришта и спољних зидова. Суседи Атике, Мегарани, саградили су ризницу[14] и као заветне дарове у њу ставили мале фигуре од кедровог дрвета опточене златом, које представљају Хераклову борбу са Ахелојем. Ту су и Зевс и Дејанира и Ахелој и Херакле иАреј, који је дошао у помоћ Ахелоју. Ту је раније стајала и Атенина статуа, јер је она била Хераклова помоћница. Она је сада постављена у Херином храму поред Хесперида. На забату ризнице израђен је у рељефу рат гиганата и богова. Више забата постављен је штит на коме пише да су Мегарани ту ризницу посветили од коринтског плена. Мислим да је та победа Мегарана пала у време кад је у Атини архонт био Форбант, који је ту службу вршио читавог живота. Тада Атињани још нису имали годишњу власт, нити су Елиђани бележили олимпијаде. Прича се да су и Аргивци учествовали у сукобу Мегарана са Коринћанима. Ризницу у Олимпији Мегарани су начинили неколико година после битке, али је вероватно да су дарове одавно имали, будући да их је израдио Лакедемоњанин Донта,[15] ученик Дипена и Скилида.[16] Последња од ризница се већ налази поред самог стадиона и натпис говори да су ризница и статуе у њој заветни дарови грађана Геле.[17] Међутим, статуе се више тамо не налазе.

20. Брдо Кронион, како сам већ рекао, пружа се поред терасе и ризница на њој. На врху брда они које називају басили жртвују Крону у време пролећне равнодневнице у месецу који Елиђани зову елафије.[1] У подножју брда, према северу, између ризница и самог брда, налази се Илитијин храм и у њему се поштује Сосиполид, домаће божанство Елиђана.[2] Илитију називају Олимпијском и сваке године бирају свештеницу за богињу. Старица, која служи Сосиполиду, по пропису Елиђана води чедан живот, уноси богу воду за купање и приноси му јечмени хлеб умешен са медом. У предњем делу храма — грађен је са две просторије — налазе се Илитијин жртвеник и улаз за људе. У унутрашњем делу се поштује Сосиполид и у њега је дозвољен приступ само жени која служи богу, главе и лица прекривених белим велом. Девојке и жене задржавају се у Илитијином храму и певају химну, пале богу разне мирисне траве, али није обичај да му се за жртву излива вино. У изузетним приликама полаже се заклетва пред Сосиполидом. Прича се да је једна жена, кад су Аркађани провалили с војском у Елиду а Елиђани се спремали на одбрану, дошла пред војсковође Елиђана носећи на грудима нејако дете и рекла да га је она родила и да га, због онога што је сањала, даје да се бори са осталим Елиђанима. Пошто су сматрали да се може веровати жениним речима, војни заповедници ставе дете пред војску голо. Аркађани се појавише, а дете се сместа претвори у змију.[3] Пометени тим призором, Аркађани се дадоше у бекство. Елиђани навалише на њих и однесоше славну победу, а детету наденуше име Сосиполид.[4] Тамо, где им се учинило да је змија после битке ушла у земљу, саградише светилиште. Кад и њега, почели су да

поштују и Илитију, јер је та богиња ради њиховог спаса донела своје дете међу људе. Аркађанима, који су погинули у бици, постављан је споменик на брежуљку преко Кладеја према западу. У близини Илитијиног налазе се рушевине храма Афродите Ураније (Небеске) и тамо такође приносе жртве на олтарима.

Унутар Алтиса, поред свечаног улаза, налази се Хиподамеј,[5] како се зове то место величине јутра земље ограђено зидом. Једном годишње тамо је дозвољен приступ женама, које приносе жртве Хиподамији и врше друге обреде у њену част. Кажу да је Хиподамија отишла у Мидеју у Арголиди, јер је Пелоп био бесан на њу због Хрисипове смрти.[6] Елиђани тврде да су они због пророчанства сами касније донели Хиподамијине кости у Олимпију. При крају низа статуа, које су начинили од казни наметнутих такмичарима, налази се улаз који се зове Тајни.[7] Кроз њега судије и такмичари излазе на стадион.[8] Стадион је у ствари земљани насип и на њему је начињено седиште за оне који руководе играма. Насупрот судијама је жртвеник од белог мермера. Седећи на томе жртвенику, гледа Олимпијске игре жена, свештеница Деметре Хамине, а ту дужност Елиђани повремено дају разним женама.[9] Девојкама није забрањено да посматрају игре.[10] На крају стадиона, тамо где је полазно место за тркаче, налази се, по речима Елиђана, Ендимионов надгробни споменик.[11]

Кад пређеш стадион, на ономе месту где седе судије налази се и простор одређен за коњске трке и полазно место за коње.[12] Полазно место изгледа као прова лађе и њен кљун окренут је према стази. Тамо пак, где се приближава Агнаптовом трему, прова се шири и на самом њеном кљуну израђен је на штапу бронзани делфин. Свака страна полазног места износи више од четири стотине стопа у дужину, а на странама су изграђене штале. Те штале се коцком додељују онима који наступају у коњским тркама. Испред приколица или тркачких коња разапето је уже као преграда. Сваке Олимпијаде жртвеник од непечене опеке, споља облепљен гипсом, прави се у самој средини прове, а на њега се поставља бронзани орао, који шири крила највише што може. Човек, који је одређен да се стара о трци, покреће справу на жртвенику и орао, направљен тако да скочи увис, постаје видљив гледаоцима, а делфин пада на тле. Прво се са обе стране уклањају препреке код Агнаптовог трема и коњи, који стоје крај њих, први почињу да трче. Трчећи, пристижу коње којима је одређено да стоје у другом полазном реду и тада се уклањају препреке и у другом реду. И тако се са свим коњима понавља иста ствар, док се не изједначе код кљуна прове. Од тога тренутка већ започиње приказивање кочијашких вештина, као и брзине коња. Изгледа да је Клеета први смислио начин пуштања у трку и да је због тога проналаска био поносан, како је и написано на статуи у Атини:

Постави мене Клеета, син Аристокла, први
Пуштање коња у трк смисли олимпијски он.

Причају да је после Клеете Аристид унео у ту справу неку своју измену.

Како коњска стаза има једну страну, која се пружа у дужину, на тој дужој страни, која је заправо насип, код пролаза кроз насип стоји Тараксип, страх и трепет коња. Он има изглед округлог жртвеника и коње, кад протрчавају поред њега, изненада спопада ужасан страх без икаквог видљивог разлога, а после страха настаје неред, кола се углавном ломе и кочијаши бивају рањени. Због тога кочијаши приносе жртве и моле Тараксипа да им буде милостив. Хелени не мисле исто о Тараксипу. Једни сматрају да је то гроб домороца вичног јахаћој вештини, називају га Оленије и кажу да је по њему добила име Оленијска стена у Елиди. Други опет говоре да је Дамеон, Флијунтов син, који је учествовао са Хераклом у походу против Аугије и Елиде, и сам ту убијен од руке Ктеата, Акторовог сина, а и коњ на коме је кренуо у борбу и да је то заједнички гроб Дамеона и његовог коња. Причају и како је Пелоп ту направио празну хумку Миртилу и приносио му жртве да би

ублажио његов гнев због убиства и да је ту хумку назвао Тараксип (онај који плаши коње), јер су се Еномају[13] због Миртиловог лукавства узнемириле кобиле. Неки опет тврде да сам Еномај јахачима на стази задаје невоље. Чуо сам и оне који кривицу за то сваљују на Алката, Портаоновог сина и кажу да је Алкат, кога је Еномај убио зато што је просио Хиподамију, ту стекао свој суђени део земље. Како сам није имао успеха у тркама, постао је завидљив и зао дух за тркаче. Неки Египћанин је тврдио да је Пелоп добио нешто од Тебанца Амфиона и да је то закопао на оном месту које зову Тараксип и да су се од тога што је закопано тада узнемириле Еномајеве кобиле, а тако се исто од тада плаше и кобиле свих осталих. Тај Египћанин сматрао је да су и Амфион и Трачанин Орфеј вешти чаробњаци. На њихове чаролије Орфеју су прилазиле звери, а Амфиону камење за градњу зидова. По моме мишљењу, највероватнија је прича да је то надимак Посејдона Хипија. Постоји и на Истму један Тараксип, Главк, Сизифов син. Кажу да га је снашла смрт од његових коња, кад је Акаст приређивао такмичење у част свога оца. У аргивској Немеји није било ниједног хероја, који би повредио коње, али изнад места, где се у трци с приколицама окрећу коњи, стајала је стена пламене боје и њен блесак је као ватра задавао коњима страх. Но Тараксип у Олимпији је далеко изнад осталих у застрашивању коња. На једном окретном месту стоји бронзана Хиподамијина статуа, која држи врпцу, спремна да је веже Пелопу на чело због његове победе.

21. Другу страну тркалишта не представља земљани насип, већ не много висок брежуљак. У подножју брежуљка саграђен је храм Деметри с надимком Хамина.[1] Једни мисле да је то име врло старо, јер се ту земља отворила да прогута Хадова кола и опет се затворила.[2] Други кажу да је Хамин из Писе, кад се успротивио Омфалионовом сину Панталеонту, који је као тиранин владао у Писи и намеравао да се побуни против Елиђана, убијен од Панталеонта и да је од Хаминове имовине

ту саграђен храм Деметри. Уместо старих статуа Коре и Деметре, Херод Атињанин је као заветни дар поставио нове од пентеличког мермера.

У гимназију у Олимпији[3] одржавају се вежбе за такмичаре у петобоју и трчању, а на отвореном простору изграђена је камена подлога. У стара времена било је на тој подлози постављено обележје у знак победе над Аркађанима. С леве стране улаза у гимназиј је и други мањи ограђен простор и ту су вежбаонице за рваче. Уз зид гимназијског трема, управљеног према истоку, налазе се просторије за такмичаре, окренуте према југозападу. С друге стране реке Кладеја је Еномајев гроб, гомила земље ограђена камењем, а изнад споменика су рушевине зграде, где кажу да је Еномај држао своје кобиле.

Исте границе, које су сада између Аркадије и Елиде, раније су, такве какве су, стојале између Аркадије и Писе. Када се пређе река Еримант, на гребену, који се зове Саур, налазе се надгробни споменик Саура и Хераклово светилиште, сада само развалине. Причају да је Саур злостављао путнике и суседно становништво, пре него што га је Херакле казнио. На том гребену истог имена као и разбојник, река, која се са југа спушта у Алфеј, баш насупрот Ерманту, дели Пису и Аркадију, а име јој је Дијагон.[4] На четрдесет стадија од Сауровог гребена је храм Асклепија с надимском Деменет по оснивачу, такође у рушевинама. Био је саграђен на узвишици поред Алфеја. Недалеко одатле саграђено је и светилиште Диониса Леукијанита поред кога протиче река Леукијанија. И она се улива у Алфеј, а силази с планине Фолоје. Кад пређеш Алфеј, мало даље одатле наћи ћеш се на земљишту Писе.

У том крају је брежуљак који се диже у шиљати врх на коме су остаци града Фриксе[5] и храм Атене с надимком Кидонија. Он није сасвим читав, а жртвеник још и сада постоји. Кажу да је светилиште богињи саградио Климен,[6] потомак Херакла Идеја и да је дошао из Кидоније на Криту и са реке Јардана.[7] Елиђани говоре да је и Пелоп жртвовао Атени Кидонији пре него

што се упустио у такмичење с Еномајем. Пошто се крене одатле, наиђе се на воду Партеније, а поред те реке је гроб Мармакових кобила. У причи се тврди да је као први Хиподамијин просилац дошао тај Мармак и да га је Еномај убио пре осталих, да су имена његових кобила била Партенија и Ерифа, да је Еномај заклао његове кобиле, али је дозволио да се покопају, и да је река добила име Партенија по Мармаковој кобили. Ту је и друга река по имену Харпинат и недалеко од ње су, поред осталих рушевина града Харпине, и његови жртвеници. Кажу да је Еномај основао тај град и дао му име по својој мајци Харпини.[8]

Мало даље одатле наилази се на високу гомилу земље, гроб Хиподамијиних просилаца. Говоре да их је Еномај сахранио једне близу других без икаквог видљивог обележја. Пелоп је касније њима у част, а Хиподамији по вољи, подигао висок споменик. Мени се чини да је тај споменик требало да покаже каснијим поколењима како је Пелоп сам победио Еномаја, пошто је овај претходно савладао толике и такве противнике. По епу *Велике Еоје*, од Еномајеве руке, као други после Мармака, погинуо је Портаонов син Алкат, а после Алката Еуријал, Еуримах и Кротал. Није ми било могуће да сазнам ко су им били родитељи и која им је била домовина, а о Акрији, који је погинуо после њих, неко би могао закључити да је био Лакедемоњанин и оснивач Акрије. Причају да је после њега Еномај убио Капета, Ликурга, Ласија, Халкодонта и Триколона. Аркађани тврде да је он био потомак и имењак Ликаоновог сина Триколона. За Триколоном, смрт на тркачкој стази снашла је Аристомаха и Пријанта, па затим Пелагонта, Еолија и Кронија. Неки међу ове наведене убрајају и Еритру, сина Леукона, Атамантовог сина — по њему је добио име беотски град Еритра — и Ејонеја, сина Магнета, Еоловог сина. Сви они ту имају споменик и причају да им је Пелоп, пошто је задобио власт у Писи, сваке године приносио жртве.[9]

22. На удаљености од око једног стадија од те гробнице налазе се трагови светилишта Артемиде с надимком Кордак, јер су Пелопови следбеници славили победу поред те богиње и играли „кордак”, игру својствену онима који живе око брда Сипила. Недалеко од светилишта је мала зграда и у њој бронзани ковчег у коме се чувају Пелопове кости.[1] Ништа више није остало ни од градских зидова ни од друге градње, већ је по читавој области, где је лежала Писа,[2] била засађена винова лоза. Кажу да је оснивач града био Пис, син Перијера, Еоловог сина. Народ Писе је својом кривицом навукао на себе несрећу, омрзнувши Елиђане и упорно настојећи да приреди Олимпијске игре уместо њих. На осму
Олимпијаду довели су Фидона из Арга,[3] најокрутнијег 748. г. ст. е.
од свих тирана у Хелади, и приредили игре заједно са њим, а тридесет четврте Олимпијаде су опет Пишани и
њихов краљ Пантелеонт, Омфалионов син, сакупили 644. г. ст. е.
војску од својих суседа и приредили Олимпијске игре уместо Елиђана. Те олимпијаде и после њих сто четвр-
ту, коју су одржали Аркађани, Елиђани називају „нео- 364. г. ст. е.
лимпијадама” и не бележе их у списку олимпијада. Четрдесет осме Олимпијаде Дамофонт, Панталеонтов син,
дао је Елиђанима повод за сумњу да поново ради против 588. г. ст. е.
њих, а кад су они са војском упали у Пису, наговорио их је молбама и заклетвама да се необављена посла врате кући. Када је Пир, Панталеонтов син, постао краљ после брата Дамофонта, Пишани својевољно заратише против Елиђана, а њима се од Елиђана придружише народи Макиста и Скилунта из Трифилије, а од других подложних становника народ Диспонтија. Тај народ је био најсроднији са Пишанима и помињао је као свога оснивача Диспонтеја, Еномајевог сина. Било је суђено да Пису и њене савезнике униште Елиђани. Рушевине Пила[4] у Елиди могу се видети дуж планинског пута из Олимпије у Елиду, а растојање од Пила до Елиде износи осамдесет стадија. Као што сам већ рекао, тај Пил је основао Мегаранин Пилон, Клесонов син. Разорен од Херакла, па опет настањен Елиђанима, судбина је хтела да временом остане без становника. Поред Пила река

Ладон улива се у Пенеј. Елиђани причају да Хомер[5] има овај стих о том Пилу:

... пореклом беше из реке
Алфеја, који широко кроз земљу протиче Пила.

И мене су убедили у оно што говоре, јер Алфеј тече кроз ту земљу и тај стих се не може односити на други Пил. Јер по природи ствари никако није могуће да Алфеј протиче кроз земљу Пила наспрам острва Сфактерије, а заиста не знамо да се иједан други град у Аркадији зове Пил.

Елидско село Хераклеја[6] удаљено је од Олимпије око педесет стадија, а поред њега је река Китер. У реку се улива један поток поред кога нимфе имају светилиште. Лична имена сваке нимфе су Калифаеја, Синаласис, Пегеја и Јасис, а једним именом зову се јониде. Они који се окупају у потоку, излечени су од свих мука и болова. Причају да се нимфе називају по Јону, Гаргетовом[7] сину, који се ту преселио из Атине.

Ако би зажелео да дођеш у Елиду равницом, имао би да пређеш сто двадесет стадија до Летрина и сто осамдесет од Летрина до Елиде. У давнини Летрини су били град, а његов оснивач је био Летреј, Пелопов син. У моје време остало је мало зграда и статуа Артемиде Алфејске[8] у храму. Следећа прича казује како је богиња добила тај надимак. Алфеј заволе Артемиду и, заљубљен, пошто је схватио да му неће успети да се њоме ожени ни наговарањем ни молбама, реши се да је добије силом, па дође у Летрине на ноћну светковину, коју је приређивала сама Артемида заједно са нимфама, својим другарицама. А она, подозревајући Алфејеву намеру, намаза себи лице иловачом, а такође и свим присутним нимфама и тако Алфеј, кад је дошао, није могао разликовати Артемиду од осталих и, пошто је није препознао, оде не извршивши своју намеру. Становници Летрина почеше звати богињу Алфејском због Алфејеве љубави према њој. Међутим Елиђани, који су од почетка били пријатељски расположени према народу Летрина, пренесоше у тај град култ Артемиде Елафијске, који је код њих постојао, сматрајући да поштују Артемиду Алфејску и тако временом назив Елафијска превагну над називом Алфејска богиња. Елиђани су, како ја мислим, звали Артемиду Елафијском[9] због лова на јелене, али они сами тврде да је Елафион било име жене — мештанке, која је одгајила Артемиду. На удаљености од око шест стадија од Летрина налази се непресушно језеро, широко највише око три стадија.

23. Вредно је поменути стари гимназиј у Елиди,[1] јер је било уобичајено да се у том гимназију обављају оне припреме[2] кроз које се сматрало да треба да прођу такмичари пре него што стигну у Олимпију. Унутар зидова између стаза израсли су високи платани. Читав тај ограђени простор зове се Ксист,[3] јер је Херакле, Амфитрионов син, имао задатак да свакога дана иструже онај коров који би ту нарастао. Посебно је одвојена стаза за такмичење тркача, коју домаће становништво зове Светом, а посебно она где ради увежбавања трче тркачи и петобојци. У гимназију је и место звано Плетрион, на коме судије спарују такмичаре по годинама и по вештини, а спарују их за рвање. У гимназију се налазе и жртвеници богова, Херакла Идеја с надимком Парастат,[4] Ерота, затим онога кога Елиђани, а слично њима и Атињани, зову Антеротом,[5] па Деметре и њене кћери. Ахил нема жртвеник, већ само кенотаф, њему подигнут због пророчанства. На одређени дан, када почне свечаност а сунчева стаза се спусти ка западу,[6] Елиђанке по обичају одају почаст Ахилу и бусају се у груди.

Ту је и други мањи ограђени гимназиј, који се налази до већег, а због облика га зову Четвороугао. Ту су и рвалишта за такмичаре и ту се састављају парови рвача кад више нема такмичења, за рвање са мекшим ремењем.[7] Као заветни дар постављена је и једна од Зевсових статуа израђених од глобе, коју су платили Сосандар из Смирне и Елиђанин Поликтор.[8] Постоји и трећи ограђени гимназиј, назван Малта, због меког пода, и за све време свечаности препуштен омладини. У

углу Малте налази се Хераклово попрсје до рамена, а у једном од рвалишта израђен је у рељефу лик Ерота и такозваног Антерота. Ерот држи гранчицу палме, а Антерот покушава да му је отме.[9] С обе стране улаза у Малту стоји статуа дечака, такмичара у песничењу. Чувар закона у Елиди испричао ми је да је он био родом из Александрије наспрам острва Фара, а име му је било Сарапион. Дошавши у Елиду, дао је хране Елиђанима, кад су у њој оскудевали. Због тога су му припале почасти. Задобио је победнички венац у Олимпији и задужио Елиђане доброчинством у време двеста седамнаесте Олимпијаде. У том гимназију Елиђани имају и већницу, у којој се одржавају приказивања импровизованих говора и разноврсних писаних радова. Већница се зове Лалихмион по имену дародавца. Унаоколо леже посвећени штитови, израђени за разгледање, а не за употребу у рату. 88. г. ст. е.

Кад се Улицом ћутања пође од гимназија до купатила, пут води поред светилишта Артемиде Филомејраке.[10] Богиња је стекла тај надимак због близине гимназија, а кажу да је Улица ћутања добила то име на овај начин. Људи из Оксилове војске,[11] послани као уходе у Елиду, путем су се међусобно договорили да, када дођу близу градског зида, сами не проговоре ни реч, већ да слушају не би ли што сазнали од становника града. Том улицом неопажено уђу у град и пошто су чули шта су хтели, опет се врате у Етолију. И тако је улица добила име по ћутању ухода.

24. Други излаз из гимназија води до трга и до онога што се зове Судијска соба, а налази се изнад Ахиловог гроба. Тим путем судије обично иду у гимназиј. Улазе пре него што сунце изађе да спарују тркаче, а у подне такмичаре за петобој и за она надметања која зову тешким.[1]

Трг у Елиди не изгледа као у јонским градовима, ни као у хеленским градовима у близини Јоније, већ је изграђен на старински начин, са тремовима, који су одвојени једни од других, и улицама које пролазе кроз

њих.[2] Данашње име трга је Хиподром и мештани ту увежбавају коње. Трем према југу је у дорском стилу, а стубови га деле на три дела. Преко дана судије углавном бораве на њему. Код стубова се праве и жртвеници Зевсу, који се налазе на отвореном простору трга, али их нема много, јер лако пропадају пошто су грађени на брзу руку. Када се кроз тај трем ступи на трг, с леве стране дуж ивице трема је Судијска соба, коју од трга одваја улица. У тој Судијској соби десет узастопних месеци бораве изабране судије, а чувари закона[3] их поучавају њиховим дужностима у вези са такмичењима.

Близу трема у коме проводе дан судије налази се други трем, а између њих је једна улица. Њу Елиђани називају Коркирском, јер кажу да су Коркирани бродовима дошли у њихову земљу и однели део плена, а да су они сами са Коркире узели много више и саградили тај трем од десетог дела плена. Трем је у дорском стилу и двострук, има стубове и према тргу и са супротне стране трга. У средини му се не налазе стубови, већ зид, који држи таваницу, уз који су са обе стране постављене заветне статуе. У делу трема према тргу стоји статуа Пирона,[4] Пистократовог сина, софисте који ни у једној области није доспео до потпуне сагласности. И Иронов надгробни споменик је недалеко од елиђанског града. Име тога места је Петра и говори се да је Петра у старо време била општина. Храм и култна статуа Аполона Акесија, најзначајније што имају Елиђани, налазе се на отвореном делу трга. То име значи исто оно што и назив Алексикак (онај који одвраћа зло) код Атињана. На другој страни израђени су од камена ликови сунца и месеца; са главе месеца дижу се рогови, а са сунчеве његови зраци. Ту се налазе и светилиште харита[5] и њихове дрвене статуе са позлаћеним оделом, а лицем и удовима од белог мермера. Једна од њих држи ружу, она средња коцку, а трећа гранчицу мирте. Могло би се наслутити зашто држе оно што је речено, јер ружа и мирта су посвећене Афродити и сродне с причом о Адонису, док су харите од свих божанстава најближе

Афродити, а коцка је играчка девојака и младића, којима не пристаје ништа од ружноће старости. Десно од харита на истом постољу стоји статуа Ерота. Ту се налази и Силенов храм, његов сопствени, а не посвећен и Дионису. Њему *Пијанство*[6] пружа вино у чаши. Да је род силена смртан, могло би се најлакше закључити по њиховим гробовима, јер у земљи Јевреја се налази споменик једнога силена,[7] а другога је у Пергаму. На тргу у Елиди видео сам и нешто друго налик на храм. Није високо и нема зидова, а таваницу држе храстови стубови.[8] Мештани се слажу да је то гроб, али не памте чији је. Ако је старац кога сам питао рекао истину, то би могао бити Оксилов споменик. На тргу је и зграда за жене, коју зову „Њих шеснаест",[9] у којој ткају хаљину Хери.

Поред трга се налази стари храм окружен стубовима, кров му је пао и није остало ниједне статуе. Посвећен је римским царевима.

25. Иза трема саграђеног од плена са Коркире је Афродитин храм, а њој посвећен простор је непокривен и не много удаљен од храма. Богиња у храму, коју зову Уранијом, Фидијино је дело од слоноваче и злата, и она једном ногом ступа на корњачу.[1] Простор посвећен другој Афродити окружен је зидом, унутар кога је израђено постоље, а на њему бронзана статуа Афродите, која седи на бронзаном јарцу. То је Скопасов рад, а ту Афродиту називају Пандемос.[2] Шта значе корњача и јарац, препуштам да нагађају они који то желе.

Ограђен простор посвећен Хаду и храм — јер Елиђани за Хада имају и једно и друго — отвара се једанпут сваке године, али се и тада допушта да уђе само свештеник. Од људи које знам само Елиђани поштују Хада са овог разлога. Када је Херакле повео војску на Пил у Елиди,[3] кажу да му је савезница била Атена. Хад је дошао да се бори на страни Пила, зато што је тамо био поштован и из мржње према Хераклу. Као потврда тога наводи се и Хомер[4] стихом из *Илијаде*:

Хад међу њима грдни стрелу отрпе брзу,
Када га исти човек, син егидоноше Зевса
Згоди у Пилу међ' мртвима, многе му зададе јаде.

Ако је у походу Агамемнона и Менелаја на Троју по Хомеровим речима Посејдон био савезник Хеленима, зар не би с правом и Хад према истом песнику могао стећи глас помоћника Пилу? Елиђани су дакле Хаду начинили светилиште, верујући да је наклоњен њима, а непријатељ Хераклу. Обичај им је да га једанпут годишње отварају, зато што, мислим, и људи један једини пут силазе у Хад. Елиђани имају и светилиште Тихе (Среће). У његовом трему постављена је као заветни дар статуа огромне величине, сва од позлаћеног дрвета, осим лица, руку и ногу, који су од белог мермера. Ту има култ и Сосиполид[5] у малом светишту лево од Тихе. Према својој појави из сна бог је насликан као дечак одевен у хаљину ишарану звездама и у једној руци држи Амалтејин рог.

У оном крају града Елиде где има највише људи, налази се бронзана статуа голобрадог младића не вишег од високог човека, који је укрстио ноге и обема рукама се наслонио на копље. Елиђани му облаче једну хаљину од вуне, другу од платна и трећу од финог лана. Прича се да је то Посејдонова статуа и да је он у старо време имао култ у Самику у Трифилији. Премештен у Елиду, стекао је још веће поштовање, али га Елиђани не зову Посејдон већ Сатрап,[6] научивши то име после проширења Патре.[7] Сатрап је иначе надимак Корибанта.

26. Између трга и Менија налазе се старо позориште и Дионисово светилиште. Дионисова култна статуа[1] је Праксителов рад. Од богова Елиђани највише поштују Диониса[2] и говоре да он похађа њихову свечаност, Тију. Место, на коме приређују свечаност, удаљено је око осам стадија од града, а зову га Тија. Свештеници уносе у зграду три врча и остављају их празне у присуству грађана или странаца, ако би се случајно неки нашли у њиховој земљи. Сами свештеници, или они

којима би то било по вољи, печате врата. Следећег дана дозвољава им се да прегледају печате и кад уђу у зграду проналазе врчеве пуне вина.[3] Најугледнији Елиђани, а са њима и странци, клели су се да се то догађа тако како сам испричао, а ја сам нисам стигао у време свечаности. Андрани[4] такође тврде да им сваке године на Дионисову прославу вино само од себе тече из храма. Ако то треба веровати Хеленима, онда би се с истим разлогом могло примити и оно што Етиопљани изнад Сијене говоре о Сунцу и његовој трпези.[5]

На акропољу у Елиди је Атенино светилиште. Статуа јој је од слоноваче и злата и кажу да је Фидијино дело.[6] На њеној кациги је израђен петао, јер су петлови врло приправни за борбу. Петао би се могао сматрати и птицом посвећеном Атени Ергани.

Килена је сто двадесет стадија удаљена од Елиде, лежи окренута према Сицилији и пружа лађама погодно сидриште. То је елидска лука, а добила је име по човеку из Аркадије. Хомер није уопште поменуо Килену у попису Елиђана, а у каснијем делу спева[7] објаснио је да зна да је Килена град:

Пулидаманш скиде оружје с Оша Киленца,
Друīа Филејевоī сина, владара Еиејаца храбрих.

У Килени постоји једно Асклепијево и једно Афродитино светилиште. Што се тиче Хермесове статуе, коју мештани нарочито поштују, представљена је као усправљен мушки уд на постољу.[8]

Елидско земљиште је повољно за одгајање разних биљака, а нарочито финога лана. Конопљу, лан и фину врсту лана саде они који имају земљу погодну за њихово одгајање. Међутим, нити од којих Сери праве хаљине нису ни од какве коре, већ настају на други, овакав начин.[9] У њиховој земљи постоји инсект, кога Хелени називају сер, а сами Сери га зову другим именом. Двоструко је већи од највећег кукца, а у другом погледу једнак је пауцима који ткају под дрвећем; имају и осам ногу, исто као и пауци. Те животињице Сери хране и

припремају им боравиште погодно за зиму и лето. Њихов производ налази се као танка пређа омотана око њихових ногу. Хране их дајући им четири године за храну просо, а пете, пошто знају да неће дуже живети, дају им да једу зелену трску, што је најслађа храна за ову животињицу. Пошто се наједе трске, пукне од ситости и, кад тако угине, унутра пронађу много пређе. Зна се да острво Серија лежи у заливу Црвеног мора. Чуо сам како то острво ствара река, коју зову Сер, а не Црвено море, као што је египатска Делта окружена Нилом, а никако морем. Друго такво острво је Серија. Сами Сери су етиопског рода, а и они који настањују Абасу и Сакају, острва суседна Серији. Неки тврде да они нису Етиопљани, већ Скити, измешани са Индијцима.

Тако се о томе прича. Кад се иде из Елиде у Ахају, до реке Лариса[10] има сто педесет седам стадија, а та река у наше време представља границу између Елиде и Ахаје, док је у старо време границу чинио рт Аракс[11] на морској обали.

СЕДМА КЊИГА

АХАЈА

1. Земља између Елиде и Сикионије, која се пружа на исток до мора, сада се по становницима зове Ахаја, али у старо време звала се Егијал, а они који су у њој живели Егијалци и то, како Сикиоњани кажу, по Егијалу, који је владао у садашњој Сикионији, но има и оних који тврде да је то по земљи чији већи део чини обала (*aigialos* = обала).[1] Касније, после Хеленове смрти, остали његови синови прогнају Ксута из Тесалије, оптуживши га да је за себе пригрaбио део очевине.[2] Он побеже у Атину, где су га удостојили женидбом с Ерехтејевом кћерком,[3] од које доби два сина, Ахаја и Јона. Када је Ерехтеј умро, Ксут је био одређен да његовим синовима пресуди о подели власти и, пошто је одлучио да најстарији, Кекроп, буде краљ, остали Ерехтејеви синови га истерају из земље. Дође у Егијал, ту се настани и ту га задеси смрт. Један од његових синова, Ахај, сакупио је савезнике из Егијала и Атине, дошао у Тесалију и освојио престо својих предака. Док је други, Јон, сакупљао војску против Егијалаца и њиховог краља Селинунта, овај му пошаље гласнике са поруком да му даје за жену кћер Хелику, која му је била једино дете, и да њега признаје за сина и наследника престола. И како је то Јону било по вољи, после Селинунтове смрти он задоби власт над Егијалцима и основа у Егијалу град Хелику, који је назвао по својој жени, а становнике по себи Јоњанима. То није значило промену имена већ само допуну, јер се почеше звати Егијалци Јоњани. Земљи је

још дуже остало старо име; Хомеру[4] се бар свидело да у попису Агамемнонових савезника помене првобитни назив земље:

Читавом по Егијалу и око широке Хелике.

Тада, за време Јоновог краљевања, када су Елеусињани заратили против Атињана и ови позвали Јона да их предводи у рату, њега у Атици снађе смрт и његов гроб се налази у деми Потама. Његови наследници постадоше владари над Јоњанима, све док и њих саме и народ нису протерали Ахајци. А тада се и самим Ахајцима догоди да их Дорци отерају из Лакедемона и Арга. Што се тиче Јоњана и Ахајаца и онога што се међу њима догађало, моја прича ће то протумачити одмах пошто претходно изнесем са кога су разлога становници Лакедемона и Арга, пре повратка Дораца, једини од Пелопонежана називани Ахајцима. Архандар и Архител, Ахајеви синови, дошли су из Фтиотиде у Арг и по доласку постали Данајеви зетови, јер је Архител узео за жену Аутомату, а Архандар Скају. Сасвим је јасно да су остали у Аргу по томе што је Архандар своме сину дао име Метанастат (Досељеник). Кад су Ахајеви синови постали моћни у Лакедемону и Аргу, за становнике тих области преовладао је назив Ахајци. То им је било заједничко име, а посебно су се Аргивци звали и Данајцима. Тада, избачени из Арга и Лакедемона од Дораца, они сами и њихов краљ Тисамен,[5] Орестов син, упуте Јоњанима гласнике са молбом да им допусте да се настане међу њима без рата. Међутим, јонске краљеве обузе страх да њихов народ измешан са Ахајцима не изабере за заједничког краља Тисамена због његове храбрости и славног порекла. Јоњани дакле нису прихватили предлог Ахајаца, већ су кренули на њих са оружјем и Тисамен паде у бици. Победивши Јоњане, који су побегли у Хелику, Ахајци их опколе, а касније их пусте да оду за време примирја. Тисаменово тело Ахајци покопају у Хелики, а касније, по наређењу пророчишта из Делфа,

Лакедемоњани пренесу његове кости у Спарту. У моје време његов гроб је још био тамо где Лакедемоњани приређују гозбу звану Фитидија.[6] Атињани и њихов краљ Мелант, Андропомпов син, примише за насељенике Јоњане, који су дошли у Атику због Јона и дела која је извршио као војни заповедник Атињана. Прича се да су Атињани примили Јоњане више зато да ојачају своју снагу него из наклоности према њима, подозревајући да Дорци неће хтети ни њих да поштеде.

2. Неколико година касније Медонт и Нилеј, најстарији од Кодрових синова, завадише се око власти и Нилеј је говорио да неће допустити да њиме влада Медонт, будући да је био хром у једну ногу. Они одлучише да то изнесу пред пророчиште у Делфима и Питија даде атинско краљевство Медонту. Тако Нилеј и остали Кодрови синови буду послани да оснују насеобину и поведоше са собом све Атињане који су то желели, али највећи део њихове војске чинили су Јоњани.[1] То је био трећи поход људства из Хеладе, који је кренуо под краљевима чије је порекло било различито од порекла обичног народа. У најдавније време Тебанац Јолај, Хераклов братанац, повео је Атињане и Теспијце на Сардинију.[2] Једно поколење пре него што су Јоњани исповили из Атине, Лакедемоњане и Минијце које су Пелазги избацили са Лемна, Тебанац Тера, Аутесинов син, одвео је на острво које се сада по њему зове Тера, а раније се звало Калиста. А трећи пут су тада Кодрови синови били одређени Јоњанима за вође, иако нису били јонскога рода већ Месењани из Пила по Кодру и Меланту и Атињани по мајци. У походу Јоњана учествовали су ови Хелени: Тебанци са Филотом, Пенелејевим потомком, и Минијци из Орхомена, због сродства са Кодровим синовима. Учествовали су и сви Фокиђани, осим оних из Делфа, и Абанти из Еубеје. Фокиђанима су лађе за пловидбу дали Атињани Филоген и Дамон, Euктемонови синови, и сами им постадоше вође у насеобину. Када су лађама пристали уз азијско копно, једни се упутише у једне приобалне градове, други у друге, а

Нилеј и његови људи у Милет. Сами Милеђани кажу да је ово њихова најстарија историја. Током два поколења њихова земља се звала Анакторија, док је њима владао Анакт,[3] одатле родом, и његов син Астерије, а кад је Милет пристао са четом Крићана, и земља и град су променили име у Милет. Милет и његова пратња дошли су са Крита бежећи од Еуропиног сина Миноја, а Карци, који су раније настањивали ту област, ујединише се са Крићанима. Када су Јоњани савладали старе Милеђане, побише све што је било мушког рода осим оних који су утекли при освајању града, а њиховим се женама и кћерима оженише.

Кад се иде у Дидиму, Нилејев гроб је с леве стране пута, недалеко од капије. Аполоново светилиште у Дидими[4] и његово пророчиште старији су од насељавања Јоњана, док је култ Артемиде Ефешке још далеко древнији од њиховог доласка.[5] Изгледа ми да Пиндар заиста није дознао све о тој богињи кад каже да су то светилиште основале Амазонке, док су ратовале против Атине и Тезеја.[6] Жене са Термодонта, будући да су од давнина познавале то светилиште, приносиле су жртве Ефешкој богињи и када су побегле од Херакла, а и када су још раније утекле од Диониса и дошле тамо молећи за помоћ. Доиста Амазонке нису основале то светилиште, већ су његови оснивачи били домородац Корес и Ефес, кога сматрају сином реке Каистра, а по Ефесу је и град добио име. Они, који настањиваху ту земљу, били су једним делом Лелези, родом из Карије, а већином Лиђани. Око светилишта обитавали су и други и то ради заштите, а такође и жене пореклом Амазонке. Кодров син Андрокло — он је наиме изабран за краља Јоњана који су допловили у Ефес — избацио је из земље Лелеге и Лиђане, који су држали горњи град. Они који су становали око храма нису се имали чега плашити, већ су се нашли изван ратног сукоба, пошто су им Јоњани положили заклетву и за узврат је примили од њих. Андрокло је одузео и острво Сам од Самљана, па су тако Ефешани неко време држали и Сам и суседна острва.

Пошто су се Самљани већ вратили на своју земљу, Андрокло је помогао грађанима Пријене против Караца, али је пао у борби иако је хеленска војска победила. Ефешани су узели Андроклово тело и сахранили га у својој земљи, тамо где се још и данас показује његов гроб, на путу од светилишта поред Олимпиеја према Магнесијским вратима. На гробу је постављена статуа наоружаног човека.

Јоњани, који су се населили у Мијунту и Пријени,[7] такође су одузели градове Карцима. Оснивач Мијунта био је Кодров син Кијарет, а грађани Пријене, у ствари Тебанци измешани са Јоњанима, имали су за оснивače Филоту, Пенелејевог потомка, и Епита, Нилејевог сина. Грађани Пријене, који су под Персијанцем Табутом[8] и касније под Хијероном,[9] домаћим човеком, били много злостављани, коначно се ипак рачунају у Јоњане. Становници Мијунта напустили су град због следећег догађаја. У области Мијунта мали морски рукавац улазио је у копно, а од њега је река Меандар начинила језеро, затварајући улаз блатом. Када је вода постала слатка и више није чинила део мора, у језеру се изродило неизмерно мноштво комараца, што је приморало људе да напусте град. Становници Мијунта повукоше се у Милет, носећи са собом статуе богова и све што се могло понети, и у моје време ничега није било у Мијунту осим Дионисовог храма од белог мермера. Судбину сличну Мијунћанима доживели су такође и становници Атарнеја испод Пергама.

3. Колофоњани сматрају да су светилиште[1] и пророчиште[2] у Клару настали у давној прошлости. Док су још Карци држали земљу, кажу да су у њу први од Хелена дошли Крићани са Ракијем и да је оно мноштво, које га је пратило, заузело приобални део копна и било моћно захваљујући својим лађама. Међутим, већи део земље држали су још увек Карци. Кад су Терсандар, Полиников син, и Аргивци заузели Тебу, Манта и остали заробљеници доведени су Аполону у Делфе, док је Тиресија умро на путу, у Халијартији. Како их је бог

послао да оснују насеобину, пређу с лађама у Азију и, кад су дошли до Клара, навале на њих наоружани Крићани и изведу их пред Ракија. А овај, пошто је сазнао од Манте ко су ти људи и ради чега су дошли, узме Манту за жену, а њеном народу дозволи да се ту настани. Мопс, син Ракија и Манте, потпуно је избацио Карце из земље. Пошто су положили заклетву Хеленима у Колофону, Јоњани су живели у граду заједно са њима, једнаки у свему. Међутим, краљевску власт имали су вође Јоњана, Кодрови синови Дамасихтон и Промет. Промет је касније убио брата Дамасихтона и побегао на Накс, и тамо на Наксу је и умро. Његово тело, пренесено кући, примили су Дамасихтонови синови и место где је Прометов гроб зове се Политихид. Како се догодило да Колофон буде опустошен, објаснио сам у причи о Лисимаху.[3] Од њих, који су се преселили у Ефес, једини су се Колофоњани борили са Лисимахом и Македонцима. Гроб Колофоњана и Смирњана, који су пали у бици, налази се с леве стране пута којим се иде у Клар.

Лисимах је разорио град Лебед да би допринео величини Ефеса. Земља око Лебеда је у свему богата и има највећи број топлих купатила и најпријатнијих у поређењу са онима на обали. И Лебед су у почетку држали Карци, док их нису изгнали Андремон, Кодров син, и Јоњани. Андремонов гроб је с леве стране пута, кад се иде из Колофона, пошто се пређе река Калаонт.

У Теју[4] су становали Минијци из Орхомена, који су тамо дошли са Атамантом, за кога се прича да је потомак Еоловог сина Атаманта. И ту је било Караца измешаних са Хеленима, док је Јоњане у Теј увео Апек, Мелантов праунук, који је био благонаклон и према Орхомењанима и према Тејанима. Мало година касније дошли су људи из Атике и Беотије. Атичане су предводили Кодрови синови Дамас и Наокло, а Беоћане Гер из Беотије.[5] Апек и Тејани примише за суграђане и једне и друге.

Еритрејци говоре да су првобитно дошли са Крита са Радамантовим сином Еритром и да је он био оснивач

њиховог града. У њему су са Крићанима живели Ликијци, Карци и Памфилијци, Ликијци због сродства са Крићанима — јер Ликијци су пореклом са Крита, одакле су побегли са Сарпедоном — Карци због давнашњег пријатељства према Миноју, Памфилијци јер су и они хеленског рода и нашли су се међу онима који су после заузећа Троје лутали са Калхантом. Док су народи које сам набројао настањивали Еритру, Кодров син Клеон сакупио је исти број људи из сваког града у Јонији и увео их међу Еритрејце као насељенике.

Клазомена[6] и Фокеја[7] нису биле настањене пре него што су Јоњани стигли у Азију. Пошто су Јоњани дошли, један њихов део, који је лутао, узео је од Колофоњана за вођу Парфора и основао град под Идом,[8] који је после кратког времена напустио и, вративши се у Јонију, основао је Скипион[9] у колофонској области. Отишавши својевољно и из колофонске области, заузеше земљу коју и сада држе и саградише на копну град Клазомену, а затим пређоше на острво из страха од Персијанаца. Али током времена Александар, Филипов син, одлучи да од Клазомене направи полуострво насувши земљу од копна до острва. Већину тих Клазомењана не чине Јоњани већ становници Клеоне и Флијунта који су напустили своје градове кад су се Дорци вратили на Пелопонез. Фокејци су од старине родом из земље испод Парнаса, која се и у наше време још зове Фокида, и прешли су у Азију са Атињанима Филогеном[10] и Дамоном. Земљу су узели од Кумајаца, не ратом већ по договору. Пошто их Јоњани нису хтели примити у Јонски савез пре него што прихвате краљеве од Кодрове лозе, онда они примише Деета, Перикла и Абарта из Еритре и Теја.

4. Јонски градови на острвима су Сам поврх Микале и Хиј, насупрот Миманту. Самљанин Асије,[1] Амфиптолемов син, у свом спеву каже да је Феник од Перимеде, Енејеве кћери, добио Астипалеју и Еуропу, а да је Посејдонов и Астипалејин син Анкај, који је владао

такозваним Лелезима. Анкај је затим узео за жену Самију, кћер реке Меандра, и родио Перилаја, Енуда, Сама, Алитерса и кћер Партенопу. Та Анкајева кћер Партенопа родила је са Аполоном сина Ликомеда. Асије је у свом спеву објаснио толико. А у оно време о коме ја говорим становници острва су примили Јоњане као насељенике више силом него милом. Вођа Јоњана био је Питирејев син Прокле и сам из Епидаура, као и већина људи које је водио, а које су из Епидаурије истерали Дејфонт и Аргивци. Тај Прокле водио је порекло од Ксутовог сина Јона. Али Андрокло и Ефешани заратише против Прокловог сина Леогора, који је после оца владао на Саму и, победивши у бици, истераше са острва Самљане, оптужујући их да су са Карцима ковали заверу против Јоњана. Један део Самљана, који је побегао, населио се на острву поред Тракије и по њиховом насељавању острво се уместо Дарданија зове Самотрака. Други део са Леогором сазидао је зид око Анаје на копну преко пута Сама и десет година касније, прешавши на Сам, избацио Ефешане и повратио острво.

Неки говоре да су Херино светилиште на Саму основали они који су пловили на лађи Арго и да су Херину култну статуу они донели из Арга.[2] Сами Самљани сматрају да се богиња родила на острву поред реке Имбраса и испод врбе[3] која је још и у моје време расла у Херeју. Да је то светилиште заиста веома старо, лако би се могло закључити по самој статуи, која је дело Егињанина Смилида, Еуклидовог сина.[4] Тај Смилид је био Дедалов савременик, али није достигао исту славу. Дедал је припадао краљевском роду у Атини, породици такозваних Метионида, и постао врло познат међу свим људима како због своје уметности тако и због својих лутања и несрећа. Убивши сестриног сина и знајући домаће законе, драговољно је побегао Миноју на Крит и начинио статуе и самом Миноју и његовим кћерима, како је Хомер[5] и изнео у *Илијади*. Оптужен од Миноја за неки преступ и бачен у тамницу заједно са сином, побеже са Крита и дође у сицилијски град Иник Кока-

лу. Тамо је послужио Сицилијанцима као повод за рат против Крићана, јер га Кокал није хтео предати Миноју на његов захтев. И толико су га Кокалове кћери цениле због његове уметности, да су те жене смишљале и да убију Миноја за љубав Дедалу. Јасно је да се Дедалово име рашчуло по целој Сицилији и већем делу Италије. Што се тиче Смилида, зна се да није посетио ниједно друго место осим Сама и Елиде. А тамо је допутовао, и он је творац Херине култне статуе на Саму.

...Писац трагедија Јон[6] рекао је у своме спису да је Посејдон дошао на пусто острво и тамо се сјединио са једном нимфом. Док је она била у порођајним мукама, са неба је на земљу пао снег (*khion*) и због тога је Посејдон дао сину име Хиј. Затим се здружио и са другом нимфом, па су му се родили синови Агел и Мелан. После извесног времена са Крита је на Хиј пристао Енопион заједно са синовима Талом, Еуантом, Меланом, Салагом и Атамантом. На острво у време Енопионовог краљевања дошли су такође и Карци и Абанти са Еубеје. Власт Енопиона и његових синова преузео је касније Амфикло, који је због делфијског пророчанства дошао из Хистијеје на Еубеји. Три поколења после Амфикла, Хектор, који је такође постао краљ, заратио је против Абаната и Караца, који су живели на острву, једне побио у биткама, а друге приморао да оду за време примирја. Кад су се Хијани ослободили рата, Хектору паде на ум да би требало да и они са Јоњанима приносе жртве у Панјонију. Кажу да је он као награду за храброст добио троножац од Јонског савеза. Пронашао сам да је Јон толико рекао о Хијанима, али није објаснио зашто се Хијани сврставају међу Јоњане.

5. Смирну,[1] која је један од дванаест еолских градова и заузима такав положај због кога се чак и у моје време назива старим градом, освојили су Јоњани, кренувши из Колофона и одузевши је од Еолаца. Нешто касније Јоњани су Смирњанима дали право учествовања на Панјонској скупштини.[2] Александар, Филипов син, постао је оснивач садашњег града према привиђењу из

сна. Причају да је Алексанадар, ловећи по гори Пагу, пошто се завршио лов дошао до храма Немеза и пред храмом наишао на извор и платан, који је растао изнад воде. Затим кажу да су му се, док је спавао под платаном, појавиле Немезе и заповедиле да ту оснује град и да у њега доведе Смирњане, пошто их пресели из пређашњег града.[3] Смирњани онда пошаљу посланике у Клар да питају о ономе што им предстоји и бог им одговори:

Три пута блажени они и четири људи ће бити,
Који настаниће Паг, преко пута Мелета светог.

Тако су се преселили добровољно и верују да постоје две Немезе и да им је мајка Ноћ, док Атињани говоре да је отац те богиње у Рамнунту Океан.

Јонска земља има врло повољну климу, а има и светилишта каквих нема нигде. Прво је светилиште Ефешке богиње, због своје величине и другог блага, па два недовршена Аполонова, једно у Бранхиди у области Милета, а друго у колофонском Клару. Два друга храма у Јонији запалили су Персијанци, Херин храм на Саму и Атенин у Фокеји. Ипак сам нашао да су чудесни, иако оштећени ватром. Уживао би и у Херакловом храму у Еритри и Атенином у Пријени, у овом последњем због култне статуе у њему, а у Херакловом у Еритри због његове древности.[4] Статуа није слична ни онима које зову егинским, ни најстаријим атичким статуама, а ако таква и постоји, онда је потпуно египатска. Ту је био дрвени сплав на коме је бог[5] испловио из Тира у Феникији, а разлоге за тај поступак не наводе ни сами Еритрејци. Пошто је сплав стигао у Јонско море, кажу да се усидрио код рта званог Месата, који се налази на копну тачно на средини пута кад се плови из еритрејске луке на острво Хиј. Кад се сплав нашао код рта, Еритрејци тада уложише много труда, а исто тако и Хијани, настојећи ревносно и једни и други да себи привуку статуу. Најзад један човек из Еритре, који је живео од мора и риболова и од болести био слеп, а звао се Формион, тај

дакле рибар виде у сну како би жене из Еритре требало да одсеку своје витице, па ће тако људи, пошто од косе исплету уже, довести сплав себи. Жене грађана никако нису хтеле да се покоре сновиђењу. Међутим, жене трачког порекла, и оне које су тамо биле робиње и оне које су живеле слободно, дале су да их ошишају. И тако Еритрејци извукоше сплав. Стога само Трачанке имају приступ у Хераклово светилиште, а уже исплетено од косе још и данас чувају мештани. Ти исти људи веле да је рибар прогледао и могао да види преостало време свога живота. У Еритри се налази и храм Атене Полијаде и њена огромна дрвена статуа која седи на престолу и у свакој руци држи преслицу, а на глави носи небески свод.[6] Да је то Ендојево дело, могли бисмо закључити и по другим знацима,[7] како посматрајући израду статуе тако нарочито по харитама и хорама од белог мермера, које стоје на отвореном простору, пре него што се уђе у храм.[8] У моје време Смирњани су изградили и Асклепијево светилиште између планине Корифе и мора, које се не меша ни са каквом другом водом.

Осим светилишта и климе, Јонија има и друго што се може приказати, у ефешкој земљи реку Кенхрије, необичну природу планине Пиона[9] и извор Халитеју. У милетској области су извор Библида и песме које опевају њену љубав.[10] У земљи Колофоњана налази се Аполонов гај од јасенових стабала, а недалеко од гаја и река Алент, најхладнија у Јонији. У земљи Лебеда су купатила, која су чудесна и корисна. Тејани такође имају купатила на рту Макрији, нека у пукотинама стена за време плиме, а друга направљена да прикажу богатство. Клазомењани, међу којима се поштује Агамемнон, имају купатила[11] и пећину, коју зову пећином Пирове мајке, и причу о пастиру Пиру. Еритрејци држе област Халкиду, по којој је њихово треће племе добило име. На Халкиди је рт који се протеже у море и на њему су за људе најкориснија купатила у Јонији. Смирњани имају реку Мелет са њеном дивном водом и пећином на изворима, где је, како кажу, Хомер сачинио своје епове. Код Хијана може да се види Енопионов гроб,[12] а постоје и нека

предања о његовим делима. Самљани на путу у Хереј имају надгробни споменик Радине и Леонтиха и они који су несрећни у љубави имају обичај да долазе на гроб и да се моле.

6. У Јонији заиста постоје многа чуда која не заостају у много чему за онима у Хелади. Пошто су Јоњани отишли, Ахајци поделише њихову земљу и уселише се у њихове градове. Њих је било дванаест на броју, колико их је и било познатих у читавом хеленском свету: Дима, најближа Елиди, после ње Олен, па Фара, Тритеја, Рип, Егиј, Керинеја, Бура, па уз њих Хелика, Ега, Егира и Пелена, последњи град према Сикионији.[1] У те градове, претходно настањене Јоњанима, уселише се Ахајци и њихови краљеви. Највећу моћ међу Ахајцима имали су Тисаменови синови Дајмен, Спартон, Телид и Леонтомен, а Комет, најстарији од Тисаменових синова, још раније је лађама прешао у Азију. Ови су у то време владали међу Ахајцима, као и Дамасија, син Пентила, Орестовог сина, који је Тисаменовим синовима био рођак по оцу. Исто толико моћни као и ови поменути прваци били су Ахајци из Лакедемона, Преуген и његов син по имену Патреј. Њима су Ахајци дозволили да оснују град у њиховој земљи и том граду је наденуто име по Патреју.

Што се тиче ратовања, то је код Ахајаца било овако. У Агамемноновом походу на Илион највећи део хеленске војске чинили су баш они, док су још становали у Лакедемону и Аргу. Приликом Ксерксовог и међанског напада на Хеладу јасно је да Ахајци нису уче- 480. г. ст. е.
ствовали ни са Леонидом у претходници код Термопила, ни са Атињанима и Темистоклом у поморској бици код Еубеје и Саламине и њих не садржи ни атички ни лаконски списак савезника. Јасно је да су изостали и у сукобу код Платеје, јер би се иначе на заветном дару Хелена у Олимпији налазило исписано и име Ахајаца. Чини ми се да су они остали сваки чувајући своју очевину и да су у исто време због Тројанског рата сматрали лакедемонске Дорце недостојним да им буду вође. То је

временом постало очито. Јер кад су касније Лакедемо-
њани заратили против Атињана, Ахајци су били одани 432. г. ст. е.
савезници Патранима, али су исто тако били располо-
жени и према Атињанима. Од ратова, које су потом
Хелени заједно водили, Ахајци су учествовали у бици
код Херонеје против Филипа и Македонаца, а кажу да 338. г. ст. е.
нису кренули у Тесалију у такозвани Ламијски рат,[2] јер 323. г. ст. е.
се још нису били опоравили од пораза у Беотији. Месни
водич у Патри говорио је да је рвач Хилон једини од
Ахајаца учествовао у сукобу код Ламије. Ја лично знам
да је Лиђанин Адраст помагао Хеленима као појединац,
а не по државној одлуци Лиђана. Бронзану статуу тога
Адраста Лиђани су поставили испред светилишта Арте-
миде Персијске и ставили натпис да је Адраст погинуо
борећи се за Хелене против Леоната. Покрет у Термо- 279. г. ст. е.
пиле против галске војске на исти начин су занемарили
сви Пелопонежани. Будући да варвари нису имали бро-
дова, надали су се да им од њих не прети никаква опа-
сност, ако само поново обзидају Коринтску превлаку од
мора код Лехаја до мора код Кенхреје. То је тада био
закључак свих Пелопонежана. Но кад Гали лађама не-
како пређоше у Азију, хеленске прилике биле су овакве.
Ниједна хеленска држава није се више истицала снагом. 278. г. ст. е.
Наиме, Лакедемоњани су због пораза код Леуктре и
такође због уједињење Аркађана у Мегалопољ и насе-
љавања Месењана крај њихових граница још били спре-
чени да поврате своју претходну моћ. Тебанцима је
Александар у толикој мери опустошио град да неколи- 335. г. ст. е.
ко година касније, кад су се вратили са Касандром,[3]
нису били у стању да одржавају ни оно што је било
њихово. Атињани су уживали наклоност код осталих
Хелена нарочито због својих недавних подухвата, али
им никако није било могуће да се опораве од рата са
Македонцима.

7. Кад Хелени више нису били сједињени у зајед-
ничком дејству и свака се држава постављала сама за
себе, Ахајци су били веома моћни. Јер осим Пелене,
други ахајски градови за све то време нису осетили

тиранију и несреће од ратова и заразних болести нису у
толикој мери погађале Ахајце као остале Хелене. По-
стојало је оно што се зове Ахајски савез и Ахајци су
заједнички доносили закључке и обављали послове. Од-
лучили су да се састају у Егију, јер се тај град, пошто је
Хелику потопило море, од давнина истицао међу дру-
гим градовима у Ахаји и тада био врло моћан.[1] Од
осталих Хелена, Сикионањи су први приступили Ахај-
ском савезу, а после њих ушли су већ и остали Пелопо-
нежани, једни одмах, а други пошто су неко време окле-
вали. То што су видели да снага Ахајског савеза све
више јача, убедило је и оне који живе изван Истма да се
придруже Ахајцима. Лакедемоњани су једини од Хеле-
на били љути непријатељи Ахајцима и отворено су по-
вели рат против њих. Ахајски град Пелену заузео је
Еудамидин син Агаид, спартански краљ, али су га Арат[2]
и Сикионањи сместа избацили. Клеомен, син Леониде,
Клеонимовог сина, краљ из друге краљевске куће, пот-
пуно је потукао Арата и Сикионањане кад су га утаборе-
ни код Диме напали, и касније склопио мир са Ахајцима
и Антигоном. Тај Антигон је тада владао над Македон-
цима као старатељ Деметријевог сина Филипа, који је
још био дечак, а био му је и рођак и ожењен његовом
мајком.[3] Пошто је склопио мир са тим Антигоном и
Ахајцима, Клеомен одмах прекрши заклетву и поpоби
аркадски Мегалопољ.[4] Због Клеомена и његове невере
Лакедемоњани су у Селасији претрпели пораз од Ахаја- 222. г. ст. е.
ца и Антигона. Клеомена ћу опет поменути у својој
књизи о Аркадији. Кад је Деметријев син Филип дошао
у зрело доба и Антигон му драговољно предао власт над
Македонцима, задао је страх свим Хеленима. Подража-
вао је у свему Филипа, Аминтиног сина, који му није
био предак већ уистину господар, а нарочито у улагива-
њу онима којима је било драго да због личне користи
издају своју домовину. На гозбама би наздрављао верно-
сти и пријатељству не чашама вина већ смртоносног
отрова,[5] што, верујем, Аминтином Филипу уопште није
падало на памет, а за Филипа, Деметријевог сина, та
тровања су представљала сасвим лак грех. Држао је под

стражом и три града да му служе као упоришта против Хеладе и из обести и презира према Хеленима називао их кључевима Хеладе.[6] Да би мотрио на Пелопонез, утврђени су Коринт и коринтски акропољ, а да би надзирао Еубеју, Беоћане и Фокиђане, Халкида на Еурипу, док је против самих Тесалаца и етолског народа Филип запосео Магнесију испод Пелија. Највише је досађивао Атињанима и Етолцима сталним нападима и разбојничким насртајима. Већ раније сам, у књизи о Атици,[7] поменуо који су се Хелени и варвари придружили Атињанима против Филипа и како су се Атињани због слабости савезника обратили Римљанима за заштиту и помоћ. Пре кратког времена Римљани на изглед беху послали Етолцима помоћ против Филипа, а у ствари више зато да би надзирали прилике у Македонији. Тада пошаљу Атињанима војску под Отилијевим вођством. То име му је било најпознатије, јер се Римљани не зову по оцу, као Хелени, већ свакоме дају најмање три имена, или још и више. Римљани су наредили Отилију да штити Атињане и Етолце од рата са Филипом. Отилије је једним делом поступио по наређењима, али другим поступцима није задовољио Римљане. Освојивши еубејски град Хестијеју и фокидски град Антикиру, који су по нужди били подложни Филипу, потпуно их је разорио. И мени се чини да је Сенат, када је сазнао новост, због тога послао Фламинија да замени Отилија као заповедник.[8]

8. По доласку Фламиније опљачка Еретрију, победивши у боју Македонце који су је бранили, и одмах крете на Коринт, који је држала Филипова посада, и сам се заустави да га опседа. Истовремено посла по Ахајце и јави им да дођу пред Коринт са војском ако желе да се сматрају достојним савезницима Римљана и у исти мах покажу добру вољу према хеленском живљу. Ахајци су много кривили и самога Фламинија и још раније Отилија, јер су окрутно управљали старим хеленским градовима, који су Римљанима били недужни, а признавали власт Македонаца против своје воље. Предвиђали су да

им уместо Филипа и Македонаца долазе Римљани да постану господари свих Хелена. Пошто је на скупштини изнето много супротних предлога, на крају победише присталице Римљана и Ахајци се придружише Фламинију у опседању Коринта. Коринћани, ослобођени Македонаца, одмах приђоше Ахајском савезу, а били су његови чланови и раније,[1] када су Арат и Сикиоњани избацили из Акрокоринта читаву војну посаду и убили Персеја, кога је Антигон био поставио на њено чело. Отада су Ахајци називани савезницима Римљана и у сваком погледу им били одани. Следили су их у Македонију против Филипа, учествовали у походу на Етолце и трећи пут се заједно са Римљанима борили против Антиоха и Сиријаца.

Оно што су Ахајци учинили против Македонаца или сиријске војске урадили су из пријатељства према Римљанима, али с Етолцима су већ одавно имали личне несугласице. Када је у Спарти била срушена Набидова тиранида, пошто је тај човек испољио највећу окрутност, стање у Лакедемону одмах је скренуло пажњу на себе. Тада Ахајци изведу Лакедемоњане пред ахајску скупштину и пресуде им веома строго. До темеља срушише зидове Спарте, који су још раније на брзину били изграђени приликом Деметријевог похода и касније приликом похода Пира и Епираца, а за време Набидове тираниде ојачани до највеће сигурности. Дакле, Ахајци порушише зидове Спарте и укину Ликургове законе који су се односили на вежбање младића, па им нареде да се баве истим оним чиме и ахајски младићи. На томе ћу се опет и више задржати у књизи о Аркађанима.[2] Лакедемоњани, веома увређени таквим наређењима Ахајаца, затражише заштиту од Метела и оних који су као посланици са Метелом дошли из Рима. А ови су дошли не зато да би заратили против Филипа и Македонаца, јер је мир између Филипа и Римљана још раније био склопљен, већ да би са Метелом пресудили по тужбама Тесалаца и неких Епираца против Филипа. У ствари Римљани су срушили и самог Филипа и македонску превласт. Борећи се са Фламинијем и Римљанима код такозваних

Псећих глава, Филип је изгубио битку, пошто је опирући се свом снагом сам тај Филип у том сукобу тако био поражен да је изгубио већи део војске коју је водио и да је из свих градова, које је у Хелади заузео и ратом себи потчинио, извео војне посаде по договору са Римљанима.[3] Ипак је код Римљана, сваковрсним молбама и великим расипањем блага, издејствовао привидни мир. Богом надахнута сибила пророчанством је исказала превласт коју су Македонци стекли за време Аминтиног сина Филипа и како је она уништена под каснијим Филипом. То пророчанство гласи овако:

Ви, Македонци, горди на аргивске краљеве своје,
Краљевство Филипа вама ће бити и зло и добро.
Вас ће заиста први владарима градова, људи
Створити, млађи ће опет целу изгубити славу,
Западни њега ће људи и источни свладати сасвим.[4]

Дакле Римљани, који обитавају на западу Европе, срушили су македонску власт, а међу савезницима се налазио Атал... и још војском из Мисије, која је баш окренута према изласку сунца.

9. Тада Метел и остали посланици одлуче да не занемаре односе Лакедемоњана и Ахајаца, већ затраже од оних који руководе Савезом да позову на састанак Ахајце и да им јавно ставе на знање да се блаже понашају према Лакедемону. Они им одговорише да неће позвати на скупштину Ахајце ни за њих ни за икога другог ко нема одлуку Римског сената о предмету због кога сазива скуп. Сматрајући да су их Ахајци увредили, пошто су дошли у Рим, Метел и његови пратиоци изнесу пред Сенат многе оптужбе против Ахајаца, али не све истините. Још више од њих тужили су се на АхајцеАреј и Алкибијада, веома угледни Лакедемоњани у Спарти, али према Ахајцима неправедни. Јер Ахајци су им пружили уточиште кад их је Набид прогнао и после његове смрти вратили их у Спарту против воље лакедемонског народа. Тада се, дакле, и они подигоше и жестоко нападоше Ахајце пред Сенатом, а Ахајци их у одсутности осуде на скупштини Савеза на смртну казну. Римски сенат упути Апија и друге посланике да пресуде међу Лакедемоњанима и Ахајцима.[1] Мора да Ахајцима Апије и његова пратња, чим су их угледали, нису били по вољи, јер су са собом водили Ареја и Алкибијаду, у то време Ахајцима најмрскије људе. Још више су увредили Ахајце кад су на њиховом скупу изашли и почели да говоре више у бесу него уверљиво. Ликорта[2] из Мегалопоља, врло поштован међу Аркађанима, који је дружећи се са Филопеменом примио нешто од његовог духа, изнео је у говору праву истину о Ахајцима и у своје речи унео и неки прекор Римљанима. Али Апије и његова пратња дочекали су Ликортин говор са подсмехом и ослободили Ареја и Алкибијаду сваке кривице према Ахајцима. Уз то су Лакедемоњанима допустили да упуте посланике у Рим, иако су, допуштајући то, учинили супротно договору између Римљана и Ахајаца. По томе договору Ахајцима је било дозвољено да у име Савеза шаљу посланства пред Римски сенат, док је градовима који су били у Ахајском савезу било забрањено да посебно шаљу посланике. Пошто су насупрот Лакедемоњанима и Ахајци упутили посланике и пошто су и једни и други изрекли своје говоре пред Сенатом, Римљани опет пошаљу исте људе да буду судије Лакедемоњанима и Ахајцима, Апија и оне који с њим раније беху дошли у Хеладу. Ти посланици доведу у Спарту оне које су Ахајци протерали и ослободе казне оне које су Ахајци прогласили кривим и који су побегли пре пресуде. Међутим, нису прекинули везе Лакедемоњана са Ахајским савезом, али су им установили стране судове за сваку смртну казну и одредили да остале тужбе сами преузимају и подреде их пресуди Ахајског савеза. Кружни зид града Спартанци су опет као раније утврдили. Лакедемоњани, који су се вратили из изгнанства, смишљајући разне сплетке против Ахајаца, надали су се да ће их на овај начин највише повредити. Месењане, који су сматрани сукривцима за Филопеменову смрт,[3] због чега су их Ахајци протерали, као и саме

оне Ахајце који су били прогнани, наговорили су да оду у Рим. Пошавши са њима, и сами су радили на повратку тих људи. Будући да је Апије био много наклоњен Лакедемоњанима, а Ахајцима се супротстављао у свему, намере изгнаних Месењана и Ахајаца морале су без тешкоћа напредовати како треба.[4] Сенат је сместа послао налоге у Атину и Етолију да се Месењани и Ахајци врате својим домовима. Ахајце је највише повредило то што нису од Римљана доживели никаква признања, као и узалудност њихових претходних услуга учињених Римљанима. Они који су ратовали против Филипа, Етолаца и најзад Антиоха да би задовољили Римљане, стављени су иза изгнаника чије су руке упрљане. Ипак су одлучили да им попусте.

10. У то време збили су се такви догађаји. Најгоре
од свих злодела, издаја отаџбине и суграђана због властите користи, морало је да представља почетак несрећа
и за Ахајце, јер све време није ни напуштало Хеладу. За
време владавине Дарија, Хистасповог сина, персијског
краља, положај Јоњана је уништен, јер су сви заповед- 494. г. ст. е.
ници бродова са Сама, осим једанаест људи, издали јонску флоту. Пошто су покорили Јоњане, Међани су поробили и Еретрију, а издајице су били најугледнији
људи у Еретрији, Филагар, Кинејин син, и Еуфорб,
Алкимахов син. Кад је Ксеркс кренуо на Хеладу, Теса- 480. г. ст. е.
лију му је издао Алеуад, а Тебу су издали Атагин и
Тимегенида, први грађани Тебе. Пошто је завршен рат
између Пелопонежана и Атињана, Елиђанин Ксенија
покушао је да изда Елиду Лакедемоњанима и Агиду, а
такозвани Лисандрови пријатељи нису пропуштали
прилику да своје домовине предају Лисандру. За време
краљевања Филипа, Аминтиног сина, могло би се пронаћи да од хеленских градова једино Лакедемон није
био издан; други градови у Хелади више су настрадали
од издаје него од претходне куге. Александар, Филипов
син, имао је ту срећу да му је било потребно да се
издајицама користи у малој мери и невредно помена.
Кад су Хелени претрпели пораз код Ламије, журећи се 322. г. ст. е.
да због рата пређе у Азију, Антипатар[1] је желео да

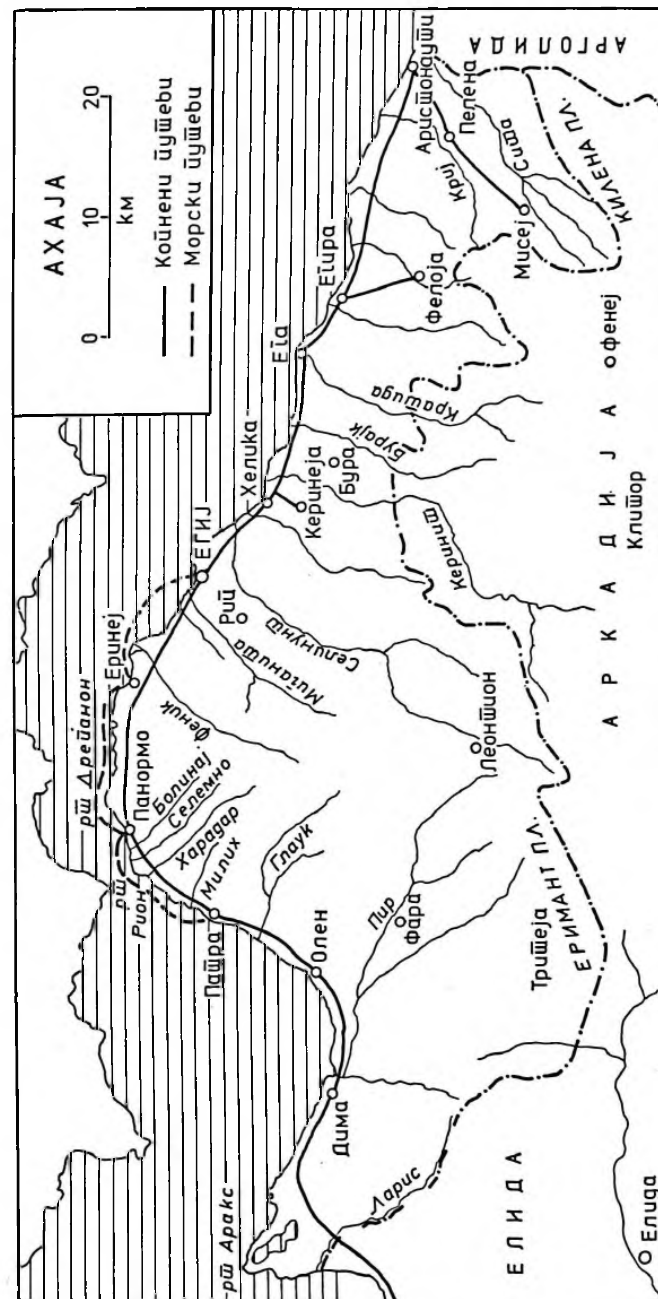

склопи мир на брзину, па му је било свеједно да ли ће Атину и читаву Хеладу оставити слободне. А Демад[2] и колико је још било издајица у Атини наговоре Антипатра да не буде милостив према Хеленима и, заплашивши атински народ, били су одговорни што су у Атину и многе друге градове уведене македонске војне посаде. Још и ова чињеница потврђује моје речи. После пораза у Беотији Атињани се нису покорили Филипу, иако им је, кад су побеђени, у боју заробљено две хиљаде људи, а хиљаду убијено. Али када је код Ламије пало највише око две стотине људи, Македонци су их поробили. И тако болест издаје никако није напуштала Хеладу, а Каликрат, један Ахајац, потпуно је у то време Ахајце потчинио Римљанима. Почетак зала за њих су представљали Персеј и македонска власт, коју су срушили Римљани.

Персеј, Филипов син, у миру са Римљанима према уговору који је склопио његов отац Филип, одлучио је да погази заклетву и, водећи војску на Сапајце и њиховог краља Абруполида,[3] савезнике Римљана, опустошио им је земљу. Те Сапајце помиње и Архилох[4] у једном јамбу. Пошто су Персеј и Македонци покорени у рату због недела према Сапајцима, десет римских сенатора упућено је да среде стање у Македонији на начин најповољнији за Римљане. Кад су дошли у Хеладу, Каликрат није штедео ни дела ни речи ласкајући им. Једнога од њих, човека нимало честитог, Каликрат је у толикој мери придобио да га је убедио да присуствује скупштини Ахајског савеза. А кад се овај појавио на скупштини, поче говорити да су Персеја, док је ратовао против Римљана, новчано помагали најутицајнији Ахајци и у свему га подупирали. Затражио је од Ахајаца да их осуде на смрт, а ако их они осуде, тада рече да ће им казати имена тих људи. Чинило се да говори сасвим неправедно и они који су присуствовали скупу сматрали су да је природно да он, ако су неки Ахајци и били уз Персеја, јавно помене свакога од њих, пре него што их осуде. Тада се Римљанин, пошто је био притешњен доказима, усуди да изговори како све ахајске војсковође

сносе кривицу јер су сви били уз Македонце и Персеја. Он је говорио како га је поучио Каликрат. После њега устаде Ксенон — а он је код Ахајаца уживао велики углед — и рече: „Што се тиче ове оптужбе, ствари стоје овако. И ја сам био заповедник Ахајаца, али нисам крив ни за издају Римљана ни за пријатељство са Персејем. И зато желим да ми се суди пред ахајском скупштином и пред самим Римљанима”. Он је говорио слободно знајући да је исправан, а Римљанин одмах искористи прилику и све оне које је Каликрат окривио за сарадњу са Персејем после пред римски суд да сачекају пресуду. Тако нешто никада раније није задесило Хелене. Чак ни најмоћнији Македонци, Филип, Аминтин син, и Александар, нису Хелене, који су им се супротставили, силом слали у Македонију, већ су им допуштали да се бране пред амфиктионцима. Тада је било одлучено да се пошаље у Рим сваки припадник ахајског народа кога 167. г. ст. е.
је макар и недужног Каликрат желео да оптужи. И тако је одведено преко хиљаду људи. Сматрајући да су их Ахајци већ осудили, Римљани их распореде по Етрурији и њеним градовима и, мада су Ахајци слали једна за другим посланства и молбе за помиловање тих људи, нису на то обраћали пажњу. После шеснаест година 151. г. ст. е.
ослободе три стотине или нешто мање људи, колико их је још само од Ахајаца остало у Италији, сматрајући да су довољно кажњени. Што се тиче оних који су утекли или одмах, док су их водили у Рим, или касније из градова у које су их Римљани послали, није било никаквог разлога да не буду кажњени, ако их поново ухвате.

11. Римљани опет пошаљу једног сенатора у Хеладу. Име му је било Гал, а послали су га да буде судија Лакедемоњанима и Аргивцима у спору око земље.[1] Тај Гал је врло охоло говорио и врло охоло поступао према Хеленима и потпуно извргао руглу и Лакедемоњане и Аргивце. Тим градовима, који су достигли такав углед и још одавно због граница између земаља прошли кроз познати рат и тако огромне напоре да им је касније и Филип, Аминтин син, посредовао као заједнички судија,

овај Гал сматра испод достојанства да сам суди, већ поверава суђење Каликрату, највећој пропалици из читаве Хеладе. Галу су дошли и Етолци који живе у Плеурону, желећи да се ослободе веза са Ахајским савезом. Њима је Гал допустио да упуте сопствено посланство у Рим, а Римљани су им дозволили да иступе из Ахајског савеза. Такође је из Сената било јављено Галу да одвоји од Ахајског савеза што више градова може.

Док је он извршавао наређења, атински народ више из нужде него драговољно опљачка Ороп, који му је био потчињен.[2] Атињани су тада били доспели до крајњег сиромаштва, јер су у рату са Македонцима пропатили највише од Хелена. Оропљани се обрате за заштиту Римском сенату. Сенат закључи да им је причињена неправда и препоручи Сикиоњанима да казне Атињане глобом одговарајућом штети причињеној Оропу. Пошто Атињани нису дошли на суђење у одређено време, Сикиоњани им одреде казну од пет стотина талената, а Римски сенат им, на њихову молбу, умањи казну на свега сто талената.[3] Атињани не платише ни то, него обећањима и даровима навалише на Оропљане, те их наведоше да пристану да атинска војна посада уђе у Ороп и да Атињани узму таоце од Оропљана. Ако Оропљани опет буду имали неку притужбу на Атињане, тада ће они извести посаду из Оропа и вратити таоце. Међутим, није прошло много времена а људи из посаде стадоше вређати Оропљане. Они упутише посланике у Атину да траже повратак талаца и захтевају да се изведе посада према договору. Атињани рекоше да неће учинити ни једно ни друго, јер то је прекршај договора људи из посаде, а не атинског народа. Ипак обећаше да ће казнити извршиоце дела. Оропљани се тада обратише Ахајцима, молећи их да им помогну, а они одлуче да то не чине из пријатељства и поштовања према Атињанима. Онда Оропљани обећају Меналкиди, родом Лакедемоњанину и тадашњем војном заповеднику Ахајаца, да ће му дати десет талената ако наведе Ахајце да им помогну. Овај опет обећа да ће половину новца дати Каликрату,[4] који је био веома утицајан међу Ахајцима због свога пријатељства са Римљанима. Пошто је Каликрат пристао на Меналкидин предлог, одлучено је да подрже Оропљане против Атињана. Али неко о томе обавести Атињане и они, како је ко најбрже могао, упадоше у Ороп и одвукоше оно што је преостало од њихових пређашњих отимачина и одведоше посаду. Будући да су Ахајци закаснили да пруже помоћ, Меналкида и Каликрат су их наговарали да нападну Атику. Но супротставише им се остали, а највише Лакедемоњани, и војска се повуче.

12. Иако Оропљани нису примили помоћ од Ахајаца, ипак им Меналкида изнуди новац. А њему, кад је имао мито у руци, тешко је падало да подели добит са Каликратом.[1] У почетку се служио изговорима и лукавством да би одложио плаћање, али убрзо се усуди да отворено одбије да плати. То потврђује изреку да једна ватра гори боље од друге, да је један вук беснији од других и да један соко лети брже од другог, јер је Меналкида надмашио преваром и највећег лупежа тога времена, Каликрата, који није могао да одоли никаквој користи. И навукавши на себе мржњу Атињана, иако није стекао никакву личну добит, када је Меналкидина служба престала, Каликрат је затражио пред Ахајцима смртну казну за њега. Рекао је да је Меналкида као посланик у Риму радио против Ахајаца и да је нарочито настојао да се Спарта издвоји из Ахајског савеза. Како је тада Меналкида доспео у велику опасност, да Дијају из Мегалопоља три таленга од оних из Оропа. Тај Дијај беше после њега постао војни заповедник Ахајаца. Том приликом се због примљеног новца заиста потрудио и успео да ослободи Меналкиду и против воље Ахајаца. Ахајци због Меналкидиног ослобођења окриве Дијаја и појединачно и у име заједнице. Дијај је опет успео да скрене пажњу са оптужби уперених против себе на послове који су више обећавали, служећи се овим изговором да их обмане. Лакедемоњани су се због спорног земљишта обратили за посредовање Римском сенату. На њихов захтев Сенат одврати да све пресуде осим смр-

тних спадају у делокруг Ахајског савеза. То је био одговор Сената, али Дијај није казао Ахајцима праву истину, него их је заваравао рекавши да им је Римски сенат препустио право да осуде на смрт човека из Спарте. Ахајци су дакле полагали право да изричу Лакедемоњанима и смртне пресуде, али се Лакедемоњани нису сложили с тим да Дијај говори истину и желели су да то изнесу пред Римски сенат. Ахајци се опет ухватише за други изговор, да државе — чланице Ахајског савеза — немају никакво право да саме без дозволе Савеза посебно упућују посланства. Због тих спорних питања започео је рат између Ахајаца и Лакедемоњана. Лакедемоњани, знајући да нису достојни противници Ахајцима, упутише посланике у њихове градове и одвојено Дијају ради преговора. Градови одговорише на исти начин, да је против закона да не послушају свога војсковођу када изда наређење за поход, јер Дијај је командовао Ахајцима и изјавио да неће кренути против Спарте већ против оних који је узнемиравају. Када је спартанско Веће стараца упитало колико њих сматра кривим, после имена двадесет четворице људи, који су се у Спарти у свему одликовали. Тада превагу однесе предлог Агасистена, који је и раније био угледан, а после тога савета достигао је још већу славу. Он је затражио да ти људи као добровољци побегну из Лакедемона, а не да остану ту и тако буду повод за рат против Спарте. Ако побегну у Рим, рекао је да ће их Римљани убрзо вратити у домовину. Они одоше и Спартанци их само на речима изведоше на суд и осудише на смрт. Ахајци пак пошаљу Каликрата и Дијаја у Рим да се пред Сенатом супротставе избеглицама из Спарте, Каликрат се на путу разболе и умре, а не знам да ли би, да је дошао у Рим, ишта користило Ахајцима, или би им проузроковало још више невоља. А Дијај поче да се препире са Меналкидом пред Сенатом и ту су и један и други изговорили много речи, али без икаквог достојанства. Сенат им на то одговори да шаље посланике да одлуче о томе што је спорно међу Лакедемоњанима и Ахајцима. Путовање посланика из Рима било је довољно споро, тако да је Дијају

пошло за руком да поново обмане Ахајце, а Меналкиди Спартанце. Дијај је навео Ахајце да мисле да је Римски сенат пресудио да им се Лакедемоњани покоравају у свему, а Меналкида је Спартанце преварио рекавши да су их Римљани сасвим ослободили чланства у Ахајском савезу.

13. И опет се због тих неслагања Ахајци спремаху да зарате против Лакедемоњана и војску против Спарте поче прикупљати Дамокрит, који је тада био изабран за ахајског војсковођу. У то исто време стиже у Македонију римска војска, коју је предводио Метел, са циљем да зарати са Андриском,[1] сином Персеја, Филиповог сина, који се побунио против Римљана. Догодило се да је рат у Македонији врло лако одлучен у корист Римљана. Метел нареди људима које је Римски сенат послао због послова у Азију да, пре него што пређу тамо, разговарају са ахајским вођама, да им забране да нападну Спарту и да им кажу да сачекају долазак посланика из Рима, који су упућени зато да буду судије Лакедемоњанима и Ахајцима. Ови та наређења предадоше Дамокриту и Ахајцима, када су они већ кренули у поход на Лакедемон, па видећи да су намере Ахајаца супротне њиховој препоруци, одоше у Азију. Лакедемоњани више из срчаности него због стварне моћи узеше оружје и изиђоше да бране своју земљу. Убрзо су савладани и око хиљаду њихових најхрабријих младих људи погибе у борби, а остатак војске што је брже могао повуче се у град. Да се Дамокрит потрудио, успео би да продре кроз зидове Спарте заједно са Ахајцима и бегунцима са бојног поља. Но он одмах заустави Ахајце у гоњењу и затим се поче служити више налетима и пљачкањем земље него јаком опсадом. Када је Дамокрит довео војску назад, Ахајци га као издајника осудише на казну од педесет талената и, како није имао да плати, оде са Пелопонеза као изгнаник. Дијај, изабран за војсковођу Ахајског савеза после Дамокрита, сложи се са Метелом, који му је поново упутио посланике, да неће повести никакав рат против Лакедемоњана, већ ће сачекати док

дођу посредници из Рима. Међутим, смислио је друго, овакво лукавство против Лакедемоњана. Од градова који су окруживали Спарту, задобио је наклоност оних према Ахајцима и у њих увео војне посаде, да буду ахајска упоришта против Спарте. Лакедемоњани су изабрали Меналкиду за војсковођу насупрот Дијају. Иако су се налазили усред ратних припрема и врло слабо стајали са новцем, а уз то им је и земља остала необрађена, Меналкида се ипак усудио да прекрши примирје, заузме на јуриш и опустоши град Јас[2] на границама Лаконије, који је у то време био потчињен Ахајцима. Изазвавши опет рат међу Лакедемоњанима и Ахајцима и изложен нападима грађана, будући да није могао да нађе излаз из предстојеће опасности, Меналкида добровољно одузе себи живот попивши отров. И такав би крај Меналкиде, који је у то време водио Лакедемоњане као најнеукији војсковођа, а још раније као војни заповедник ахајског народа показао се као један од најнепоштенијих људи.

14. У Хеладу стигоше и посланици из Рима да буду судије Лакедемоњанима и Ахајцима, а међу њима се налазио и Орест. Он позове к себи управнике из сваког ахајског града и Дијаја. Када су они дошли у његов стан, он им стаде приповедати целу причу, како Римски сенат сматра праведним да ни Лакедемон ни сам Коринт не припадају Ахајском савезу; да од чланства у њему треба ослободити и Арг и Хераклеју поред брда Ете, као и аркадски Орхомен; они нису истог порекла као Ахајци и ти су се градови касније придружили Ахајском савезу. Док је Орест тако говорио, ахајски архонти нису сачекали да чују читав говор већ пожуре напоље из куће и сазову Ахајце на скупштину. Када су они сазнали за одлуке Римљана, одмах навалише на Спартанце, који су се тада случајно налазили у Коринту и ухвате свакога за кога су јасно знали да је Лакедемоњанин, као и оног за кога би се то могло наслутити по подшишаној коси, обући, оделу или имену. Чак и оне који су успели да побегну у Орестову кућу ипак настојаху да силом извуку оданде. Орест и његово друштво

покушаше да зауставе Ахајце у њиховој дрскости, подсећајући их да су дела насиља и обести започели против Римљана. Неколико дана касније Ахајци ставе у затвор Лакедемоњане које су ухватили, а одвоје од њих и пусте странце. Затим упуте у Рим Теариду и друге ахајске државнике. Ови пођоше и на путу сретоше римско посланство упућено после Ореста због спора између Лакедемоњана и Ахајаца, па се и сами вратише. Пошто је Дијају истекло време обављања дужности, Ахајци изаберу Критолаја за војног заповедника. Тога Критолаја обузе жестока и сасвим неразумна жеља да ратује против Римљана. У то време су већ дошли посланици из Рима да пресуде у спору између Лакедемоњана и Ахајаца и Критолај дође у Тегеју у Аркадији да разговара са њима, али никако није желео да им сакупи Ахајце на заједничку скупштину. Ипак, да би Римљани чули, пошаље гласнике с наређењем да позову представнике на ахајску скупштину, а потајно им јави у разне градове да не долазе на њу. Пошто представници нису стигли на скупштину, тада Критолај сасвим јасно показа како је преварио Римљане, јер је тражио да они сачекају други састанак[1] Ахајаца, који ће се одржати за пет месеци, говорећи да неће са њима да преговара сам, без ахајске скупштине. Схвативши да су преварени, посланици отпутоваше у Рим. Сакупивши Ахајце у Коринту, Критолај их убеди да узму оружје против Спарте и наговори их да отворено објаве рат Римљанима. Када краљ или држава предузму рат и у томе доживе неуспех, то се приписује пре зависти неког божанства него што се сматра кривицом оних који су учествовали у рату. Али смелост удружена са слабошћу више би се могла назвати лудошћу него несрећом. То је нашкодило и Критолају и Ахајцима. Ахајце је подстицао и Питеја, који је тада био беотарх у Теби, и Тебанци су обећавали да ће им радо помоћи у рату. Првом казном, коју је изрекао Метел,[2] Тебанци беху осуђени да плате глобу Фокиђанима, јер су с оружјем провалили у област Фокиде, затим Еубејцима, јер су опустошили и Еубеју и најзад Амфишанима, јер су уништили њихова поља са усевима зрелим за жетву.

15. Римљани, обавештени о приликама од људи које су упутили у Хеладу и из писама које им је слао Метел, закључише да су Ахајци криви. Те године је за конзула изабран Мумије,[1] па наредише да он поведе на Ахајце бродовље и пешачку војску. Метел је одмах сазнао да Мумије и његова војска долазе да се боре против Ахајаца, па је настојао да се покаже способним да сам заврши рат пре него што Мумије стигне у Хеладу. Послао је гласнике Ахајцима и наредио да ослободе чланства у Ахајском савезу Лакедемоњане и друге градове које су Римљани поменули и обећао је да се Римљани више неће љутити због њихове пређашње непослушности. У исто време када је то објавио, кренуо је са војском из Македоније и прошао кроз Тесалију и дуж Ламијског залива. Али Критолај и Ахајци нису прихватили никакав предлог за договор, већ се приближише Хераклеји и почеше је опседати, пошто она није хтела да буде чланица Ахајског савеза. Затим Критолај, будући да је од ухода дознао да су Метел и Римљани прешли Сперхеј, побеже у Скарфеју у Локриди, па чак не смеде ни да сачека Метела, поставивши Ахајце у теснац између Хераклеје и Термопила. Толико је био обузет страхом да у њему није будило веће наде ни само место где су Лакедемоњани за спас Хеладе, а против Међана, поднели толике жртве, а Атињани извршили не мање славне подухвате против Гала. Критолаја и Ахајце у бегу Метелови људи стигну мало даље од Скарфеје, убију многе и заробе око хиљаду. После битке Критолај нити је виђен жив нити је нађен међу мртвима.[2] Ако се усудио да зарони у баруштину мора поред Ете, морао је отићи на дно сасвим неопажено и незнано. У вези са Критолајевом смрћу могуће је нагађати и на други начин. Хиљаду изабраних аркадских бораца, који су се придружили Критолајевом подухвату, напредовали су све до Елатеје у Фокиди и били примљени у град од Фокиђана због неког давног сродства са њима. Али када су Фокиђани чули за пораз Критолаја и Ахајаца, заповеде Аркађанима да напусте Елатеју. Док су се они повлачили на Пелопонез, Метел и Римљани их изненаде

480. г. ст. е.

279. г. ст. е.

близу Херонеје. Ту Аркађане снађе казна од хеленских богова, јер су тада поражени од Римљана на оном истом месту у Херонеји где су некада напустили Хелене који су се борили против Филипа и Македонаца.

Ахајцима за војног заповедника опет дође Дијај. Он пусти на слободу робове, идући за примером Милтијада и Атињана пре битке на Маратону и сакупи из ахајских и аркадских градова оне који су били у годинама за војну службу. Заједно са робовима сакупљено је највише до шест стотина коњаника, а пешака-хоплита четрнаест хиљада. Тада Дијај потпуно сиђе с ума, јер, иако је знао како су се Критолај и цела ахајска војна сила бедно показали у борби против Метела, сам одабра око четири хиљаде војника, постави им за заповедника Алкамена и посла их у Мегару да буду предстража граду и, ако Метел и Римљани туда наиђу, да их спрече да напредују. Пошто су одабрани аркадски борци били поражени код Херонеје, Метел крете са војском и упути се на Тебу, јер су Тебанци са Ахајцима опседали Хераклеју и учествовали у сукобу код Скарфеје. Тада становници оба пола свих година старости напустише град и лутаху по Беотији или се сакриваху по планинским висовима. Метел није дозволио ни да се пале светилишта богова ни да се руше куће и забранио је војницима да убију иједног Тебанца или да заробе иједног бегунца. Ако ухвате Питеју, заповедио је да га доведу. Питеја је сместа пронађен, доведен и кажњен. Када је војска стигла близу Мегаре, Алкаменови људи је нису сачекали, већ су одмах кренули да беже у ахајски војни логор у Коринту. И Мегарани предадоше Римљанима град без борбе, а Метел, кад је стигао на Истам, опет јави Ахајцима да их позива на договор о миру. Јако је желео да сам среди и прилике у Македонији и прилике у Ахаји.

16. Његовим настојањима неразумно се супротстављао Дијај. Мумије са Орестом, који је још раније дошао због спора између Лакедемоњана и Ахајаца, стиже у рану зору у римски логор и, пославши Метела и његову пратњу у Македонију, сам остаде на Истму да сакупи

сву војску. Дошло је три хиљаде пет стотина припадника коњице, а број пешака достигао је двадесет три хиљаде. Стигли су и стрелци са Крита и Филопемен на челу Аталових војника из Пергама на Каику.[1] Мумије је на удаљености од дванаест стадија поставио неке италске и помоћне чете да буду предстража целе војске. Будући да су Римљани из презира били немарни, Ахајци нападну на њихову прву стражу, неке убију, а још више њих сатерају назад у логор и освоје око пет стотина штитова. Тим успехом Ахајци су били подстакнути да предузму напад пре него што Римљани започну битку. Али када је Мумије кренуо на њих, они који су били постављени у ахајску коњицу одмах почеше да беже, не чекајући чак ни први налет римских коњаника. Узмицање коњице неповољно је утицало на пешаке, али примивши навалу римске пешедије, надмашени мноштвом и изнемогли од рана, ипак се срчано опираху пре него што хиљаду изабраних Римљана удари у њихов бок и натера Ахајце у потпуно бекство. Да се после битке Дијај усудио да улети у Коринт и прими у заклон зидова оне који су утекли из битке, можда би Ахајци наишли на више благости код Мумија, јер би настала опсада и прекид ратовања. А тада, када су Ахајци тек почели да попуштају, Дијај је побегао право у Мегалопољ и по свом односу према Ахајцима није нимало био сличан Емпедовом сину Калистрату и његовом односу према Атињанима. Тај човек је био коњички заповедник на Сицилији и када су Атињани и остали, који су учествовали у походу, били поражени код реке Асинара, том Калистрату је успело да се својом храброшћу пробије и проведе своје коњанике кроз непријатељске редове. Пошто је велики део њих довео живе и здраве у Катану, вратио се опет назад истим путем у Сиракузу. Затекавши напријатеље како још пљачкају атински логор, убије њих петоро и, како су и он и његов коњ задобили смртне ране, обоје издахну. Он је стекао дивну славу и Атињанима и себи тиме што је спасао оне које је водио и што је и сам добровољно умро. А Дијај је, упропастивши Ахајце, дошао грађанима Мегалопоља као гласник

несрећа које долазе, па убивши сопственом руком своју жену, да не би била заробљена, заврши живот попивши отров. У својој похлепи показао се сличним Меналкиди, а исто тако и у свом кукавичлуку пред смрћу.

Ахајци, који су после битке побегли у Коринт, утекоше брзо током ноћи, а са њима побегоше и многи од самих Коринћана. Иако су капије биле отворене, Мумије је у први мах оклевао да уђе у Коринт, подозревајући да га унутар зидова чека нека заседа. Трећег дана после битке поче освајати Коринт силом и палити га. Велики део похватаних људи Римљани убију, а жене и децу Мумије прода у робље. Продао је и робове, који, пошто су били ослобођени и борили се заједно са Ахајцима, нису одмах погинули у ратним чаркама. Већину заветних дарова и других уметничких дела, која су била најпознатија, однео је Мумије, а она која нису била те вредности дао је Филопемену, Аталовом војсковођи. Плен из Коринта налазио се у Пергаму још и у моје време. Зидове градова који су се борили против Римљана, Мумије је порушио и одузео становницима оружје пре него што су упућени саветници[2] из Рима. Када су стигли они који су са њим имали да одлучују, тада је почео да укида демократска уређења и да поставља управе на основу процене имовине. Одредио је и данак Хелади, а они који су имали средстава били су спречени да стичу имовину у иностранству. Сви савези на племенској основи, Ахајски, Фокидски и Беотски и било који у Хелади, распуштени су на исти начин. После неколико година Римљани постадоше милостивији према Хелади и свима повратише њихове старе племенске савезе, као и право да стичу имовину у иностранству и ослободише оне којима је Мумије наметнуо плаћање глобе. Наиме, он беше наредио да Беоћани плате народу Хераклеје и Еубеје сто талената, а Ахајци Лакедемоњанима две стотине. Хелени су од Римљана добили укидање дажбина, али је још у моје време био постављен римски намесник, кога Римљани нису звали намесником Хеладе већ Ахаје, јер су Хелени покорени због Ахајаца, који су тада били водећи народ хеленског све-

та. Тај рат се завршио у време када је Антитеј био архонт у Атини, сто шездесете Олимпијаде, на којој је победио Диодор из Сикиона.[3] 140. г. ст. е.

17. Хелада је тада била доспела до потпуне исцрпености, иако су неки њени делови од почетка трпели пустошења и разарања по божјој вољи. Арг, који је достигао врхунац моћи у време такозваних хероја, истовремено са доласком Дораца изгубио је наклоност судбине. Народ Атике, који се опоравио од Пелопонеског рата и куге, опет се подигао да би неколико година касније био срушен успоном Македонаца. Из Македоније се гнев Александров обрушио на Тебу у Беотији, а Лакедемоњанима је нашкодио Тебанац Епаминонда и опет рат са Ахајцима. И кад је једва, као из осакаћеног и сасвим сувог дрвета, процвала у Хелади моћ Ахајаца и она је још у развитку уништена због кукавичлука њихових војсковођа. Касније је римска царска власт прешла на Нерона, који је допустио потпуну слободу и, понудивши римском народу у замену веома напредно острво Сардинију, дао му је уместо Хеладе. Када сам размотрио тај Неронов поступак, изгледало ми је да је Платон, Аристонов син,[1] најтачније рекао да злочини, који се истичу својом величином и дрскошћу, нису потекли од обичних људи, већ од људи племенитог духа исквареног наопаким васпитањем. Али Хеленима није било могуће да се користе тим даром. Наиме, после Нерона, за време Веспазијанове владавине, опет су ступили у грађански рат и опет је Веспазијан заповедио да плаћају данак и да се покоравају римском наместнику, рекавши да су Хелени заборавили шта је слобода.

Сазнао сам да се то збило с Ахајцима. Граница између Ахаје и Елиде је река Ларис и поред ње је храм Атене Ларисејске, а ахајски град Дима удаљен је од исте реке око тридесет стадија.[2] Филип, Деметријев син, успео је у рату да потчини једино тај од ахајских градова и због тога је Сулпиције, други римски намесник, дозволио војсци да разори Диму. Август ју је касније припојио Патри. У раније време тај град се звао Палеја,

али док је још био у власти Јоњана, они су му променили име у ово садашње, не знам тачно да ли по мештанки Дими или по Егимијевом сину Диманту. Али нико се не би смео навести на погрешан закључак стихом на Еботиној статуи у Олимпији. Наиме, Еботи, човеку из Диме, који је на шестој Олимпијади победио у трчању на један стадиј, указана је због делфијског пророчанства осамдесете Олимпијаде почаст постављањем статуе са натписом који гласи: 756. г. ст. е. 460—457. г. ст. е.

Енијин син Ебота, у трчању овај Ахајац
Однесе победу тад родној Палеји на част.

То што натпис зове град Палејом а не Димом не би смело никог довести у заблуду. Јер обичај је код хеленских песника да у своје песме уносе стара имена уместо нових, и тако Амфијараја и Адраста називају Форонидима, а Тезеја Ерехтидом.

Мало испред града Диме с десне стране пута налази се Состратов гроб. Он је био младић-мештанин, а кажу да је постао Хераклов љубимац и, како је умро док је још Херакле био жив, да му је сам Херакле подигао споменик и принео као почасни дар нешто косе са своје главе.[3] Још и у моје време на хумци је била постављена плоча са Теракловим ликом у рељефу. Причало се да мештани и Сострату приносе жртве као хероју.

Становници Диме имају храм Атене са врло старом култном статуом, а такође имају и светилиште саграђено за Мајку Диндимену и Атиса.[4] Нисам био у стању да проникнем тајну о томе ко је био Атис, али Хермесијанакт,[5] који је писао елегије, каже да је био син Фрижанина Калаја и неплодан од рођења. Када је одрастао, преселио се у Лидију и, по Хермесијанактовим речима, код Лиђана увео оргије у част Мајке и поред ње стекао толико почасти да се Зевс због тога наљутио и послао вепра на лиђанске оранице. Тада вепар убије и неке Лиђане и самог Атиса, па се сходно томе Гали, који живе у Песинунту, уздржавају од свињског меса.[6] Али

нису уобичајене само такве приче о Атису, већ постоји и друга месна легенда о њему. Говори се да је Зевс у сну просуо своје семе на земљу, а она после извесног времена изнедри чудовиште са двоструким полним органима, и мушким и женским, коме дадоше име Агдистис. Уплашивши се Агдистиса, богови му одсекоше мушке полне органе. Када од њих израсте бадемово дрво са зрелим плодовима, кажу да је кћер реке Сангарија узела нешто бадема и ставила га у недра, али бадем сместа нестаде, а она затрудне. Пошто је родила дечака, он је изложен и одгајио га је јарац. Како је дечак растао, његова лепота надмашила је људску и Агдистис се заљуби у њега. Када је Атис сасвим одрастао, рођаци га пошаљу у Песинунт да се ожени краљевом кћерком. Певао се сватовац кад се појави Агдистис и Атис полуде те одсече своје полне органе, а одсече их и младин отац. Агдистис се покаја због зла нанесеног Атису и измоли од Зевса да његово тело не труне и не распада се. То је најпознатија прича о Атису. У области града Диме налази се и гроб тркача Еботе. Том Еботи, иако је као први Ахајац победио на Олимпијским играма, они не дадоше никакву посебну награду. Због тога Ебота изрече клетву да више ниједан Ахајац не задобије олимпијску победу.[7] Мора да се неки бог постарао да се испуни Еботина клетва, но и Ахајци једном сазнадоше зашто никако нису освајали олимпијски венац, а то су сазнали упутивши посланике у Делфе. Тако је Сострат из Пелене, пошто су у Олимпији поставили Еботину статуу и одали му и друге почасти, победио у трци на један стадиј међу дечацима. Све до мог времена одржао се обичај да Ахајци, који намеравају да се такмиче на Олимпијским играма, приносе Еботи жртве као хероју и, ако победе, да овенчавају Еботину статуу у Олимпији.

18. На око четрдесет стадија од Диме слива се ка мору река Пир,[1] на којој је некад лежао ахајски град Олен. Они који су писали песме о Хераклу и његовим делима имају доста примера за своју причу о Дексамену, краљу Олена, и гостољубљу са којим је примио Херакла. У прилог моме тврђењу да је Олен од почетка био мали град говори и елегија о кентауру Еуритиону, коју је саставио Хермесијанакт.[2] Кажу да су становници током времена напустили Олен због оскудице и одселили се у Пиру и Еуритеју.

Град Патра[3] удаљен је око осамдесет стадија од реке Пира. Недалеко од њега река Глаук улива се у море. Они који познају најстарије прилике Патре кажу да је Еумел домородац први живео у тој земљи и да је краљевао над малим бројем људи. Када је Триптолем[4] дошао из Атике, Еумел доби од њега одгајено зрно и, научивши како да оснује град, даде му име Ароја због обрађивања земље. Причају да је Еумелов син Антеја, пошто је Триптолем једном заспао, упрегао змајеве у његова кола и хтео сам да сеје. Но он паде са кола и умре, а Триптолем и Еумел заједно оснују град Антеју по имену Еумеловог сина. Између Ароје и Антеје основан је и трећи град Месатиј. Нећу противречити томе што Патрани причају о Дионису, да је отхрањен у Месатију и да је ту због завере титана дошао у разне опасности, већ препуштам самим Патранима да протумаче име Месатиј. Када су Ахајци касније избацили Јоњане, Патреј, син Преугена, Агеноровог сина, забрани Ахајцима да се насељавају у Антеју и Месатиј, сагради око Ароје зид већег обима, да би град њиме био обухваћен, и граду по себи надену име Патра. Агенор, Преугенов отац, био је син Ареја, Ампиковог сина, а Ампик је био син Пелије, сина Егинета, сина Дерита, сина Харпала, сина Амикле, сина Лакедемоновог. То су били подаци о Патрејевим прецима. Током времена Патрани по својој вољи пређоше у Етолију једини од Ахајаца, из пријатељства према Етолцима, да им помогну у рату против Гала. Поражени у борбама теже него што се може исказати и истовремено измучени оскудицом, осим неколико појединаца, многи напустише Патру. Остали се из склоности према земљорадњи разиђоше по земљи и, осим у самој Патри, настанише се у овим градовима: Месатију, Антеји, Болини, Аргири и Арби. А Август,

или зато што је сматрао да Патра има добар положај за успутну луку или са неког другог разлога, доведе опет у Патру људе из других градова[5] и придружи им Ахајце из Рипа, пошто је тај град разорио до темеља. И само је Патранима од Ахајаца подарио слободу и друге повластице, које Римљани обично дају својим насељеницима.

На акропољу Патре налази се светилиште Артемиде Лафрије. Име богиње је страно, а и статуа[6] је донета са стране. Јер када је император Август испразнио Калидон и осталу Етолију да би се и етолски народ населио у Никопољ изнад Акција, Патрани су овако стекли статуу Лафрије. Многе друге статуе из Етолије и Акарнаније пренете су у Никопољ по наређењу Августа, али Патранима је он поред осталог плена из Калидона дао и статуу Лафрије, која је још и у моје време имала култ на акропољу Патре. Кажу да је богиња добила надимак Лафрија по неком човеку из Фокиде, јер је древну статуу Артемиде у Калидону посветио Лафрије, син Касталија, Делфовог сина. Други говоре да се Артемидина срџба на Калидоњане због Енеја временом ублажила[7] и верују да је то био узрок богињиног надимка. Статуа представља богињу у лову, израђена је од слоноваче и злата, а начинили су је Менехмо и Соида из Наупакта. Сматра се да они нису живели много касније од Канаха из Сикиона и Калона из Егине.[8] Сваке године Патрани славе Лафрије, свечаност у част Артемиде, на којој примењују начин жртвовања својствен томе месту. Око жртвеника у круг поставе цепанице још зелене, од којих свака износи шеснаест лаката. На олтар унутар круга поставе најсувља дрва. Непосредно пред свечаност начине и блажи успон до жртвеника наносећи земљу на степенице жртвеника. Прво свечано ступају у величанственој процесији у част Артемиде, а девојка, која обавља службу свештенице, вози се на крају поворке колима у која су упрегнути јелени. Тек следећег дана обично приступају жртвовању и у свечаности не учествује само град као званично тело већ врло ревносно и појединци. На олтар бацају живе птице за јело и исто тако различите жртвене животиње, затим дивље вепрове, јелене и газеле, неки и младунчад вукова и медведа, а други и потпуно одрасле звери. Такође стављају на жртвеник и плодове питомих воћки. После тога потпаљују дрва. Тада сам видео и медведе и друге животиње, једне како с првим налетом ватре силом покушавају да се пробију напоље, а друге како захваљујући својој снази и успевају да побегну. Али они који су их бацили на ломачу опет их довлаче назад. Не памти се да је ико био рањен од звери.

19. Између Лафријиног храма и жртвеника налази се надгробни споменик Еурипила. Ко је он био и због чега је дошао у ту земљу објаснићу у свом приповедању, али пошто претходно протумачим какве су тамо биле прилике у време Еурипиловог доласка. Јоњани, који су живели у Ароји, Антеји и Месатију, заједно су имали свети гај и храм Артемиде зване Трикларија и сваке године приређивали су у њену част прославу и ноћно бдење. Свештеничку службу богињи вршила је девојка, све док не би морала да иде мужу. Кажу да се тако једном догодило, када је свештеница богиње била Комета, најлепша девојка, да се случајно у њу заљуби Меланип који је превазилазио своје вршњаке и исталим изгледом и свим осталим особинама. Када је Меланип постигао да га девојка заволи истим жаром, запросио ју је од оца. Некако је особина старости да се у већини ствари противи младима, а нарочито је немилосрдна према заљубљенима, јер је и Меланип, који је желео да се ожени Кометом, која је то исто желела, и код својих и код њених родитеља наишао на грубо одбијање. Показало се на јадима Меланипа, као и многих других, да је љубави својствено да обара људске законе и гази култове богова, јер су и тада Комета и Меланип испунили своју љубавну жељу у Артемидином светилишту, а намеравали су да се и убудуће користе светилиштем као својом брачном ложницом. На људе се сместа сручи Артемидин гнев, јер земља није давала никакав род и на њих навалише необичне болести, те због њих умираху више него пре. Када су се обратили пророчишту у Делфима, Питија окриви Меланипа и Комету. И

стиже пророчанство да се они сами жртвују Артемиди, а тако исто да се сваке године богињи жртвују најлепши младић и најлепша девојка. Због тога жртвовања река поред светилишта Артемиде Трикларије названа је Мејлих (Неумољива), а дотле није имала име. Младићи и девојке, који су страдали због Меланипа и Комете не скрививши ништа богињи, жалосно су пропатили, и они сами и њихова родбина, али мислим да су се Меланип и Комета уздигли изнад патње, јер једино што вреди колико и људски живот јесте срећа у љубави. Прича се да је овако престало приношење људских жртава Артемиди. Патрани су још раније добили пророчанство из Делфа да ће им у земљу доћи страни краљ и донети страно божанство и да ће прекинути жртвовање Трикларији. Када је Троја била освојена и Хелени делили плен, Еурипил, Еуемонов син, добије ковчег.[1] У њему се налазила Дионисова култна статуа, Хефестово дело, како кажу и Зевсов дар Дардану. О ковчегу постоје и две друге приче, да га је Енеја оставио кад је побегао и да га је Касандра бацила на несрећу ономе од Хелена који га нађе. Еурипил, дакле, отвори ковчег, угледа статуу и одмах полуде од призора. Већи део времена био је луд, а закратко би долазио к себи. У таквом стању није наставио пловидбу у Тесалију, већ у Киру и њен залив.[2] Дошавши у Делфе питао је пророчиште за савет о својој болести. Кажу да је добио одговор да треба да спусти ковчег и сам се настани тамо где се намери на људе који приносе необичну жртву. И ветар донесе Еурипилове лађе у море до Ароје. Ступивши на копно, наиђе на младића и девојку доведене на жртвеник богиње Трикларије. Морало му је бити лако да схвати то жртвовање, а мештани се подсетише пророчанства угледавши краља, кога раније никада нису видели, и наслутише да је у ковчегу неки бог. И тако престаде и Еурипилова болест и жртвовање тих људи, а реци наденуше њено садашње име Мејлих. Но неки су написали да се ово што је речено није догодило Тесалцу Еурипилу, већ кажу да је Еурипил, син Дексамена, који је био краљ у Олену, заједно са Хераклом ратовао против Троје и да је ковчег добио од Херакла, а о осталом и они говоре исто. А ја,

ако је тако било, нити верујем да Херакле није знао шта је у ковчегу нити ми се чини да би га дао своме саборцу на дар, да је то знао. Осим тога ни Патрани се не сећају ниједног другог Еурипила осим Еуемоновог сина и жртвују му сваке године као хероју, када приређују Дионисову прославу.

20. Бог у ковчегу има надимак Есимнет, а највише га служи деветоро људи које народ између својих изабере по угледу и исто толико жена колико и мушкараца. Једне ноћи у току прославе свештеник износи ковчег напоље. Та ноћ је тиме добила почасно обележје, а уз то и неколицина дечака из места силази до реке Мејлиха, глава овенчаних класјем. Тако су од давнина украшавали и оне које су водили да жртвују Артемиди. У наше време венце од класја спуштају поред богиње и, пошто се окупају, опет ставе венце, овај пут од бршљана, и одлазе до Есимнетовог храма. То је, дакле, њихов уобичајени обред. На ограђеном простору посвећеном Лафрији налази се и храм Атене с надимком Панахајска.[1] Статуа је начињена од слоноваче и злата.

Када се иде у доњи град, наиђе се на светилиште Мајке Диндимене, у коме се поштује и Атис. Немају да покажу ниједну његову статуу, а статуа Мајке је од камена. На тргу се налази храм Зевса Олимпијског; сам бог је на престолу, а Атена стоји поред њега. Преко пута Зевса Олимпијског су Херина статуа и Аполоново светилиште. Аполонова статуа је израђена од бронзе и без одела. На ногама има сандале и једном ногом ступа на лобању вола. У химни Хермесу Алкеј[2] је изнео да се Аполон веома радује говедима описавши како је Хермес украо Аполонова говеда, а још пре него што се Алкеј родио, Хомер је приказао како Аполон за надницу чува Лаомедонтове краве. У *Илијади* је ставио Посејдону у уста ове речи:[3]

Зааиста зид саградих Тројанцима около града,
Широк и веома леп, неосвојив да град им буде,
Фебе, а ти виторога говеда чуваше спора.

Могло би се закључити да је због тога извајана лобања вола. На отвореном делу трга налази се Атенина статуа, а испред ње је Патрејев гроб.

До трга је Одеон у коме је постављен Аполон, кога вреди видети. Саграђен је од плена из рата, у коме су Патрани једини од Ахајаца помагали Етолцима против галске војске.[4] Овај Одеон је у сваком погледу најлепше украшен у Хелади, изузимајући наравно онај у Атини. Наиме, тај се истиче и величином и читавом израдом, а саградио га је Атињанин Херод у спомен на своју умрлу жену. У своме спису о Атици ја сам пропустио да поменем Одеон зато што сам излагање о Атињанима био завршио пре него што је Херод започео са градњом.[5] Кад се крене са трга у Патри, код тога излаза где је Аполоново светилиште налази се капија и на њу су одозго постављене позлаћене статуе, Патреј, Преуген и Атерион[6] и пошто је Патреј у дечачким годинама и они сами су представљени као дечаци. Код тога излаза насупрот тргу су гај и храм Артемиде Лимнатиде (Језерске). Када су већ Дорци држали у својој власти Лакедемон и Арг, причају да је Преуген по заповести из сна украо статуу Артемиде Лимнатиде из Спарте и да је са њиме у том подухвату учествовао његов најоданији роб. Статуа из Лакедемона све време се чува у Месоји, јер ју је првобитно Преуген и донео у то место. Али када приређују прославу Лимнатиди, један од робова из Месоје доноси стару дрвену статуу богиње у градски гај. У близини тога гаја Патрани имају и друге светиње. Оне нису на отвореном простору, већ улаз к њима води преко тремова. Асклепијева статуа је од камена, осим одела, а Атена је израђена од слоноваче и злата. Испред Атениног светилишта је Преугенов надгробни споменик. Сваке године Преугену приноси жртве као хероју, а исто тако и Патреју, кад приређују прославу Лимнатиди. Недалеко од позоришта је Немезин храм и још један Афродитин. Статуе су огромне и од белог мермера.

21. У том делу града је и светилиште Диониса са надимком Калидонски, јер је његова култна статуа донесена из Калидона. Док је Калидон још био настањен, међу Калидоњанима, који су били свештеници бога, налазио се и Корес, који је највише од свих људи свирепо пропатио због љубави. Он је заволео девојку Калироју, али колико је Корес осећао љубави према њој, толико му је девојка узвраћала мржњом. Како упркос свим Коресовим молбама и обећањима разних дарова девојка није мењала мишљење, он најзад дође да моли код Дионисове статуе. Бог саслуша молбе свога свештеника и Калидоњани сместа помахниташе као од пића и тако луде их је косила смрт. Обрате се онда за помоћ пророчишту у Додони,[1] јер становници тога краја, затим Етолци, њихови суседи Акарнанци и Епирци сматрају да голубице и пророчанства са храста дају најистинитије одговоре. Тада пророчиште из Додоне објави да је то гнев Дионисов и да опроштај неће стићи пре него што Корес жртвује Дионису или саму Калироју или онога ко се усуди да умре уместо ње. Како девојка никако није могла да нађе спаса, она затим потражи уточиште код људи који су је отхранили. Пошто су је и они изневерили, преостало је још само да је убију. Када је све што је пророчиште из Додоне захтевало било припремљено за жртвовање, девојка је као жртва доведена до олтара, а Корес је стајао спреман да приступи жртвовању. Тада, попуштајући својој љубави а не љутњи на њу, он уби самога себе уместо Калироје. Он је заиста делом показао да је волео најискреније од свих људи које знамо. Када Калироја угледа Кореса мртвог, покаја се и, обузета жалошћу за Коресом и стидом због онога што му је причинила, сама се закла код извора у Калидону, који се налази недалеко од луке и по њој каснија поколења тај извор називају Калироја.

Близу позоришта у Патри налази се гај жене-мештанке. Ту су постављене статуе Диониса, равне старим градовима и по броју и по имену. Имена су им Месатеј, Ахтеј и Аројеј. Те се статуе на Дионисовој свечаности носе у светилиште Есимнета. То светилиште је с десне стране пута, кад се крене са трга у део града покрај мора. Пошто се сиђе још ниже од Есимнета, наиђе се на

друго светилиште и статуу од камена. Зове се светилиште Спаса, а кажу да га је првобитно основао Еурипил, кад се излечио од лудила. Код луке се налази Посејдонов храм и његова усправна статуа од камена. Поред имена која су Посејдону надевали песници да украсе своје песме и оних која му сви посебно дају као месни назив, ово су му постали општи надимци: Пелагеј, Асфалије и Хипије. Могло би се помислити да је бог назван Хипије из више разлога, а мој је закључак да га је добио као проналазач јахачке вештине. Приликом такмичења у трци с приколицама, Хомер[2] ставља Менелају у уста ове речи као позив (Антилоху) на заклетву томе богу:

Дотакни коње, закун' се земљодржцем и земљотресцем
Вољно да ниси лукавством моја спутао кола.

А Памфос,[3] који је за Атињане саставио најстарију химну, каже да је Посејдон

Онај који је дао коње и с једрима лађе.

Тако је он стекао то име због јахачке вештине, а не са неког другог разлога.

У Патри недалеко од Посејдоновог храма налазе се светилишта Афродите. Од две статуе једну су рибари извукли мрежом једно поколење пре мога времена. Сасвим близу луке су и две статуе израђене од бронзе, једна Арејева а друга Аполонова. Статуа Афродите, чији је посвећен простор такође поред луке, има лице, руке и ноге од камена, а остало је израђено од дрвета.[4] Имају и гај поред мора, који у летње доба пружа врло пријатне шетње и у свему угодан боравак. У томе гају су и храмови богова, један Аполонов а други Афродитин. И њихове статуе су од камена. До гаја је Деметрино светилиште. Она и њена кћи стоје, али статуа Геје је у седећем положају. Испред Деметриног светилишта је извор. На његовој страни према храму диже се камени зид, а са спољашње стране је направљен пут који се спушта до

извора. Ту се налази непогрешиво пророчиште, али не за сваку прилику, већ само за болесне. Пошто вежу огледало танким канапом, спуштају га измеривши да не потоне дубоко у извор, већ колико да својим кругом додирне површину воде. Затим, помоливши се богињи и запаливши тамјан, гледају у огледало, које им покаже болесника или живог или мртвог. Толико у тој води има истине. Но врло близу Кијанејских стена покрај Ликије, тамо где је пророчиште Аполона Тирксеја, вода допушта ономе ко погледа у извор да види све што жели. Поред гаја у Патри су и два Сераписова светилишта. У једном од њих је нагробни споменик Египта, Беловог сина.[5] Патрани кажу да је он побегао у Ароју због несреће своје деце и да је дрхтао на само име Арга, а још више из страха од Даначаја. У Патри се такође налази и Асклепијево светилиште. То светилиште је иза акропоља близу капија које воде у Месатиј.

У Патри има двапут више жена него мушкараца. Ако су жене игде лепе, онда су то овде. Већина њих зарађује за живот захваљујући фином лану који расте у Елиди. Ткају од њега мреже за косу и другу одећу.

22. Ахајски град Фара припада Патри, како је то Август одредио.[1] Пут иза Патре у Фару износи сто педесет стадија, а од мора у унутрашњост до Фаре има око седамдесет стадија. Поред Фаре протиче река Пијер, она иста, како ми се чини, која тече покрај рушевина Олена и коју људи са обале зову Пир. Дуж реке се простире гај платана, од којих су многи шупљи због старости и тако велики да се у шупљинама стабала приређују гозбе и они који то желе спавају унутра. Обим трга у Фари је велики, на старински начин, а усред трга је камена статуа Хермеса са брадом. Он стоји на самој земљи, четвороугластог је облика и није много велики.[2] На њему се налази и натпис, да га је посветио Симил Месењанин. Зове се Хермес Агорај (са трга), а поред њега постоји и пророчиште. Испред статуе је постављено огњиште и само од камена, а уз огњиште су оловом причвршћене бронзане светиљке. Кад онај који

тражи одговор бога дође пред вече, пали тамјан на огњишту и, пошто напуни светиљке маслиновим уљем и запали, ставља на жртвеник десно од статуе месни новац, који се зове бакрењак и пита на уво бога оно што посебно жели да зна. После тога одлази са трга запушивши уши. Кад изиђе напоље, склања руке са ушију и било какав глас да чује, сматра га пророчанством.[3] Египћани имају сличан начин прорицања у Аписовом светилишту. У Фари постоји и света Хермесова вода. Име извора је Хермесов поток и у њему се не лове рибе, јер се сматра да су посвећене богу.[4] Сасвим близу статуе стоји четвртасто камење, њих око тридесет на броју. Поштују их Фарани, надевајући свакоме име некога бога. У још старија времена сви Хелени су уместо статуа богова обожавали необрађено камење.[5] На удаљености од петнаест стадија од града Фарани имају гај Диоскура. У њему највише расте ловор, али нема ни храма ни статуа, за које мештани кажу да су однете у Рим. У гају града Фаре налази се жртвеник од необрађеног камења. Нисам успео да сазнам да ли је оснивач Фаре био Фар, син Филодамије, Данајеве кћери, или неки његов имењак.

Тритеја,[6] такође ахајски град, лежи у унутрашњости земље и припада и сама Патри, пошто је император тако одредио. Од Фаре до Тритеје има сто двадесет стадија. Пре него што се уђе у град, наиђе се на надгробни споменик од белог мермера, који свакако вреди видети, а нарочито због слика које се налазе на гробници и Никијино су дело.[7] Ту је приказана столица од слоноваче и на њој млада и лепа жена, а поред ње је слушкиња која носи сунцобран. Ту је и младић, који стоји, још без брада, одевен у хаљину и гримизни огртач преко ње. Уз њега је слуга са копљима и води псе које људи користе у лову. Нисам могао да дознам њихова имена, али се свима намеће мисао да су ту заједно сахрањени муж и жена. Једни кажу да је оснивач Тритеје био Келбида, који је дошао из Куме у области Опика. Други пак говоре да се Ареј сјединио са Тритоновом кћерком Тритејом, да је та девојка била Атенина свештеница и да је Меланип, син Ареја и Тритеје, основао град и дао му име по својој мајци. У Тритеји се налази светилиште богова званих Највећим,[8] а статуе су им израђене од глине. Њима сваке године приређују прославу и чине све што и Хелени у част Диониса. Ту је и Атенин храм са каменом статуом из нашег времена. Стара је, како кажу грађани Тритеје, пренета у Рим. Домаће становништво има обичај да приноси жртве и Ареју и Тритеји.

Ови градови су даље од мора и баш копнени. Кад се плови из Патре у Егиј, прво се наиђе на рт који се зове Рион, на педесет стадија од Патре, а лука Панормо[9] је удаљена петнаест стадија од рта. Исто толико стадија има од Панорма до такозване Атенине тврђаве. Од Атенине тврђаве до луке Еринеја[10] приобална пловидба износи деведесет стадија, а шездесет од Еринеја до Егија. Копнени пут краћи је од наведеног броја за око четрдесет стадија.

Недалеко од града Патре је река Мејлих и светилиште Трикларије, али више нема статуе у њему. Оно се налази с десне стране. Када се крене даље од Мејлиха, наиђе се на другу реку, којој је име Харадар. Марва, која у пролеће из ње пије, мора да донесе мушке младунце, како се већином и догађа, и због тога пастири сву стоку осим крава премештају у други крај. Краве задржавају ту, покрај реке, јер су им бикови погоднији од њих и за жртвовање и за земљорадњу, а код друге стоке женке се више цене.

23. После Харадра долазе безначајне рушевине града Аргире, извор Аргира десно од главног пута и река Селемно, која се спушта ка мору. О тој реци постоји домаћа легенда да је Селемно био леп младић који је ту напасао стадо, а да је, како причају, Аргира, морска нимфа, заљубивши се у њега, пошто би изишла из мора, долазила к њему и спавала поред њега. После кратког времена Селемно више није изгледао привлачан нимфи, нити је хтела да долази к њему, па Селемна, који је напуштен од Аргире умро од љубави, Афродита претвори у реку. То је оно што говоре Патрани. И, пошто је

наставио да воли Аргиру иако је постао река, као што је у легенди о Алфеју овај и даље волео Аретусу, Афродита обдари Селемна тако што учини да заборави Аргиру. Чуо сам и другу причу о њему, да је вода Селемна корисна као лек од љубави и мушкарцима и женама и да забораваљају своју страст пошто се окупају у реци. Ако има истине у том казивању, онда би вода Селемна за људе била драгоценија од многог блага.

Нешто даље од Аргире је река по имену Болинај[1] и некада је на њој лежао град Болина. Причају да је Аполон заволео девојку Болину, но она је побегла и бацила се у море са тог места и захваљујући Аполоновој наклоности постала бесмртна. Затим долази рт који штрчи у море и о њему прича каже да је ту Крон бацио у море срп којим је осакатио оца Урана. Због тога тај рт и зову Дрепанон (Срп).[2] Мало изнад главног пута су остаци Рипа, од кога је Егиј удаљен око тридесет стадија.

Сливајући се ка мору кроз подручје Егија[3] протиче река Феник, а протиче и друга река, Миганита. У близини града изграђен је трем за атлету Стратона, који је у Олимпији истога дана однео победу и у панкратиону и у рвању. Трем је начињен да се у њему вежба тај човек. У Егију постоји старо Илитијино светилиште, а њена статуа је од главе до ногу увијена у танку тканину.[4] Статуа је сва од дрвета осим лица, руку и ногу, који су од пентеличког мермера. Једну руку је испружила право напред, а другом диже баклу увис. Могло би се закључити да Илитија има баклу јер су порођајни болови код жена као ватра. Такође би се могло објаснити да су бакље ту и због тога што је Илитија та која изводи децу на светло дана. Њена статуа је дело Месењанина Дамофонта.[5]

Недалеко од Илитије је Асклепијев гај и статуа Хигије (Здравља) и Асклепија. Јампски стих на постољу статуа каже да их је начинио Месењанин Дамофонт. У том Асклепијевом светилишту је са мном дошао у сукоб неки човек из Сидона, јер је тврдио да Феничани боље од Хелена познају својства богова и остало, а као пример је навео да они за Асклепијевог оца узимају Аполона а никакву смртну жену за мајку. Рекао је да је Асклепије ваздух и да је неопходан за здравље људском роду и исто тако свим живим бићима, да је Аполон сунце и да се с пуним правом назива Асклепијевим оцем, јер мењајући своју путању у складу са годишњим добима даје и ваздуху здравље. Ја рекох да прихватам оно што је казао, али да то мишљење ништа више не може да се припише Феничанима него Хеленима, јер и у Титани у области Сикиона иста статуа се назива Хигијом и... тако је јасно да сунчева стаза даје људима на земљи здравље.

У Егију се налази Атенин храм и Херин гај. Атена има две статуе од белог мермера, а Херину не може нико да види осим жене која обавља свештеничку службу. Поред позоришта је Дионисово светилиште и статуа без браде. На тргу су и гај Зевса с надимком Спаситељ и кад се уђе с леве стране две статуе, обе од бронзе, и чинило ми се да је старија она без браде. У згради баш преко пута улаза су статуе, такође бронзане, Посејдона, Херакла, Зевса и Атене. Њих називају боговима из Арга зато што су, како кажу Аргивци, направљени у Аргу, а и сами грађани Егија кажу да су им те статуе дали на чување Аргивци. И причају да им је било наређено да свакога дана приносе статуама жртве, али су се они досетили лукавству па су се, жртвујући велики број стоке, гостили њоме на заједничким гозбама и нису због тога имали никакав трошак. Најзад су Аргивци затражили назад статуе, а грађани Егија су такође захтевали накнаду за трошкове око жртвовања. Како Аргивци нису могли да плате, оставили су им статуе.

24. Поред трга у Егију је заједнички храм Аполона и Артемиде, а на тргу је светилиште Артемиде, која је приказана како напиње лук, и гроб гласника Талтибија.[1] Њему је насута и друга гробна хумка у Спарти и оба града му приносе жртве као хероју. Поред мора у Егију је светилиште Афродите, а иза њега Посејдона, затим Коре, Деметрине кћери, и као четврто светилиште Зевса Хомагирија. Ту су статуе Зевса, Афоридте и Атене.[2]

Зевс је добио надимак Хомагирије (Сакупљач) јер је на томе месту Агамемнон сакупио најугледније људе у Хелади, да се заједно посаветују како да ратују против Пријамовог краљевства. Агамемнон је заслужан и зато што је са онима који су га од почетка пратили и без икакве касније придошле војне помоћи разорио Илион и околне градове. Уз Зевса Хомагирија је и светилиште Деметре Панахајске, а жал, на коме су наведена егијска светилишта, пружа и обиље воде из извора, коју је пријатно и пити и гледати. Имају и светилиште богиње Спаса. Никоме није допуштено да види њену статуу осим свештеницима који обављају овакве обреде. Узимају домаће колаче од богиње и бацају их у море говорећи да их шаљу Артеуси у Сиракузу. Грађани Егија имају и друге статуе израђене од бронзе, Зевса као дечака и Херакла као голобрадог младића, дело Агеладе Аргивца.[3] Њима се сваке године бирају свештеници и обе статуе остају у кућама свештеника. Још од древнијих времена било је одређено да свештеник Зевсу буде дечак који при избору победи лепотом. Кад њему почне да ниче брада, на другог дечака прелази почаст по лепоти.[4] Такви су код њих обичаји. У Егију се чак и у моје време одржава скупштина Ахајског савеза, као што се и амфиктионци сакупљају у Термопилима и Делфима.

Кад се крене даље, наиће се на реку Селинунт,[5] а на четрдесет стадија од Егија је место Хелика на мору. Ту се налазио град Хелика и светилиште Посејдона Хеликонија, веома свето за Јоњане.[6] Код њих се задржао обичај да поштују Посејдона Хеликонија и кад су их Ахајци протерали у Атину и кад су касније из Атине дошли на обалу Азије. И Милећани испред града, на путу до извора Библида, имају жртвеник Посејдона Хеликонија, а исто тако и у Теју постоје посвећен простор и жртвеник Хеликонија, који вреди видети. И Хомер је певао о Хелики и Посејдону Хеликонију.[7] Касније су Ахајци из тога места отерали из светилишта неке људе који су дошли као молиоци и убили их, али гнев Посејдонов није изостао, него је на њихову земљу одмах навалио земљотрес[8] и све грађевине заједно са

градским темељима потпуно уништио, да није остало ни трага за потомство. Што се тиче предзнака земљотреса, који својом јачином и далекосежношћу погађају земљу, бог их пошаље на исти начин како увек чини — или пре земљотреса настају стални пљускови или суше за дуже време и ваздух сваки пут у зимско доба постаје ужарен, а лети због замагљености сунчев круг показује неуобичајену боју, која постепено прелази у црвену или чак у црну. Извори већином пресушују, дижу се вихори, чији се налети обарају на земљу и руше дрвеће, а местимично небом шарају пламени језици. Звезде добијају изглед какав раније није виђен и онима који их гледају задају велики страх, а још се унутар земље чује јака тутњава ветрова — бог обично наговештава та и још многа друга упозорења пре снажних земљотреса. Не постоји само једна врста потреса, већ су они који су то одавно истраживали, као и њихови ученици, постали способни да разликују овакве облике земљотреса. Најблажи њихов облик је, ако уопште можемо сматрати да у таквој несрећи постоји неко олакшање, кад се истовремено са почетним потресом и покретањем зграде из темеља јави и супротни покрет, који подиже оно што је већ оборено. У таквом облику земљотреса могуће је видети како се усправљају стубови који замало нису сасвим оборени и како се зидови, који су се раздвојили, враћају у стари положај. Греде, које је потрес натерао да испадну напоље, опет се враћају у своја лежишта. Исто тако пукотине канала и осталог што управља воденим токовима, затварају се боље него што би то постигли људи-градитељи. Земљотрес друге врсте разара оно што му је изложено и изваљује одмах све на шта год управи ударац, слично справама за опсаду. А најразорнији земљотреси могу се упоредити с нечим оваквим: као кад се дисање човека, отежано од сталне грознице, с великим напором пробија из дубине напоље. Такво стање се опажа и другде на телу, а највише на оба ручна зглоба. Кажу да такав потрес урања директно испод зграде и преврће темеље, као што и кртичњаке из скровишта земље износи на видело. Само та врста земљотреса уопште не

остављa трагове пребивања на земљи. Кажу да је такав облик земљотреса тада сравнио Хелику са земљом, а да је за њим уследила и друга, оваква невоља у зимско доба. Море им је поплавило већи део земље и прекрило целу Хелику укруг. Чак су и Посејдонов гај у толикој мери покрили таласи да су се могли видети само врхови дрвећа. Како је бог изненада изазвао потрес и заједно са њим море надошло, водена стихија прогутала је Хелику са читавим људством. Такво зло, али друге врсте, задесило је и град на Сипилу,[9] тако да је нестао у понору. Пошто се брдо распукло, туда је продрла вода и од понора је настало језеро звано Салоја. Рушевине града могле су се видети у језеру пре него што их је водена бујица прекрила. Видљиве су и рушевине Хелике, али не више толико, јер су оштећене сланом водом.

25. На примеру Хелике, а и на многим другим примерима, може се научити како је гнев Хикесија[1] неумољив. Познато је да и бог у Додони саветује самилост према молиоцима. Јер баш у време Афејданта Атињанима су од Зевса из Додоне стигли ови стихови:

Поштуј и Ареопаг и еуменида олтаре
Мирисне, где ће Лаконци доћи тебе да моле
Мучени ратом, а ти их не убиј тада гвожђем
Нити им неправду чини: док моле су свети и чисти.

Тога су се сетили Хелени када су до Атине стигли Пелопонежани, док је атински краљ био Кодро, Мелантов син. Остала пелопонежанска војска кренула је из Атике када је сазнала за Кодрову смрт и на који се начин збила, јер по пророчанству из Делфа нису очекивали да ће им припасти победа.[2] Али кад је настао дан, неки Лакедемоњани који су током ноћи неопажено ушли у град, схватише да су њихови отишли и, пошто су се Атињани сакупљали против њих, потражише уточиште на Ареопагу код жртвеника богиња, које називају Светим. Том приликом су Атињани оне који су тражили заштиту од богиње пустили да оду некажњени, али су

касније сами градски управитељи погубили молиоце богиње Атене, када су Килон[3] и његови људи заузели Акропољ. И сматрало се да је богиња проклела и саме убице и њихове потомке. Лакедемоњани су такође убили људе који су потражили заштиту у храму Посејдона на Тенару. Њихов град је убрзо уздрмао дуготрајан и снажан земљотрес, тако да му ниједна кућа у Лакедемону није одолела. Пропаст Хелике пала је у време када је у Атини још био архонт Астеј, четврте године сто прве Олимпијаде, на којој је по први пут победио Дамон из Турија. Како више није било грађана Хелике, њихову земљу населили су становници Егија. 373. г. ст. е.

После Хелике кренућеш од мора надесно и доћи до града Керинеје. Он лежи на брду изнад главног пута, а име му потиче или од домаћег великаша или од реке Керинита,[4] која из Аркадије и планине Керинеје тече и пролази кроз тај део Ахаје. Ту су као насељеници после велике несреће дошли Микењани из Арголиде. Иако Аргивци нису могли силом освојити зидове Микене, јер су их као и оне у Тиринту утврдили киклопи, како их називају, ипак су Микењани из нужде напустили град, пошто им је понестало хране. Неки од њих одоше у Клеону, а више од половине народа склони се у Македонију с Александром, коме је Мардоније, Гобријин син, поверио да преда поруку Атињанима.[5] Преостали народ стиже у Керинеју, те она постаде моћнија због већег броја насељеника и убудуће познатија захваљујући заједници са Микењанима. У Керинеји је светилиште еуменида,[6] за које кажу да га је основао Орест. Ко год би, крив за крвопролиће, неки други злочин или безбожност, ушао ту, желећи да баци поглед, кажу да би сместа полудео од страха. Због тога приступ није дозвољен свима и свакоме. Култне статуе израђене од дрвета ...нису много велике, а код улаза у светилиште су статуе жена израђене од камена и са великом вештином. Мештани су ми казали да су те жене биле свештенице еуменида.

Кад се из Керинеје вратиш на главни пут и продужиш мало даље, опет можеш да скренеш за Буру,[7] која

лежи на планини десно од мора. Кажу да је граду наденуто име по жени Бури, кћери Ксутовог сина Јона и Хелике. Кад је бог Хелику потпуно збрисао са лица земље, тада је и Буру погодио снажан земљотрес, да чак ни древне статуе у светилиштима нису остале читаве. Они који су тада случајно били одсутни, или због војне службе или са другог разлога, једини су преостали од Бурана и постали су нови оснивачи Буре. Ту се налази храм Деметре, затим Афродите и Диониса и још један Илитијин храм. Статуе су од пентеличког мермера, а дело су Еуклида Атињанина.[8] Ту је и Деметрина хаљина. Изида такође ту има светилиште.

Када се из Буре крене наниже према мору, наиђе се на реку по имену Бураик[9] и малу статуу Херакла у пећини.[10] И њему је исто тако надимак Бураик и ту се може добити пророчанство помоћу табле и коцкица. Онај који тражи савет од бога помоли се пред статуом и после молитве узме четири коцкице, које у великом броју леже пред Хераклом, па их баци на сто. За сваки положај који заузму коцкице постоји уписано одговарајуће тумачење на табли. Пут, који води равно из Хелике до Херакла, износи тридесет стадија. Кад се крене од Херакла, наиђе се на непресушну реку, која се улива у море спуштајући се низ планину у Аркадији. Име саме реке је Кратида,[11] а и планине на којој су извори реке. По тој Кратиди добила је име река поред Кротона у Италији. На ахајској Кратиди некада је лежао ахајски град Ега. Кажу да је временом био напуштен због своје слабости. Тај град поменуо је и Хомер[12] у Хериним речима:

Они у Еīу и Хелику дарове доносе шеби.

Јасно је да је Посејдон био једнако поштован и у Хелики и у Еги. Мало даље од Кратиде с десне стране пута наићи ћеш на гроб и на надгробном споменику поред коња стоји човек, насликан доста нејасно. Пут од гроба до онога што се зове Геј износи око тридесет стадија, а Геј је светилиште Геје с надимком Еуристерна (Широкогруда), чија дрвена статуа спада међу најстарије. Жена која повремено добије службу свештенице од тог тренутка остаје чедна и неће постати свештеница ако је претходно имала искуства с више него једним човеком. Бирају их по томе како пију крв бика.[13] Ако се међу њима нађе жена која не говори истину, одмах по исходу избора бива кажњена. Ако се за свештеничку дужност пријави више жена, почаствована је она коју изабере коцка.

26. До пристаништа Егире — то исто име имају и град и лука[1] — има седамдесет два стадија од Хераклове статуе на путу за Буру. На обали Егире нема ничега значајног, а пут од луке до горњег града износи дванаест стадија. Тај град се у Хомеровим еповима зове Хипересија.[2] Садашње име је добио док су ту још боравили Јоњани, а са овог разлога. Сикионска непријатељска војска само што није ушла у њихову земљу. А они, пошто су сматрали да сами нису довољно јаки да се у борби супротставе Сикиоњанима, сакупе све козе колико их је било у њиховој земљи, па пошто су их сакупили, привежу им уз рогове бакље и запале их у одмаклој ноћи. А Сикиоњани, будући да су мислили да грађанима Хипересије долазе у помоћ савезници и да пламен потиче од савезничке ватре, упутише се кући. И тако Хиперешани дадоше граду његово садашње име по козама (*aiges*) и тамо где је најлепша коза, која је предводила остале, чучнула, саградише светилиште Артемиди Агротери (Ловкињи), сматрајући да им лукавство које су употребили против Сикиоњана не би пало на ум без Артемидине помоћи. Али име Егира није одмах преовладало над именом Хипересија, као што је и у моје време било још таквих који су Ореј у Еубеји називали старим именом Хестијеја. У Егири вреди поменути и светилиште Зевса и његову статуу од пентеличког мермера у седећем положају, дело Атињанина Еуклида. У том светилишту стоји и статуа Атене. Лице, руке и ноге су јој од слоноваче, а остало је од дрвета чија је површина позлаћена и обојена. Ту су и Артемидин храм и

статуа израђена на савремен начин. Свештеничку службу обавља девојка, док јој не дође време за удају. Ту стоји и стара статуа, Агамемнонова кћи Ифигенија,[3] како кажу грађани Егире. Ако они говоре истину, јасно је да је храм првобитно био саграђен за Ифигенију. Ту је и Аполоново светилиште и само врло древно као и скулптуре на забатима, а древна је и дрвена статуа бога, неодевеног и изузетно великог. Нико од мештана није умео да каже име творца, али ко год је већ видео Херакла у Сикиону, могао би закључити да је Аполон из Егире такође дело истог човека, Лафаја из Флијунта.[4] У једном храму су и усправне статуе Асклепија, а на другом месту Сераписове и Изидине статуе, опет од пентеличког мермера. Највише поштују Уранију, но људима није допуштено да уђу у њено светилиште. У светилиште богиње коју зову Сиријском улазе у одређене дане, али пошто претходно по обичају прођу кроз очишћење повезано са постом. Сећам се да сам у Егири видео и зграду у којој се налазила статуа Тихе (Среће) са Амалтејиним рогом.[5] Крај ње је Ерот са крилима, који треба да наговести да људима успех у љубави више зависи од среће него од лепоте. Ја се заиста у свему слажем са Пиндаровом одом, а нарочито у тврђењу да је Тиха једна од суђаја и да је моћнија од својих сестара.[6] У тој згради у Егири исто тако се налазе и старац, који изгледа као да тугује, и три жене, које скидају гривне, затим исто толико младића и један човек у оклопу. Причају да се он, кад су Ахајци били у рату, борио најхрабрије од Егирана и да је погинуо, а остала браћа су кући донела вест о његовој смрти. Због тога и сестре из жалости за њим скидају накит, а оца мештани називају Симпатом (онај који сажаљева), јер и као статуа жалосно изгледа.

Пут од Зевсовог светилишта из Егире иде право кроз брда и стрм је. Дужина пута је четрдесет стадија и води у Фелоју,[7] безначајан град који није увек био настањен, чак и док су Јоњани држали у својој власти ту земљу. Околина Фелоје је повољна за гајење винове лозе. У кршевитим пределима има храстова и звери, јелена и дивљих свиња. Ако су неки од хеленских градова обилно снабдевени текућом водом, међу њих треба убројити и Фелоју. Ту су светилишта Диониса и Артемиде. Она је израђена од бронзе, док узима стрелу из тоболца. Дионисова статуа је обојена црвеном бојом. Кад се из Егире сиђе ка луци па се затим продужи даље, с десне стране пута налази се светилиште Артемиде Агротере (Ловкиње), где кажу да је коза чучнула.

Подручје Егире се граничи са Пелениним, чији су становници крајњи Ахајци према Сикиону и Арголиди. Име града је по казивању Пелењана настало по Паланту, за кога тврде да је био један од титана, а по мишљењу Аргиваца по Аргивцу Пелену. Они кажу да је овај био син Форбанта, Триопиног сина. Град између Егире и Пелене, подложан Сикионићанима, по имену Донуса, разорили су Сикионићани, а говоре да га у попису Агамемнонових пратилаца помиње и Хомер[8] у следећем стиху:

Из Хиџересије шшо су и из Доноесе кршне.

Такође причају да му је Пизистрат,[9] кад је сакупљао Хомерове песме одржаване усмено и раштркане овамо-онамо, тада променио име из незнања, или он лично или неко од његових другова. Пристаниште Пелене су Аристонаути. Од Егире на мору до њега пут износи сто двадесет стадија, а од пристаништа до Пелене пола од тога. Говоре да је лука добила име Аристонаути (Најбољи морнари), јер су се у том пристаништу усидрили они који су пловили на лађи Арго.

27. Град Пелена[1] је на брежуљку који се оштро диже у шиљати врх. Тај део му је стрм и због тога ненастањен, а на нижем делу су основали град не из једног дела већ га врх који се диже између — дели надвоје. Кад кренеш у Пелену, поред пута је статуа Хермеса са надимком Лукави, но ипак је спреман да људима испуни молбе. Четвороугластог је облика, са брадом, и на глави има израђену капу. На путу за град, одмах уз њега, налази се храм Атене од домаћег камена,

док јој је статуа од слоноваче и злата. Кажу да ју је Фидија израдио још пре него што је начинио статуе Атене на атинском Акропољу и у Платеји. Грађани Пелене говоре да Атенино светиште досеже врло дубоко у земљу, да се налази испод постоља статуе и да је ваздух из светишта влажан и због тога повољан за слоновачу. Изнад Атениног храма је гај Артемиде с надимком Сотејра (Спаситељица), ограђен зидом и крај ње се куну полажући најсвечаније заклетве. Тамо ниједном човеку осим свештеницима није дозвољен приступ. Свештеници су мештани и најчешће се бирају по угледном пореклу. Насупрот гају Спаситељице је светилиште Диониса с надимком Ламптер (Бакља). Њему у част приређују и свечаност Ламптерије (Бакљада), када ноћу доносе бакље у светилиште и по целом граду постављају крчаге с вином. У Пелени се налази и светилиште Аполона Теоксенија (бога странаца), а статуа му је израђена од бронзе. У част Аполона приређују игре које зову Теоксеније[2] и на њима као награду за победу дају сребрни новац, а такмиче се мештани. Близу Аполоновог је храм Артемиде, која је представљена како напиње лук. На тргу је изграђен и резервоар за воду, и за купање се служе кишницом, док за пиће имају мали број извора испод града. Место на коме се налазе извори називају Гликеје (Слатки извори). Старо вежбалиште употребљава се највише за вежбање младежи. Није уобичајено да ико буде уписан у списак грађана пре него што заврши са вежбама ефеба.

Ту стоји човек из Пелене, Промах, Дрионов син, који је победио у панкратиону, једном у Олимпији, три пута на Истму и два пута у Немеји. Пелењани су начинили његове статуе и једну поставили у Олимпији, а другу на овом вежбалишту. Статуа на вежбалишту је од камена а не од бронзе. Прича се такође да је Промах побио највећи број непријатеља у рату који је избио између Коринта и Пелене. Говори се и како је у Олимпији победио Пулидаманта из Скотусе, који је тада други пут дошао на Олимпијске игре, пошто се од персијског краља вратио кући. Тесалци се не слажу да је

Пулидамант[3] био поражен и између осталог као доказ наводе и елегијски стих о Пулидаманту:

Скотусо, непобеђеног Пулидаманта мајко.

Пелењани дакле веома поштују Промаха. А Херона, који је однео две победе у рвању на Истамским и четири на Олимпијским играма, уопште не желе да помену зато што је, како мислим, оборио уређење у Пелени и од Александра, Филиповог сина, примио најмрскији дар, да постане тиранин у сопственој домовини.[4] У Пелени постоји и Илитијино светилиште, које је основано у мањем делу града. Оно што се зове Посејдион у старије време била је општина, а сада је пусто. Тај Посејдион је испод вежбалишта и до данас се задржало мишљење да је био посвећен Посејдону.

Око шездесет стадија од Пелене је Мисеј, светилиште Деметре Мисијске. Кажу да га је основао Мисије, човек из Арга и да је по причању Аргиваца тај Мисије примио Деметру у свој дом. У Мисеју је и гај и сваковрсно дрвеће и вода у изобиљу избија из извора. Ту се и седам дана прославља Деметрина светковина. Трећег дана прославе мушкарци се повлаче из светилишта, а жене остају да у току ноћи ураде оно што им обичај налаже. Не удаљавају се само мушкарци него и пси мужјаци. Кад мушкарци следећег дана дођу у светилиште, наизменично се подсмевају и подругују жене мушкарцима и мушкарци женама. Не много даље од Мисеја је светилиште Асклепија по имену Кир, где бог лечи људе. И ту има воде у изобиљу, а код највећег извора је постављена Асклепијева статуа. Са брда изнад Пелене сливају се реке и она у правцу Егире зове се Криј. Говоре да она носи име по титану Крију. Криј се зове и друга река, која извире из брда Сипила и улива се у Херм. Тамо где се подручје Пелене граничи са сикионским и пеленска река Сита, последња од ахајских река, улива се у Сикионско море.[5]

ОСМА КЊИГА

АРКАДИЈА

1. Део Аркадије према Аргивцима држе Тегејци и Мантинејци, који са осталим Аркађанима насељавају средишњу област Пелопонеза. Коринћани живе на Истму и први су народ на полуострву, а њихови суседи према мору су становници Епидаура. Поред Епидаура, Трезена и Хермиона пружају се Арголидски залив и обала Арголиде. Покрај те области настањени су лакедемонски перијеци, који се граниче са Месенијом, а она се спушта до мора код Мотоне, Пила и Кипарисије. У пределу око Лехаја до Коринћана пребивају Сикионьани, као последњи народ у том делу Арголиде. После Сикиона долазе Ахајци, који живе уз ту обалу. На другом крају Пелопонеза, насупрот Ехинадским острвима, бораве Елиђани. Према Олимпији и ушћу Алфеја Елида се граничи Месенијом, а према Ахаји подручјем града Диме. Ове земље, које сам поменуо, пружају се до мора, а Аркађани пребивају у унутрашњости, одсечени од мора са свих страна. Одатле су они, како и Хомер[1] каже, дошли у Троју бродовима, које су добили од Агамемнона, а не сопственим лађама.

Аркађани кажу да је Пелазг био први становник те земље. Природно је мислити да су и други били са њим и да Пелазг није настао сам од себе. Иначе, којим би људима владао? Свакако се растом, снагом, лепотом и памећу истицао над осталима и због тога ми изгледа да су га изабрали за краља. Песник Асије је ово саставио о њему:

Пелазīа боīу сличноī у лиснаīūим īорама црна
Породи земља да би рода смрūноīа било.[2]

Пошто је постао краљ, Пелазг се досетио да направи колибе да се људи не мрзну и да их не засипа киша, као и да их не мучи жега. Уз то је пронашао и хаљине од овчије коже, које и сада употребљавају сиромашни људи на Еубеји и у Фокиди. Пелазг је исто тако одвикао људе да се хране зеленим лишћем, травом и корењем које није за јело, већ је некад и опасно. Причају да је он открио да за храну служе и плодови дрвећа, али не сваког већ само жирови букве. Код појединих људи се у толикој мери одржао начин исхране из Пелазговог времена да је и Питија, кад је Лакедемоњанима забранила да нападају Аркадију, изрекла ове речи:[3]

Мноīи у аркадској земљи су људи шūо жирове једу,
Они ће смеūаūи ūеби, а ја ūи не завидим заūо.

Земља је, како кажу, названа Пелазгијом за време Пелазговог краљевања.

2. Ликаон, Пелазгов син, пронашао је неке ствари мудрије од оних што их је открио његов отац. Основао је град Ликосуру на планини Ликеју, дао Зевсу надимак Ликеј и увео Ликејске игре. Ја мислим да пре ових игара још ни Атињани нису били основали Панатенејске игре.[1] Те су се игре прво звале Атинским, а кажу да су назване Панатенејским у време Тезеја, јер су их приређивали сви Атињани сакупљени у једном граду. Олимпијске игре, пошто воде порекло из времена пре људског рода, кад су се по причању тамо рвали Крон и Зевс, а курети први трчали, неће бити обухваћене овим мојим садашњим приповедањем. Мишљења сам да је Ликаон живео у исто време са Кекропом, атинским краљем, али да нису били једнако мудри у поштовању богова. Јер Кекроп је први Зевса назвао врховним богом и одлучио да не треба жртвовати ништа што је живо, већ је на жртвенику спалио домаће колаче које Атиња-

ни још и сада зову *pelanoi*. Ликаон је међутим на жртвеник Зевсу Ликеју принео и жртвовао људско одојче и пролио његову крв по жртвенику, и говоре да је одмах по жртвовању од човека постао вук (*lykos*).[2] И ја сам убеђен у ту причу која код Аркађана постоји из давнина и у њој има вероватноће. Наиме, тадашњи људи су били гости богова и њихови другови за столом због своје праведности и побожности. Они који су били добри стекли би јавно поштовање богова, а исто тако би неправедне задесио њихов гнев, јер тада су од људи постајали богови који се и данас поштују, као Аристај,[3] Бритомартида са Крита, Херакле, Алкменин син, Амфијарај, Оиклов син, и поред њих Полидеук и Кастор. Тако би се могло веровати да се Ликаон претворио у звер, а Ниоба, Танталова кћи, у камен. У моје време — пошто се зло увећало до огромних размера и почело да хара по целој земљи и свим градовима — више ниједан бог не постаје од човека, осим ласкавим речима упућеним моћнику, а гнев богова сналази неправедне после, тек када оду са овога света. Током времена многе давне догађаје а и неке из нашег доба већином су учинили невероватаним они који су преко истинитих збивања нагомилали лажи. Тако кажу да од Ликаона увек приликом жртвовања Зевсу Ликеју неки човек постаје вук, али не за читав живот. Кад би постао вук, ако би се уздржао од људског меса, кажу да би десет година касније опет од вука постао човек, а ако би га окусио, заувек би остао звер. Тако исто причају и да Ниоба[4] на брду Сипилу у време лета плаче. А чуо сам још и друго: да грифони имају тачке као леопарди и како тритони говоре људским гласом, док неки кажу да они дувају кроз издубљену шкољку. Они који радо слушају такве приче и сами су склони да нешто додају и тако наносе штете истини, мешајући је са измишљотинама.

3. За време трећег поколења после Пелазга земља је напредовала по броју градова и људи. Никтим је био најстарији и имао сву моћ, а остали Ликаонови синови оснивали су градове тамо где је свакоме било по вољи.

Палант је основао Палантион, Орестеј Орестасиј, а Фигал Фигалију. Стесихор[1] из Химере поменуо је Палантион у својој *Гериониеиди*. Фигалија и Орестасиј временом су променили имена, Орестасиј у Орестеј по Агамемноновом сину Оресту, а Фигалија у Фијалија по Буколионовом сину Фијалу. Оснивачи градова били су и Трапезеј, Дасеата, Макареј, Хелисонт, Акак и Токно. Токно је основао Токнију а Акак Акакесион. Према речима Аркађана по том Акаку је и Хомер[2] дао надимак Хермесу. По Хелисонту су добили име и град и река Хелисонт, као што су и Макарија, Дасеја и Трапезунт названи по Ликаоновим синовима. Орхомен је постао оснивач града званог Метидриј и Орхомена, који у својим песмама Хомер[3] назива „богатим овцама”. Хипсунт и... основали су Меленеју и Хипсунт и још Тиреј и Хемонију. По мишљењу Аркађана, и Тиреја у Арголиди и залив по имену Тирејски добили су називе по том Тиреју. Тегеат је основао Тегеју, Мантинеј Мантинеју, а Менал, у старо време најславнији аркадски град, Менал. Кроми су добили име по Крому, Харисија по оснивачу Харисију, Триколони су названи по Триколону, Перети по Перету, Асеја по Асеати. Ликоја по ... и Суматија по Суматеју. Исто тако су Алифер и Хереј, обојица, дали градовима своја имена. Најмлађи од Ликаонових синова Енотар затражио је од брата Никтима новац и људе и прешао лађама у Италију и земља Енотрија добила је име по свом краљу Енотру. Тај поход је из Хеладе први био предузет ради оснивања насеобине и, ако се најпажљивије израчуна, види се да ни од варвара нико пре Енотра није дошао у страну земљу као насељеник.

Поред све те мушке деце Ликаон је имао и кћер Калисту. У ту Калисту се — говорим оно што причају Хелени — заљубио Зевс и састао се са њом. Када је Хера то сазнала, претвори је у медведа,[4] а Артемида је устрели да би задовољила Херу. Зевс пошаље Хермеса наредивши му да спасе дете, које је Калиста носила у утроби, а саму Калисту претвори у сазвежђе Велики медвед, које и Хомер[5] помиње приликом Одисејевог повратка од Калипсе:

Зурећи у Плејаде, Боошу шшо залази касно,
Медведа, којеīа људи и надимком Кола зову.

Иначе савежђе би могло носити име само у част Калисте, јер Аркађани показују њен гроб.

4. После Никтимове смрти власт је стекао Аркад, Калистин син. Он је увео гајење питомих плодова, што је научио од Триптолема и показао људима како да месе хлеб и ткају хаљине и друго, пошто га је Адриста упутио у вештину ткања. По његовом краљевању земља је уместо Пелазгија названа Аркадија, а људи Аркађани уместо Пелазги. Говорило се да се он није оженио смртном женом већ нимфом дријадом. Јер једне нимфе[1] су називали дријадама, друге епимелијадама, а треће најадама, и Хомер у својим еповима најчешће помиње те најаде. Та нимфа се звала Ерата и кажу да је Аркаду родила Азана, Афејданта и Елата. Одраније је имао још и незаконитог сина Аутолаја.[2] Кад су одрасли, Аркад је синовима поделио земљу на три дела и по Азану је један део назван Азанија. Кажу да су људи из Азаније основали насеобину, и то су они који станују у Фригији око пећине зване Стеун и реке Пенкале. Афејдант је добио Тегеју и њену околину и због тога песници називају Тегеју Афејдантовим наследством.[3] Елат је добио брдо Килену, које је тада још било безимено. Касније се Елат преселио у област која се сада зове Фокида и помогао Фокиђанима који су били притиснути ратом са Флегијцима и постао оснивач Елатеје. Причају да је Азан имао сина Клитора, Афејдант Алеја, а Елат пет синова, Епита, Переја, Килена, Исхија и Стимфала. Кад је умро Аркадов син Азан, први пут су приређене игре. Одржане су и коњске трке, а да ли су и остала такмичења, не знам. Азанов син Клитор пребивао је у Ликосури, био најмоћнији од краљева и основао град Клитор, коме је дао своје име, а Алеј је наследио очев део. По Килену, једном Елатовом сину, зове се брдо Килена, а по другом, Стимфалу, назива се и извор и град Стимфал на том извору. О смрти Исхија, Елатовог сина, говорио сам

још раније у књизи о Арголиди. Кажу да Перej није имао ниједно мушко дете већ кћер Нееру. Њу је узео за жену Аутолик,[4] који је живео на гори Парнасу и за кога се причало да је Хермесов, а уистину је био Дедалионов син.

Како Азанов син Клитор није имао деце, краљевска власт у Аркадији прешла је на Епита, Елатовог сина. Када је Епит кренуо у лов на звери, није га убила нека снажнија звер већ *seps*, кога није опазио. Ту сам змију и сам видео. Изгледа као најмања отровница, пепељаста, ишарана ретким пегама. Глава јој је широка а врат узан, има велики трбух и кратак реп. Креће се исто као и друга, такозвана рогата змија, пружајући се у страну, како чине крабе. После Епита власт је добио Алеј, јер су Агамед и Гортиј, Стимфалови синови, били четврто поколење после Аркада, а Алеј, Афејдантов син, треће. Алеј је у Тегеји саградио древни храм Атени Алеји и тамо себи начинио престоницу. Гортиј, Стимфалов син, основао је град Гортину на реци која се такође зове Гортинска. Алеј је имао синове Ликурга, Амфидаманта, Кефеја и кћер Аугу.[5] Са том Аугом се, по Хекатејевим речима, састајао Херакле кад би дошао у Тегеју. Најзад, пошто је родила дете, веза је откривена и Алеј је стави заједно са сином у ковчег и пошаље на море. Она стиже до Теутранта, владара у долини Каика, који се заљуби у њу, и уда се за њега. И сада у Пергаму изнад Каика постоји Аугин надгробни споменик, насута земља око које је камени опсег, а на гроб је постављена статуа од бронзе, која представља нагу жену. После Алејеве смрти Ликург, његов син, добио је краљевску власт по старешинству. Познат је по томе што је убио ратника Ареитоја лукавством, а не у исправној борби. Од два сина, која су му се родила, Епох се разболе и умре, а Анкај се придружи Јасоновом походу у Колхиду, па касније, ловећи заједно са Мелеагром вепра у Калидону, би убијен од звери.

5. Ликург је дочекао веома дубоку старост и надживео оба своја сина. Кад је Ликург умро, власт у

Аркадији задобио је Ехем, син Аеропа, унук Кефеја и праунук Алеја. У његово време Дорце, који су поново кренули на Пелопонез под вођством Хила, Херакловог сина, Ахајци поразе у бици на коринтском Истму и Ехем убије Хила, који га је изазвао на двобој. Ово ми се учинило вероватније од моје претходне приче,[1] када сам написао да је тада Ахајцима владао Орест и да је Хил за време његовог краљевања покушао да се врати на Пелопонез. По другој причи изгледало би да се Тимандра, Тиндарејева кћи, удала за Ехема, који је убио Хила. Агапенор, син Анкаја, Ликурговог сина, постао је краљ после Ехема и повео Аркађане у Троју.[2] Пошто је Илион освојен, непогода, која је снашла Хелене на повратку кући, доносе Агапенора и аркадске бродове на Кипар. Агапенор тамо основа Паф и у Палепафу сагради светилиште Афродити.[3] До тога времена Кипрани су поштовали богињу у месту званом Голги. Касније је Лаодика, од Агапеноровог рода, послала у Тегеју хаљину Атени Алеји. Натпис на заветном дару у исти мах обавештава и о Лаодикином пореклу:

То Лаодике је хаљина, својој је йосла Айени
С Кийра,[4] који је свеш, йросшран у очев крај.

Како се Агапенор није вратио кући из Илиона, власт је добио Хипотој, син Керкиона и унук Агамеда, Стимфаловог сина. Кажу да се њему за живота није догодило ништа значајно, осим што је своју престоницу сместио у Трапезунт, а не у Тегеју. Хипотојев син Епит добио је власт после оца, а Орест, Агамемнонов син, према пророчанству Аполона из Делфа, преселио се из Микене у Аркадију. Епиту, Хипотојевом сину, који се усудио да уђе у Посејдоново светилиште у Мантинеји, а улаз у њега није био дозвољен људима ни тада нити је то сада,[5] догодило се да је, ступивши тамо, ослепео и убрзо после те несреће умро.

Кипсел, Епитов син, постао је краљ после свога оца и за време његове владавине поновио се поход Дораца на Пелопонез, али не преко коринтског Истма, као пре три поколења, већ морем на место звано Рион. Када је то сазнао, Кипсел удаде своју кћер за једног од Аристомахових синова, кога је нашао неожењеног, па, пошто је придобио Кресфонта, ни он сам ни Аркађани нису имали чега да се плаше.[6] Холеја је био Кипселов син, који је заједно са Хераклидима из Лакедемона и Арга повратио на власт у Месени сестриног сина Епита. Холеја је имао сина Буколиона а овај сина Фијала, који је Фигала, Ликановог сина, лишио почасти да надене своје име граду, јер га је променио у Фијалија по своме имену. Међутим, та промена није сасвим преовладала. За време краљевања Сима, Фијаловог сина, народу Фигалије изгорела је древна дрвена статуа Црне Деметре.[7] То је заиста назначило да ће се и Симов живот ускоро завршити. Пошто је Помп наследио краљевску власт од Сима, Егињани ради трговине почеше пловити до Килене, одакле су горе довозили Аркађанима товар на теглећој марви. За узврат им је Помп указао велике почасти и још је сину дао име Егинет из пријатељства према Егињанима. После Егинета краљ Аркађана постаде његов син Полиместор и тада Харил и Лакедемоњани први пут навалише с војском на Тегеју. Тегејци их, пошто се и мушко и женско наоружало, победе у бици и заробе читаву војску и самог Харила живог. О Харилу и његовој војсци опширније ћу говорити у поглављу о Тегеји.[8] Како Полиместор није имао деце, краљевску власт је наследио Ехмид, Бријакин син а Полиместоров братанац, јер је и Бријака био Егинетов син али млађи од Полиместора. Пошто је Ехмид постао краљ, почео је рат између Лакедемоњана и Месењана. Аркађани су од почетка били наклоњени Месењанима, а том приликом су се и отворено борили против Лакедемоњана на страни Аристодема, месенског краља. Аристократ, Ехмидов син, можда је био насилан и према Аркађанима, али најопакија његова дела, која је починио против богова, добро познајем и изнећу их у свом приповедању. Артемида с надимком Химнија има своје светилиште, које се налази на граници Орхомена близу мантинејског подручја. Сви Аркађани од најдавнијег времена поштују Ар-

темиду Химнију.[9] У то време дужност свештенице те богиње још увек је обављала девојка која је била девица. Пошто је у покушају да заведе девојку увек наилазио на њен отпор, Аристократ је најзад, кад је побегла у светилиште, обешчасти крај Артемидине статуе. Када се рашчуо глас о злоделу, Аркађани каменују Аристократа и од тада промене закон. Уместо девици, службу Артемидине свештенице дају жени која је имала доста искуства са мушкарцима. Аристократ је имао сина Хикету, а овај опет сина Аристократа, дединог имењака, а и смрт му је била слична дединој. Јер и њега су Аркађани каменовали пошто су открили да је примио мито од Лакедемоњана и да је пораз Месењана код Великог јарка уследио због Аристократове издаје.[10] Тај преступ је проузроковао престанак владавине целог Кипселовог рода.

6. Док сам се бавио истраживањем у вези са аркадским краљевима, овакав родослов, какав сам изнео, саставили су ми сами Аркађани. Међу најстарије догађаје, којих се Аркађани уопште сећају, спада рат против Илиона, затим борба са Лакедемоњанима у којој су помагали Месењане, а узели су учешћа и у бици код 479. г. ст. е. Платеје против Међана. Више из нужде него из наклоности, ратовали су заједно с Лакедемоњанима против Атињана и пришли с Агесилајем у Азију и такође им се 396. г. ст. е. придружили код Леуктре у Беотији. 371. г. ст. е. Свуда су показали своје неповерење према Лакедемоњанима, а нарочито после њиховог пораза код Леуктре, кад су одмах од њих пришли Тебанцима. Нису се борили на страни Хелена са Филипом и Македонцима код Херонеје, 338. г. ст. е. ни касније с Антипатром у Тесалији, али се нису ни сврстали против Хелена. Кажу да нису учествовали у боју против Гала код Термопила 279. г. ст. е. због Лакедемоњана, да им они не би опустошили земљу у одсуству људи способних за војну службу. Били су од свих Хелена најревноснији чланови Ахајског савеза. Сваки од догађаја за које сам сазнао да су их снашли не као цео народ већ појединачно по градовима, изнећу на одговарајућем месту свога приповедања.

Пролаз у Аркадију води с аргивске стране према Хисији и преко брда Партенија у област Тегеје. Са мантинејске стране налазе се два друга пролаза, један кроз оно што се зове Прин и други кроз Лестве.[1] Тај други пролаз је шири и на његовом нагибу су степенице издубљене некада раније. Кад се прођу Лестве, наиђе се на место названо Мелангеја, одакле се Мантинејцима у град слива питка вода. Даље од Мелангеје на растојању од око седам стадија од града је бунар, који се зове Бунар Мелијаста. Ти Мелијасти славе Дионисове оргије и његов култни простор се налази поред бунара, као и светилиште Црне Афродите. Богиња тај надимак није добила ни са каквог другог разлога већ зато што се полни односи међу људима не дешавају увек преко дана, као код стоке, него већином током ноћи. Други пут је ужи од претходног и води преко горе Артемисија. За ту планину сам још раније поменуо да се на њој налазе храм и статуа Артемиде,[2] а такође и Инахови извори. Дужина, којом река Инах протиче поред пута кроз планину, једнака је граници између аргивске и мантинејске земље. Али од оног тренутка кад скрене од пута вода већ тече кроз аргивско подручје и због тога и Есхил и други зову Инах аргивском реком.

7. Кад преко горе Артемисија стигнеш у мантинејску област, доспећеш у Необрађену равницу. Тако се зове зато што и јесте таква јер кишница која се са планине спушта у њу чини да долина остане необрађена. И ништа друго не би спречило да од равнице постане језеро да вода не ишчезава у пукотини земље. Пошто ту нестане, опет излази код Дине (Вртлога). Дина је извор слатке воде, који истиче из мора у Арголиди код места званог Генетлион. У стара времена Аргивци су као жртве Посејдону бацали у Дину коње, украшене уздама.[1] Познато је да слатка вода извире из мора ту у Арголиди и још у Теспротиди код места по имену Химерион.[2] Још веће чудо представља кључала вода усред Меандра, која једним делом избија из стене, опкољене речном водом, а другим из речног муља. Испред Дике-

архије[3] у земљи Етрураца има кључале воде у мору и у њој је направљено вештачко острво, тако да вода није неискоришћена већ им служи као топло купатило.

У подручју Мантинеје лево од такозване Необрађене равнице налази се планина са остацима војничког логора Филипа, Аминтиног сина, и села Нестане. Кажу да се Филип утаборио код те Нестане и тамо још по њему један извор називају Филипион. Иначе Филип је дошао у Аркадију да придобије Аркађане и да их одвоји од осталих Хелена. Може се мислити да је Филип извршио највећа дела од свих краљева које су Македонци имали пре и после њега. Међутим, нико ко је здраве памети не би га могао назвати добрим војсковођом, јер је увек погазио заклетве боговима, стално кршио уговоре и од свих људи најмање поштовао задату реч. И гнев божји није га стигао касно, већ најбрже што знамо. Кад је Филип имао само четрдесет шест година, испунило се пророчанство из Делфа, за које кажу да му је дато кад је питао пророчиште за савет у вези са Персијанцима:

Овенчан бик је и крај је, човек да жртвује шу је.

И убрзо се показало да се то односи на Филипа, а не на Персијанце. После Филипове смрти његовог нејаког сина, дете које је имао од Клеопатре, Аталове нећаке, Олимпијада је заједно са мајком довукла у бронзани суд и убила их подложивши ватру. Нешто касније убила је и Аридаја.[4] Бог је хтео да потпуно покоси и Касандров род. Мајка Касандрових синова била је Тесалоника, Филипова кћер, а и Тесалоникина и Аридајева мајка биле су Тесалке. Александрова судбина је свима једнако позната. Да је Филип обратио пажњу на Спартанца Главка[5] и сећао се при сваком свом делу стиха:

Човека заклешви верної ūошомсшву је касније боље,[6]

верујем да неки бог не би тако неумољиво уништио и Александров живот и македонску превласт.

8. Ово је био само узгредни део у моме приповедању. После развалина Нестане наиђе се на славно светилиште Деметре, којој Мантинејци сваке године приређују прославу. Поред Нестане, доста ниже, лежи..., такође део Необрађене равнице, а зове се Мерино игралиште. Пут кроз Необрађену равницу износи око десет стадија. Кад њу прођеш, брзо ћеш се спустити у другу равницу. У њој се поред главнога пута налази извор који се зове Арна (Јагње). Аркађани причају да је Реја Посејдона, кад га је родила, оставила у стаду да ту живи са овцама и да је извор зато тако назван јер су око њега пасли јагањци. И кажу да је рекла Крону да је родила коња и дала му ждрепца да га прогута уместо детета, исто као што му је касније уместо Зевса дала камен умотан у пелене.[1] Када сам почео да пишем овај спис, сматрао сам да у тим хеленским причама има доста лудости, али стигавши до Аркадије, почео сам да стичем о њима неки овакав утисак. У старо време они Хелени су сматрани мудрим који су се изражавали у загонеткама, а не отворено, па сам зато закључио да су и приче о Крону нека врста такве хеленске мудрости. Зато ћу се у ономе што се тиче божанског света служити постојећим причама. Град Мантинејаца[2] је удаљен од тога извора око двадесет стадија. Изгледа да је Мантинеј, Ликаонов син, на другом месту основао град, који још и у наше време Аркађани зову Птолис. Одатле је Антиноја, кћер Кефеја, Алејевог сина, покоравајући се пророчанству покренула људе и довела их на ово место, узевши змију — не памте које врсте — за вођу пута. Због тога је река, која тече поред садашњег града, добила име Офис (Змија). Ако треба сматрати за доказ оно што Хомер[3] тврди у својим стиховима, верујем да је та змија била змај. Јер кад у попису бродова говори о Филоктету и о томе како су га измученог од ране Хелени оставили на Лемну, није воденом гмизавцу дао име змије, али је змаја, кога је на Тројанце испустио орао, назвао змијом. Тако изгледа вероватно да је и Антинојин вођа био змај.

У бици код Дипаје Мантинејци се нису борили против Лакедемоњана заједно са осталим Аркађанима,

али су у Пелопонеском рату устали са Елиђанима против њих и, кад им је стигла помоћ из Атине, учествовали (418. г. ст. е.) су у борби против Лакедемоњана. Узели су учешћа и у походу на Сицилију из пријатељства према Атињанима. Нешто касније краљ Агесиполид, Паусанијин син, и лакедемонска војска упадоше на мантинејско подручје. (385. г. ст. е.) Пошто је победио у борби и затворио Мантинејце унутар зидина, Агесиполид је убрзо освојио град,[4] не силом и опседањем већ скренувши реку Офис на зидине које су биле изграђене од непечене опеке. Наиме, при нападу опсадним справама опека пружа већи отпор него утврђења од камена. Камење се ломи и искаче из лежишта, а опеку те справе не оштећују толико, већ је раствара вода, баш као што сунце топи восак. Ту ратну вештину у рушењу утврђења Мантинеје није измислио Агесиполид, већ ју је још раније пронашао Кимон, Милтијадов син, кад је опседао Međанина Бога и друге Персијанце који су држали Ејон на Стримону.[5] Агеси- (476. или 477. г. ст. е.) полид је само подражавао оно што је било уобичајено и прослављено код Хелена. Кад је заузео Мантинеју, оставио је настањен њен мали део, а већи је до темеља порушио и људе раселио по селима. Судбина је хтела да Тебанци врате Мантинејце из села у њихову постојбину после битке код Леуктре, али им они уопште нису били захвални кад су се повратили. (371. г. ст. е.) Ухваћени како преговарају с Лакедемоњанима и са њима посебно, без знања аркадске заједнице, покушавају да склопе мир, из страха од Тебанаца постадоше отворено савезници Лакедемоњана и, кад је почела битка код Мантинеје између Тебанаца с Епаминондом на челу и Лакедемоњана, Манти- (362. г. ст. е.) нејци се сврсташе с Лакедемоњанима. Касније је настала неслога између Мантинејаца и Лакедемоњана, па Мантинејци од њих приступише Ахајском савезу. И бранећи своју територију победише спартанског краља Агида, Еудамидиног сина, а победили су уз помоћ ахајске војске и њеног вође Арата.[6] Учествовали су са Ахајцима у рату против Клеомена и допринели рушењу лакедемонске моћи. Поред других ствари које су учинили у част Антигона Македонског, који је био старатељ

Филипу, Персејевом оцу, и био врло наклоњен Ахајцима, променили су и име граду у Антигонија.[7] Касније, кад се Август спремао на поморску битку код рта Аполона Акција, Мантинејци су се ставили на страну Римљана, док су се остали Аркађани придружили Антонију само са тога разлога, како ми се чини, што су Лакедемоњани били уз Августа. Десет поколења доцније завладао је Хадријан и, одузевши Мантинејцима име увезено из Македоније, врати опет њиховом граду име Мантинеја.

9. Мантинејци имају храм из два дела, који је баш по средини подељен зидом. У једном делу храма је Асклепијева статуа, рад Алкаменов,[1] а други део је светилиште Лете и њене деце. Ове статуе је израдио Праксител три поколења после Алкамена. На њиховом постољу су израђени ликови муза и Марсије како свира у фрулу.[2] Ту на стели је изваjан у рељефу Полибије, Ликортин син, кога ћу касније поново поменути.[3] Иначе Мантинејци имају и друга светилишта, једно Зевса Спаситеља, а друго Зевса Дародавца, јер даје људима оно што је добро. Постоји и светилиште Диоскура, а на другом месту Деметрино и Корино светилиште. Тамо пале ватру, старајући се да им се случајно не угаси. Поред позоришта видео сам и Херин храм.[4] Праксител је израдио њену статуу на престолу у седећем ставу, а поред ње Атену и Херину кћер Хебу како стоје. У близини Хериног жртвеника је и гроб Аркада, Калистиног сина. Аркадове кости су пренели из Менала, пошто им је из Делфа стигло пророчанство:

Олујна јесте Меналија, у којој почива Аркад,
Сви Аркађани заиста по њему добише име,
Тамо где три или четри ил' пет се путева срећу.
Тамо те гоним да одеш, онда да милога срца
Аркада дигнеш и затим га снесеш до вољеног града.
Тамо уреди му луг и жртве Аркаду спреми.

То место, где је Аркадов гроб, називају Сунчевим жртвеницима. Недалеко од позоришта су славни гробови, од којих се један зове Заједничко огњиште и кружног је облика. Причало се да ту лежи Кефејева кћи Антиноја. На њега је постављена стела на којој је у рељефу израђен коњаник, Грил, Ксенофонтов син.[5] Иза позоришта остале су рушевине храма Афродите с надимком Савезница као и њена статуа. Натпис на постољу објашњава да је статуу као заветни дар посветила Никипа, Пасејина кћи. То светилиште су начинили Мантинејци да подсете потомство на своју борбу на страни Римљана у бици код Акција. Поштују и Атену Алеју, чије светилиште и статуу такође имају.[6] Код њих је и Антиноје сматран за бога и његов храм је један од најновијих у Мантинеји: њега је император Хадријан веома волео. Ја га нисам видео за његовог живота, али сам видео његове статуе и слике. Њему се указују почасти и на другом месту, а на реци Нилу постоји египатски град назван по Антиноју.[7] Култ у Мантинеји стекао је са овог разлога. Антиноје је био родом из Битиније изнад реке Сангарија, а становници Битиније су пореклом Аркађани и Мантинејци. Због тога му је император установио култ у Мантинеји и сваке године њему у част одржавају се мистични обреди, а игре сваке пете године. У вежбалишту у Мантинеји налази се зграда с Антинојевим статуама, коју посетилац треба да види и због камена којим је украшена и због слика. Већина њих приказује Антиноја, који је насликан врло слично Дионису. Ту је и копија слике из Керамејка, која представља борбу Атињана код Мантинеје.[8] На тргу у Мантинеји је бронзана статуа жене коју Мантинејци сматрају Диоменијом, Аркадовом кћерком, и светилиште хероја Подара, за кога причају да је погинуо у бици против Епаминонде и Тебанаца. Три поколења пре мене изменили су натпис на гробу да би се односио на истоименог потомка тога Подара, који се родио доста касније, тако да је већ имао римско поданство. У моје доба Мантинејци су поштовали старог Подара, говорећи да се и од њих самих и од савезника најбоље у борби показао Грил, Ксенофонтов

син,[9] а за њим Кефисиодор са Маратона, који је тада био заповедник атинске коњице. Треће место по храбрости додељују Подару.

10. Из Мантинеје путеви воде у остали део Аркадије, а ја ћу описати оно што вреди видети на свакоме од њих. Кад се крене у Тегеју, с леве стране главног пута покрај зидова Мантинеје је место одређено за коњске трке, а недалеко од њега су стазе за трчање, где се одржавају такмичења у част Антиноја. Изнад тркачких стаза је брдо Алесион, које тако зову због Рејиних лутања (*ale*)[1] и на њему је Деметрин гај. У подножју брда је светилиште Посејдона Хипија (Пастува), најдаље шест стадија од Мантинеје. О томе светилишту пишем само по чувењу, као и сви они који су га поменули. Садашње светилиште је саградио император Хадријан, поставивши радницима надзорнике да не би нико погледао унутар старог светилишта и померио његове рушевине. Наредио је да наоколо изграде нови храм. Прича се да су то светилиште Посејдону првобитно начинили Агамед и Трофоније обрадивши храстове кладе и спојивши их међусобно.[2] На уласку у светилиште нису поставили никакву препреку да би спречили људе да уђу у њега, већ су разапели вунену нит, можда сматрајући да ће онима који су у то време поштовали богове и то задавати страх, а можда је било и неке моћи у тој нити. Изгледа да Епит, Хипотојев син, није ни прескочио нит, нити се подвукао испод ње, већ ју је прекинуо и ушао у светилиште. Починивши такав злочин, ослепео је од таласа који му је запљуснуо очи и убрзо га снађе смрт.[3] Морски талас који се диже до светилишта — то је стара прича. Слично причају и Атињани о таласу на Акропољу и Карци који живе у Миласи о светилишту бога кога на свом језику називају Осогој.[4] Али море код Фалерона је удаљено од Атине око двадесет стадија, а исто тако и лука Миласе је удаљена осамдесет стадија од града. У Мантинеји, међутим, море се уздиже са врло великог растојања и сасвим очигледно по божјој вољи.

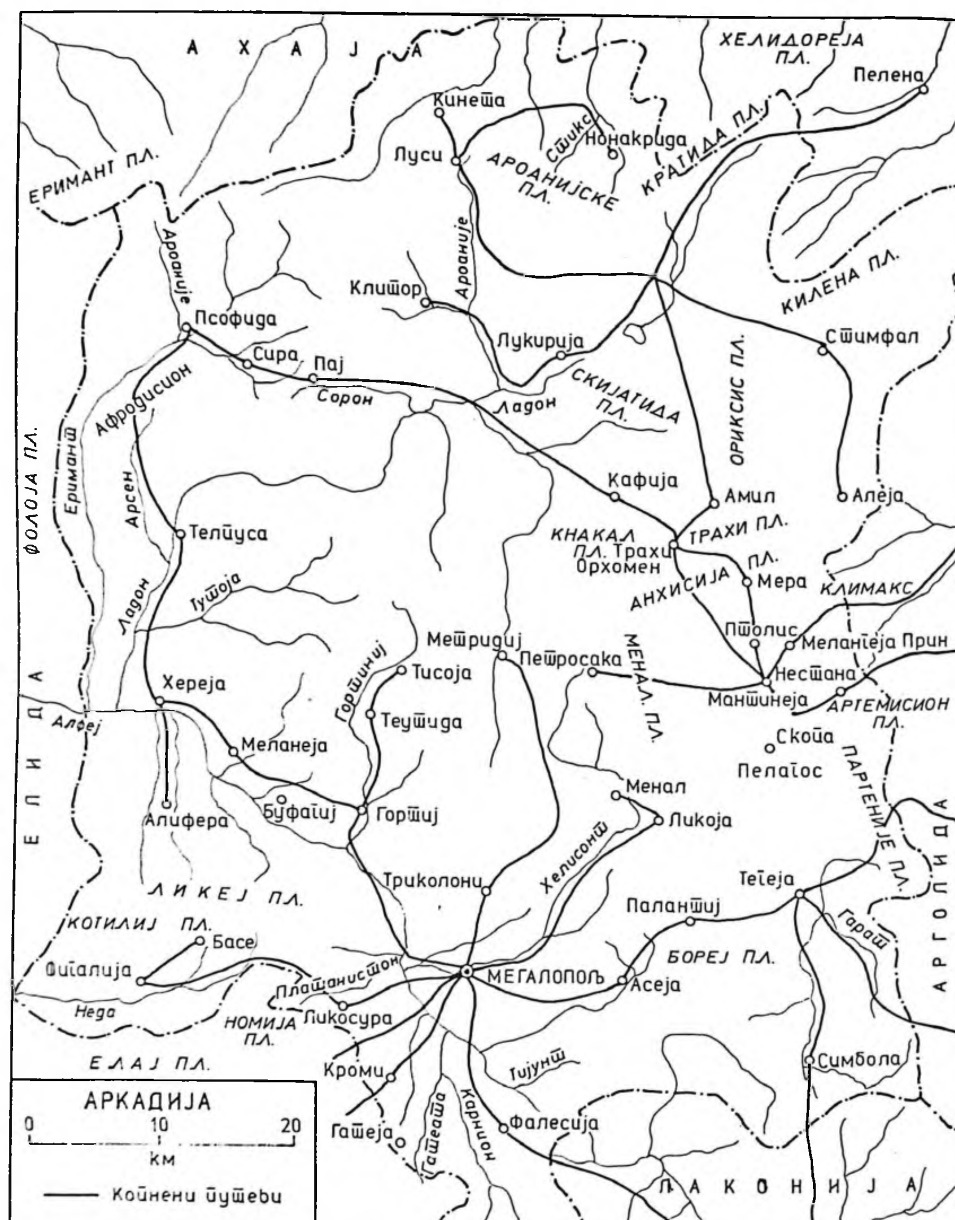

Насупрот Посејдоновом светилишту је камени белег у знак сећања на победу над Лакедемоњанима и Агидом.[5] Прича се о оваквом току битке. На десном крилу су били сами Мантинејци, који су увели у битку војску од свих људи у годинама за војничку службу под заповедништвом Подара, унука Подара који се борио против Тебанаца. Међу њима се налазио и елиђански пророк Трасибул, син Енеје из породице Јамида. Тај човек је Мантинејцима предсказао победу и сам учествовао у њиховој борби. На левом крилу била је постављена сва остала аркађанска војска, сваки град под својим војсковођом. Чете Мегалопоља предводили су Лидијад и Леокид. Арату са Сикиоњанима и Ахајцима била је поверена средина. Лакедемоњани под заповедништвом Агида растегнули су свој бојни ред да би по дужини био једнак непријатељском. Центар су држали Агид и његова пратња. Арат се према договору с Аркађанима повукао са својом војском као под притиском Лакедемоњана. Због повлачења, њихов поредак је постепено добијао облик полумесеца. Лакедемоњани и Агид су се понадали победи и још више збијени навалили на Аратове људе. За њима су пошле и чете са крила, сматрајући за велики подвиг ако Арата и његову војску натерају у бег. Али иза леђа су им непримећено пришли Аркађани и Лакедемоњани, опкољени, изгубише већи део војске, а краљ Агид, Еудамидин син, погибе. Мантинејци су тврдили да се као њихов помагач појавио и сам Посејдон и због тога су победнички знак поставили као заветни дар Посејдону. Да богови учествују у рату и људским убијањима, казивали су песници који су се бавили страдањима хероја у Илиону, а и Атињани певају да су богови узели учешћа у њиховом подухвату на Маратону и код Саламине. Сасвим је јасно да је галску војску код Делфа уништио бог и очито духови. Тако се и Мантинејцима после тога догодило да уз Посејдонову помоћ задобију победу. Аркађани причају да је Аркесилај, девети предак Леокида, који је заједно са Лидијадом предводио грађане Мегалопоља, боравећи у Ликосури видео кошуту изнемоглу од старости, посвећену боги-

њи званој Господарица. Та кошута је око врата имала огрлицу с уписаним речима:

Узеше мене к'о лане, Агапенор кад пође у Илиј.

Ова прича показује да је јелен животиња много дуговечнија од слона.[6]

11. После Посејдоновог храма стићи ћеш на место пуно храстова, звано Море, и пут из Мантинеје у Тегеју води кроз храстове. Мантинејску границу према Тегеји представља округли жртвеник на главном путу. Ако би зажелео да од Посејдоновог светилишта скренеш лево, пошто пређеш око пет стадија, доћи ћеш до гробова Пелијиних кћери. Мантинејци причају да су се оне преселиле к њима бежећи од бруке због очеве смрти. Јер чим је Медеја[1] стигла у Јолк, одмах је почела да ради против Пелије, претварајући се да мрзи Јасона, а у ствари у договору са њим. Обећала је његовим кћерима да ће им, ако желе, подмладити оца, који је био у дубокој старости. Заклала је некако овна и комаде његовог меса скувала у лонцу заједно са травама и, захваљујући њиховом дејству, из лонца извадила живо јагње. Узе, дакле, Пелију, раскомада га и скува, а кћери га примише у таквом стању да то није било довољно ни за погреб. То натера жене да се преселе у Аркадију и, кад су умрле, ту су им насуте и гробне хумке. Колико сам ја прочитао, ниједан им песник није дао име, али сликар Микон уписао је на њиховим сликама да су оне Астеропеја и Антиноја.[2]

Место по имену Фезон удаљено је око двадесет стадија од тих гробова. Фезон је иначе надгробни споменик од камена оивичен опсегом и мало уздигнут од земље. Ту пут постаје веома узан и ту је, како кажу, гроб Ареитоја названог Коринет због свога оружја.[3] Кад се иде путем који из Мантинеје води у Палантион, на дужини од око тридесет стадија пружа се дуж главнога пута шума звана Море и ту су се атинска и мантинејска коњица бориле против беотске. Мантинејци кажу да је Епаминонда погинуо од руке Махериона, човека из Мантинеје. Лакедемоњани опет тврде да је онај који је убио Епаминонду био Спартанац, али и они томе човеку дају име Махерион.[4] Атињани говоре — а с њима се слажу и Тебанци — да је Грил ранио Епаминонду. Слично њиховим причањима приказана је на слици борба код Мантинеје. Познато је да су Мантинејци сахранили Грила о државном трошку и да су тамо где је погинуо поставили као заветни дар стелу са његовим ликом, као свом најхрабријем савезнику. И Лакедемоњани такође причају о Махериону, а уистину у Спарти нема ниједног Махериона, нити га има у Мантинеји, коме би, као храбром човеку, указали почаст. Кад је Епаминонда био рањен, изнели су га још живог са положаја. Он се неко време мучио, држећи руку на рани, и гледао према борцима, а место одакле је њих посматрао потомци су назвали *Skope* (Поглед), па како је битка стигла до неизвесног краја, скиде руку са ране. Кад је издахнуо, сахранише га тамо где су се војске сукобиле. На гробу стоји стуб, а на њему је штит са змајем израђеним у рељефу. Змај треба да назначи да је Епаминонда родом од оних које зову Спарти.[5] На споменику су две стеле, једна стара са беотским натписом, док је другу посветио император Хадријан и на њу ставио натпис. Свако би могао похвалити Епаминонду као најславнијег хеленског војсковођу или бар сматрати да није ни од кога гори. Јер лакедемонским и атинским војсковођама припао је и стари углед њихових градова и њихови војници су били обдарени срчаношћу, а Епаминонда је Тебанце, који су били плашљиви и навикли да слушају друге, за кратко време уздигао до првих ратника.

Епаминонда је још раније био добио пророчанство из Делфа да се чува мора, па се плашио да ступи на тријеру и да плови товарним бродом, а бог је под именом *Pelagos* (Море) означио шуму Пелагос а не море. Истоимена места преварила су касније Ханибала Картагињанина, а пре њега Атињане. Ханибалу је стигло пророчанство од Амона да ће га кад умре прекрити либијска земља. Он се надао да ће срушити римску моћ

и да ће, вративши се кући у Либију, умрети од старости. Док се Римљанин Фламиније трудио да га ухвати живог, дошао је код Прусије[6] да тражи уточиште. Пошто га је овај одбио, скочи на коња и рани се у прст својим извученим мачем. Прешавши неколико стадија доби грозницу од ране и трећег дана умре. Место на коме је издахнуо Никомеђани зову Либиса. Атињани су добили пророчанство из Додоне да населе Сицилију, а Сицилија је мали брежуљак недалеко од њиховог града. Како нису разумели оно што им је речено, упустише се у прекоморске походе и рат са Сиракужанима. Могло би се пронаћи и више примера сличних овима које сам навео.

12. На удаљености од једног стадија од Епаминондиног гроба стоји светилиште Зевса с надимком Хармон. У аркадским шумама постоје разноврсни храстови; једне од њих зову широколисним, а друге буквама. Трећи имају порозну и тако лаку кору да се од ње праве пловци за сидра и мреже. Кору таквога храста Хермесијанакт,[1] елегијски песник, и други Јоњани називају плутом.

Из Мантинеје пут води у Метидриј, који више није град већ село, а оно припада Мегалопољу. Кад се пређе тридесет стадија, стиже се у равницу која се зове Алкимедонт. Изнад ње је брдо Остракина а на њему пећина у којој је боравио Алкимедонт, један од оних људи које називају херојима. По причању Фигалијаца, Херакле се састајао са Фијалом, кћерком тог Алкимедонта. Кад је сазнао да је родила дете, да би је усмртио, Алкимедонт је изложи у планини, а заједно са њом и дечака кога је добила и кога су Аркађани назвали Ехмагора. Пошто је дете изложено, стало је да плаче, а птица крешталица је чула како јеца и почела да подражава његов плач. И пролазећи баш тим путем, Херакле је чуо крешталицу и, како је сматрао да је то плач детета а не птице, крене право према гласу. Препознавши Фијалу, одвеза је и спасе дете. Отада се оближњи извор зове по птици Крешталица. На четрдесет стадија од тога извора налази се

место по имену Петросака, које представља границу између Мегалопоља и Мантинеје.

Поред наведених путева, постоје још два која воде у Орхомен. На једном од њих се налази оно што се зове Ладино тркалиште, где се Лада[2] вежбао у трчању. Поред њега је Артемидино светилиште[3] и с десне стране пута висока земљана хумка. Кажу да је то Пенелопин гроб, што се не слаже са оним што песма звана *Теспротида*[4] говори о њој. По тој песми је Пенелопа Одисеју, кад се вратио из Троје, родила сина Птолипорта. Али мантинејска прича о Пенелопи каже да ју је Одисеј оптужио да је довела у кућу удвараче и, пошто ју је отерао, да је прво дошла у Лакедемон, а нешто касније се из Спарте преселила у Мантинеју и ту ју је задесила смрт. До тога гроба се налази мала равница, а на њој брдо на коме још стоје рушевине старе Мантинеје. То место се сада зове Птолис.[5] Кад се од њега крене путем мало према северу, наиђе се на извор Алалкоменију, а на тридесет стадија од Птолиса су остаци села званог Мера и Мерин гроб, ако је заиста сахрањена ту а не у тегејској земљи. Јер вероватно су у праву Тегејци, а не Мантинејци, кад тврде да је Мера,[6] Атлантова кћи, сахрањена код њих. Можда је ипак друга Мера, потомак Атлантове кћери Мере, дошла у Мантинеју.

Остаје још онај пут који води у Орхомен, на коме лежи планина Анхисија[7] у чијем је подножју Анхисов гроб. Јер кад је Енеја кренуо у Сицилију, дошао је својим лађама у Лаконију и основао градове Афродисијаду и Етиду. Оца Анхиса, који је са неког разлога дошао у то место и тамо умро, ту је и сахранио. По Анхису ту планину и зову Анхисија. Истинитост ове приче доказују они Еолци који сада држе Илион, јер нигде у својој земљи не показују Анхисов надгробни споменик. Поред Анхисовог гроба су развалине Афродитиног светилишта и на Анхисији је граница између Мантинеје и Орхомена.

13. У подручју Орхомена с леве стране пута са Анхисије, на падини планине налази се светилиште Ар-

темиде Химније. Мантинејци такође имају удела у томе ... свештеницу и свештеника. Њихов је обичај не само да се уздржавају од полних односа већ су целога живота у сваком погледу чедни и нити се купају, нити живе као остали људи, нити залазе у куће појединаца. Знам да тако исто, али не дуже од годину дана, живе они Ефешани који служе Артемиди и да их грађани Ефеса зову есенима.[1] Приређују и годишњу свечаност у част Артемиде Химније.

Пређашњи град Орхомен[2] налазио се на врху планине и тамо још стоје рушевине трга и градских зидова. Садашњи град, који је настањен, лежи испод обима старог зида. Ту је извор са кога узимају воду, који вреди видети, и светилиште Посејдона и Афродите чије су статуе од камена. Поред града је дрвена Артемидина статуа. Смештена је на великом кедру и по њему богињу називају Кедрова. Испод града су гомиле камења на извесном растојању, а подигнуте су људима палим у рату. А оним Пелопонежанима са којима су ратовали, било самим Аркађанима било другима, нити стоје натписи на гробовима нити их се Орхомењани сећају.

Насупрот граду је брдо Трахи (Храпаво). Протичући кроз дубоки јарак између градова и брда, кишница се слива у другу орхоменску равницу, која је веома пространа, али њен већи део чини језеро. Кад се крене из Орхомена и пређе око три стадија, прав пут води у град Кафију дуж самога јарка, а после њега поред језерске воде на левој страни. Пошто се пређе преко воде која тече јарком, други пут води испод брда Трахи. На том путу прво се наиђе на гроб Аристократа, који је једном згодом силом осрамотио девицу, свештеницу богиње Химније.[3] После Аристократовог гроба налазе се извори по имену Теније и удаљено седам стадија од извора место Амил, за које кажу да је некада било град. Код тога места пут се опет рачва, и један од њих води према Фенеју а други према Стимфалу. На путу за Фенеј наићи ћеш на планину на којој се сусрећу границе Орхомена, Фенеја и Кафије. Изнад тих граница се диже висока стена, коју зову Кафијска стена. После граница

наведених градова пружа се јаруга кроз коју води пут у Фенеј. Баш у средини јаруге из извора избија вода, а на њеном крају је место Карија.

14. Фенејска равница лежи испод Карије. Причају да је једном вода, кад је надошла преко равнице, поплавила стари Фенеј, тако да су до данас на брдима остале ознаке докле се вода попела.[1] На пет стадија од Карије налази се планина по имену Ориксис и друга планина Скијатида.[2] Испод сваке планине је понор који прима воду из равнице.[3] Становници Фенеја говоре да су ти понори вештачки и да их је направио Херакле кад је у Фенеју живео са Лаономом, Амфитрионовом мајком. Амфитрион је, како кажу, био Алкејев син од Лаономе, Гунејеве кћери, жене из Фенеја, а не од Лисидике, Пелопове кћери. Ако се Херакле заиста преселио у Фенеј, могло би се веровати да није одмах, пошто га је Еуристеј прогнао из Тиринта, дошао у Тебу већ најпре у Фенеј. Кроз средину фенејске равнице Херакле је прокопао корито за реку Олбије, коју неки Аркађани зову Ароаније а не Олбије. Дужина прокопа износи педесет стадија, а дубина, где се није порушио, достиже и до тридесет стопа. Али река ипак више туда не тече, већ се опет вратила у своје старо корито и напустила Хераклову творевину.

Око педесет стадија даље од понора начињених у поменутим планинама налази се град, који је по причању Фенејаца основао мештанин Фенеј.[4] Његов акропољ је са свих страна неприступачан, већим делом по самој природи места, а мањи део су сами утврдили ради веће сигурности. Ту на акропољу налази се храм Атене с надимком Тритонија, од кога су остале само рушевине. Ту стоји и бронзана статуа Посејдона с надимком Хипије (Пастув), коју је, кажу, као заветни дар посветио Одисеј.[5] Наиме, прича се да је Одисеј изгубио своје кобиле и, док је ишао кроз Хеладу у потрази за њима, да је основао светилиште Артемиде Хеурипе (проналазачице коња), како ју је назвао, на оном месту у фенејској земљи где је пронашао кобиле, а затим је посветио и статуу Посејдона Хипија. Кажу да је Одисеју, кад је

нашао кобиле, пало на ум да држи коње у фенејском подручју, као што је и говеда одгајао на копну преко пута Итаке. Становници Фенеја су ми показали и натпис урезан на постољу статуе као Одисејево упутство онима који су напасали његове кобиле. Биће да има вероватноће у осталим причама Фенејаца, које сам слушао, али им не могу веровати да је Одисеј посветио статуу од бронзе, јер људи тада још нису знали да израђују бронзане статуе у једном комаду, као они који су ткали хаљине. На који су начин они обрађивали бронзу већ сам објаснио кад сам говорио о Спартанцима и о статуи Зевса Хипата (Врховног).[6] Први који су топили бронзу и уобличавали статуе били су Самљани,Ројк, Филејев син, и Теодор, Телеклов син.[7] Теодорово дело је и печатни прстен од смарагда, који је самски тиранин Поликрат најчешће носио и којим се нарочито поносио.[8]

Кад се сиђе са фенејског акропоља, наиђе се на стадион и на брежуљак на коме се налази надгробни споменик Ификла, Херакловог брата и Јолајевог оца. Хелени причају да је Јолај помагао Хераклу у многим његовим подухватима. Када је Херакле водио своју прву битку против Елиђана и Аугије, тада Ификла, Јолајевог оца,ране Акторови синови, који су названи по мајци Молини. Већ изнемоглог, рођаци га донесу у Фенеј, где су га лепо неговали Фенејац Буфаг и његова жена Промна и сахранили га када је од ране умро. Ификлу још и сада приносе жртве као хероју, а од богова народ Фенеја највише поштује Хермеса, у чију част приређују игре зване Хермеје.[9] Имају и Хермесов храм и његову камену статуу коју је начинио Атињанин Еухир, Еубулидов син.[10] Иза храма је Миртилов гроб. Хелени говоре да је Миртил Хермесов син и да је код Еномаја служио као кочијаш. Кад год би неко дошао да проси Еномајеву кћер, Миртил би вешто потерао његове кобиле, а Еномај би на стази копљем оборио просца, кад би се приближио. У Хиподамију је био заљубљен и сам Миртил, али, како је био плашљив, одустао је од такмичења и постао Еномајев кочијаш. Кажу да се на крају показао као Еномајев издајица, наведен заклетвом Пелопа да ће

му допустити да проведе једну ноћ са Хиподамијом. Но када је подсетио Пелопа на заклетву, овај га је избацио са лађе. Становници Фенеја причају како су Миртилово тело, које је талас избацио, извукли и сахранили и да му сваке године ноћу приносе жртве као хероју. Јасно је да Пелоп није дуго пловио обалом, већ колико од ушћа Алфеја до луке Елиде. Дакле, не би могло изгледати да је Миртино море названо по Миртилу, Хермесовом сину, јер почиње од Еубеје и дуж пустог острва Хелене допире до Егејског мора. Мени се чини да су они који се сећају прошлости Еубеје право рекли кад тврде да је Миртино море добило име по жени Мирти.

15. Фенејци имају светилиште Деметре с надимком Елеусинија и врше обреде у част богињи, говорећи да је и код њих установљена иста онаква служба каква се обавља у Елеусини. Јер, како кажу, к њима је по пророчанству из Делфа дошао Нај, Еумолпов[1] унук. Поред светилишта Елеусиније направљено је оно што се зове Петрома, а састоји се од два велика међусобно спојена камена. Сваке године одржавају обред који називају већим и тада отварају то камење. Узимају из њега писана упутства која се односе на обред, па их, пошто их прочитају да чују посвећени, враћају назад исте ноћи. Знам да се у најважнијим приликама многи Фенејци и заклињу код Петроме. На врху камења је округао предмет који у себи садржи маску Деметре Кидарије. Пошто свештеник стави ту маску за време такозваног већег обреда, из неког разлога удара штапом по Подземнима.[2] Грађани Фенеја причају да је туда Деметра лутала и пре него што је Нај дошао. Фенејцима, који су је гостољубиво примили у кућу, богиња је дала разна варива, али не и пасуљ.[3] Постоји свето предање о томе због чега сматрају да пасуљ није чисто вариво. Трисаул и Дамитал, који су по причању Фенејаца примили богињу, саградили су испод брда Килене храм Деметре Тесмије (Законодавке) и одредили јој обреде, које и сада врше. Тај храм богиње Тесмије удаљен је од града тачно петнаест стадија.

Кад се иде из Фенеја у Пелену и Егиру, ахајски град, пошто се пређе око десет стадија, наиђе се на храм Аполона Питијског. Од њега су остале само развалине и велики жртвеник од белог мермера. Ту становници Фенеја још и сада жртвују Аполону и Артемиди, тврдећи да је светилиште направио Херакле пошто је освојио Елиду. Ту се налазе и надгробни споменици хероја који су се заједно са Хераклом борили против Елиђана, а нису преживели битку. То су Теламон, сахрањен врло близу реке Ароанија, мало даље од Аполоновог светилишта, и Халкодонт, недалеко од извора званог Еноја. Не би се могло прихватити да су у тој бици пали Халкодонт, отац Елефенора,[4] који је Еубејце водио у Илион, и Теламон, отац Ајанта и Теукра. Јер како би Хераклу у његовом подухвату могао помагати Халкодонт, кад веродостојни подаци сведоче да га је још раније убио Амфитрион у Теби? А како би Теукро основао Саламину на Кипру, ако га нико није избацио из његовог града кад се вратио из Троје? Ко би га други истерао осим Теламона? Јасно је, дакле, да нису Халкодонт из Еубеје и Теламон из Егине учествовали у Херакловом походу против Елиђана. Јер и данас, као што је и све време било, има безначајних људи који носе иста имена која и врло угледни.

Границе Фенеја према суседној Ахаји нису само у једном месту, већ је то према Пелени река звана Порина, а према Егири пут који води до Артемиде. На самом подручју Фенеја, после светилишта Аполона Питијског, продужићеш мало и наћи ћеш се на путу који води на гору Кратиду.[5] На тој гори су извори реке Кратиде која тече према мору поред Еге, сада пустога места а некадашњег ахајског града. По тој реци Кратиди зове се и река у Брутију у Италији. На планини Кратиди налази се светилиште Артемиде Пироније (богиње ватре), и у још давнија времена Аргивци су од те богиње узимали ватру за Лернејске свечаности.

16. Кад се из Фенеја крене на исток, наиђе се на планински врх по имену Геронтеј и пут који води поред

њега. Тај Геронтеј представља границу између земљишта Фенеја и Стимфала. Кад се путује кроз област Фенеја, лево од Геронтеја су фенејске планине зване Трикрена (Три извора), и тамо се налазе три извора. Прича се да су нимфе у њима окупале Хермеса кад се родио и због тога те изворе сматрају посвећеним Хермесу. Недалеко од Трикрене је друга планина Сепија, где је, како причају, Епита, Елатовог сина, снашла смрт од змијског уједа,[1] а ту су му начинили и гроб, јер даље нису могли да носе мртво тело. Аркађани кажу да се те змије и данас налазе на планини, али не у великом броју, јер су врло ретке. Наиме, пошто већим делом године на планини пада снег, змије, које је снег одвојио од њихових рупа, обично угину, а чак и ако успеју да пре снега стигну до њих, снег делом и њих уништава, јер мраз продире и у саме рупе. Епитов гроб сам разгледао са великом ревношћу, јер Хомер[2] у својим стиховима о Аркађанима помиње Епитов надгробни споменик. То је мала гомила земље омеђена кружним каменим опсегом. Хомеру је с правом морао изгледати чудесно, пошто није видео споменик вреднији помена, баш као што и коло, које је Хефест израдио на Ахиловом штиту, пореди са колом које је начино Дедал,[3] јер није видео вештији рад. Ја познајем много гробова достојних дивљења и од њих ћу поменути два, један у Халикарнасу а други у земљи Јевреја. Гроб у Халикарнасу изграђен је за Маусола,[4] халикарнашког краља, а тако је неизмерно велики и тако славан по својим украсима да и Римљани, дивећи му се много, своје знамените надгробне споменике називају маузолејима. Јевреји имају у граду Јерусалиму, који је римски император разорио до темеља, гроб мештанке Хелене.[5] На гробу су направљена врата која су, као и цео гроб, од камена, и не отварају се пре него што година опет донесе исти дан и исти час. Тада сам механизам отвара врата и, пошто закратко остану отворена, затварају се сама од себе. То се тако збива том приликом, а ако покушаш да их отвориш у друго време, не би у томе успео, него би их силом само поломио.

17. После Епитовог гроба долази се до највише планине у Аркадији, Килене,[1] на чијем је врху разрушени храм Хермеса Киленског. Јасно је да је по Килену, Елатовом сину, планина добила име, а бог свој надимак. Колико сам могао да дознам, људи су у стара времена правили статуе од овог дрвета: ебановине, чемпреса, кедровине, храстовине, тисе и лотоса.[2] Међутим, статуа Хермеса Киленског није ни од једне од ових врста, него је израђена од клеке, а мислим да је висока око осам стопа. Килена показује и овакво чудо: на њој су косови потпуно бели.[3] Птице које Беоћани тако зову посебне су врсте и оне не певају. Знам за орлове које зову лабудовим орловима, пошто су због своје белине врло слични лабудовима, јер сам их видео на брду Сипилу[4] око такозваног Танталовог језера. Беле дивље вепрове и беле трачке медведе већ су стекли и обични појединци. Што се тиче зечева и кошута, бели зечеви су накот из Либије, а беле кошуте сам видео у Риму и зачудио сам се, али се нисам сетио да питам са којег су копна или острва донете. Ово сам испричао због косова на Килени, да не би неко посумњао у моје речи о њиховој боји. Уз Килену се налази друга планина, Хелидореја,[5] где је, како кажу, Хермес нашао корњачу, скинуо јој оклоп и од њега начинио лиру. Ту су границе између земљишта Фенеја и Пелене, а већи део планине Хелидореје настањују Ахајци.

Кад се из Фенеја крене на запад, леви пут води у град Клитор, а десни до Нонакриде и воде Стикса. У старини Нонакрида је била аркадски град, који је добио име по Ликаоновој жени. У моје време био је у рушевинама чији већи део више није био видљив. Недалеко од рушевина је високи гребен и не знам да се неки други гребен уздиже до толике висине. Са гребена капље вода, коју Хелени зову Стиксовом водом.

18. Хесиод у *Теогонији*[1] тврди — јер неки сматрају да је *Теогонија* Хесиодов еп — дакле, тамо тврди да је Стикс Океанова кћи а Палантова жена. Кажу да се и Лин у својим стиховима слаже са овим, а кад сам их ја

читао, мени су изгледали сасвим неистинити. И Епименид са Крита приказује Стикс као Океанову кћер, али не каже и да се удала за Паланта, већ да је са Пирантом родила Ехидну, ма ко тај Пирант био. Али најчешће је име Стикс у своје песништво уносио Хомер. У Хериној заклетви он каже[2]:

Нека и земља и небо широко горе сад знају
То и Стиксова вода што слива се доле...

То је приказао као да је видео како вода Стикса капље. И у попису оних који су дошли са Гунејем,[3] он тврди да вода реке Титаресија потиче од Стикса. Он такође представља Стикс као реку у Хаду, и Атена каже[4] да се Зевс не сећа да је уз њену помоћ провео Херакла неповређеног кроз напоре које му је наметнуо Еуристеј:

Да сам то већ знала у своме мудроме срцу,
Кад га је послао доле до Хада, што капију чува,
Да доведе из Ереба псину мрскога Хада,
Не би умак'о водама Стикса, што стрмо се слива.

Вода, која капље са гребена код Нонакриде, прво пада на високу стену, а затим, пошто прође кроз њу, слива се у реку Кратиду. Та вода носи смрт и човеку и сваком живом створу.[5] Прича се да је једном донела смрт и козама, које су прве пиле воду. Касније се сазнало и за друга чудна својства која има та вода. Јер стакло, кристал, посуђе од муре и друге ствари које људи праве од камена и грнчарију, све то Стиксова вода ломи, а предмете од рога и кости, па гвожђе и бронзу, затим олово, калај, сребро и јантар та вода изједа. Злату се догађа исто што и свим металима, иако од рђе остаје недирнуто, како то сведочи песникиња са Лезба[6] и како само злато доказује. Заиста је бог дао сасвим безначајним стварима да господаре онима које су изнад њих по вредности. Тако бисере раствара сирће, а дијамант, који је најтврђи камен, растапа крв јарца. И доиста Стиксова вода не може да нашкоди само коњском копиту, јер,

усута у копито, остаје у њему и не може да га уништи. Да ли је и смрт Александра, Филиповог сина, наступила од тога отрова,[7] не знам тачно, али знам да се тако прича.

Изнад Нонакриде су брда звана Ароанијска. На њима се налази пећина[8] у коју су, како кажу, побегле Претове кћери,[9] обузете лудилом. Њих је Мелампод уз помоћ тајног жртвовања и очишћења довео до места по имену Луси. Већи део Ароанијских брда припада Фенеју, а Луси су већ на границама Клитора. Причају да су Луси некада били град, а Агесилај родом из Луса био је проглашен за победника на коњским тркама, када су амфиктионци приредили једанаесте Питијске игре, но у моје време није остало чак ни рушевина Луса. 546. г. ст. е. Дакле, Претове кћери Мелампод је довео у Лусе и излечио их од лудила у Артемидином светилишту.[10] И од тога времена ту Артемиду грађани Клитора зову Хемерасија (Исцелитељка).

19. Постоје и неки овакви Аркађани по имену Кинети, који су у Олимпији као заветни дар посветили статуу Зевса, са муњом у свакој руци.[1] Ти Кинети живе удаљени више од четрдесет стадија од ... и на њиховом тргу су изграђени жртвеници богова и статуа императора Хадријана. Оно што је тамо највредније помена јесте светилиште Диониса, коме у зимско доба приређују свечаност на којој људи намазани машћу узимају из стада говеда једног бика, кога им бог одреди, и доводе у светилиште. То је начин њиховог жртвовања. Ту се налази извор хладне воде, око два стадија удаљен од града[2] и изнад њега је израстао платан. Ко год се од болесног пса зарази беснилом или буде рањен или му прети нека друга опасност, лечи се пијући ту воду. Зато тај извор зову Алис (Онај који лечи беснило). Тако би изгледало да Аркађани имају воду поред Фенеја, коју зову Стикс, на несрећу људима, а извор код Кинета са повољним дејством за узврат тој невољи.

Остаје један од путева из Фенеја који иду према западу, онај што скреће лево. Тај пут води у Клитор, а

пружа се дуж Хераклове рукотворине, направљене да буде корито реци Ароанију. Поред њега пут силази до места Ликурије, које представља границу између земљишта Фенеја и Клитора.

20. Кад пређеш око педесет стадија од Ликурије, стићи ћеш до Ладонових извора. Чуо сам да вода од које у области Фенеја постаје језеро, силазећи у планинске поноре, избија ту и ствара Ладонове изворе, али заиста не могу поуздано да тврдим да ли је то тако или није. Од свих река у Хелади Ладон има најлепшу воду, а међу људима је позната и са другог разлога, због Дафне и онога што се пева о њој. Прелазим преко прича о Дафни, које потичу од Сиријаца настањених на реци Оронту, а Аркађани и Елиђани причају ово.[1] Еномај, владар у Писи, имао је сина Леукипа. Он се заљуби у Дафну, али одустаде од намере да је отворено запроси за жену, јер је она избегавала сав мушки род. Да би је задобио, паде му на ум ово лукавство. Леукип је пуштао косу за посвету реци Алфеју. Пошто је исплео косу као девојка и оденуо женско одело, дође Дафни и рече за себе да је Еномајева кћер и да жели да лови са њом. Сматран за девојку, како је остале девојке надмашивао угледним пореклом и ловачком вештином, а уз то био и врло пажљив, склопио је са Дафном чврсто пријатељство. Они који певају о Аполоновој љубави према Дафни,[2] додају и ово: да је Аполон завидео Леукипу на срећи у љубави. Зато Дафне и остале девојке зажелеше да пливају у Ладону и свукоше Леукипа против његове воље. Када се видело да није девојка, убише га ударцима копаља и ножева.

21. Тако се о томе прича. Од Ладонових извора град Клитор[1] је удаљен око шездесет стадија, а пут од тих извора је тесан кланац дуж реке Ароанија. Близу града прећи ћеш реку која се зове Клитор. Клитор се улива у реку Ароаније[2] на удаљености не већој од седам стадија од града. Поред осталих риба, у Ароанију има и таквих које зову шареним рибама[3] и за њих говоре да пуштају крике сличне крику дрозда. Ја сам те рибе

видео уловљене, али их нисам чуо да пуштају икакав глас, иако сам чекао поред реке чак до заласка сунца, а причало се да баш у то време рибе највише триче.

Граду Клитору име је наденуто по Азановом сину, а лежи у равници коју окружују ниски брежуљци. Најпознатија светилишта у Клитору су Деметрино, Асклепијево и треће је Илитијино... има их, али није дао њихов број. Ликијац Олен,[4] песник из ранијег времена, који је становницима Дела, поред осталих химни, саставио и једну о Илитији, назива је добром прељом, изједначујући је очито са судбином и каже да је она старија од Крона. У Клитору постоји и светилиште Диоскура званих Велики богови, удаљено око четири стадија од града. Ту су и њихове бронзане статуе. На врху брда, тридесет стадија далеко од града, изграђен је храм Атене Корије са њеном статуом.

22. Моја прича доводи ме опет до Стимфала и до места званог Геронтеј, на граници између Фенеја и Стимфала.[1] Грађани Стимфала не рачунају се више у Аркађане, већ су укључени у Аргивски савез, у који су приступили као добровољци. Да су они аркадског порекла сведоче Хомерови стихови,[2] а и Стимфал, оснивач града, био је унук Аркада, Калистиног сина. Говори се да је првобитно град био основан на другом месту у земљи, а не тамо где се сада налази. Причају такође да је у старом Стимфалу пребивао Пелазгов син Темен и да је он одгајио Херу, основао за богињу три светилишта и дао јој три надимка; док је била неудата Девојчица, кад се удала за Зевса Одрасла, а кад се због нечега посвађала са Зевсом и вратила у Стимфал, Темен ју је прозвао Удовица. Ове ствари о богињи сазнао сам из причања грађана Стимфала. Данашњи град нема ниједно од наведених светилишта, али зато има друге овакве ствари. У подручју Стимфала постоји извор из кога је император Хадријан спровео Коринћанима воду у град.[3] Зими у Стимфалу извор ствара мало језеро и река Стимфал истиче из њега. Лети се не прави никакво језеро, већ од извора одмах настаје река. Та река понире у

земљине пукотине, па се појављује поново у Арголиди и мења име, те је уместо Стимфала зову Ерасин. Прича о води Стимфала каже да су се некад на њој храниле птице које једу људе. Говори се да је те птице пострељао Херакле, али Писандар из Камире каже да их Херакле није убио, већ да их је отерао буком чегртаљки. Арабијска пустиња поред других звери одгаја и птице зване стимфалидске, које према људима нису ништа питомије од лавова и пантера. Те птице налећу на оне који су дошли да их лове, рањавају их кљуновима и убијају. Оне успевају да пробуше бронзане и гвоздене оклопе које људи носе, али ако исплету одећу од дебеле плуте, кљунови стимфалидских птица бивају ухваћени плутом, као крила малих птица лепком. Ове птице су велике као ждралови, а личе на птицу ибис, само што имају јаче кљунове и не тако криве као она. Да ли заиста ове садашње птице у Арабији са именом старих аркадских птица припадају истој врсти као и оне, не знам. Али ако те стимфалидске птице постоје све време, исто као и соколови и орлови, изгледа ми да су оне пореклом из Арабије и да је један њихов део могао летећи стићи до Стимфала у Аркадији. Њих су Арабљани првобитно морали звати другачије, а не стимфалидским птицама. Међутим, Хераклова слава и престиж Хелена над варварима преовладали су, тако да се оне и у Арабијској пустињи у наше време називају стимфалидским птицама. У Стимфалу се налази и древно светилиште Артемиде Стимфалијске, чија је дрвена статуа већим делом позлаћена. На храму близу крова извајане су и Стимфалидске птице. Тешко је било јасно распознати да ли су израђене од дрвета или од гипса, али како сам се ја уверио, закључио сам да су од дрвета а не од гипса. Ту се налазе и девојке од белог мермера са птичјим ногама и стоје иза храма.[4] Прича се да се чак и у наше време догодило ово чудо. У Стимфалу су немарно приређивали прославу Артемиде Стимфалијске и прекршили већи део уобичајених обреда. Један балван паде у отвор провалије куда је понирала река и тако спречи да вода сиђе, и кажу да им је тако настало од равнице

језеро од око четири стотине стадија. Још причају да је један ловац гонио кошуту, која је бежала, да се ова бацила у мочвару и да је ловац пратећи је у ловачком узбуђењу запливао за њом. И тако провалија прогута кошуту а за њом и ловца. Кажу да је речна вода пошла за њима, тако да се за један дан исушила сва вода која је прекривала стимфалијску равницу. Отада Артемидину свечаност прослављају са више ревности.

23. После Стимфала долази Алеја,[1] која је такође чланица Аргивског савеза, а њени грађани тврде да им је оснивач Алеј, Афејдантов син. Тамо се налазе светилишта Артемиде Ефешке и Атене Алеје и Дионисов храм са статуом. Њему у част сваке друге године приређују свечаност Скијерије и на њој се према пророчанству из Делфа бичују жене, као спартански младићи поред Ортијине статуе.[2]

Кад сам говорио о Орхомену, објаснио сам како прав пут прво иде дуж гудуре а затим лево од воде која чини језеро. У равници Кафије начињен је земљани насип, који спречава воду са територије Орхомена да наноси штете плодној земљи Кафије. С оне стране насипа протиче друга вода, довољно велика да ствара реку, па понирући у земљине пукотине поново излази код такозваних Наса. Место где извире зове се Реун. Пошто се ту појави, вода одатле чини непресушну реку Траг.[3] Јасно је да је град добио име по Кефеју, Алејевом сину, али је преовладао назив Кафија по изговору самих Аркађана. Становници Кафије кажу да су првобитно родом из Атике, па да су затим, пошто их је Егеј избацио из Атине, побегли у Аркадију и ту се настанили, затраживши заштиту од Кефеја. Град се налази на крају долине у подножју не тако високих планина. Грађани Кафије имају светилиште бога Посејдона и богиње Артемиде с надимком Кнакалесија. Они исто тако имају и планину Кнакал, на којој одржавају годишње мистерије Артемиди. Мало изнад града налази се извор, а поред њега је израстао велики и леп платан. Њега зову Менелаидом и тврде да је Менелај, када је сакупљао војску

против Троје, дошао ту и посадио платан поред извора. У наше време и извор зову Менелаидом, исто као и платан. Ако би, поводећи се за причањима Хелена, требало да набројим које је древно дрвеће остало читаво и још способно да цвета, најстарија од њих је врба израсла у Херином светилишту на Саму, после ње је храст у Додони, а затим маслина, једна на Акропољу а друга на Делу. Треће место по старости Сиријци би доделили своме ловору. Од осталог дрвећа овај платан је најстарији.[4]

Око један стадиј од Кафије је место Кондилеја и ту се налази гај и храм Артемиде из давнина назване Кондилеатида. Кажу да је богињи измењено име са овог разлога. Нека деца су се играла око светилишта — њихов тачан број не знају — па случајно нашла уже и, везавши га статуи око врата, говорила су да се Артемида задавила. Кад су грађани Кафије открили шта су деца урадила, каменоваше их. Пошто су то учинили, њихове жене снађе болест, тако да су рађале мртву децу све док Питија не нареди да покопају каменовану децу и да им приносе годишње жртве као херојима, јер су неправедно умрла. По том пророчанству Кафијци то чине још и сада и богињу у Кондилеји — јер кажу да се и то налазило у пророчанству — отада називају богињом која се задавила.

Пошто из Кафије продужиш навише око седам стадија, спустићеш се код места званог Наси, а кад одатле пређеш педесет стадија, наићи ћеш на Ладон. Прећи ћеш реку и кроз Аргеату, такозване Ликунте и Скотану стићи у шуму Сорон. Пут у Псофиду води кроз Сорон који, као и остале шуме у Аркадији, храни ове звери: дивље свиње, медведе и корњаче огромне величине. Од њих би се могле начинити лире равне лири од индијске корњаче. На ивици Сорона су остаци села Паја,[5] а не много даље је такозвана Сира. Та Сира представља границу између подручја Клитора и Псофиде.

24. Једни кажу да је оснивач Псофиде био Псофид, син Арона, сина Еріманта, сина Аристе, сина Партаона, сина Перифета, Никтимовог сина. Други пак говоре да је Псофида била кћи Ксанта, сина Ериманта, Аркадовог сина. Оваква предања код Аркађана постоје о њиховим краљевима. Најближа истини је прича да је Псофида била кћи Ерика, који је владао у Сиканији.[1] Са њом се сјединио Херакле, али није хтео да је доведе својој кући, већ ју је трудну оставио код Ликорте, свога пријатеља, који је живео у Фегији, граду који се пре Фегејевог краљевања звао Еримант. Пошто су тамо одрасли, Ехефрон и Промах, синови Херакла и жене из Сиканије, променише Фегији име у Псофида, по својој мајци. Псофида је и име акропоља на Закинту, јер је први на то острво лађама прешао Псофиђанин Закинт, Дарданов син, и постао његов оснивач. Сира је тридесет стадија удаљена од Псофиде, поред које протичу река Ароанија, а мало даље река Еримант. Еримантови извори су на гори Лампеји,[2] за коју се прича да је посвећена Пану. Иначе Лампеја би се могла сматрати делом планине Ериманта. Хомер[3] каже да на Тајгету и Ериманту... ловац ... дакле са Лампеје, пошто прође кроз Аркадију имајући с десне стране планину Фолоју[4] а с леве подручје Телпусе, Еримант се улива у Алфеј. Прича се како је Херакле по Еуристејевом наређењу поред Ериманта уловио вепра, који је величином и снагом превазилазио све остале. Грађани Куме у Оскији за свињске зубе посвећене у њиховом светилишту Аполону говоре да су зуби Еримантског вепра, али у њиховом тврђењу нема нимало вероватноће. У граду Псофиди налази се светилиште Афродите с надимком Ерикина, од кога су у моје време на том месту преостале само рушевине, а говорило се да су га основали Псофидини синови и то тврђење је вероватно тачно. Наиме, и на Сицилији постоји светилиште Ерикине у области Ерика, веома свето од најстаријих времена, које у благу не заостаје за светилиштем на Пафу.[5] Светилишта хероја Промаха и Ехефрона, Псофидиних синова, у моје време се више нису могла распознати. У Псофиди је сахрањен и Алкмеон, Амфијарајев син, и његов надгробни споменик је грађевина која се не одликује ни величином нити каквим другим украсом. Око њега су израсли чемпреси, који су достигли такву висину да су засенчили и брдо поред Псофиде. Њих не желе да посеку јер их сматрају посвећеним Алкмеону. Мештани их називају „девојкама". Кад је Алкмеон убивши мајку побегао из Арга, дошао је у Псофиду, која се још звала Фегија по Фегеју, и оженио се Алфесибојом, Фегејевом кћерком. Међу даровима, које јој је по обичају дао, била је и огрлица. Како му болест, док је боравио међу Аркађанима, ништа није постајала лакша, обратио се пророчишту у Делфима.[6] Питија га обавести да га Ерифилин дух неће гонити једино у таквој земљи која је сасвим нова и коју је море изнело на видело после његовог огрешења о мајку. И он нађе земљу коју је насуо Ахелој, па се тамо настани и узе за жену Калирoју, по речима Акарнанаца Ахелојеву кћер. Родише му се два сина, Акарнан и Амфотер, и кажу да су по Акарнану становници тог дела копна добили своје садашње име, док су се пре тога звали Куретима. Много људи а још више жена застранили су због неке своје неразумне страсти. Калироја је силно зажелела да јој припадне Ерифилина огрлица и због тога је у Фегију послала Алкмеона и против његове воље. Њега тамо задеси смрт, јер га на превару убише Темен и Аксион, Фегејеви синови. Прича се да су Фегејеви синови ту огрлицу посветили Аполону у Делфима. И док су они краљевали у граду Фегији, који се тада још тако звао, кажу да су Хелени заратили на Троју. Псофиђани говоре да нису учествовали у том походу, јер су њихови краљеви навукли на себе мржњу аргивских вођа, од којих су многи по роду били повезани с Алкмеоном и придружили му се у његовој војни против Тебе.

Што од Ехинадских острва до наших дана река Ахелој није начинила копно, заслуга је народа Етолије, пошто су Етолци били прогнани и читава њихова земља опустела. Јер, будући да је Етолија остала необрађена, Ахелој на Ехинадска острва није наносио толико муља

колико би иначе наносио. А ово је потврда мојих речи: река Меандар, која тече кроз земљу Фригијаца и Караца што се сваке године обрађује, убрзо је начинила копно од мора које се налазило између Пријене и Милета. Псофиђани поред Ериманта имају Ериманов храм и статуу. Статуе свих река у Египту осим Нила израђене су од белог мермера. Међутим, Нилу обично израђују статуе од црног камена, будући да се он слива у море кроз Етиопију.[7]

Прича коју сам чуо у Псофиди о неком Аглају Псофиђанину, савременику Креза Лиђанина, како је све време свога живота био срећан, није ме уверила у своју истинитост. Један човек може трпети мање зала од оних око себе, као што једна лађа може мање бити изложена бурама од друге. Јер ми нисмо у стању да нађемо човека кога увек мимоилазе несреће, или лађу која увек има повољан ветар. И Хомер[8] каже да се поред Зевса налазе два ћупа, један са оним што је добро а други са оним што је зло, а њега је томе поучио бог из Делфа који је једном назвао самога Хомера и несрећним и блаженим, јер је по рођењу предодређен и за једно и за друго.

25. Када се из Псофиде иде у Телпусу,[1] прво се с леве стране Ладона наиђе на место звано Тропаја, а уз њега је шума Афродисион. Као треће, на стели се налази стари натпис: „Граница између Псофиде и Телпусе". У подручју Телпусе је река коју зову Арсен (Мушка). Када пређеш реку и још око двадесет пет стадија од ње, стићи ћеш до рушевина села Каунта и светилишта Асклепија Каусија изграђеног на путу. Телпуса је удаљена око четрдесет стадија од тога светилишта. Кажу да јој је име наденуто по нимфи Телпуси и да је она била Ладонова кћи. Ладонова вода извире у области Клитора, како сам већ објаснио у своме приповедању. Прво протиче поред места Леукасија и Месобоје, затим кроз Насе до Орига, који још зову и Халунт, па из Халунта до Талијада и спушта се код светилишта Деметре Елеусинске.[2] То светилиште је на границама Телпусе. У њему се налазе статуе Деметре, њене кћери и Диониса, свака не мања од седам стопа и све исто тако од камена. После светилишта Деметре Елеусинске, Ладон протиче лево од града Телпусе, који лежи на високом брегу у наше време сасвим напуштен, тако да се градски трг налази на крају града, а говоре да је он првобитно био изграђен у самом његовом средишту. У Телпуси се налазе Асклепијев храм и светилиште Дванаест богова. Већи његов део је већ био сравњен са земљом у време моје посете. После Телпусе Ладон се спушта код Деметриног светилишта у Онкеју. Телпушани називају ту богињу Еринијом, а с њима се слаже и Антимах,[3] који је описао поход Аргиваца на Тебу. И његов стих гласи овако:

Кажу да шамо Ериније Деметре седишше јесше.

По предању, Онкије је Аполонов син и владао је у области Телпусе око места Онкија, а богиња је овако добила свој надимак Еринија. Причају да је за Деметром, док је лутала тражећи своју кћер, ишао Посејдон желећи да је обљуби. Како се претворила у кобилу и пасла заједно са Онкијевим кобилама, Посејдон схвати да је преварен, па се и сам претвори у коња и сједини се са Деметром.[4] Кажу да је Деметра одмах после тог догађаја била љута, али да јој је касније попустио гнев и да је зажелела да се окупа у Ладону. Одатле су потекли и надимци за богињу, због срџбе надимак Еринија, јер Аркађани бити гневан кажу *erinyein*, а надимак Лусија (Купачица) због купања у Ладону. Статуе у храму су од дрвета, али лица, руке и ноге су им од мермера са Пара. Еринијина статуа држи оно што се зове ковчег[5] и у десној руци бакљу, а ценим да јој је висина око девет стопа. Лусија изгледа да је висока око шест стопа. Они који сматрају да је то статуа Темиде а не Деметре Лусије, нека знају да неосновано мисле. Кажу да је Деметра од Посејдона родила кћер, чије име не обичавају да говоре непосвећенима, и коња Ариона и да су зато они први Аркађани који су Посејдона назвали Пастув. Као

потврда њиховом казивању наводе се и стихови из *Илијаде* и *Тебаиде*. У *Илијади*[6] постоје стихови о самом Ариону:

Нити чак ако би још божанског Ариона тер'о,
Адраста брзога коња, што је од богова родом.

У *Тебаиди* се каже да је Адраст[7] побегао из Тебе:

Носећи жалосно рухо а с њим и Арион мркогрив.

Дакле, стихови желе да наговесте да је Посејдон Ариону отац, али Антимах за њега каже да је Гејин син:

Адраст, Талајев син, Кретејев унук први
Од Данајаца своје преславне тераша коње
Брзога Каира, Ариона уз то из Телпусе родом,
Кога баш крај Аполона Онкеја луга сама
Породи Геја да људима призор за чуђење буде.

Али и коњ, који је израстао из земље, могао би бити пореклом од бога а боја његове длаке исто тако тамна. Прича се још и ово: да је Херакле, док је ратовао против Елиђана, затражио коња од Онка и да је јашући у биткама на Ариону освојио Елиду, а да је касније он Адрасту дао коња. Због тога Антимах каже о Ариону:

Адраст је био господар трећи што кроћаше њега.

Остављајући с леве стране Еринијино светилиште, Ладон протиче лево поред храма Аполона Онкеата, а десно од светилишта Дечака Асклепија,[8] где се налази надгробни споменик Тригоне, за коју кажу да је одгајила Асклепија. Јер причају да је Асклепија, кад је као дечак био изложен у Телпуси, нашао Аутолај, Аркадов незаконити син и да је подигао дете и због тога Дечака Асклепија... сматрао сам да је вероватније, што сам и објаснио кад сам говорио о Епидауру. Ту је и река Тутоја,[9] која се улива у Ладон на граници између

Телпусе и Хереје, а то место Аркађани називају Равницом. Тамо где се сам Ладон улива у Алфеј налази се острво звано Острво гавранова. Они који су мислили да су Ениспа, Стратија и Рипа, које је поменуо Хомер,[10] некад биле острва у Ладону настањена људима, нека знају да је оно што су веровали нетачно, јер Ладон не би никада могао имати острва ни тако велика као брод за превоз. Док по лепоти не заостаје ни за једном другом реком, ни варварском ни хеленском, није толико велики да би на њему било острва као на Дунаву и Еридану.

26. Хереј, Ликаонов син, био је оснивач града Хереје,[1] који лежи на десној обали Алфеја, већим делом на благој стрмини, а другим делом допире до самог Алфеја. Поред реке су начињене стазе оивичене миртиним и другим негованим дрвећем. Тамо су и купалишта и два Дионисова храма. Бог се у једном храму зове *Polites* (Грађанин) а у другом *Auksites* (онај који увећава раст), а имају и зграду у којој обављају тајне обреде у част Диониса. У Хереји постоји и Панов храм, јер је он родом из Аркадије, а од Хериног храма остали су стубови и друге рушевине. Све такмичаре које су имали Аркађани сасвим је надмашио Дамарет из Хереје,[2] који је у Олимпији први победио у трци под оружјем.

Када из Хереје силазиш у Елиду и удаљиш се око петнаест стадија од Хереје, прећи ћеш Ладон и од њега до Ериманта стићи после двадесет стадија. По речима Аркађана, граница између Хереје и Елиде је Еримант, међутим, Елиђани тврде да је на граници њихове земље Коребов гроб. Када је Ифит[3] обновио Олимпијске игре које су дуго времена биле прекинуте, и опет су се приређивала олимпијска такмичења, тада је додељена једино награда за трчање и победио је Кореб. На споменику постоји натпис да је Кореб први човек који је победио у Олимпији и да му је гроб начињен на граници Елиде.

Ту је и мали град Алифера. Он је напуштен од многих становника у време удруживања Аркађана у Мегалопољ. Идући из Хереје у тај град, прећи ћеш Алфеј и, пошто превалиш око десет стадија кроз равни-

цу, стићи ћеш до планине и, опет после још тридесет стадија, попећеш се кроз планину у град. Град Алифера је добио име по Алиферу, Ликаоновом сину, и у њему се налазе светилишта Асклепија и Атене,[4] коју од богова највише поштују, говорећи да је код њих рођена и одрасла. Поставили су и жртвеник Зевсу Лехеату (Зевсу од постеље), јер је ту родио Атену. И један извор називају Тритонидом, прихватајући причу о реци Тритону.[5] Атенина статуа, Хипатодорово дело, начињена је од бронзе, а вреди је видети због величине и веште израде.[6] Одржавају и велику свечаност у част некога бога, а ја мислим да то чине у част Атене. На тој свечаности прво жртвују Мијагру[7] (Мухоловцу), молећи се над жртвама хероју и дозивајући га к себи. Пошто тако ураде, муве им више уопште не досађују. На путу из Хереје у Мегалопољ је Меленеја, коју је основао Меленеј, Ликаонов син. У моје време је била ненастањена, иако обилно снабдевена водом. Четрдесет стадија изнад Меленеје је Буфагион и тамо извире река Буфаг, која се улива у Алфеј. Код Буфагових извора је граница између Мегалопоља и Хереје.

27. Мегалопољ је најмлађи град не само у Аркадији већ и у читавој Хелади, осим оних чији су се становници доселили у време настанка римске владавине. Аркађани су се ујединили у тај град да би повећали своју моћ, јер су знали да су се и Аргивци у раније време налазили скоро у свакодневној опасности да их Лакедемоњани потчине ратом. Али, када су ојачали Арг бројем људи, освојивши Тиринт, Хисију, Орнеју, Микену и Мидеју и остале безначајне градове којих је било у Арголиди, њихов положај постао је повољнији у односу на Лакедемоњане, а истовремено је порасла и њихова моћ над зависним суседима. Са том мишљу су се удруживали и Аркађани, а оснивачем града би с правом могао бити сматран Тебанац Епаминонда, јер он је био тај који је сакупио Аркађане ради удруживања и послао хиљаду одабраних Тебанаца под вођством Памена да помогну Аркађанима ако Лакедемоњани покушају да

спрече уједињење. Аркађани су за оснриваче изабрали Ликомеда и Хополеју из Мантинеје, Тимона и Проксена из Тегеје, Клеолаја и Акрифија из Клитора, Еукампиду и Хијеронима из Менала и Посикрата и Теоксена из Парасије. Ово су били градови које су Аркађани наговорени да напусте и из личне склоности и из мржње према Лакедемоњанима, иако су им били родна места:[1] Алеја, Палантион, Еутеја, Суматеј, Асеја, Перети, Хелисонт, Орестасиј, Дипаја и Ликеја. То су били градови из Менала. Од еутресијских градова: Триколони, Зетион, Харисија, Птоледерма, Кнаусон и Парореја; од егитских градова: Егис, Скиртонион, Малеја, Кроми, Бленина и Леуктрон; од парасијских: Ликосура, Токнија, Трапезунт, Проси, Акакесион, Аконтион, Макарија и Дасеја; од кинуријских у Аркадији: Гортина, Тисоја поред Ликеја, Ликеја и Алифера;[2] од градова који су припадали Орхомену: Тисоја, Метидриј и Теутида. Њима се придружио такозвани Триполис — Калија, Дипена и Нонакрида.[3] Већина Аркађана се није опирала заједничкој одлуци и журно се ујединила у Мегалопољ. Али једини од Аркађана предомислише се грађани Ликеје, Триколона, Ликосуре и Трапезунта и, пошто више нису били спремни да напусте старе градове, сви, осим Трапезунћана, против своје воље и силом прикључени су Мегалопољу. А Трапезунћани сасвим напустише Пелопонез, онолико њих колико их је преостало и које Аркађани нису одмах у бесу поубијали. Оне који су умакли и отпловили лађама на Понт, примили су за суграђане грађани Трапезунта на Еуксину, јер су им били имењаци и становници њиховог родног града. Грађани Ликосуре, иако су одбили послушност, ипак су добили опроштај од Аркађана, захваљујући Деметри и Господарици у чије су светилиште ушли. Од осталих наведених градова неки су у наше време сасвим опустели, а неке грађани Мегалопоља имају као села, као Гортину, Дипену, Тисоју поред Орхомена, Метидриј, Теутиду, Калију и Хелисонт. Палантион је једини од њих имао да искуси блажу судбину чак и тада.[4] Међутим, Алифера је од почетка па све до данас наставила да се сматра

градом. Мегалопољ се ујединио исте године, али неколико месеци касније него што се збио пораз Лакедемоњана код Леуктре,[5] кад је у Атини архонт био Фрасиклид, а друге године сто друге Олимпијаде, на којој је Дамон из Турија победио у трчању на један стадиј. 371. г. ст. е.

Пошто су грађани Мегалопоља ступили у савез са Тебом, нису се више плашили Лакедемоњана. Али када су Тебанци ступили у такозвани Свети рат[6] и на њих насрнули Фокиђани који су били суседи Беоћана и добро опскрбљени благом јер су били заузели светилиште у Делфима, Лакедемоњани су у својој ревности могли уништити Мегалопољце и остале Аркађане, но како су се они тада храбро бранили уз свесрдну помоћ својих зависних суседа, ни једни ни други нису постигли ништа вредно помена. Али мржња Аркађана према Лакедемоњанима није мало допринела успону Филипа, Аминтиног сина, и македонске моћи, јер Аркађани нису помогли Хеленима код Херонеје и опет у борби у Тесалији. После кратког времена као тиранин у Мегалопољу уздиже се Аристодем. Он је био родом из Фигалије и син Артиле, али га је усинио Тритеј, један од утицајних људи у Мегалопољу. Иако је био тиранин, тај Аристодем је ипак постигао да га назову Добрим. За време његове тираниде на Мегалопољ навалише Лакедемоњани под вођством Акротата, најстаријег сина краља Клеомена, чији сам родослов већ раније изнео, као и родослов свих спартанских краљева.[7] Настала је оштра битка и, пошто су многи и са једне и са друге стране погинули, у сукобу победе Мегалопољци. Међу другим Спартанцима паде и Акротат, те му није успело да наследи очев престо. Око два поколења после Аристодемове смрти тиранин постаде Лидијад, човек из угледне породице, а по природи частољубив и велики родољуб, како је касније доказао. Јер он је још као млад човек стекао власт, али кад је дошао у зрело доба, сам се добровољно одрекао тираниде, иако је његова моћ већ била сигурно учвршћена. Како је Мегалопољ тада већ припадао Ахајском савезу, Лидијад је и међу самим Мегалопољцима и међу свим Ахајцима постао тако угледан да је по слави достигао Арата. Међутим, Лакедемоњани са целокупном војском и Агид, Еудамидин син, краљ из друге краљевске куће, нападоше Мегалопољ са већом и јачом ратном силом од оне коју је био сакупио Акротат. Победише у борби Мегалопољце који су им се супротставили и, довукавши снажну справу до зида, протресли су њоме кулу на том месту, и надаху се да ће је следећег дана порушити том справом. Али северни ветар није био од користи само читавом хеленском роду, нагнавши многе лађе персијске флоте на Сепијадске хриди, већ је тај ветар избавио и Мегалопољце да не буду поробљени. Дувајући јако и непрекидно, поломио је Агидову справу и разнео је до потпуног уништења. А Агид, кога је северац спречио да освоји Мегалопољ, био је исти човек коме су Арат и Сикиоњани одузели Пелену у Ахаји и који је касније погинуо код Мантинеје. Убрзо после тога Клеомен, Леонидин син, заузе Мегалопољ за време примирја. Неки Мегалопољци падоше одмах те ноћи бранећи своју домовину, а тада и Лидијада, који се достојно борио, у боју задеси смрт.[8] Филопемен, Краугидов син, са осталима, међу којима је било око две трећине људи у годинама за војну службу, као и жена и деце, побеже у Месенију. Клеомен поубија оне које је заробио, а град разори и спали. Како су Мегалопољци обновили свој град и шта су извршили кад су се повратили, изнећу кад будем говорио о Филопемену.[9] Лакедемонски народ не сноси никакву кривицу за страдање Мегалопољаца, јер је њихово државно уређење Клеомен изменио од краљевства у тираниду.

Како сам већ рекао, граница између Мегалопоља и Хереје је код извора реке Буфага. Кажу да је река добила име по хероју Буфагу и да је он био син Јапета и Торнаке, жене коју и у Лаконији тако зову. Причају да је Артемида устрелила Буфага на планини Фолоји, јер је покушао грешно дело против богиње.

28. Кад кренеш од извора реке, прво ћеш стићи у место звано Марата, а после њега у Гортину, која је

данас село, а у старини је била град. Тамо се налази Асклепијев храм од пентеличког мермера[1] и у њему статуа бога без браде, као и статуа Хигије. Њихов творац је био Скопас. Мештани додају и ово: да је Александар, Филипов син, посветио Асклепију оклоп и копље. У моје време још су постојали тај оклоп и врх копља.

Кроз Гортину протиче река коју становници око извора називају Лусије (Река за купање), зато што је у њој окупан Зевс по своме рођењу.[2] Они који станују даље од извора зову је Гортинском реком по селу. Она има воду која је хладнија од воде било које реке. Дунав, Рајна, затим Хипанис, Бористен и друге реке, чији се токови у зиму смрзавају, по моме мишљењу с правом би се могле назвати зимским рекама, јер теку кроз област у којој већим делом времена пада снег и ваздух око њих је пун мраза. Међутим за такве реке које теку кроз земљу са благом климом, чија вода лети освежава и кад се пије и кад се људи у њој купају, а зими није мучна, за њих кажем да имају хладну воду. Тако је хладна вода Кидна, који протиче кроз Тарс, и Мелана, који тече поред Сиде у Памфилији. Хладноћу Алента у Колофону чак опевају и елегијски песници. А Гортинска река предњачи у хладноћи, нарочито лети. Извори су јој у Тисоји, која се граничи са Метидријем. Место на коме се њен ток придружује Алфеју зове се Ретеја.

Одмах до земљишта Тисоје налази се село Теутида, које је у старо време било град. У Тројанском рату мештани су дали свога сопственог војсковођу, чије је име по једнима било Теутид, а по другима Орнит. Како Хелени нису имали повољан ветар да крену из Аулиде, већ их је дуго држао затворене снажан вихор, Теутид дође у сукоб с Агамемноном и хтеде да се врати с Аркађанима које је предводио. Причају да је тада Атена, узевши на себе лик Мелана, Оповог сина, одвраћала Теутида од повратка кући. А он, будући да је у њему набујао гнев, удари богињу копљем у бедро и одведе назад војску из Аулиде. Пошто се вратио у домовину, учини му се да му се приказала богиња рањена у бедро. После тога Теутида снађе сушица а земља није давала

рода једино његовом народу од свих Аркађана. Касније им је стигло пророчанство из Додоне, шта треба да чине да би умилостивили богињу, те начинише статуу Атени са раном на бедру. И са̂м сам видео ту статуу са бедром обавијеним пурпурним завојем. У Теутиди такође постоје светилишта Афродите и Артемиде.

Те ствари су тамо значајне. На путу из Гортине у Мегалопољ изграђен је споменик онима који су погинули у бици са Клеоменом. Тај споменик Мегалопољци називају Паребасиј (Преступ), јер је Клеомен прекршио примирје са њима. Поред Паребасија налази се равница од око шездесет стадија. С десне стране пута су рушевине града Бренте[3] и ту извире река Брентеат и, кад се пређе око пет стадија, улива се у Алфеј.

29. Пошто се пређе Алфеј, настаје област која се зове трапезунтска и рушевине града Трапезунта.[1] И опет кад се из Трапезунта сиђе на Алфеј, с леве стране недалеко од реке је место по имену Бат (Дубина), где сваке треће године славе мистерије у част Великих богиња. Ту је извор назван Олимпијада, који сваке друге године пресахњује, а близу извора избија ватра. Аркађани причају да се ту, а не у Палени у Тракији, одиграла позната битка између гиганата и богова, и ту се жртвује муњама, олујама и громовима. Хомер у *Илијади* уопште не помиње гиганте, али у *Одисеји* каже како су Лестригонци напали на Одисејеве лађе, узевши на себе лик гиганата[2] а не људи. У том епу и краљ Феачана каже да су Феачани тако близу богова као што су то киклопи и гигантски[3] род. У тим редовима објашњава да су гиганти смртног а не божанског порекла, а још јасније то чини на овом месту:

Који некада беше краљ над гиганшима смелим;
Али йаде и сам кад народ униишши дрски.[4]

У овим његовим стиховима под народом треба подразумевати обичне људе. На многим другим местима а нарочито на овом показало се како је глупа прича да гиган-

ти имају змије уместо ногу.[5] Сиријска река Оронт не тече до мора све време равницом, већ наилази на врлетан превој и стрмо се од њега спушта. Римски император је желео да од мора узводно доплови том реком до Антиохије. Ископавши дакле уз много напора и расхода канал погодан за узводну пловидбу, скрете у њега реку.[6] Пошто је старо корито исушено, у њему је пронађен мртвачки ковчег од глине дужи од једанаест лаката, а мртвац је по величини одговарао ковчегу и у свему изгледао као човек. Кад су Сиријци дошли у његово пророчиште, бог у Клару им рече да је тај мртвац Оронт и да је родом Индијац. Ако је у давно време сунце, грејући земљу која је још била мокра и пуна влаге, дествoрило прве људе, за коју би другу земљу било вероватно да је изродила људе, или пре Индије или већег раста, кад она и у наше време одгаја животиње изузетне и по неочекиваном изгледу и по огромној величини?

Од места званог Бат (Дубина) око десет стадија је удаљен град по имену Басилида.[7] Његов оснивач је био Кипсел, који је дао своју кћер за жену Кресфонту, Аристомаховом сину. У моје време Басилида је била у рушевинама међу којима је остало светилиште Деметре Елеусинске. Кад кренеш одатле опет ћеш прећи Алфеј и стићи у Токнију,[8] која носи име по Токну, Ликаоновом сину, а данас је сасвим опустела. Причало се да је Токно основао град на брегу. Протичући поред брега, река Аминије се улива у Хелисонт, а не много даље Хелисонт се улива у Алфеј.

30. Тај Хелисонт почиње од истоименог села, јер је и селу име Хелисонт и, пролазећи кроз области Дипаје и Ликеје а затим и кроз сам Мегалопољ,[1] улива се у Алфеј двадесет стадија даље од тога града. Близу града је храм Посејдона Епопта (Мотриоца). Остала је само глава статуе.

Река Хелисонт дели Мегалопољ исто онако како теснаци деле на два дела Книд и Митилену. У северном делу града, с десне стране кад се погледа низ реку, Мегалопољци су изградили трг. На њему су каменом

ограђен простор и светилиште Зевса Ликеја у које не постоји улаз. Оно што је унутра ипак се може видети, а то су жртвеници бога, два стола, исто толико орлова[2] и статуа Пана израђена од камена. Његов надимак је Синоент, а кажу да га је стекао по нимфи Синоји, која му је заједно са другим нимфама по својој вољи постала дадиља. Испред тог ограђеног земљишта налази се бронзана статуа Аполона, коју је вредно видети, висока дванаест стопа, а донесена је као данак из Фигалије да украси Мегалопољ. Место на коме су Фигалијци првобитно поставили статуу зове се Басе. Бога је пратио надимак из Фигалије, али због чега је стекао име Помоћник, објаснићу кад будем говорио о Фигалији. Десно од Аполона је мала статуа Мајке богова, а од храма није преостало ништа осим стубова.

Испред храма Мајке нема ниједне статуе, али се виде постоља на којима су оне некад стајале. Натпис у елегијском стиху на једном од постоља каже да је ту била статуа Диофана, сина Дијаја, човека који је први ујединио у такозвани Ахајски савез читав Пелопонез. Трем на тргу, по имену Филипеј, није саградио Филип, Аминтин син, већ су Мегалопољци дали његово име грађевини да би му угодили. Поред њега је порушени храм Хермеса Акакесија и од њега није остало ништа осим корњаче од камена. Уз Филипеј се налази други трем, мање величине,[3] где су Мегалопољци сместили градску кућу од укупно шест просторија. У једној од њих је статуа Артемиде Ефешке, а у другој бронзани Пан од једног лакта с надимком Сколита. Он је пренесен са брежуљка Сколите, који се налази унутар зидова и са њега се из извора слива поток у Хелисонт. Иза градске куће је храм Тихе (Среће) са каменом статуом не мањом од пет стопа. Трем, који називају Мирополис,[4] налази се на тргу и саграђен је од плена из рата у коме су Акротат, Клеоменов син, и Лакедемоњани претрпели пораз, борећи се против Аристодема, који је тада био тиранин у Мегалопољу.[5] На тргу Мегалопоља иза ограђеног простора посвећеног Зевсу Ликеју, на стели је у

рељефу израђен лик човека, Полибија, Ликортиног сина. Исписани су и елегијски стихови о њему, који говоре да је лутао по свакој земљи и свакоме мору и да је постао савезник Римљана и зауставио њихов бес на Хелене. Тај Полибије је написао и историју Римљана, како су заратили са Картагињанима, који је био узрок рата и како су најзад Римљани не без великих опасности Сципиону ... кога називају Картагинским, јер је окончао рат и разорио Картагину до темеља. Који год су савет Полибија Римљани послушали, за њих је било добро, а кажу да су увек погрешили кад не би прихватили оно што им је саветовао.[6] Хеленски градови, који су припадали Ахајском савезу, добили су од Римљана дозволу да им Полибије постави устав и дâ законе. С леве стране Полибијевог лика на стели је већница.

Већница се дакле налази ту, а трем на тргу по имену Аристандреј кажу да је саградио Аристандар, један њихов суграђанин. Сасвим близу тога трема према истоку је светилиште Зевса с надимком Спаситељ, које је унаоколо украшено стубовима. Зевсу, који седи на престолу, с десне стране стоји Мегалопољ а с леве статуа Артемиде Спаситељке. Њих су од пенteличког мермера начинили Атињани Кефисодот[7] и Ксенофонт.

31. На другом крају трема према западу налази се ограђено земљиште посвећено Великим богињама. А Велике богиње су, као што сам већ објаснио у књизи о Месенији, Деметра и Кора, коју Аркађани називају Спаситељком. Испред улаза израђени су у рељефу с једне стране Артемида а с друге Асклепије и Хигија. Од Великих богиња, Деметра је цела од камена, а Спаситељка има одећу израђену од дрвета, док су обе високе око петнаест стопа. Статуе... и пре њих направио је мале девојке у хаљинама које допиру до глежњева, од којих свака носи на глави котарицу пуну цвећа. Прича се да су то Дамофонтове кћери, а они, који су више склони верском тумачењу, сматрају да су то Атена и Артемида, које скупљају цвеће са Персефоном. Поред Деметре је и Херакле висок око један лакат. Ономакрит у својим

песмама каже да је тај Херакле један од оних које зову идајским дактилима. Испред њега се налази сто на коме су изрезбарене две хоре (годишња доба) и Пан са свиралом и Аполон који свира у китару. Крај њих су и натписи, који кажу да су они први међу боговима. На столу су израђене и нимфе. Неда[1] носи Зевса као нејако дете, Антракија, друга аркадска нимфа, држи бакљу, а Хагна у једној руци има крчаг а у другој чашу. Анхироја и Миртоеса носе крчаге из којих се тобоже слива вода. Унутар ограђеног простора је храм Зевса Филија (Пријатељског), а његову статуу, да личи на Диониса, израдио је Поликлет Аргивац.[2] Као обућу има котурне[3] и у једној руци врч, а у другој тирс[4] на коме седи орао, али то последње се не слаже са оним што се прича о Дионису. Иза тога храма је мали гај с пуно дрвећа ограђен зидом. Унутра није дозвољен приступ људима, а испред њега постављене су статуе Деметре и Коре високе око три стопе. У ограђеном простору посвећеном Великим богињама је и Афродитино светилиште. Испред улаза налазе се старе дрвене статуе Хере, Аполона и муза, и за њих кажу да су донесене из Трапезунта. У храму су и дрвене статуе Хермеса и Афродите, које је израдио Дамофонт.[5] Афродитине руке, лице и ноге су од камена. Надимак богиње, Изумитељица, најисправније јој је дат по моме мишљењу, јер због Арфодите и њеног деловања настало је највише изума и људи су пронашли разне облике говора. У згради стоје и статуе Калигнота, Менте, Сосигена и Пола. Говори се да су они први установили мистерије Великим богињама у Мегалопољу, и обреди који се врше подражавају оне у Елеусини. Унутар ограђеног простора богиња леже и ове статуе, које су све четвороугластог облика: Хермес с надимком Агетор, Аполон, Атена, Посејдон и још Сунце, које носи назив Спаситељ, и Херакле. И њима је било изграђено... врло пространо и ту славе мистерије у част богиња.

Десно од храма Великих богиња је светилиште Коре, чија је статуа од камена, висока око осам стопа. Иначе врпце прекривају цело постоље. У то светилиште жене имају приступ све време, али мушкарци улазе у

њега само једном сваке године. Поред трга према западу изграђено је вежбалиште. Иза трема, који се зове по Филипу Македонском, налазе се два брежуљка која не достижу велику висину. На једном су рушевине светилишта Атене Полијаде, а на другом је храм Хере Одрасле, такође у рушевинама. Испод тога брежуљка је извор звани Батил, који као једна од притока доприноси величини реке Хелисонта.

32. То има тамо од значајних ствари. Јужни део града с друге стране реке може се подичити највећим позориштем у Хелади[1] и у њему је непресушан извор. Недалеко од позоришта су преостали темељи већнице, која је била изграђена за Десет хиљада Аркађана[2] и звала се Терсилион, по човеку који ју је посветио.[3] У близини је кућа, у моје време приватно власништво, која је у почетку била сграђена за Александра, Филиповог сина. До куће је Амонова статуа, налик на четвороугласте статуе Хермеса, са овнујским роговима на глави.[4] Светилиште муза, Аполона и Хермеса, изграђено за све њих заједно, сачувало је од знаменитости само нешто мало темеља. Била је ту још и једна муза и Аполонова статуа израђена као четвороугласте Хермесове статуе. И светилиште Афродите било је у рушевинама, осим што су преостали пронаос (предворје храма) и три статуе, једна названа Небесна, друга Свенародна, а трећа није имала имена. Одатле није много удаљен Арејев жртвеник, а причало се да је у почетку за тога бога било изграђено и светилиште. Изнад Афродите је направљен стадион, који се једном страном пружа до позоришта — а ту постоји и врело које сматрају посвећеним Дионису — док се за Дионисов храм на другом крају стадиона казивало да је био погођен громом два поколења пре мене и од њега је у моје време било још нешто мало развалина. Поред стадиона више није постојао заједнички храм Херакла и Хермеса, већ је преостао само њихов жртвеник. У том крају се према истоку налази и брежуљак, на коме је храм Артемиде Агротере (Ловкиње), такође заветни дар Аристодема.[5] Десно од Артемиде Агротере је посвећен простор у коме се налазе Асклепијево светилиште, његова и Хигијина статуа, а мало ниже су богови, такође четвороугластог облика, који имају надимак Радници, Атена Радница и Аполон, бог путева. Од Хомерових епова Хермеса, Херакла и Илитију прати глас: Хермеса, да је Зевсов помоћник и да води душе умрлих у Хад,[6] Херакла, да је извршио многе тешке задатке,[7] а Илитију, како ју је приказао у *Илијади*, да се брине за порођајне болове жена.[8] Испод тога брежуљка постоји и друго светилиште Асклепија Дечака. Његова статуа је усправна, висока око један лакат, а Аполонова седи на престолу и није мања од шест стопа. Ту се чувају и кости[9] веће него што приличи људима. О њима се причало да припадају једном од гиганата које је сакупио Хоплодам[10] да се боре за Реју, на шта ће се касније вратити ова моја прича. Близу тог светилишта је извор и Хелисонт прима воду, која се слива из њега.

33. Ако је Мегалопољ, основан од Аркађана уз највеће одушевљење и најбоље наде Хелена, сада лишен сваке лепоте и старог процвата и већим делом је у рушевинама, ништа се не чудим знајући да је божанство увек спремно на нешто ново и да исто тако судбина мења све оно што је јако и слабо, што настаје и што пропада, и да одвлачи са неумољивом нужношћу како јој шта одговара. Микена, која је у Тројанском рату предводила Хелене, и Нинива, у којој је био асирски двор, сасвим су пропале и пусте, док се име беотске Тебе, која је некад сматрана достојном да буде на челу Хелена, спустило само на акропољ и нешто мало становника. И она места која су се у старо време истицала богатством, египатска Теба и минијски Орхомен, сада заостају у напредовању чак и за обичним појединцем средњем имовног стања, а Дел, заједничко тржиште свих Хелена, ако се изузму људи које су Атињани послали да чувају светилишта, и нема становника мештана. У Бабилону је још остало Белово светилиште,[1] а од тога Бабилона, који је био највећи град под сунцем

свога времена, није више ништа остало осим зидова, као што је случај и са Тиринтом у Арголиди. Та места је уништило божанство. Међутим, Александров град у Египту и Селеуков на Оронту, јуче основани, недавно су стигли до толике величине и благостања јер им је срећа била наклоњена. И по овоме се види да срећа има већу и чудеснију моћ него што то показују успони и падови градова. Острво Хриса било је удаљено за кратку пловидбу од Лемна и кажу да је на њему Филоктета снашла невоља од водене змије.[2] Али таласи су га целог прекрили и Хриса потону и нестаде у дубини. А друго острво, по имену Хијера (Свето) ... у то време није ни постојало.

34. Тако је људска срећа привремена и нестална. Кад се из Мегалопоља крене у Месену и пређе око седам стадија, с леве стране главнога пута налази се светилиште богиња. И саме богиње и земљиште око светилишта називају Маније (Махните). По моме мишљењу то је надимак еуменида и причају да је Орест због убиства мајке полудео на томе месту. Недалеко од светилишта је мала земљана хумка са спомеником у виду каменог прста и назив хумке заиста гласи Гроб прста. Кажу да је ту Орест полудео и одгризао прст са једне руке. Близу се налази место по имену Аке (Лекови), јер се тамо Орест излечио од своје болести. И тамо се такође налази светилиште еуменида. Кажу да су се те богиње, кад су намеравале да помраче Оресту ум, њему приказале као црне, али кад је он одгризао свој прст, опет му је изгледало да су беле и од тог призора повратио му се разум.[1] Тако је црним богињама принео жртву да одврати њихову срџбу, а белима у знак захвалности. Постоји обичај да се жртвује и харитама у исто време кад и еуменидама. Близу места Аке је друго ... светилиште названо, јер је Орест ту одсекао косу, кад је дошао к себи. Они који познају стару историју Пелопонеза говоре да се оно што је у Аркадији снашло Ореста од Клитемнестриних еринија догодило пре суђења на Ареопагу, затим да му тужилац није био Тиндареј, јер више

није био у животу, већ се појавио Перилај и захтевао освету за мајчину проливену крв, као Клитемнестрин рођак. Јер Перилај је, како кажу, био син Икарија, коме су се касније родиле и кћери.

Пут од Манија до Алфеја је око петнаест стадија дуг. На том месту се Гатеата улива у Алфеј а претходно се Карнион улива у Гатеату.[2] Извор Карниона је испод светилишта Аполона Кереате у егитском подручју, а извор Гатеате је код Гатеје у подручју Крома. То подручје је око четрдесет стадија изнад Алфеја и у њему нису сасвим нестале рушевине града Крома. Од Крома има око двадесет стадија до Нимфаде, која је иначе богата водом и прекривена дрвећем. Од Нимфаде има двадесет стадија до Хермеја, где су границе Месеније и Мегалопоља. Тамо се налази и Хермес израђен на стели.

35. Тај пут води у Месену, а други из Мегалопоља до Карнасија у Месенији. И тамо ћеш најпре наићи на Алфеј, баш где се у њега уливају Малунт и Скир, пошто су раније спојили своје токове. Одатле, имајући Малунт с десне стране, прећи ћеш га после тридесет стадија и попећеш се стрмијим путем до места званог Федрија. Хермеј, назван „Код Господарице”, удаљен је од Федрије око петнаест стадија. И ту су границе између Месеније и Мегалопоља. Ту се налазе и мале статуе Господарице и Деметре, а исто тако и Хермеса и Херакла. Чини ми се да је и дрвена статуа, коју је Дедал начинио Хераклу, стајала ту, на граници Месеније и Аркадије.

Пут из Мегалопоља у Лакедемон до Алфеја износи тридесет стадија. После њега путоваћеш поред реке Тијунта,[1] која се такође улива у Алфеј, па оставивши Тијунт на левој страни, на четрдесет стадија од Алфеја стићи ћеш у Фалесију.[2] То место је удаљено двадесет стадија од Хермеја код Белемине. Аркађани кажу да су Белемину, која је у старо време била њихова, присвојили Лакедемоњани. Мени се чинило да не говоре право и са других разлога а највише зато што мислим да Тебан-

ци не би допустили да Аркађани тако буду оштећени да су стварно могли да им пруже помоћ.

Од Мегалопоља постоје путеви који воде у унутрашњост Аркадије. Један од њих до Метидрија износи сто седамдесет стадија, а на тринаест стадија од Мегалопоља је место звано Скијада, где се налазе рушевине светилишта Артемиде Скијатиде, за које говоре да га је саградио тиранин Аристодем. На десет стадија одатле налази се нешто мало споменика града Харисије, а пут из Харисије до Триколона износи других десет стадија. И Триколони[3] су некад били град. Тамо и данас на брежуљку стоје светилиште Посејдона и његова четвороугласта статуа, а око светилишта је гај са дрвећем. Оснивачи ових градова били су Ликаонови синови. Међутим, за Зетију, удаљену од Триколона око петнаест стадија, која није право на путу већ лежи лево од Триколона, кажу да ју је основао Зетеј, Триколонов син. Парореј, млађи Триколонов син, основао је такође град, али Парорију, удаљену десет стадија од Зетије. У моје време оба града су била пуста. У Зетији ипак постоји храм Деметре и Артемиде. Има још и рушевина других градова, Тиреја, удаљеног петнаест стадија од Парорије, и Хипсунта, који лежи изнад долине на гори која се исто тако зове Хипсунт.[4] Читав предео између Тиреја и Хипсунта је брдовит и пун дивљих звери. У свом приповедању већ сам објаснио да су Тиреј и Хипсунт били Ликаонови синови.[5]

Десно од Триколона прво се наиђе на пут узбрдо до извора званог Круни. Кад се сиђе око тридесет стадија од Круна, долази се до Калистиног гроба, високе хумке на којој има много стабала и питомих и таквих која не носе плодове. На врху хумке је светилиште Артемиде с надимком Калиста (Најлепша). Чини ми се да је Памфос, пошто је то чуо од Аркађана, први у својој поезији назвао Артемиду Калистом. На двадесет пет стадија одатле, а све у свему удаљено сто стадија од Триколона, поред Хелисонта, на путу који води право у Метидриј — једино је још тај град на путу од Триколона преостао — налазе се место Анемоса и брдо Фалант, на

коме су развалине града Фаланта. Кажу да је Фалант био син Агелаја, Стимфаловог сина. Иза њега долази равница звана Полова равница, а после ње Схенунт, који је добио име по Беоћанину Схенеју. Ако се тај Схенеј доселио у Аркадију, онда су и Аталантине тркачке стазе, које су близу Схенунта, добиле име по његовој кћери.[6] Затим је... како ми се чини, названо, и кажу да је та земља ту за све Аркадија.

36. Од тога места нема ничег значајног, осим што је остао сам Метидриј.[1] Пут од Триколона до њега износи сто тридесет седам стадија, а назван је Метидриј (Између вода), јер се на средини пута између река Малете и Милаонта налази високи брег на коме је Орхомен основао свој град. Пре него што се Метидриј припојио Мегалопољу и његови становници освајали су олимпијске победе. У Метидрију се налази храм Посејдона Хипија, који је поред Милаонта. Али брдо звано Таумасион (Чудесно) лежи преко реке Малете и становници Метидрија тврде да је Реја, кад је у трбуху носила Зевса, дошла на то брдо и себи прибавила за помоћнике Хоплодама и остале његове гиганте, у случају да је Крон нападне. И слажу се да се породила у неком крају планине Ликеја, али кажу да су се превара Крона и подметање камена уместо детета, о чему се говори у хеленским легендама, одиграли овде.[2] На врху планине је Рејина пећина у коју је улаз допуштен само женама посвећеним богињи и више ниједном људском створу.

Извор Нимфасија удаљен је око тридесет стадија од Метидрија, а од Нимфасије до заједничких граница Мегалопоља, Орхомена и Кафије има других тридесет стадија.

Кад се у Мегалопољу прође кроз врата названа Врата мочваре и крене према Меналу дуж реке Хелисонта, с леве стране пута налази се храм Доброг бога. Ако богови дарују људима оно што је добро и ако је Зевс врховни бог, могло би се сматрати да то име припада Зевсу, закључујући разложно. Мало даље је хумка насуте земље, гроб Аристодема, коме ни чињеница да је

био тиранин није одузела надимак Добри. Ту је и светилиште Атене по имену Проналазачица, јер је та богиња открила разне вештине и изуме. Са десне стране пута начињен је гај ветру Бореји, коме Мегалопољци приносе жртве сваке године и ниједног бога не претпостављају Бореји, јер их је он спасао Лакедемоњана и Агида.[3] Затим долази надгробни споменик Оикла, Амфијарајевог оца, ако га је заиста снашла смрт у Аркадији, а не док је учествовао у Херакловом походу против Лаомедонта.[4] После њега су храм Деметре назван „Храм у мочвари" и њен гај, удаљен од града пет стадија, и у њега само жене имају приступ. Место по имену Палискије налази се на удаљености од тридесет стадија. Кад се од Палискија пређе око двадесет стадија и остави с леве стране Елаф (Јелен), поток који повремено пресушује, наиђе се на рушевине Перета и Пановог светилишта.[5] Ако пређеш набујали поток и пођеш право петнаест стадија даље од реке, доћи ћеш до равнице, а пошто њу прођеш, до планине која се зове Меналион, као и равница. Испод огранака планине су остаци града Ликоје и храм са бронзаном статуом Артемиде Ликоатиде. На јужној падини планине некад је лежала Суметија. На тој планини је и такозвана Тромеђа, одакле су Мантинејци по пророчанству из Делфа уклонили кости Аркада, Калистиног сина.[6] Ту су још остале и развалине самога Менала, трагови Атениног храма, једна тркачка стаза за атлетска такмичења и друга за коњске трке. Сматрају да је брдо Меналион нарочито посвећено Пану, тако да околни становници говоре да чују Пана како свира у фрулу. Од светилишта Господарице до Мегалопоља има четрдесет стадија, а од њега до Алфејевог тока има пола тога растојања. Кад се пређе Алфеј, на два стадија од реке су рушевине Макареје, а седам стадија одатле су рушевине Дасеје[7] и исто толико има од Дасеје до брежуљка званог Акакесије. Под тим брежуљком био је град Акакесион, а чак и данас на брежуљку постоји камена статуа Хермеса Акакесија. Иначе, Аркађани причају о Хермесу да је као дете ту одгајен и да му је хранитељ би Акак, Ликаонов син. Тебанци имају причу различиту од Аркађана, а грађани Танагре се опет не слажу са оним што причају Тебанци.

37. Светилиште Господарице је четири стадија удаљено од Акакесија.[1] Тамо се прво наиђе на храм Артемиде Предводнице и њену бронзану статуу са буктињама, која је, како ценим, висока око шест стопа. Одатле се улази у ограђени простор посвећен Господарици. Кад се приђе храму, с десне стране је трем на чијем су зиду рељефи израђени од белог мермера. На првом рељефу су приказане мојре (суђаје) и Зевс са надимком Вођа суђаја, а на другом Херакле, како одузима троножац Аполону.[2] Објаснићу и оно што сам сазнао да се с овом двојицом догодило, ако у своме приповедању о Фокиди стигнем до историје Делфа. У трему поред Господарице, између поменутих рељефа, налази се плоча са описом тајног обреда.[3] На трећем рељефу су нимфе и пани, а на четвртом Полибије, Ликортин син. На последњем рељефу је такође и натпис који каже да се Хелада уопште не би преварила да је у свему слушала Полибија, а кад је била у невољи да јој је само од њега дошла помоћ. Пред храмом је један жртвеник Деметре, други Господарице, а затим још један, који припада Великој Мајци. Саме статуе Господарице и Деметре, као и престо на коме седе и клупица под ногама израђени су од једног комада камена. Ниједан део одела и ниједан извајани део престола није спојен с другим каменом ни гвожђем ни лепком, већ је све од једног комада.[4] Тај камени блок они нису ту унели, већ кажу да су га пронашли по сновиђењу, пошто су ископали земљу у посвећном простору. По величини обе статуе управо одговарају статуи Мајке у Атини. И оне су Дамофонтово дело. Деметра у десној руци носи буктињу, а другу руку је наслонила на Господрицу. Господарица на коленима има жезло и оно што се зове ковчег,[5] који придржава десном руком. С обе стране престола су статуе. Поред Деметре стоји Артемида одевена у кожу јелена и с тобоцем на раменима, носећи у једној руци бакљу а у другој две змије. Поред Артемиде лежи куја од врсте

подесне за лов. До Господаричине статуе стоји Анит, представљен као наоружан човек. Они који станују у околини светилишта, причају да је Анит отхранио Господарицу и да је он један од такозваних титана. Титане је први у песништво увео Хомер,[6] који каже да су они богови онога што се зове Тартар. Те речи се налазе у Хериној заклетви. Преузевши од Хомера име титана, Ономакрит је у оргијама, које је саставио за Диониса, приказао титане као зачетнике његових страдања. Тако Аркађани причају о Аниту. Да је Артемида Деметрина а не Летина кћи, што је једна од египатских прича, Хелени су научили од Есхила, Еуфорионовог сина.[7] Причу о куретима, који су приказани ниже од статуа, и о корибантима, раси различитој од курета, рељефно израђеним на постољу, изоставићу, иако је знам. Аркађани уносе у светилиште плодове свих питомих воћки осим нара.[8] С десне стране код излаза из храма на зиду је учвршћено огледало. Ако неко погледа у то огледало, себе ће видети или врло нејасно или се уопште неће видети, док ће саме статуе богова или престо сагледати сасвим разговетно. Кад се мало попнеш, поред храма Господарице надесно је оно што се зове Мегарон, где Аркађани обављају тајне обреде и приносе Господарици многе и обилне жртве. Сваки од њих жртвује оно што има, али не одсеца гркљане жртвених животиња, као приликом других жртвовања, већ свако одсеца онај део жртве на који се случајно намери. Ту Господарицу Аркађани поштују највише од свих богова и кажу да је она Посејдонова и Деметрина кћи. Код већине људи она има надимак Господарица, баш као што Деметрину кћер од Зевса називају Кором (Девојком), а право име јој је Персефона, како су то Хомер,[9] а још пре њега Памфос навели. Али бојим се да право име Господарице изнесем пред непосвећене. Иза онога што се зове Мегарон налази се гај посвећен Господарици, ограђен каменом оградом, а у њему је разно дрвеће, као и једна маслина и зелени храст, израсли из једног корена, што није производ земљорадниковог умећа. После гаја долазе жртвеници Посејдона Хипија, као Господаричиног

оца, и осталих богова. На крајњем жртвенику се налази натпис који каже да је он заједнички жртвеник за све богове.

Одатле ћеш се попети степеницама до Пановог светилишта, у коме је начињен и трем и мала статуа. Слично најмоћнијим боговима тај Пан може да испуњава људима жеље и да одврати грешнима онако како заслужују.[10] Крај тога Пана гори ватра која се никад не гаси. Прича се да је у древнија времена тај бог и прорицао и да му је пророчица била нимфа Ерата, она која се удала за Калистиног сина Аркада. Памте и Ератине стихове, које сам и сам прочитао. Ту је и Арејев жртвеник и у храму две Афродитине статуе, једна од белог мермера, а друга, старија, од дрвета. Исто тако, ту се налазе и дрвене статуе Аполона и Атене, којој је начињено и светилиште.

38. Мало навише је зидом омеђено земљиште Ликосуре,[1] у којој има мало становника. Од градова које је земља икад имала, било на копну било на острвима, Ликосура је најстарија и њу је светло дана прву угледало; по њој су остали људи научили да граде градове.

Лево од светилишта Господарице је брдо Ликеј,[2] које неки Аркађани називају Олимпом, а други Светим врхом. На том брду је, како кажу, Зевс био отхрањен. На Ликеју постоји место по имену Кретеја, које се налази лево од гаја Аполона названог Парасијски. Аркађани тврде да је Крит, на коме је по причању Крићана Зевс био одгајен, то место а не острво. Нимфе, за које говоре да су одгајиле Зевса, носе имена Тисоја, Неда и Хагна. По Тисоји је у Парасији основан град Тисоја, који је данас село у области Мегалопоља. Једна река добила је име по Неди, а по Хагни поток који извире на брду Ликеју и има као и Дунав исто толико воде зими колико и лети. Ако се суша задржи дуже време и већ вене и семе у земљи и дрвеће, тада свештеник Зевса Ликеја, пошто се помоли крај воде и по обичају принесе жртву, баци храстову гранчицу на површину потока а не у дубину. Када се вода ускомеша, диже се пара слична

магли, која после извесног времена постаје облак и сакупљајући к себи остале облаке, постиже да се спусти пљусак на Аркадију. На Ликеју постоји светилиште Пана и око њега свети гај и стаза за коњске трке испред које је стаза за трчање. Од старих времена ту су приређивали Ликејске игре.[3] Ту су и постоља за статуе, али њих на њима више нема. Елегијски стих на једном постољу каже да је ту била Астијанактова статуа и да он води порекло од Аркада.

Брдо Ликеј између осталих чуда као најзначајније показује ово. На њему је ограђен простор посвећен Зевсу Ликеју у који је људима забрањен улаз. Онај који прекрши пропис и уђе на сваки начин не може живети дуже од једне године. И још се причало и ово: да све што се нађе унутар тога простора, биле то звери или људи, не баца сенку. Зато ловац, када звер тамо побегне, не жели да јурне на њу, већ остаје напољу и, иако види звер, не уочава њену сенку. И у Сијени, која је испред Етиопије, ни дрвеће ни жива бића немају сенке онолико времена колико се сунце налази у сазвежђу Рака, али посвећени простор на Ликеју показује исто одсуство сенке увек и у сва годишња доба.

На највишем врху планине налази се земљана хумка, жртвеник Зевса Ликеја и одатле се може видети већи део Пелопонеза. Испред жртвеника стоје два стуба окренута према истоку на којима се још од давнина налазе позлаћени орлови. На том жртвенику жртвују у тајности Зевсу Ликеју.[4] Није ми било згодно да се распитујем о начину жртвовања; нека дакле остане какав јесте и какав је од почетка и био.

У источном делу планине налази се светилиште Аполона с надимком Парасијски, а дају му још и име Питијски. Сваке године приређују прославу у част бога и на тргу жртвују вепра Аполону Епикурију (Помагачу), па одмах после жртвовања на томе месту носе жртву у светилиште Аполона Парасијског, корачајући у поворци уз звуке свирале. Пошто одсеку бутове животиње, пеку их и на лицу места једу месо жртве. Такав је њихов обичај у обављању тога посла. Северно од брда

Ликеја је подручје Тисоје. Њени становници највише поштују нимфу Тисоју. Кроз то подручје протичу и уливају се у Алфеј реке Милаонт, затим Нус, Ахелој, Келад и Налиф. Постоје још две реке истог имена као и Ахелој у Аркадији и славније су од њега. За једног Ахелоја, који се протичући кроз Акарнанију и Етолију улива у море код Ехинадских острва, Хомер у *Илијади* каже да је краљ свих река.[5] Другог Ахелоја, који тече са брда Сипила, заједно са тим брдом узгред је поменуо у својој причи о Ниоби.[6] Трећа река с именом Ахелој је та поред брда Ликеја.

Десно од Ликосуре су такозвана Номијска брда[7] и у њима је светилиште Пана Номијског. То место зову Мелпеја, јер говоре да је ту Пан открио свирање у фрулу. Очевидан је закључак да су Номијска брда тако названа по Пановим пашњацима (*nomai*), али сами Аркађани тврде да је то по имену нимфе.

39. Поред Ликосуре према западу протиче река Платанистон. Човек који иде у Фигалију свакако мора да пређе Платанистон. После тога настаје успон, који износи око тридесет стадија или нешто више. А причу о Фигалу, Ликаоновом сину, који је био први оснивач града и о томе како је временом по Фијалу, Буколионовом сину, град променио, а затим опет повратио своје старо име, објаснио сам још раније.[1] Прича се и друго, али није веродостојно да је Фигал био одатле родом, а не Ликаонов син. Неки су пак говорили да је Фигалија једна од оних нимфи које се зову дријаде. Када су Лакедемоњани напали Аркађане и провалили с војском у Фигалију, победили су у бици њене становнике и зауставили се да опседају град. Како је настала опасност да зидови града буду освојени, Фигалијци побегну или их можда Лакедемоњани пусте да изиђу за време примирја. Заузеће Фигалије и бекство Фигалијаца из ње догодило се док је Милтијад био архонт у Атини, друге године тридесете Олимпијаде, на којој је Лаконац Хионид победио по трећи пут. Фигалијци, који су побегли, 659. г. ст. е.
одлуче да дођу у Делфе и питају бога о своме повратку.

И Питија им рече да не види њихов повратак, ако сами покушају да се врате у Фигалију, али ако узму к себи сто изабраних бораца из Орестасија, да ће ти људи погинути у борби, а да ће се Фигалијци преко њих вратити у земљу. Кад су становници Орестасија чули пророчанство које је дато Фигалијцима, журили су се да престигну једни друге да би и сами били у тих сто изабраних и узели учешћа у походу на Фигалију. Када су стигли до лакедемонске војне посаде, испунили су пророчанство у сваком погледу, јер су се и борили и погинули славно и, изагнавши Спартанце, омогућили Фигалијцима да поврате своју домовину.

Фигалија лежи на узвишици која је већим делом стрма и њени зидови су саграђени на гребенима, али кад се попнеш, брежуљак је раван и пљоснат.[2] Ту се налазе светилиште Артемиде Спаситељице и њена усправна статуа од камена. Од тога светилишта им обично полазе свечани опходи. Хермесова статуа у вежбалишту слична је човеку који на себи има огртач, а завршава се не ногама већ као четвороугао. Ту је такође и Дионисов храм. Мештани су му дали надимак Акратофор, а доњи део статуе не може се видети од ловоровог лишћа и бршљана. Видљиви део статуе премазан је... црвеном бојом да сија. Прича се да су ту боју пронашли заједно са златом Иберци.

40. Фигалијци имају на тргу статуу Арахиона,[1] такмичара у панкратиону, која је у свему старинска, а највише у своме држању. Ноге јој нису размакнуте а руке јој леже са стране све до бедара. Статуа је израђена од камена, а кажу да је на њој био натпис, који је временом нестао. Тај Арахион је задобио две олимпијске победе на олимпијадама пре педесет четврте, а на тој Олимпијади победио је и по пресуди судија и захваљујући својој 564. г. ст. е.
вештини. Јер, кад се већ борио са последњим противником за венац од дивље маслине, овај га је, ко год да је био, први шчепао и држао Арахиона обгрливши га ногама и истовремено му рукама притискао грло. Но Арахион поче ломити прст на нози противника и тако Арахион издахну угушен, а онај који га је гушио због бола у прсту истог тренутка се предаде. Елиђани прогласише за победника и овенчаше мртвог Арахиона. Знам да су и Аргивци слично поступили према Креуги, такмичару у песничењу из Епидамна, јер и Аргивци су на Немејским играма дали венац мртвом Креуги, пошто је његов противник Дамоксен Сиракужанин прекршио њихов узајамни споразум. Вече само што није пало док су се они борили и договорише се пред сведоцима да један другом наизменично задају још по један ударац. Тада такмичари у песничењу нису имали оштар ремен на зглавку обеју руку, већ су се још тукли меким рукавицама везујући их у шупљини руке, да им прсти остану голи. Те меке рукавице биле су направљене од танког ремена од сирове говеђе коже, међусобно испреплетаног на старински начин. Тада Креуга упути ударац у главу Дамоксена, а овај нареди Креуги да дигне руке. Када је то учинио, Дамоксен га удари с испруженим прстима испод грудног коша и због оштрине ноктију и силине ударца продре руком у његову утробу, па заграбивши му црева извуче их напоље и раскину.[2] И Креуга сместа издахну, а Аргивци Дамоксена прогнају, јер је погазио договор и уместо једног упутио много удараца своме противнику. Креуги су мртвом дали победу и поставили му статуу у Аргу. У моје време та статуа је још стајала у светилишту Аполона Ликија.

41. На тргу у Фигалији је и гробница изабраних бораца из Орестасија, којима сваке године жртвују као херојима. Река звана Лимак текући баш поред Фигалије улива се у Неду. Кажу да је та река добила име по Рејином очишћењу, јер, пошто је родила Зевса, нимфе су је очистиле и бациле нечистоћу у ту реку, а стари су ту нечистоћу звали *lymata*. О томе сведочи и Хомер[1] говорећи да су се Хелени после избављења од куге очистили и бацили нечистоћу у море. Извори Неде су на брду Кераусију, које је део планине Ликеја. Тамо где Неда прилази најближе Фигалији дечаци из тога града секу косу у част реке.[2] Близу мора Неда је пловна за

мале лађе. Од свих река које знам, Меандар се заиста слива најкривудавијим током правећи много заокрета уназад и окрећући се изнова. Неда би се могла сматрати другом по кривудању.

Око дванаест стадија више Фигалије су топла купатила, а недалеко од њих Лимак се улива у Неду. Тамо где се токови сусрећу налази се светилиште Еуриноме,[3] место свето од давнина и због неравног земљишта неприступачно. Око њега су израсли многи чемпреси збијени једни уз друге. Народ Фигалије је веровао да је Еуринома Артемидин надимак. Они од њих који су запамтили стара предања кажу да је Еуринома кћи Океана, коју и Хомер[4] помиње у *Илијади*, кад она заједно са Тетидом прима Хефеста. Истог дана сваке године отварају Еуриномино светилиште, а није по пропису да га отварају у друго време. Том приликом приносе се жртве и у име државе и од појединаца. Није ми се догодило да стигнем у време свечаности, па нисам видео Еурномину статуу. Чуо сам од Фигалијаца да златни ланци обавијају дрвену статуу, која је до кукова приказана као жена а наниже је риба. Океановој кћери, која станује у морској дубини заједно са Тетидом, риба би могла представљати неко њено обележје, али није вероватно да тај облик има нешто заједничко с Артемидом.

Фигалија је окружена планинама, с леве стране оном која се зове Котилије, а с десне је наткриљује планина Елај. Раздаљина од Котилија до града износи око четрдесет стадија. На Котилију се налази место звано Басе и храм Аполона Помагача,[5] чија је статуа, као и кров, од камена. Од свих храмова на Пелопонезу после онога у Тегеји овај би се могао сматрати првим по лепоти камена и складу. Аполон је стекао тај надимак због помоћи коју је пружио за време куге, баш као што су му и Атињани дали име Алексикак (онај који одвраћа зло),[6] јер је и од њих одагнао кугу. Ослободио је Фигалијце болести у току рата између Пелопонежана и Атињана, а не у неко друго време. То доказују оба Аполонова надимка, која значе исто, као и то што је градитељ храма у Фигалији, Иктин, био савременик Перикловиклов и Атињанима саградио оно што се зове Партенон. У своме приповедању већ сам објаснио да се Аполонова статуа налази на тргу у Мегалопољу.[7]

На планини Котилију постоји извор и онај који је написао да већ од тога извора почиње ток реке Лимака нити је сам то видео нити је чуо од човека који је видео. Ја сам учинио и једно и друго. Ми смо видели и ток реке а и воду извора на Котилију, која не досеже далеко, већ убрзо сасвим ишчезава. Ипак ми није пало на памет да се мучим тражећи где је у Аркадији извор Лимака. Изнад светилишта Аполона Помагача је место по имену Котил и на њему је Афродита. Она такође има храм, који је сада без крова, и своју статуу.

42. Друга планина, Елај,[1] удаљена је од Фигалије око тридесет стадија. Ту је и пећина посвећана Деметри с надимком Црна.[2] Исто оно што у Телпуси говоре о сједињењу Посејдона и Деметре мисле и Фигалијци, али кажу да Деметра није родила коња већ Господарицу, како је Аркађани називају.[3] Кажу да је после тога, љута на Посејдона и тужна због Персефонине отмице, обукла црну хаљину, ушла у ту пећину и повукла се на дуже време. Кад је почело да пропада све што земља рађа а људски род још више страдао од глади и заиста нико од богова није знао где се била сакрила Деметра, причају да је Пан дошао у Аркадију и ловио час на једном час на другом брду. Кад је најзад стигао на Елај, опазио је Деметру, стање у коме се налази и какву је хаљину оденула. Пошто је Зевс то сазнао од Пана, послао је Деметри суђаје, које су је наговориле да ублажи гнев и стиша жалост. Фигалијци говоре да су због тога закључили да је та пећина посвећена Деметри и поставили у њу њену дрвену статуу. А статуа је, како кажу, овако била израђена: седела је на стени по свему налик на жену, осим по глави, имала је главу и косу коња, а на глави су јој биле израсле фигуре змија и других животиња и носила је хаљину до пета, држећи у једној руци делфина а у другој голуба.[4] Зашто су тако начинили тај дрвени кип, јасно је сваком разумном човеку који позна-

је предање. Иначе кажу да су богињу назвали Црном јер је имала црну хаљину. Међутим, не сећају се ни ко је начинио статуу ни како ју је захватио пламен.[5] Али када је стара статуа била уништена, Фигалијци нису поставили другу статуу богињи и већим делом су занемарили њену свечаност и жртвовања све док неплодност није погодила њихову земљу. И када су са молбом дошли Питији, она им прорече ово:

Аркадски ви Азанци што једете жир, Фигалију
Газите, пећину-скривницу Дее што породи коња,
Дошли сте сазнати лека од глади мучне и бесте
Једини двапут пастири и двапут плодове дивље
Једосте. Деа вам прекиде пашу па опет пастире
Створи од вас што класје сте желе и јели колаче,
Лишена дарова ранијих људи и почасти старих.
Брзо учиниће децу да једете један и другог,
Ако свенародним жртвама бес не утишате њезин,
Пећине њене божанским украсите частима кутак.

Када Фигалијци чуше дато пророчанство, стадоше поштовати Деметру више него раније и још се погодише са Онатом из Егине, Миконовим сином, за коју цену да им начини Деметрину статуу. Бронзани Аполон у Пергаму дело је тога Онате и заиста представља чудо, како због своје величине тако и због уметничке израде.[6] Тада тај човек, пронашавши или слику или копију старе дрвене статуе, а највише, како се прича, по привиђењу из сна, начини Фигалијцима бронзану статуу око два поколења после персијског похода на Хеладу. Ево сведочанства у прилог моме тврђењу. У време Ксерксовог преласка у Европу Сиракузом и осталом Сицилијом владао је као тиранин Гелон, Диноменов син. Када је Гелон умро власт је прешла на Хијерона, Гелоновог брата. Пошто је Хијерон умро пре него што је Олимпијском Зевсу посветио заветне дарове,[7] које је обећао због победа у трци с приколицама, онда је Диномен, Хијеронов син, испунио очев завет. Они су такође Онатина дела и постоје

два натписа у Олимпији, од којих онај на првом заветном дару гласи овако:

Олимпски Зевсе, на твојим победивши играма дичним
Једном уз четворопрег, двапут уз коња трк
Ове ти дарове даде Хијерон. Диномен у спомен
Оцу сиракушком њих постави његов син.

А други натпис каже:

Начини мене Оната, Миконов син, на Егини
Острву који свој тамо имаше дом.

Иначе, Оната је био савременик Хегије Атињанина и Агеладе Аргивца.[8]

Ја сам дошао у Фигалију највише због те Деметре и, као што је обичај мештана, нисам принео никакву жртву паљеницу. Јер било је устаљено да и појединци, а једном годишње и фигалијска заједница приносе на жртву грожђе, друго гајено воће, саће и вуну још необрађену и пуну сопствене масноће, и све то стављају на жртвеник направљен пред пећином па потом прелију маслиновим уљем. Имају и свештеницу, која врши обреде, а са њом је и најмлађи од такозваних „жртвовалаца" у чији састав улазе укупно тројица грађана. Око пећине је храстов гај, а хладна вода извире из земље. Статуе, коју је начинио Оната, у моје време више није било, нити су многи Фигалијци уопште и знали да је постојала. Најстарији мештанин, кога сам срео, причао ми је да је три поколења пре њега са таванице пало камење на статуу, поломило је и потпуно уништило. И заиста, и ја сам на таваници јасно видео одакле се камење одломило.

43. После овога, моја прича захтева од мене да опишем Палантиј, да ли тамо има нешто знаменито и зашто је император Антонин Први од тога села начинио град и његовим становницима дао слободу и ослобођење од пореза. Дакле, прича се да је најмудрији човек и

најбољи ратник међу Аркађанима био човек по имену Еуандар и да је био син нимфе, Ладонове кћери, и Хермеса. Кад су га као предводника аркадске војне дружине из Палантија послали да оснује насеобину, утемељио је град поред реке Тибра. И део данашњег града Рима, у коме су некад боравили Еуандар и Аркађани који су га пратили, добио је име Палантиј у спомен на истоимени град у Аркадији. Касније се то име променило губитком слова L и N.[1] Из тих разлога је император дао Палантију повластице. Антонин, доброчинитељ Палантија, није својевољно повео Римљане ни у један рат. Али кад су Маури, који чине највећи део независних Либијаца, а номади су и теже их је савладати и од Скита, јер се не возе на колима већ јашу на коњима и они сами и њихове жене, започели рат, прогнао их је из читаве земље и натерао да побегну у крајње области Либије до планине Атланта и људи који живе око њега. Одузео је и већи део земљишта Бригантима у Британији,[2] јер су и они почели да упадају с оружјем у провинцију Генунију, подложну Римљанима. Градове у Ликији и Карији, па Кос и Род, уништио је снажан земљотрес,[3] који се на њих оборио. Желећи да их поново изгради, уз велике новчане издатке император Антонин је и њих обновио. О новчаним даровима како Хеленима тако и варварима, којима је то било потребно, и грађевинским радовима по Хелади, Јонији, Картагини и Сирији, други су писали врло детаљно. Овај император је оставио и друго дело себи у спомен. Оним грађанима провинције који су стекли римско грађанско право, а деца им припадала хеленској народности, било је остављено да по неком закону своју имовину или препусте страним људима или повећају богатство императора. Антонин је дозволио да и они предају својој деци наследство,[4] више волећи да изгледа великодушан него да сачува закон користан за своје богатство. Римљани су тога цара назвали побожним јер је боговима указивао велико поштовање. По моме мишљењу, он би могао понети и надимак Кира старијег, названог Оцем људи. Оставио је за наследника власти сина истог имена. Тај Антонин Други[5] имао је да казни и Германе, најратоборније и најмногобројније од варвара у Европи, као и народ Сармата, јер су започели са ратом и другим преступима.

44. Од мога приказа Аркадије остало је још да опишем пут из Мегалопоља у Палантиј и Тегеју, који води све до места званог Хома. На том путу се налази предграђе Ладокеја,[1] које је названо по Ладоку, Ехемовом сину, а после њега долазио је у древно доба град Хемонија. Његов оснивач је био Хемон, Ликаонов син, и до данас се за то место задржао назив Хемонија. После Хемоније с десне стране пута је нешто знаменитих остатака града Орестасија, а још су ту и стубови светилишта Артемиде, чији је надимак Свештеница. Кад се из Хемоније крене право, наиће се на место звано Афродисион, а за њим долази друго место, Атенеј. Лево од њега је Атенин храм и у њему камена статуа богиње. Око двадесет стадија даље од Атенеја су рушевине Асеје и брежуљак, који је некад био акропољ, показује и данас трагове утврђења. Око пет стадија од Асеје, мало даље од пута, налази се извор Алфеја, а Еуротин извор је уз сам пут. Поред Алфејевог извора су храм Мајке богова без крова и два лава израђена од камена.[2] Вода Еуроте меша се са Алфејевом и око двадесет стадија теку истим коритом. Када пропадну у понор, једна од њих, Еурота, избија опет на површину у лакедемонској земљи, а Алфеј код Пега (Извора) на територији Мегалопоља. Из Асеје почиње успон до брда званог Бореј,[3] на чијем врху су трагови светилишта. Причало се да је то светилиште Атени Спаситељици и Посејдону саградио Одисеј, кад се вратио из Троје.[4]

Оно што се зове Хома (Насип), представља границу између подручја Мегалопоља с једне и Тегеје и Палантија с друге стране. Кад се крене лево од Хоме, наиће се на Палантијску равницу. У Палантију[5] су храм и две камене статуе, једна Палантова, а друга Еуандрова. Ту је и светилиште Коре (Девојке), Деметрине кћери, а не много даље од њих је и Полибијева статуа. Брежуљак изнад града је некад служио као тврђава. На

врху брежуљка и до данас се сачувало светилиште неких богова. Надимак им је Катари (Чисти), и ту су се обично полагале најсветије заклетве. Имена богова или не знају или их знају, али не желе да их изговоре. Могло би се закључити да их зову Чистим зато што њима Палант није жртвовао на исти начин као његов отац Зевсу Ликеју.[6]

С десне стране такозване Хоме је Мантуријска равница. Та равница је већ на границама Тегеје и пружа се педесет стадија до тога града. С десне стране пута је мало брдо названо Кресиј,[7] на коме се налази Афнејево светилиште.[8] Наиме, Ареј се, како причају Тегејци, сјединио са Аеропом, кћерком Кефеја, Алејевог сина. Она умре на порођају, а дете је остало уз своју мајку, иако је умрла, и из њених груди обилато извлачило млеко. И због тога — јер то се догодило по Арејевој вољи — бога назову Афнеј (Обилни), а детету је, кажу, дато име Аероп. На путу за Тегеју налази се кладенац назван Леуконијски. За Леуконy причају да је била Афејдантова кћи и недалеко од Тегеје је њен гроб.

45. Тегејци кажу да је за време Тегеата, Ликаоновог сина, само земља по њему добила име, а да су људи становали по општинама које су се звале Гареати, Филаки, Каријати, Корити, затим Потахиди, Ојати, Мантири и Ехеуети.[1] За време краља Афејданта додата им је и девета општина Афејданти. Оснивач данашњег града био је Алеј. Осим подухвата заједничких са Аркађанима, међу које спадају рат против Илиона, персијски ратови и битка код Дипаје[2] против Лакедемоњана, осим дакле тих наведених ратова, Тегејци су се посебно прославили у следећем. Анкај, Ликургов син, иако рањен, чекао је у заседи Калидонског вепра, кога Аталанта устрели и прва погоди звер. Због тога јој за награду припадоше глава и кожа вепра. Кад су се Хераклиди вратили на Пелопонез, Тегејац Ехем,[3] Аеропов син, борио се у двобоју са Хилом и победио га у борби. Тегејци су опет први од Аркађана надвладали Лакедемоњане који су заратили против њих и многе од њих заробили.

Древно светилиште Атене Алеје Тегејцима је начинио Алеј. Касније су Тегејци саградили богињи велики храм, вредан да се види. Светилиште уништи ватра, која је одједном избила, док је у Атини архонт био Диофант, друге године деведесет шесте Олимпијаде, на којој је 395. г. ст. е.
Елиђанин Еуполем[4] победио у трчању на један стадиј. Садашњи храм по много чему далеко надмашује све остале храмове на Пелопонезу, а нарочито по својој величини.[5] Први ред стубова на њему је дорски, а следећи коринтски. Изван храма стоје стубови јонске израде. Сазнао сам да му је градитељ био Скопас са Пара, који је правио статуе свуда по старој Хелади, а осим тога у Јонији и Карији. На предњем забату приказан је лов на Калидонског вепра, који се налази баш у средини. С једне стране су Аталанта, Мелеагар, Тезеј, Теламон, Пелеј, Полидеук и Јолај, који се заједно са Хераклом трудио у већини његових подухвата, па Тестијеви синови, Алтајина браћа, Протој и Комет. С друге стране вепра је Епох и придржава већ рањеног Анкаја, који је испустио секиру, поред њега су Кастор и Амфијарај, Оиклов син, а до њих је Хипотој, син Керкиона, унук Агамеда, Стимфалов праунук. Последњи је представљен Пиритој. На задњем забату приказана је борба Телефа[6] и Ахила у равници Каика.

46. Древну статуу Атене Алеје а са њом и зубе Калидонског вепра однео је римски император Август, пошто је победио Антонија и његову савезничку војску у којој су били сви Аркађани осим Мантинејаца. Јасно је да Август није започео са одношењем заветних дарова и статуа богова од побеђених, већ је следио стари обичај. Јер кад је Илион био освојен и Хелени делили плен, Стенелу, Капанејевом сину, дата је дрвена статуа Зевса Херкеја (Дворишног). И много година касније кад су се Дорци насељавали на Сицилију, Антифем,[1] оснивач Геле, разоривши сиканијски град Омфаку пренео је у Гелу статуу, коју је израдио Дедал. Знамо да је персијски краљ Ксеркс, Даријев син, осим онога што је однео из Атине, узео из Брауронa статуу Артемиде Брауронске а

уз то, оптуживши Милећане да су били кукавице у поморској бици против Атињана у хеленским водама, одузео им је бронзаног Аполона из Бранхиде.[2] И касније је Селеук морао да буде тај који ће га вратити Милећанима, али Аргивци још и сада имају оно што су узели из Тиринта, а то су једна дрвена статуа, која је поред Хере, и друга која је постављена у светилишту Аполона Ликија. Затим су Кизичани, приморавши ратом Проконешане да им постану суграђани, узели из Проконеса статуу Мајке Диндимене.[3] Статуа је од злата а лице јој је израђено од зуба нилског коња уместо од слоноваче. Тако је император Август само учинио оно што је и код Хелена и код варвара већ одавно сматрано уобичајеним. Статуа Атене Алеје је у Риму, кад се ступи на Форум који је саградио Август.[4] Она је, дакле, тамо постављена, сва израђена од слоноваче, а рад је Ендојев. Људи који су обавештени о реткостима кажу да се један од вепрових зуба поломио, а онај који је још преостао налази се у императоровим вртовима у светилишту Диониса и његова дужина износи око пола хвата.

47. Садашња статуа у Тегеји донесена је из општине Мантура и код њих је носила назив Хипија (Коњаничка), јер је, према њиховом казивању, богиња терала коње и кола против Енкелада, кад се збила битка богова и гиганата.[1] Ипак код већине Хелена и код самих Пелопонежана преовладао је назив Алеја и за ту богињу. С једне стране Атенине статуе стоји Асклепије а с друге Хигија, а израдио их је Скопас са Пара од пентеличког мермера. У храму су ови заветни дарови вредни помена: кожа Калидонског вепра, иструлела од старости и већ потпуно без чекиња, затим окачени окови, осим оних које је уништила рђа, а носили су их лакедемонски заробљеници док су копали тегејску равницу, света носиљка Атенина, слика Ауге и штит Марпесе, жене из Тегеје, с надимком Хојра. Ту Марпесу ћу и касније поменути.[2] Свештеничку службу Атени обавља дечак, не знам колико времена, али пре а не после пубертета. Кажу да је жртвеник за богињу начинио Мелампод,

Амитаонов син. На жртвенику су израђени у рељефу Реја и нимфа Еноја, које носе Зевса као нејако дете. Са сваке стране су четири прилике: Глаука, Неда, Тисоја и Антракија с једне, а Ида, Хагна, Алкиноја и Фрикса с друге. Ту се налазе и статуе муза и Мнемосине.

Недалеко од храма је стадион од насуте земље, где приређују игре. Једне игре називају Алеје[3] по Атени, а друге Халотије (Заробљеничке), јер су у бици заробили много живих Лакедемоњана. Северно од храма је кладенац код кога је, како говоре, Херакле силом обљубио Аугу, али се у тој причи не слажу са Хекатејем. Око три стадија даље од кладенца је храм Хермеса Епита.

Тегејци имају и друго светилиште Атене зване Полијатида (заштитница града), у које свештеник улази једанпут сваке године.[4] То светилиште називају Ерима (Одбрана), тврдећи да је Кефеј, Алејев син, добио од Атене на дар да Тегеја све време буде неосвојива, и причају да је богиња одсекла нешто Медузине косе и дала му за заштиту града.[5] А о Артемиди, оној истој коју зову Предводницом, говоре ово. Аристомелида је био тиранин у Орхомену у Аркадији, па заљубивши се у девојку из Тегеје, пошто је на неки начин постао њен господар, повери је на чување Хронију. Али пре него што су је одвели тиранину, девојка се од страха и стида сама убије, а Артемидино привиђење подстакну Хронија против Аристомелиде. Он уби тиранина, побеже у Тегеју и основа светилиште Артемиди.

48. Трг по облику много личи на опеку и на њему се налазе Афродитин храм који зову „Храм на опеци" и њена статуа од камена. На једној стели у рељефу су израђени Антифан, Крис, Тиронида и Пирија, који су Тегејцима дали законе и због тога су код њих поштовани све до данас. На другој стели представљен је Јасије са коњем и палмином гранчицом у десној руци. Кажу да је Јасије победио у коњској трци у Олимпији у време кад је Херакле Тебанац приредио Олимпијске игре. Са кога разлога у Олимпији победнику дају венац од дивље маслине, већ сам објаснио у својој књизи о Елиђанима,

а зашто се у Делфима даје венац од ловора[1] објаснићу касније. На Истму оморику а у Немеји целер сматрали су одговарајућим да подсете на патње Палемона и Архемора. На већини игара ипак се даје венац од палме, а свуда се победнику у десну руку ставља палма. Тај обичај настао је овако. Причају да је Тезеј, вративши се са Крита, на Делу приредио игре у част Аполона и да је победнике овенчао палмом.[2] Одатле је, дакле, како веле, то почело. Иначе, палму на Делу поменуо је и Хомер на оном месту где се Одисеј с молбом обраћа Алкинојевој кћери.[3]

На тргу у Тегеји налази се и Арејев лик. Урезан је на стели а зову га Гинекотена (онај који гости жене). У време Лаконског рата и првог похода лакедемонског краља Харила жене су се наоружале и чекале у заседи испод брежуљка, који сада називају Филактрида (Стражарско брдо). Кад су се војске сукобиле и људи са обе стране извели много подвига вредних помена, кажу да су се онда појавиле њихове жене и натерале Лакедемоњане у бег, затим да је Марпеса, названа Хојра, надмашила остале жене смелошћу, и да је међу заробљеним Спартанцима био и сам Харил. Даље се прича да је он ослобођен без откупа и да се заклео Тегејцима да Лакедемоњани више никад неће напасти Тегеју, па је погазио заклетву; а да су жене, међутим, принеле Ареју жртву због победе, саме и без мушкараца, и нису са њима поделиле месо жртвене животиње. Тако јеАреј добио свој надимак. Ту су начињени и жртвеник Зевса Телеја (Одраслог) и његова четвороугласта статуа, и изгледа ми да Аркађани особито воле тај облик. Ту су и надгробни споменици Тегеата, Ликаоновог сина, и Мере, Тегеатове жене. Кажу да је Мера била Атлантова кћи, коју је и Хомер поменуо на оном месту где Одисеј прича Алкиноју о своме путу у Хад и чије је душе тамо видео.[4] А Тегејци називају Илитију, чији храм и статуу такође имају на тргу, „Ауга на коленима", причајући како је Алеј предао кћер Науплију наредивши му да је одведе и удави у мору, а да је она, док ју је водио, пала на колена и родила сина тамо где је Илитијин храм.[5] Та

прича се разликује од друге, која каже да је Ауга родила кришом од оца, да је Телеф био изложен на планини Партенију и да је напуштено дете млеком хранила кошута. И ова прича је доста честа код Тегејаца. До Илитијиног светилишта је жртвеник Геје, а поред њега је стела од белог мермера. На тој стели је у рељефу израђен Полибије, Ликортин син,[6] а на другој је Елат, један од Аркадових синова.

49. Недалеко од трга је позориште а поред њега постоља бронзаних статуа, али оне више не постоје. Елегијски стих на једном постољу обавештава да је то Филопеменова статуа. Успомену на тога Филопемена Хелени веома брижљиво чувају, како због мудрости коју је показао тако и због подвига које је извршио.[1] По свом племенитом пореклу његов отац Краугид није заостајао ни за једним Аркађанином у Мегалопољу. Како је Краугид умро док је Филопемен још био нејако дете, о њему је водио рачуна Мантинејац Клеандар — он је побегао из Мантинеје и преселио се у Мегалопољ због породичних недаћа — будући да су између кућа Краугида и његовог оца постојале гостинске и пријатељске везе. Кажу да је уз остале учитеље Филопемен похађао и Мегалофана и Екдела, а да су они били ученици Аркесилаја из Питане. По телесној величини и снази није заостајао ни за једним Пелопонежанином, али је у лицу ружно изгледао. Презирао је такмичења за победничке венце, али је обрађивао земљу коју је имао и старао се да је очисти од дивљих звери. Кажу да је читао књиге учењака познатих међу Хеленима, затим оно што се тицало ратовања и све што би садржавало неко војничко знање. Желео је да тако усмери цели свој живот да буде подражавање Епаминондине мудрости и његових подвига, али се није могао с њим изједначити у свему. Јер Епаминонда је по природи у свему био умерен а нарочито у гневу, а Аркађанин је био прек. Кад је Клеомен заузео Мегалопољ,[2] Филопемен се није препао због изненадне несреће, већ је две трећине људства у годинама за војну службу, као и жене и децу, безбедно

одвео у Месену, јер су им Месењани тада били пријатељи и савезници. Некима од оних који су успели да побегну Клеомен је јавио да се каје због свога дела и да жели да склопи примирје са Мегалопољцима који би се вратили у своју земљу. Али Филопемен је на скупу убедио суграђане да оружјем изборе повратак кући, а не да се враћају уз помоћ преговора и примирја. Када је почела битка код Селасије против Клеомена и Лакедемоњана, у којој су учествовали Ахајци и Аркађани из свих градова а уз њих се борио и Антигон[3] на челу војске из Македоније, Филопемен је тада био сврстан у коњицу. Пошто је увидео да ће највећи удео у доношењу коначне одлуке имати пешадија, добровољно се борио као пешак и, док се храбро излагао опасности, један од непријатеља му је пробо обе бутине. А он, иако тако спутан, спустио се на колена и приморао себе да иде напред, тако да је покретањем ногу сломио копље. Када су Лакедемоњани и Клеомен били савладани и Филопемен се вратио у логор, ту су му лекари извадили из једне ноге оштрицу, а из друге доњи крај копља. Пошто је Антигон сазнао за његову одважност и видео је, трудио се да поведе Филопемена у Македонију. Али он се мало бринуо за Антигона. Прешавши лађом на Крит, где је беснео грађански рат, ставио се на чело најамника. Пошто се вратио у Мегалопољ одмах су га Ахајци изабрали за заповедника коњице и он је од њих створио најбољу коњичку војску у Хелади. Кад су се код реке Лариса Ахајци и њихови саборци борили против Елиђана и Етолаца, који су због сродства помагали Еиђанима, Филопемен прво властитом руком убије Демофонта, који је предводио непријатељску коњицу, а затим нагна у бекство целу етолску и елиђанску коњицу.

222. г. ст. е.

220—217. г. ст. е.

50. Будући да су Ахајци гледали у њега и у свему се на њега ослањали, променио је наоружање онима који су били распоређени у пешадију. Како су носили кратка копља и издужене штитове налик на келтска „врата" или персијско „исплетено pруће", наговорио их је да обуку оклопе и ставе коленице и још да употребљавају арголидске штитове и дугачка копља. Кад се Маханида уздигао за тиранина у Лакедемону а рат између Ахајаца и Лакедемоњана на челу са Маханидом опет почео, ахајске снаге предводио је Филопемен. Битка се догодила код Мантинеје и лакедемонски лаки оружаници победе лако наоружане Ахајце, на које, док су бежали, навали Маханида. Међутим, Филопемен са четом пешака натера у бекство тешко наоружане лакедемонске војнике и наишавши на Маханиду, који се повлачио из јуриша, убије га. За Лакедемоњане, који су у бици били неуспешни, срећа је надмашила пораз, јер су се ослободили тиранина. Убрзо затим на Немејским играма, које су приређивали Аргивци, на такмичењу китарода (свирача у китару) случајно је био присутан Филопемен. Пилад родом из Мегалопоља, најславнији китарод свога времена, који је задобио питијску победу, том приликом певао је свечану песму (ном) Тимотеја Милећанина, *Персијанце*. Када је почео овако:

Славни и велики украс слободе ко даде Хелади,

сви Хелени погледаше у Филопемена и пљеском назначише да се песма односи на њега. Чујем да се нешто слично догодило Темистоклу у Олимпији и да је цело позориште устало њему у част.[1] Деметријев син Филип, македонски краљ, који је отровао Арата из Сикиона, послао је људе у Мегалопољ наредивши им да убију Филопемена. Није у томе успео, а на себе је навукао мржњу читаве Хеладе.

Тебанци су поразили Мегаране у бици и већ се пели на зидове Мегаре кад их Мегарани преварише да им је Филопемен дошао у град, па се они тако преплашише да кренуше кући, прекинувши ратне операције. У Лакедемону се међутим опет уздиже тиранин по имену Набид, који као прве од Пелопонежана нападе Месењане. Како их је напао ноћу и како они уопште нису очекивали напад, заузе читав град осим акропоља. Али кад је следећег дана стигао Филопемен са војском, он побеже из Мегалопоља за време примирја.

А Филопемен, кад му је истекло време војног заповедништва и други били изабрани да предводе Ахајце, опет пређе на Крит и поможе Гортињанима, који су били притиснути ратом. Пошто су се Аркађани љутили због његовог одсуствовања, врати се са Крита и нађе да су Римљани започели рат против Набида. Римљани су против Набида припремили флоту и Филопемен је у одушевљењу хтео да учествује у сукобу. Како је био потпуно неискусан у поморству, не знајући, укрцао се у пробушену тријеру, тако да су Римљанима и другим савезницима пали на ум стихови које је у *Попису лађа* изрекао Хомер о неукости Аркађана у поморским вештинама.[2] Неколико дана после поморске битке, сачекавши ноћ без месечине, Филопемен и његова чета запалише лакедемонски логор у Гитију. Затим Набид затече на неповољном месту Филопемена и Аркађане који су били са њим. Они су иначе били добри војници, али их је било мало на броју. Променивши наређење своме бојном реду, који је сврстан водио назад, Филопемен је успео да најјаче положаје тога места окрене у своју корист а на штету непријатеља. Савладавши у бици Набида и побивши током ноћи много Лакедемоњана, код Хелена се уздигао до још веће славе. После тога Набид је с Римљанима склопио примирје на одређено време, али је, пре него што је оно истекло, погинуо од руке једног човека из Калидона, који је дошао тобоже ради савезништва, а у ствари је био непријатељ и баш због тога био послат од Етолаца да га убије. 192. г. ст. е.

51. У то време Филопемен је упао у Спарту и приморао је да приступи Ахајском савезу. После кратког времена Тит, римски заповедник у Хелади, и Диофан из Мегалопоља, син Дијаја, изабран за вођу Ахајаца, нападоше на Лакедемон, окрививши Лакедемоњане да су смишљали побуну против Римљана. Али Филопемен им, кад су наилазили, ипак затвори градске капије, иако је тада био без званичног задужења. Због тога му Лакедемоњани, а и зато што се супротставио двојици тирана, понудише Набидову кућу, вредну више од сто талената.

Али он презре богатство и упозори Лакедемоњане да уместо њега даровима придобијају оне који су способни да на скупу Ахајаца убеде мноштво, а кажу да је тај наговештај био уперен против Тимолаја.[1] Он опет буде изабран за ахајског војсковођу. У то време Лакедемоњани су се налазили усред грађанског рата и Филопемен прогна са Пелопонеза три стотине људи највише одговорних за грађански рат, прода око три хиљаде хелота, разруши зидове Спарте, а омладини заповеди да се не вежба по Ликурговим прописима, већ као ахајска младеж. Њима су касније Римљани имали да поврате њихов 188. г. ст. е.
домаћи начин вежбања. Кад су Римљани под вођством Манија победили у Термопилима Антиоха,[2] потомка Селеука названог Никатор, и са њим сиријску војску, Аристен из Мегалопоља саветовао је Ахајцима да у свему повлађују жељама Римљана и да им се ни у чему не супротстављају.[3] Филопемен се наљути на Аристена и рече да он убрзава пропаст Хеладе. Кад је Маније хтео да прими натраг лакедемонске изгнанике, он се супротстави његовој намери и тек кад је Маније отишао, тада је допустио да се изгнаници врате у Спарту.

Али казна због претераног поноса морала је да снађе и Филопемена. Кад су га Ахајци по осми пут изабрали за вођу, замерио је врло заслужном човеку што је био жив заробљен од непријатеља. И како је тада међу Месењанима и Ахајцима био раздор, Филопемен пошаље Ликорту са војском да опустоши Месенију, а сам се три дана касније, иако је имао јаку грозницу и преко седамдесет година, ипак пожури да учествује у Ликортином походу.[4] Водио је око шездесет коњаника и лако наоружаних војника. Ликорта и његова војска већ се тада враћаху у домовину и не беху причинили велику штету Месењанима нити су је сами претрпели. А Филопемена, који је у бици рањен у главу и пао са коња, живог одведу у Месену. Пошто је скупштина одмах сазвана, мишљења су била врло различита и сасвим супротна. Динократ и Месењани, који су били моћни захваљујући богатству, настојали су да Филопемена осуде на смрт, а народна странка се веома трудила да му

сачува живот, називајући га више него оцем читаве Хеладе. Но Динократ је упркос противљењу Месењана хтео да убије Филопемена и послао му је отров. Убрзо затим Ликорта сакупи снаге из Аркадије и Ахаје и крете на Месену. Месенски народ сместа се придружи Аркађанима и сви који су сносили кривицу за Филопеменову смрт буду ухваћени и кажњени, осим Динократа који одузе себи живот властитом руком. Аркађани онда пренесу у Мегалопољ Филопеменове кости. 183. г. ст. е.

52. И после тога Хелада је већ престала да рађа велике људе. Милтијад, Кимонов син, победивши оне варваре који су ступили на Маратон и зауставивши даље напредовање Међана, био је први добротвор читаве Хеладе, а Филопемен, Краугидов син, последњи. Јер је јасно да су они који су пре Милтијада извршили славна дела, Кодро, Мелантов син, Полидор Спартанац[1] и Аристомен Месењанин[2] и било ко други, сваки понаособ учинили добро својој сопственој домовини а не Хелади као целини. После Милтијада Леонида, Анаксандридов син, и Темистокле, Неоклов син, истерали су Ксеркса из Хеладе, Темистокле двема поморским биткама а Леонида борбом у Термопилама. Аристид, Лисимахов син,[3] и Паусанија, Клеомбротов син,[4] који су заповедали код Платеје, лишени су назива доброчинитеља, Паусанија због каснијих преступа, а Аристид зато што је наметнуо данак становницима хеленских острва, јер пре Аристида нико од Хелена није плаћао порез. Ксантип, Арифронов син,[5] заједно са Леотихидом, спартанским краљем,[6] уништио је међанску флоту код Микале, а са Кимоном[7] је извршио многа завидна дела за добробит Хелена. Али за оне који су учествовали у Пелопонеском рату против Атињана, и то нарочито за најпознатије од њих, могло би се рећи да су целати или још ближе уништитељи Хеладе. Кад су Хелени већ били у невољи, Конон, Тимотејев син,[8] и Епаминонда, Полимнидов син, успели су, Конон са острва и обале а Епаминонда из градова у унутрашњости, да избаце лакедемонске посаде и управитеље и укину владу Десеторице. Епаминонда је уз то оснивањем значајних градова, Месене и Мегалопоља, учинио Хеладу још славнијом. И Леостена и Арата такође стављам у ред доброчинитеља свих Хелена. Леостен[9] је хеленску најамничку војску у Персији, око педесет хиљада људи који су се спустили до обале, лађама безбедно вратио у Хеладу, упркос Александровом противљењу. Аратове заслуге сам изнео кад сам говорио о Сикиону.[10]

490. г. ст. е.
480. г. ст. е.
479. г. ст. е.
479. г. ст. е.
394. г. ст. е.
370—369. г. ст. е.

На Филопеменовој статуи у Тегеји стоји овај натпис:

Пошто саветом многа и снагом изврши дела,
Слава Хеладу и част преплави човека тог,
Аркадског борца глас Филопемена кога је дични
Пратио, ратнике док вођаше с копљем у бој.
Спречи да ропство ојача, када од тирана стече
Спартанских трофеја два, који сведоче то.
Творцу праве слободе, срчаном Краугида сину
Стави Тегеја збиг тог' споменик камени кип.

53. Тако гласи тај натпис. А Тегејци кажу да су са следећег разлога поставили статуе Аполону, богу путева. Аполон и Артемида су, кажу, по целој земљи кажњавали људе тога доба, који уопште нису обратили пажњу на Лету кад је трудна лутала и дошла у њихову земљу.[1] Када су дакле богови дошли у Тегеју, Скефар, Тегеатов син, дошао је Аполону да тајно с њим разговара. Међутим, Лимон, који је такође био Тегеатов син, подозревајући да је у Скефровим речима било неке оптужбе против њега, јурне на брата и убије га. Лимона сместа снађе казна за убиство, јер га Артемида устрели. Тегеат и Мера одмах принесу жртву Аполону и Артемиди, а касније, кад је велика неплодност погодила земљу, стиже из Делфа пророчанство да оплакују Скефра. На прослави Аполона, бога путева, врше обреде у част Скефра, а посебно Артемидина свештеница прогони неког човека, као сама Артемида Лимона. Причају даље да су се преостали Тегеатови синови, Кидон, Архедије и Гортиј, преселили добровољно на Крит и да су по њима

названи градови Кидонија, Гортина и Катреј. Крићани се не слажу са причом Тегејаца, већ кажу да је Кидон син Акакалиде, Минојеве кћери, и Хермеса, Катреј Минојев а Гортиј Радамантов син.[2] О самом Радаманту Хомер[3] у разговору Протеја и Менелаја каже да ће Менелај доћи у Елисиј, али да је тамо већ раније дошао Радамант. Кинетон[4] пак у својим песмама представља Радаманта као Хефестовог, Хефеста као Таловог, а Тала као Кретовог сина.[5] Иначе су хеленске легенде врло различите а нарочито оне које се односе на родослове. Тегејци имају укупно четири статуе Аполона, бога путева, од којих је свако племе посветило по једну. Племена имају имена Клареотида, Хипотетида, Аполонијатида и Атанеатида, а названа су по коцки којом је Аркад разделио синовима земљу и по Хипотоју, Керкионовом сину.[6]

У Тегеји се налази и храм Деметре и Коре, које називају Плодоноснима, а близу је и храм Афродите зване Пафска. Основала га је Лаодика,[7] која, како сам већ објаснио, вуче порекло од Агапенора, који је водио Аркађане у Троју, а живела је на Пафу. Недалеко од њега су два Дионисова светилишта, Корин жртвеник и један Аполонов храм са позлаћеном статуом. Творац јој је био Хирисоф, родом са Крита, али не знамо ни кад је живео ни ко му је био учитељ. Дедалов боравак[8] код Миноја у Кносу прибавио је Крићанима због израде дрвених статуа и славу, која је дуже трајала. Поред Аполона стоји Хирисоф израђен од камена.

Тегејци имају и оно што зову Заједничким огњиштем[9] Аркађана. Ту се налази Хераклова статуа којој је на бедру начињена рана из битке коју је као прву Херакле водио са Хипокоонтовим синовима. Узвишено место на коме Тегејци имају много жртвеника зове се место Зевса Кларија (од коцке), а јасно је да је бог тај надимак добио по бацању коцке за Аркадове синове. Ту Тегејци сваке године одржавају прославу. Кажу да су их једном, баш у време свечаности, напали Лакедемоњани и, како је падао снег, да су се смрзавали и мучили под оружјем. А сами Тегејци кришом од њих запалише ватру и, пошто их хладноћа није узнемиравала, навукоше своју бојну опрему, навалише на Лакедемоњане и однеше превагу у боју. У Тегеји сам још видео и друге овакве ствари: Алејеву кућу и Ехемов надгробни споменик и на стели у рељефу израђену битку између Ехема и Хила.

Кад се из Тегеје иде у Лаконију, с леве стране пута је жртвеник Пана, а такође и Зевса Ликеја. Преостали су још и темељи светилишта. Ти жртвеници су удаљени два стадија од зида, а кад се од њих пређе око седам стадија, наиђе се на светилиште Артемиде с надимком Лимнатида (Језерска) и њену статуу од ебановине. Начин израде је, како га Хелени зову, егински.[10] Око десет стадија даље од светилишта су остаци храма Артемиде Кнакеатиде.

54. Границу између лакедемонске и тегејске земље представља река Алфеј. Алфејев ток почиње у Филаки, а недалеко од његовог извора улива се у њега друга вода из извора не много великих али зато многобројних, и зато је то место добило име Симбола (Сусрети). Познато је да Алфеј, у поређењу са осталим рекама, има неку себи својствену природу, јер често хоће да нестане у земљи и да се опет појави. Тако пошто потече од Филаке и такозваних Симбола (Сусрета) урања у тегејску равницу, па кад избије у Асеји и помеша свој ток са Еуротом, већ по други пут понире у земљу. Затим, пошто се појави код места које Аркађани зову *Pegai* (Извори) и прође поред земљишта Писе и Олимпије, улива се у море изнад Килене, луке у Елиди. Чак ни Јадран није могао да га задржи од даљег напредовања. Кад прође и кроз њега, тако велико и силовито море, показује у Ортигији, испред Сиракузе, да је Алфеј и здружује своју воду са Аретусом.[1]

На правом путу из Тегеје у Тиреју и села у њеној области налази се као знаменитост надгробни споменик Агамемноновог сина Ореста.[2] Одатле је, како кажу Тегејци, његове кости украо неки Спартанац. У наше вре-

ме гроб више није био унутар капија. Поред пута тече и река Гарат. Кад се пређе Гарат и превали десет стадија, наиђе се на Паново светилиште и храст крај њега, такође посвећен Пану.

Пут из Тегеје у Арг је врло погодан за возила и у сваком погледу је главни пут. На том путу прво се налазе Асклепијев храм и статуа. Затим, кад се скрене лево око један стадиј, наиђе се на светилиште Аполона с надимком Питијски, порушено и сасвим у развалинама. Дуж правог пута има много храстова и у храстовој шуми је храм Деметре назване „У Коритима". Близу је и друго светилиште, посвећено Дионисију Мисту. Одатле почиње планина Партениј. На њој се види ограђен простор посвећен Телефу[3] и причају да га је одгајила кошута кад је као дете ту био изложен. Мало даље је Паново светилиште где Атињани и Тегејци кажу да се Филипиду[4] показао Пан и са њим разговарао. Партениј обилује и корњачама врло подесним за прављење лира. Но људи са планине и сами се плаше да их хватају и забрањују странцима да их лове, јер сматрају да су посвећене Пану. Кад се пређе преко врха планине, у већ обрађеном крају је граница између Тегеје и Арга, поред Хисије у Арголиди.

То су делови Пелопонеза и градови у тим деловима и оно што је највредније поменути у сваком граду.

ДЕВЕТА КЊИГА

БЕОТИЈА

1. Беотија се граничи са Атиком на неколико места, а једно од њих је тамо где Платеја допире до Елеутере. Цео беотски народ добио је име по Беоту, за кога причају да је био син Итона и нимфе Меланипе, а за Итона да је био Амфиктионов син. Градови се понекад зову по мушкарцима, али у већини случајева по женама.[1] Платејци су, како ми се чини, од давнина пореклом са тога тла. Они су добили име по Платеји, коју сматрају кћерком реке Асопа. Јасно је да су и њима у старо време владали краљеви, јер у старини су свуда по Хелади постојала краљевства а не демократије. Платејци не знају ни за једног другог краља осим Асопа и још раније Китерона и кажу да је овај други дао по себи име планини а први реци. Мислим да је и Платеја, по којој је назван град, кћер краља Асопа а не реке.

Пре битке на Маратону, коју су водили Атињани, Платејци се ничим нису прославили. Али касније, пошто су учествовали у Маратонској бици а Ксеркс се већ био спустио до мора, храбро су се заједно са Атињанима попели на лађе и бранили на својој земљи од Мардонија, Гобријиног сина, Ксерксовог војсковође. Двапут им се догодило да буду прогнани и опет враћени у Беотију. За време рата између Пелопонежана и Атињана Лакедемоњани опсадом освојише Платеју. Кад је обновљена, за време мира који је Анталкида[2] Спартанац склопио између персијског краља и Хелена, и Платејци се врати- 387. г. ст. е.
ли из Атине, имало је да их снађе друго зло. Између Тебанаца и Платејаца није отворено био објављен рат

већ су Платејци говорили да се држе мира са њима, јер кад су Лакедемоњани освојили Кадмеју,[3] они нису учествовали ни у њиховим припремама ни у њиховом подухвату. Међутим, Тебанци су сматрали да су, пошто су Лакедемоњани склопили мир и касније га сами прекршили и сви остали, по њиховом мишљењу, ослобођени од одредаба уговора. Сматрајући сумњивим став Тебанаца, Платејци су држали свој град под јаком стражом. Чак ни у њиве, које су биле удаљене од града, нису ишли сваки дан, већ су, како су знали да Тебанци имају обичај да већају са целим народом и веома дуго расправљају, сачекивали одржавање њихових скупштина и тада су на миру обављали своје послове и они земљорадници чије су њиве биле најудаљеније. А Неокле, који је баш тада био беотарх у Теби, пошто је прозрео лукавство Платејаца, нареди да сваки Тебанац дође на скупштину наоружан и одмах их поведе не право равницом од Тебе већ путем за Хисију према Елеутери и Атици, где Платејци нису били поставили чак ни уходу. Требало је да стигну до зидова око подне. Платејци, мислећи да Тебанци држе скупштину, били су на пољима изван градских капија. Онима, које су похватали у граду, Тебанци су поставили услов да изиђу пре заласка сунца и то мушкарци са једном а жене са две хаљине. Тада је Платејце снашла судбина супротна од оне претходне, када су их били поробили Архидам и Лакедемоњани. Јер Лакедемоњани су их опколили и спречавали двоструким опсадним редом да напусте град, а Тебанци су их овом приликом задржавали да продру унутар зидова. Друго заузеће Платеје збило се две године пре битке код Леуктре, кад је архонт у Атини био Астеј. Тебанци су разорили цео град осим светилишта, али начин којим су освојили град сачувао је живот свим Платејцима, које су, прогнане, опет примили Атињани. Пошто је победио код Херонеје, Филип је, кад је у Тебу увео војну посаду и чинио све да ослаби моћ Тебанаца, у истом циљу вратио и Платејце у домовину.[4]

373. г. ст. е.

2. На Китерону[1] у области Платеје, када се скрене мало надесно од правога пута, налазе се рушевине Хисије и Еритре.[2] То су некад били беотски градови и сад још међу рушевинама Хисије постоје недовршени Аполонов храм и свети бунар. По речима Беоћана, некада су људи изрицали пророчанства пијући са тога бунара.[3] Кад се поново дође на главни пут, опет с десне стране налази се гроб за који се прича да је Мардонијев. Да се одмах после битке није могло видети Мардонијево мртво тело, у томе се сви слажу, али не говоре исто што се тиче особе која га је сахранила. Изгледа да је Мардонијев син Артонт дао много дарова Ефешанину Дионисифану а такође и другим Јоњанима, јер су се и они потрудили око Мардонијеве сахране.

Тај пут води из Елеутере у Платеју. На путу из Мегаре с десне стране је извор а мало даље стена. Њу називају Актеоновом постељом, тврдећи да је на тој стени спавао Актеон кад би се уморио у лову, и причају да је у том извору угледао Артемиду док се у њему купала. Стесихор из Химере каже да је богиња пребацила преко Актеона кожу кошуте, да би га пси сигурно убили, тако да не узме Семелу за жену.[4] Ја пак верујем да је и без учешћа богиње беснило обузело Актеонове псе. Побесневши и не разазнајући никога, морали су растргнути свакога на кога би се намерили. Где се на Китерону догодила несрећа Ехионовом сину Пентеју и где су Едипа изложили по рођењу, нико не зна, као што знамо за Раскрсницу ка Фокиди, на којој је Едип убио оца (а планина Китерон је посвећена Зевсу Китеронском), на чему ћу се више задржати кад моја прича доспе до тог места.

Баш на улазу у Платеју[5] су гробови оних који су се борили против Међана. Остали Хелени имају заједничку гробницу, али Лакедемоњани и Атињани, који су погинули, имају одвојене гробове[6] на којима су уписани елегијски стихови Симонида. Недалеко од заједничке гробнице Хелена налази се жртвеник Зевса Елеутерија ... њега је начинио од бронзе а Зевсов жртвеник и статуу од белог мермера. Чак и данас сваке пете године прире-

ђују игре зване Елеутерије (Слободарске),[7] на којима се дају веома велике награде за трчање. Такмичари наоружани трче испред жртвеника. Победнички знак, који су Хелени поставили у спомен битке код Платеје, налази се око петнаест стадија далеко од града.

Када се у самом граду пође даље од жртвеника и статуе, који су начињени Зевсу Елеутерију, наиђе се на херојско светилиште Платеје. Ја сам о њој већ изрекао и оно што се прича и оно што сам сам закључио. У Платеји се налази Херин храм,[8] вредан да се види и због своје величине и због лепоте статуа. Кад се уђе, види се Реја како носи Крону камен замотан у пелене, као дете које је родила. Ту Херу зову Одраслом, а статуа јој је усправна и огромне величине.[9] Обе статуе су од пентеличког мермера и Праксителова су дела.

Ту се налази и друга статуа Хере која седи, а начинио ју је Калимах. Ту богињу зову Млада са следећег разлога.

3. Причају да се Хера, љута због нечега на Зевса, повукла на Еубеју, а Зевс, како је није могао одобровољити, дође Китерону,[1] који је тада владао у Платеји и мудрошћу превазилазио све људе. Овај онда нареди Зевсу да направи дрвену статуу па да је замотану поведе на воловској запрези и каже да узима за жену Платеју, Асопову кћи. И он поступи по Китероновом савету. Хера одмах сазнаде за то и одмах се појави. Кад се приближила колима и склонила тканину са статуе, обрадова се превари нашавши дрвену статуу уместо младе и помири се са Зевсом. Због тога помирења славе свечаност Дедала, јер су стари дрвене статуе звали „дедала". А називали су их тако, како ми се чини, још пре него што се Дедал,[2] Паламаонов син, родио у Атини и мислим да је он добио надимак касније по дрвеним статуама (дедалима), а не да му је то име дато одмах по рођењу. Свечаност Дедала Платејци приређују сваке седме године, како ми је рекао месни тумач, а у ствари у мањем временском размаку. Желео сам да израчунам сасвим тачно време између једне прославе Дедала до

друге, али нисам био у стању. Прославу одржавају на овај начин. Недалеко од Алалкомене је храстова шума, где су најдебља храстова стабла у Беотији. Пошто дођу у ту шуму, Платејци наоколо постављају комаде куваног меса. Друге птице им нимало не привлаче пажњу, али будно пазе на гавране који им прилазе. Такође мотре на које ће се дрво спустити онај гавран који уграби месо. Дрво, на које је гавран сео, исеку и направе од њега „дедал", како зову саму дрвену статуу. Ту свечаност приређују сами Платејци и зову је Мале Дедале. Свечаност Велике Дедале славе заједно са њима и Беоћани, а одржавају је сваке шездесете године. Кажу да прославу не одржавају толико времена колико су Платејци били у изгнанству.[3] Имају четрнаест готових дрвених статуа, направљених сваке године за Мале Дедале. Те статуе бацањем коцке добијају Платејци, Коронејци, Теспијци, Танаграни, Херонејци, Орхомењани, Лебадејци и Тебанци. Јер кад је Касандар, Антипатров син,[4] обновио Тебу, Тебанци су хтели да се помире са Платејцима, да учествују у заједничкој скупштини и да шаљу жртве на свечаност Дедала. Градови који су од мањег значаја сакупљају средства за статуе. Пошто донесу статуу до Асопа и ставе је на кола, сместе и младу жену на возило. Затим опет одређују коцком у ком ће поретку ступати у поворци. Онда потерају кола од реке ка врху Китерона. На главици брда припремљен им је жртвеник, који праве на овај начин. Поставе четвртасте комаде дрвета једне уз друге и споје их, као да праве зграду од камена и, кад је уздигну високо, ставе одозго грање. Затим градови и њихови званичници појединачно приносе на жртву Хери краву а Зевсу бика, па жртве натопљене вином и мирисним биљем спаљују на жртвенику заједно са дедалима. Богати појединци жртвују шта желе. Они који су мање имућни обично жртвују ситнију стоку, а све жртвене животиње спаљују на исти начин. Заједно са њима ватра обухвата и сам жртвеник и уништава га. Знам да је то пламен који се врло високо диже и да је видљив са највеће удаљености. Кад се сиђе око петнаест стадија ниже од врха на коме се гради

жртвеник, наиђе се на пећину китеронских нимфи, звану Сфрагидиј. Прича се да од давнина нимфе ту проричу.

4. Платејци имају и светилиште Атене с надимком Ареја (Ратница). Саграђено је од плена који су им после битке на Маратону доделили Атињани.[1] Дрвена статуа је позлаћена а лице, руке и ноге су јој од пентеличког мермера. По величини не заостаје много за бронзаном Атениним статуом на Акропољу, коју су и сами Атињани поставили као први плод плена из Маратонске битке.[2] Фидија је био творац и Атенине статуе за Платејце. У храму постоје слике, Полигнотов Одисеј, кад је већ убио просце, и Онасијин први поход Аргиваца и Адраста против Тебе.[3] Те слике се налазе на зидовима у предворју храма, а крај ногу статуе је портрет Аримнеста, који је предводио Платејце у борби са Мардонијем и још раније на Маратону.

У Платеји постоји и светилиште Деметре с надимком Елеусинска и Леитов[4] надгробни споменик. Од заповедника који су Беоћане водили у Троју, једино се тај Леит вратио кући. Извор Гаргафију засули су Мардоније и персијска коњица, јер је из њега пила хеленска војска, која се утаборила насупрот њима. Касније су ипак тај извор поправили Платејци.

На путу из Платеје у Тебу налази се река Оероја,[5] за коју кажу да је била Асопова кћи. Пре него што се пређе Асоп, кад се дуж самог речног тока скрене мало ниже и превали око четрдесет стадија, наиђе се на рушевине Скола.[6] Храм Деметре и Коре међу рушевинама није завршен, а статуе богиња су само упола завршене. Чак и данас Асоп представља границу између Тебе и Платеје.

5. Кажу да су на територији Тебе прво пребивали Ектени и да је краљ Ектена био домородац Огиг,[1] по коме су многи песници називали Тебу Огигијом. Даље кажу да је Ектене уништила куга и да су се после њих на тој земљи настанили Хијанти и Аони, по моме мишљењу беотска а не страна племена. Пошто је Кадмо на челу феничанске војске кренуо у напад, Хијанти, поби-

ђени у бици, побегну кад је пала ноћ, а Аонима, који су молили за милост, Кадмо допусти да остану и да се стопе са Феничанима. Аони су још живели по сеоским насељима, а Кадмо је основао град који се чак и данас зове Кадмеја. Како се град касније повећао, тако се догодило да Кадмеја постане тврђава доњег града Тебе. Кадмо је склопио сјајан брак, ако се заиста по речима Хелена оженио Арејевом и Афродитином кћерком, а и кћери су му прибавиле славу, Семела, што је родила дете од Зевса, а Ина, што је била морско божанство.[2] У Кадмово време најмоћнији после самога Кадма били су Спарти: Хтоније, Хиперенор, Пелор и Удај. Али Кадмо је сматрао достојним да за зета узме Ехиона, који се истицао својом врлином. Будући да о тим људима нисам могао да пронађем ништа ново, повиноваћу се причи која тврди да су Спарти добили име[3] по начину свог постанка. Кад се Кадмо преселио међу Енхелејце,[4] тако названо илирско племе, власт је задобио његов син Полидор. Пентеј, Ехионов син, и сам је био моћан како због свог угледног порекла тако и због пријатељства с краљем. Будући да је иначе био дрзак и није поштовао Диониса, бог га је казнио.[5] Полидор је имао сина Лабдака. Кад му је дошао суђени крај, морао га је напустити као нејако дете и тако повери и сина и власт Никтеју. Наставак приче, тј. како је Никтеј умро и како је на Лика, Никтејевог брата, прешло старање о дечаку и тебанској државној управи већ сам раније изнео у своме спису о Сикиону.[6] Кад је Лабдак одрастао, Лик му је предао власт, али, како је и Лабдак убрзо умро, он је опет постао старатељ Лаја, Лабдаковог сина.

Док је Лик по други пут био намесник, врате се Амфион и Зет[7] сакупивши војну силу. Лаја тајно склоне они којима је било стало да Кадмов род не остане непознат потомству, а Лика победе у боју Антиопини синови. Пошто су постали краљеви, придодадоше Кадмеји доњи град и назваше га Теба због сродства са Тебом.[8] Моје речи потврђује и Хомер у *Одисеји*:[9]

Они што први основаше Тебу са капија седам,
Кулама њу утврдише, пошто не могаху без њих,
Иако јаки су били, становат' у широкој Теби.

Али ипак у својим стиховима не помиње да је Амфион певао и уз звуке лире саградио зид. Амфион је стекао славу због своје музичке вештине, научивши од самих Лиђана њихову хармонију захваљујући сродству са Танталом и пронашавши три жице уз претходне четири. Писац епске песме о Еуропи[10] каже да је Амфион први свирао на лири, чему га је поучио Хермес. Он такође прича и како су камење и звери ишли за њим док је певао. Мира[11] из Бизанта, која је писала епске и елегијске песме, тврди да је Амфион први посветио жртвеник Хермесу и због тога од њега добио лиру. Прича се и како је Амфион у Хаду кажњен зато што је и он презирао Лету и њену децу. Причу о Амфионовој казни садржи епска песма *Минијада*,[12] а односи се и на Амфиона и на Трачанина Тамирида.[13] Како су домови Амфиона и Зета уништени, јер је дом првог погодила куга, а Зетовог сина неком грешком убила сама мајка па је од туге преминуо и Зет, тако Тебанци врате Лаја на краљевски престо.

Док је Лај био краљ и ожењен Јокастом, дође из Делфа пророчанство да ће га снаћи смрт од сина, ако га Јокаста роди. И он због тога изложи Едипа, који је, кад одрасте, имао да убије оца и ожени се мајком. Мислим да од ње није имао деце а ослањам се на Хомера као сведока, који у *Одисеји* каже:[14]

Мајку такође видех Едипа, лепу Јокасту,
Што у незнању своме грозно учини дело,
Сину постаде жена, а овај погубивши оца
Узе је. Богови људима новост објавише одмах.

Како су то они могли „одмах објавити", ако се Едипу родило четворо деце од Епикасте (Јокасте)?[15] А децу је родила Еуриганија, Хиперфантова кћи. То доказује и творац епа који се зове *Едиподија*.[16] Чак је и Онасија у

Платеји насликао Еуриганију тужну због сукоба међу њеном децом. Док је Едип још био у животу и владао, Полиник побеже из Тебе у страху да очево проклетство не задеси његову децу. Дошавши у Арг, ожени се Адрастовом кћерком па се врати у Тебу, позван од Етеокла после Едипове смрти. По повратку дође у сукоб са Етеоклом и тако и други пут оде у изгнанство. Измоли од Адраста да му да војну силу која би му омогућила да се врати, али је изгубио своју војску и сам се изазван борио у двобоју с Етеоклом. Обојица погинуше у двобоју и краљевска власт пређе на Лаодаманта, Етеокловог сина, па Креонт, Менекејев син,[17] стаде владати као старатељ дечака. Пошто је Лаодамант већ одрастао и постао краљ, Аргивци поведу други поход против Тебе. Тебанци се утаборише насупрот њима код Глисанта. Кад је дошло до сукоба, Лаодамант убије Егијалеја, Адрастовог сина, али како су Аргивци победили у бици, Лаодамант са Тебанцима, који су хтели да га прате, током следеће ноћи пребегне у Илирију. Аргивци су освојили Тебу и предали је Терсандру, Полиниковом сину. Када они, који су с Агамемноном учествовали у походу на Троју, скренуше с правца пловидбе и снађе их несрећа у Мисији, тада и Терсандар, који је у боју био најхрабрији од Хелена, погибе од Телефове руке. Његов споменик, камен на отвореном делу трга, налази се у граду Елаји на путу за долину Каика. Мештани кажу да му приносе жртве као хероју. После Терсандрове смрти, кад се припремао други поход против Александра и Илиона, изабраше за вођу Пенелеја, јер Тисамен, Терсандров син, још није био дорастао. Пошто је Пенелеј погинуо од руке Еурипила, Телефовог сина, изабраше за краља Тисамена, који је био син Терсандра и Демонасе, Амфијарајеве кћери. Лајеве и Едипове ериније[18] нису излиле свој гнев на Тисамена, већ на његовог сина Аутесиона, тако да се покоравајући се пророчанству преселио међу Дорце. После Аутесионовог одласка изабраше за краља Дамасихтона, Офелтовог сина, Пенелејевог унука. Син тога Дамасихтона био је Птолемеј, који је био Ксантов отац. Њега је у двобоју убио

Андропомп, али не у поштеној борби већ лукавством. После тога Тебанцима се чинило да је боље да државом управља више људи него да све зависи од једног човека.

6. Од успеха и неуспеха Тебанаца на ратном пољу нашао сам да су ови најзначајнији. Побеђени су у бици од Атињана, који су дошли у помоћ Платејцима, када су ови заратили због својих граница. И други пут су их поразили Атињани, када су им се супротставили код Платеје и када се чинило да су пристали уз краља Ксеркса пре него уз Хелене. 479. г. ст. е. Кривицу за то не сноси тебански народ, јер је тада у Теби на снази била олигархија, а не устав њихових предака. Да је дакле још за време тираниде Пизистрата или његових синова у Атини варварин навалио на Хеладу, свакако би и на Атињане пала оптужба за наклоност према Међанима. Касније су и Тебанци однели победу над Атињанима код Делија у области Танагре 424. г. ст. е. и ту је пао Хипократ, Арифронов син, који је био атински војсковођа, а с њим и већи део војске. Односи између Лакедемоњана и Тебанаца били су пријатељски од одласка Персијанаца па све до рата између Пелопонежана и Атињана. Али кад је рат био завршен и атинска флота уништена, убрзо су Тебанци заједно са Коринћанима ступили у рат против Лакедемоњана. Поражени у бици код Коринта и Коронеје, 394. г. ст. е. другом приликом су код Леуктре 371. г. ст. е. однели победу најсјајнију од свих за које знамо да су их икад однели Хелени над Хеленима. Окончали су и владе Десеторице, које су Лакедемоњани поставили по градовима и избацили спартанске управнике. Касније су десет година непрекидно водили Фокидски рат,[1] који су Хелени назвали Светим. У својој историји Атике рекао сам да је пораз код Херонеје 338. г. ст. е. представљао несрећу за све Хелене. Тебанце је то још више погодило, јер им је у град уведена посада. Кад је после Филипове смрти македонска власт прешла у руке Александра, Тебанци су успели да избаце посаду. Али чим су то учинили, бог их је упозорио на предстојећу пропаст и знаци, који су им се појавили у светилишту Деметре Законодавке, били су супротни онима који су се видели пре битке код Леуктре.[2] Тада су пауци врата светилишта прекрили белом паучином, а паучином црне боје на приближавање Александра и Македонаца. Прича се и да је на Атињане небо послало кишу од пепела годину дана пре него што је против њих 84. г. ст. е. повео рат Сула, који им је причинио велике јаде.

7. Том приликом Александар протера Тебанце и они се згрнуше у Атину, а касније их у домовину поврати Касандар, Антипатров син.[1] У поновној изградњи Тебе најоданији су им се показали Атињани,[2] а помогли су им и Месењани и Аркађани из Мегалопоља. Чини ми се да је Касандар изградио Тебу највише из мржње према Александру. Потпуно је уништио читав његов дом, јер је допустио да Олимпијаду каменују Македонци, огорчени на њу, а Александрове синове, Херакла од Барсине и Александра од Роксане, убио је отровом. Ни сам није лепо завршио живот; био је пун воде, из које су се развили црви док је још био жив. Филипа, најстаријег од његових синова, тек што је ступио на престо, зграби и однесе сушица. Антипатар, следећи син, убио је своју мајку Тесалонику, кћер Филипа, Аминтиног сина а унуку Аминте и Никасиполиде, оптуживши је да показује више наклоности према Александру, најмлађем од Касандрових синова. Позвавши у помоћ Деметрија, Антигоновог сина, Александар са њим ухвати и казни свога брата Антипатра. Али показало се да је у њему пронашао свога убицу а не савезника. Касандру је заиста неки бог морао одредити заслужену казну. У његово време обновљен је читав стари тебански зид, али је Тебанцима било суђено да касније опет искусе велике несреће. Јер кад је Митридат започео рат против Римљана,[3] Тебанци пристадоше уз њега ни са каквог другог разлога, по моме мишљењу, осим из пријатељства према атинском народу. Али кад је Сула упао у Беотију, Тебанце обузе страх, па се сместа предомислише и приклонише пријатељству са Римљанима. Сула се и даље љутио на њих и пронашао разне начине да их понизи, па је одсекао и половину њихове територије под овак-

вим изговором. Кад је отпочео рат против Митридата, оскудевао је у средствима. Сакупио је стога онолико заветних дарова из Олимпије, Епидаура и Делфа, колико је преостало од Фокиђана. Њих је разделио војсци, а боговима је узвратио за благо половином тебанске земље. Тебанци су касније повратили одузету земљу захваљујући милости Римљана, али су од тога тренутка потонули до своје највеће слабости. И цео њихов доњи град био је пуст у моје време, осим светилишта, а народ станује у тврђави коју зову Тебом а не Кадмејом.[4]

8. Кад се пређе Асоп, на удаљености од око десет стадија од града стоје рушевине Потније и међу њима гај Деметре и Коре. Статуе на реци поред Потније... називају богиње. У одређено време обављају уобичајене обреде и пуштају младу прасад у оно што зову „дворане".[1] За те прасиће кажу да се у исто време идуће године у Додони... У ту причу може да верује неко други. Ту је и храм Диониса Егобола (онај који устрељује козе). Јер једном су жртвујући Дионису од пића постали тако обесни да су убили Дионисовог свештеника. Убице одмах стиже кужна болест, а из Делфа им дође вест да ради излечења жртвују Дионису младића у цвету младости. Кажу да је мало година касније бог уместо дечака узео козу као жртву. У Потнији се показује и један бунар. Причају да би кобиле, које су пиле ту воду, побесенеле.[2]

На путу из Потније у Тебу[3] с десне стране друма је ограђен простор и у њему стубови. Мисле да се ту растворила земља[4] да прими Амфијараја и додају још и ово: да на те стубове не слећу птице, нити животиње, било питоме било дивље, ту пасу траву.

У опсегу старог тебанског зида било је укупно седам врата,[5] а трају још и данас. Сазнао сам да су једна добила име по Електри, Кадмовој сестри, а друга, Претова врата, по мештанину Прету. Време Претовог живота и његов родослов тешко је било открити. За Неитска врата кажу да су овако добила име. Последња жица на лири зове се *nete*, а њу је, како говоре, Амфион пронашао код тих врата. А чуо сам још и да се син Зета, Амфионовог брата, звао Неид и да су та врата названа по њему. Кренејска и Хипсистска врата на овај начин су добила име: ...а поред Хипсистских врата налази се светилиште Зевса званог Хипсист (Највиши). Поред њих су врата која се зову Огигијска, а последња су Хомолска врата.[6] Изгледало ми је да је име тих врата најновије, а да је најстарије име Огигијских врата. Причају да је име Хомолских врата настало овако. Када су Аргивци поразили Тебанце код Глисанта, већина њих оде са Лаодамантом, Етеокловим сином. Један њихов део одустаде од пута у Илирију, па скрете у Тесалију и заузе Хомолу, једну од тесалских планина, најплоднију и најбогатију водом. Када их је Терсандар, Полиников син позвао да се врате кући, врата кроз која су при повратку прошли по Хомоли су прозвали Хомолским. Из правца Платеје улаз у Тебу је кроз Електрина врата и кажу да је ту Капанеј,[7] Хипонојев син, погођен громом, док је силовито јуришао на зидове.

9. А сматрам да је тај рат, који су водили Аргивци против Тебанаца,[1] био највреднији помена од свих ратова које су у такозвано херојско доба водили Хелени против Хелена. У рату Елеусињана против осталих Атињана,[2] као и у рату Тебанаца против Минијаца[3] нападачи су имали да пређу кратак пут до бојног поља и одлука је пала у једном боју, па су одмах престала непријатељства и склопљен је мир. Аргивска војска је из средишта Пелопонеза стигла у средиште Беотије и Адраст је из Аркадије и Месеније сакупио савезничке чете, а тако исто су и Тебанцима најамници дошли из Фокиде и Флегијци из минијске области. Када се развила битка код Исменијевог светилишта, Тебанци су потучени у окршају и после пораза побегоше у утврђење. Будући да Пелопонежани нису умели да опседају утврђење и јуришали су више срчано него зналачки, многе од њих Тебанци су поубијали гађајући их са зидина, а касније су савладали и остале јурнувши на сметене војнике, тако да је уништена цела војска осим Адраста. Али ни

њихов успех није прошао без великих губитака и од тада се победа која доноси пропаст победиоцима назива кадмејска победа. После неколико година заједно са Терсандром зарате против Тебанаца они које Хелени називају Епигонима. Јасно је да за њима нису пошли само Аргивци, Месењани и Аркађани, већ и савезници позвани у помоћ из Коринта и Мегаре. Тебанцима су помагали њихови суседи и код Глисанта су се обе стране жестоко бориле. Један део Тебанаца, који је био поражен, одмах побеже са Лаодамантом, а преостали део био је савладан опсадом. О томе рату написан је и еп *Тебаида*.[4] Помињући тај еп Калин каже да га је саставио Хомер, а са њим се слажу и многи вредни зналци. И ја тај еп највише ценим после *Илијаде* и *Одисеје*. Толико нека се зна о рату који су Аргивци и Тебанци водили због Едипових синова.

10. Недалеко од врата је заједничка гробница. Ту леже они које је смрт задесила док су се борили против Александра и Македонаца. У близини показују место где кажу да је Кадмо, ко жели може да верује, посејао зубе змаја кога је убио на извору и да су од тих зуба из земље изникли људи.[1]

Десно од врата је брежуљак посвећен Аполону. И брежуљак и бог зову се Исменијски по реци Исмену,[2] која туда протиче. На улазу се прво налазе камене статуе Атене и Хермеса, а зову се Пронаји (богови из предворја). Прича се да је Хермеса израдио Фидија, а Атену Скопас. Позади је изграђен храм.[3] Статуа је по величини равна оној у Бранхиди и по изгледу се ништа не разликује од ње. Ко год је видео једну од тих статуа и сазнао ко јој је творац, не мора имати велику мудрост да позна, кад види и другу статуу, да је то Канахово дело. Разликују се само у овоме: статуа у Бранхиди је од бронзе, а исменијска је од кедра. Ту је и камен на коме кажу да је седела Манта, Тиресијина кћи.[4] Он лежи испред улаза и име му је и данас Мантина столица. С десне стране храма су статуе израђене од камена. За једну од њих кажу да је Хениохина, а за другу да је

Пирина и да су оне кћери Креонта, који је владао као старатељ Лаодаманта, Етеокловог сина. А знам да се овај обичај још и данас одржао у Теби. За свештеника Аполона Исменијског бира се на годину дана дечак из угледне куће, леп и снажан. Називају га „ловороноша" јер дечаци носе венце од ловоровог лишћа. Не знам да ли су сви, који су носили ловорове венце, једнако по обичају као заветни дар поставили богу бронзани троножац, већ ми се чини да то није било правило за све, јер нисам видео да лежи много троножаца, али богатији дечаци их без сумње постављају. Најпознатији је, како због своје древности тако и због славе онога који га је посветио, Амфитрионов[5] троножац, заветни дар за Херакла, кад је носио ловор.

Изнад Исменијевог светилишта могао би видети кладенац, за који кажу да је посвећен Ареју и да је он поставио змаја за чувара извора. Поред тог кладенца је Каантов гроб. Говоре да је Каант био Мелијин брат и Океанов син и да га је отац послао да тражи уграбљену сестру. Кад је сазнао да је његова сестра код Аполона, како није могао да је отме, усудио се да запали Аполонов гај, онај који сада зову Исменијско светилиште. И бог га, по причању Тебанаца, устрели. Тамо се, дакле, налази Каантов споменик. Причају да је Мелија Аполону родила два сина, Тенера и Исмена. Аполон је Тенеру дао способност прорицања, а по Исмену је река добила име. Она ни пре није била безимена, ако се заиста звала Ладон пре него што се Аполону родио Исмен.

11. Лево од врата која зову Електриним стоје рушевине куће где кажу да је становао Амфитрион, побегавши из Тиринта због Електрионове смрти.[1] Међу рушевинама још се може видети Алкменина соба. Кажу да су је за Амфитриона сазидали Трофоније и Агамед[2] и да је на њој био овај натпис:

Када Амфитрион хтеде овамо довести своју
Жену Алкмену, ову за себе он изабра собу,
Коју Анхашанин створи Трофоније с њиме Агамед.[3]

Тебанци кажу да је тако тамо било написано. Показују такође и гроб Хераклове деце од Мегаре[4] и не причају ништа друкчије о њиховој смрти него што су у својим стиховима написали Стесихор из Химере и Панијасид.[5] Тебанци додају и ово: да је Херакле у лудилу хтео да убије и Амфитриона, али да га је у томе предухитрила несвестица од ударца каменом званим „Камен који освешћује”, а да је Атена бацила на њега тај камен. Ту су и женски портрети израђени у рељефу, али су ликови већ нејасни. Њих Тебанци зову Чаробнице и кажу да их је Хера послала да продуже Алкмени порођајне муке. Оне спречаваху Алкмену да се породи, али се Хисторида, Тиресијина кћер, досети како да превари Чаробнице, па ускликну тако да су могле чути да је Алкмена родила. Прича се да су оне преварене отишле, а Алкмена се породила.[6]

Ту се налази Хераклово светилиште са статуом од белог мермера званом Промах, делом Тебанаца Ксенокрита и Еубија.[7] За древну дрвену статуу Тебанци су мислили да је Дедалова, а и мени самом се чинило да је тако. Како се прича, њу је посветио сам Дедал у знак захвалности за доброчинство. Јер кад је бежао са Крита, начинивши мала пловила себи и сину Икару, измислио је једра за лађе — што није било познато тадашњим људима — да би утекли Минојевом бродовљу на весла користећи се повољним ветром. Том приликом спасе се само Дедал, а Икару се као неискусном кормилару, како кажу, преврнуо бродић.[8] Утопљеника талас изнесе на острво поред Сама, које је још било безимено. Наишавши, Херакле препозна мртваца и сахрани га ту где му још и сада стоји мали хумак на рту који штрчи у Егејско море. По томе Икару су добили име и острво и море око њега. На забатима Пракситeл је Тебанцима у рељефу израдио већину од такозваних дванаест Херакловиx задатака. Међу њима нема оних о покољу Стимфалидских птица и Херакловом чишћењу Елиде, већ је уместо њих приказано рвање са Антејем.[9] Трасибул, Ликов син, и Атињани који су са њим срушили тиранију Тридесеторице, пошто су из Тебе кренули да се врате у 403. г. ст. е.

домовину, ту су у Херакловом светилишту посветили огромне статуе Атене и Херакла, израђене у рељефу од пентеличког мермера, Алкаменова дела.[10]

Поред Херакловог светилишта су вежбалиште и тркалиште и оба носе име по богу. Изнад „Камена који освешћује” је жртвеник Аполона по имену Сподије, а начињен је од пепела жртвених животиња.[11] Ту је уобичајено прорицање по гласовима,[12] којим се, колико знам, највише од Хелена служе Смирњани. Јер и Смирњани имају изван зидина и изнад града светилиште гласова.

12. У старо време Тебанци су Аполону Сподију (од пепела) жртвовали бикове. Једном кад се одржавала свечаност и ближио се час приношења жртве, они који су били послани по бика нису долазили. И тако, пошто су се ту случајно нашла запрежна кола, једнога од волова жртвују богу и отада им је прешло у навику да жртвују волове за вучу. Они причају и другу причу: да је Кадму на путу из Делфа у Фокиду правац показивала крава,[1] која је била купљена од Пелагонтових пастира. На сваком боку крава је имала бели знак, једнак кругу месеца кад је пун. По божјем пророчанству требало је да се Кадмо и његова пратња зауставе ту где крава чучне кад се умори. Показују стога и то место. Ту се на отвореном простору налазе жртвеник и Атенина статуа, за коју кажу да ју је Кадмо посветио. Мишљењу оних који сматрају да је на земљиште Тебе дошао Кадмо Египћанин а не Феничанин супротставља се само име те Атене, јер се зове Онга на језику Феничана, а не Саида као на језику Египћана. Тебанци кажу да је на оном делу тврђаве где им је сада трг некад била Кадмова кућа.[2] Показују и рушевине Хармонијине брачне собе и оне за коју говоре да је Семелина, у коју и данас забрањују људима улазак. За оне Хелене који прихватају причу да су музе певале на Хармонијиној свадби, постоји на тргу место где тврде да су богиње певале. А прича се и ово: да је истовремено са ударцем грома у Семелину[3] брачну собу пала и греда са неба. Кажу да је Полидор украсио ту греду бронзом и да ју је назвао

Дионис Кадмо. У близини се налази Дионисова статуа, коју је Онасимед целу начинио од бронзе. Жртвеник су израдили Праксителови синови.[4]

Ту је и статуа Пронома, човека који је по мишљењу многих најзаносније свирао у фрулу.[5] До тада су фрулаши имали три облика фруле. На једнима су свирали дорску музику, док су за фригијске мелодије имали фруле друкчије израде, а оно што се зове лидијска свирка свирано је опет на фрулама треће врсте. Проном је био први који је пронашао фруле које су имале склоп одговарајући за сваку врсту музике и први је на истим инструментима свирао у толикој мери разноврсне мелодије. Прича се да је и изразом лица и покретом читавог тела нарочито одушевљавао слушаоце. Саставио је и песму за свечани опход на Делу за Халкиђане са Еурипа. Ту су дакле Тебанци поставили његову статуу, као и статуу Епаминонде, Полимнидовог сина.

13. Епаминонда[1] је по својим прецима био славног порекла, али му је отац по богатству заостајао за средње имућним Тебанцем. Пошто је у потпуности стекао образовање уобичајено за Тебанце и већ био младић, отишао је Лисиду родом Тарентинцу, који је познавао учење Питагоре са Сама. Прича се да је Епаминонда, кад су Лакедемоњани ратовали са Мантинејцима, био упућен са другим људима из Тебе да помогне Лакедемоњанима. Ту је, излажући се великој опасности, спасао Пелопиду,[2] рањеног у борби. Касније, кад је Епаминонда као посланик дошао у Спарту у оно време кад су Лакедемоњани говорили да с Хеленима уговарају такозвани Анталкидин мир, Агесилај га је упитао да ли ће допустити да се Беоћани закуну на мир по градовима. „Не пре, Спартанци", рекао је, „него што видимо да се ваши перијеци (зависни суседи) заклињу по градовима."[3] Кад је између Лакедемоњана и Тебанаца већ био избио рат и Лакедемоњани кренули на Тебанце са сопственом силом и војском савезника, Епаминонда се са делом своје војске њима насупрот поставио изнад Копајског језера, као да ће Пелопонежани туда покушати пробој. Међутим Клеомброт, лакедемонски краљ, упути

се на Амброс у Фокиди. Убивши Херeју, који је био постављен да чува пролазе и остале Тебанце који су били са њим, пређе висове и стиже до Леуктре у Беотији. Ту се и самом Клеомброту и свим Лакедемоњанима заједно укажу знамења од бога. 371. г. ст. е. Лакедемонске краљеве су у походу пратиле овце да служе као жртве боговима и да дају добра знамења пред битку. Стадима су за вође на путу служиле козе, које пастири зову „катајадама". Тада су на стадо навалили вуци, али нису причинили никакво зло овцама, већ су поубијали катојаде. Говорило се и да се гнев Скедасових кћери излио на Лакедемоњане.[4] Скедас, који је живео крај Леуктре, имао је кћери Молпију и Хипу. Кад су биле у цвету младости, срамно их обешчастише два Лакедемонца, Фрурархида и Партеније. И јер им се срамота од насиља чинила неподношљивом, девојке се одмах обесише, а Скедас, пошто је отишао у Лакедемон и није добио никакво задовољење, врати се у Леуктру и изврши самоубиство. Тада је Епаминонда принео жртву Скедасу и његовим кћерима и помолио се говорећи да ће се борба водити колико за спас Тебе толико и да би њих осветили. Мишљења беотарха нису била иста, већ су се, напротив, много разликовала једна од других. Епаминонда, Малгид и Ксенократ смерали су да брзо нападну Лакедемоњане, док Дамоклида, Дамофил и Симангел нису допуштали да дође до битке, већ су настојали да се жене и деца склоне у Атику, да би се сами припремили за опсаду. Тако су била подељена мишљења њих шесторице. Али Епаминондином кругу доделио је свој глас и седми беотарх, који је чувао пролаз кроз Китерон и звао се Брахилид. Тај је дакле човек, пошто се вратио у логор, пристао уз Епаминондино мишљење и тада сви одлучише да се огледају у борби. Епаминонда је сумњао у неке Беоћане а нарочито у Теспијце. Уплашивши се да их не издају у самом боју, дозволио је да напусте логор они који желе да се врате кући. И Теспијци се удаљише са свим људством, као и други Беоћани који су били непријатељски расположени према Тебанцима. Када је дошло до сукоба, тада савезници Лакедемоњана, будући да им ни раније нису били одани, показаше

још више своју нетрпељивост, не трудећи се да остану на свом положају и узмичући где год би их непријатељ напао. А сами Лакедемоњани и Тебанци с истим жаром су се супротстављали једни другима, први због претходног искуства и зато што су се у исти мах стидели да помраче углед Спарте, а Тебанци јер су увиђали да опасност прети њиховој домовини, женама и деци. Када су погинули краљ Клеомброт и неки други лакедемонски поглавари, Спартанце упркос тешким невољама нужда примора да не одступе. Јер код Лакедемоњана се сматрало најсрамнијим допустити да краљево тело остане у рукама непријатеља.

Тебанска победа била је најславнија од свих победа које су Хелени однели над Хеленима.[5] Лакедемоњани су намеравали да следећег дана сахране погинуле и пошаљу гласника Тебанцима. Епаминонда, знајући да су Лакедемоњани увек склони да крију своје поразе, рече да прво допушта њиховим савезницима да покупе мртве, а кад они то обаве, тада дозвољава да и Лакедемоњани сахране своје. Како један део савезника уопште није сакупљао погинуле, јер није било ниједног њиховог, а други је, изгледа, имао мало губитака, тако је већ било јасно, када Лакедемоњани почеше сахрањивати своје мртве, да су пали људи Спартанци. Од Тебанаца и Беоћана, који су били уз њих, погинуло је четрдесет седам људи, а самих Лакедемоњана више од хиљаду.

14. Одмах после битке Епаминонда осталим Пелопонежанима нареди да се врате кућама, док је Лакедемоњане држао затворене у Леуктри. А кад је чуо да Спартанци из града са свим људством долазе у помоћ својима у Леуктри, допусти и њима да оду за време примирја и рече да ће бити боље за Беоћане да преместе ратиште из Беотије у Лакедемон. А Теспијци, прибојавајући се старог непријатељства Тебанаца и њихове садашње среће, одлучише да напусте град и побегну у Керес. Керес је утврђено место на територији Теспије у које су се једном давно Теспијци сместили приликом напада Тесалаца.[1] Тада су Тесалци, пошто им је покушај

да заузму Керес изгледао безнадежан, дошли у Делфе да траже савет од бога и добили овакво пророчанство:

Мени до Лауктре мрачне је стало, Алезијског тла,
Мене је брига за кћери Скедаса, девојке јадне.
Ту ће настати битка претужна: нити ће ико
Њу од људи поменути, пре него изгубе Дорци
Блиставу младост дечака, суђени дан када дође.
Тада се може освојити, никако друкчије Керес.

Затим Епаминонда, пошто је савладао Теспијце, који су избегли у Керес, сместа усмери своју пажњу на прилике на Пелопонезу, где су га и Аркађани помно позивали. Дошавши тамо, придобије Аргивце за добровољне савезнике, а Мантинејце, које је Агесиполид био раселио по селима, опет сакупи у стари град. Убедивши Аркађане да разоре своје градове, који су били слаби, створи им заједничку постојбину, град који се још и данас зове Мегалопољ. Међутим, време Епаминондине службе као беотарха[2] беше истекло, а постојао је и пропис да се казни смрћу човек који задржи власт преко рока. Онда Епаминонда презревши закон као неодговарајући тренутним потребама, настави службу као беотарх па дошавши с војском пред Спарту, како Агесилај није изишао да му се супротстави, лати се оснивања Месене. Епаминонда је оснивач данашње Месене, а историју њеног оснивања изнео сам у свом приповедању о самим Месењанима.[3] У међувремену тебански савезници навалише на Лаконију и разасуше се по њој пљачкајући је. То наведе Епаминонду да поведе Тебанце назад у Беотију. И кад је, напредујући с војском, био код Лехаја и намеравао да пређе узан и непроходан део пута, Ификрат, Тимотејев син, са пелтастима и другом атинском војном силом нападе Тебанце. Епаминонда нагна у бекство своје нападаче и дошавши до самог града Атине, пошто је Ификрат одвратио Атињане да изиђу да се боре, упути се опет у Тебу. И Епаминонда би ослобођен смртне казне због тога што је био беотарх, иако му је време службе већ било истекло.[4] Прича се да судије

изабране да му суде нису уопште бележиле гласове у његовом случају.

15. После тога док је у Тесалији на власти био Александар,[1] Пелопида дође к њему као к човеку који је склон и њему лично и пријатељ читавој тебанској заједници. Али кад је Пелопида стигао, Александар га дрско и на превару баци у затвор. Тебанци одмах кренуше да нападну Александра. За вођу похода изабраше Клеомена и Хипата, који су тада били беотарси у Теби, док је Епаминонда био распоређен као обичан војник. Пошто је војска изишла из Термопила, Александар их нападе на незгодном месту из заседе. Кад је већ изгледало да нема наде у спас, остала војска изабра за вођу Епаминонду и беотарси му добровољно препустише заповедништво. Александар се није одважио на рат видећи да противницима заповеда Епаминонда и драговољно ослободи Пелопиду. Док је Епаминонда био одсутан, Тебанци изгнају Орхомењане из њихове земље.[2] Епаминонда је протеривање Орхомењана сматрао великом несрећом и рекао је да Тебанци никад не би извршили такво недело да је он био присутан. Кад је поново изабран за беотарха и с војском Беоћана опет дошао на Пелопонез, победи Лакедемоњане у бици код Лехаја, а са њима и Ахајце из Пелене и Атињане које је из Атине водио Хабрија. Тебанци су имали обичај да све заробљенике, које би похватали, ослобађају уз откуп а да бегунце из Беотије кажњавају смрћу. Но Епаминонда, заузевши сикионски град Фебију, где је била сакупљена већина избеглица из Беотије, ослободи оне које је ту заробио, одређујући свакоме насумице ново поданство. Кад је с војском стигао до Мантинеје, у часу победе убије га неки Атињанин. У Атини на слици коњичке битке као човек који убија Епаминонду приказан је Грил,[3] син Ксенофонта, који је учествовао у походу Кира на краља Артаксеркса и довео Хелене назад до мора.[4] 362. г. ст. е.

На Епаминондиној статуи су елегијски стихови, који поред осталог кажу о њему да је био оснивач Месене и да је за Хелене извојевао слободу. Стихови гласе овако:

Спарта без славе оста помоћу савета мојих,
Света Месена тек тад нараштај прихвати свој:

Тебино оружје затим зид Мегалопољу створи,
Слободна Хелада сад поста независна сва.

16. Толика је била Епаминондина слава. Недалеко одатле је храм Амона,[1] чију је статуу, Каламидово дело, посветио Пиндар. Он је Амонцима из Либије[2] послао и химну посвећену Амону. Та химна је и у моје време била урезана на троугластој стели поред жртвеника који је Амону посветио Птолемеј, Лагов син.[3] После Амоновог светилишта у Теби долази оно што се зове Тиресијина осматрачница птица,[4] а близу ње је светилиште Тихе (Среће), која носи дете Плута (Богатство). Како кажу Тебанци, руке и лице статуе израдио је Ксенофонт Атињанин, а остале мештанин Калистоник. Замисао тих уметника, да ставе Плута у руке Тихи, као да му је мајка или дадиља, била је мудра. Исто толико мудро било је и Кефисодотово решење, јер је и он Атињанима начинио статуу Ејрене (Мира) са Плутом у рукама.[5]

У Теби се налазе три дрвене статуе Афродите, тако старе да тврде да су то заветни дарови Хармоније и да су израђени од дрвених кљунова са Кадмових лађа. Једна се зове Уранија, друга Пандемос, трећа Апострофија. Те надимке Афродити је дала Хармонија: први, Уранија (Небесна), због љубави чисте и ослобођене телесне пожуде, други, Пандемос (Свеопшта), због полног општења, а трећи надимак, Апострофија (она која одвраћа), због одвраћања људског рода од недозвољених страсти и опаких дела. Јер Хармонија је знала за многе већ извршене преступе, како од варвара тако и од Хелена, какви се касније у песмама приписују Адонисовој мајци, Минојевој кћери Федри и Трачанину Тереју.[6]

За светилиште Деметре Законодавке говоре да је некад била кућа Кадма и његових потомака. Деметрина статуа је видљива до груди. Ту су посвећени и бронзани штитови за које кажу да су припадали лакедемонским заповедницима који су пали код Леуктре.

Код такозваних Претових врата изграђено је позориште, а врло близу њега је храм Диониса названог Лисије (Ослободилац). Јер кад су Трачани заробили неке Тебанце и кад су они тако вођени стигли до Халијартије, бог их ослободи и допусти им да убију уснуле Трачане. За једну од две статуе, које се тамо налазе, Тебанци кажу да је Семелина. Такође причају да сваке године једном у одређене дане отварају светилиште. Ту су и остаци Ликове куће и Семелин гроб, али Алкемниног гроба нема. Кажу да се она после смрти од људског бића претворила у камен,[7] али се у том тврђењу не слажу са Мегаранима. Већином су међусобно различите и остале приче које приповедају Хелени. Ту у Теби постоје и гробови Амфионове деце, одвојено мушке и засебно женске.[8]

17. Близу се налази храм Артемиде Еуклеје[1] (Славне), чију је статуу начинио Скопас. Причају да су у светилишту сахрањене Андроклеја и Алкида, Антипенове кћери. Јер кад су Херакле и Тебанци намеравали да започну бој против Орхомењана, њима стиже пророчанство да ће им припасти победа у рату ако грађанин, који је најугледнијег порекла, пристане да умре од сопствене руке. Антипену, који је имао најславније претке, не беше мило да умре за народ, а његове кћери беху вољне. Одузеше саме себи живот и тако стекоше почасти. Испред храма Артемиде Еуклеје израђен је лав од камена, за кога се говорило да га је посветио Херакле победивши у борби Орхомењане и њиховог краља Ергина, Клименовог сина. Близу се налази Аполон по имену Избавитељ и такозвани Хермес са трга, још један заветни дар Пиндара. Ломача Амфионове деце удаљена је од њихових гробова око пола стадија. Пепео са ломаче још увек се налази тамо. У близини је и заветни дар Амфитрионов, како кажу, две камене статуе Атене с надимком Зостерија (с појасом). Причају да је ту Амфитрион ставио на себе бојну опрему кад се спремао да се супротстави Халкодонту и Еубејцима.[2] Јер ставити на себе оружје — стари су говорили „опасати се”. И кад Хомер

пореди Агамемнонов појас с Арејевим, кажу да износи сличност њихове бојне опреме.[3]

Заједничку гробницу Зета и Амфиона представља мала земљана хумка. Становници Титореје у Фокиди воле да са ње кришом узимају земљу и то кад сунце пролази кроз сазвежђе Бика. Јер ако тада са ње узму земљу и ставе је на Антиопин гроб, њима ће тле Титореје донети обилну жетву, а Тебанцима ће њихово донети мање. Због тога Тебанци у то време надзиру гроб. Та два града верују у то због Бакидових[4] пророчанстава у којима стоји ово:

Већ Амфиону и Зешу на шле Шишорејац кад просше
Жршве леванице завеше умирне дода још уз шо,
Бик када засењен буде жесшином моћноīа сунца,
Тада се заисша чувај, јер зло ће велико īраду
Сшићи, јер йлодови сви ће у њему йройасши онда
Земље кад узму и Фоку на īробну хумку донесу.

Бакид је то назвао Фоковим гробом са овог разлога. Ликова жена[5] је највише од богова поштовала Диониса. Када је пропатила оно што се о њој прича, Дионис се наљутио на Антиопу. Јер претеране казне некако увек изазивају мржњу богова. Кажу да је стога Антиопа полудела и, сишавши с ума, тумарала по целој Хелади, а Фок,[6] син Орнитиона, сина Сизифовог, случајно ју је срео, излечио је и узео за жену. И тако је за Антиопу и Фока направљен заједнички гроб. За камење око Амфионовог гроба, које је подметнуто као подлога и врло грубо исклесано, кажу да је стење које је ишло за Амфионовом песмом.[7] Слично томе се прича и о Орфеју, како су га, док је свирао у китару, пратиле звери.

18. Пут из Тебе у Халкиду води кроз Претова врата. На главном путу истиче се гроб Меланипа, једног од најбољих тебанских ратника. Кад су Аргивци почели рат, тај Меланип је убио Тидеја и Мекистеја,[1] једног од Адрастове браће, а причају да је њега самог снашла смрт од Амфијарајеве руке. Сасвим близу њега су три

необрађена камена. Познаваоци тебанских старина кажу да ту лежи Тидеј и да га је сахранио Меон, а за доказ свога тврђења навели су стих из *Илијаде*:

Тидеја, коīа у Теби īробна йокрива хумка.[2]

Затим долазе гробови Едипове деце. Иако нисам видео обреде који се на њима обављају, ипак их сматрам вероватним. Јер Тебанци кажу да међу онима, које зову херојима, жртвују и Едиповој деци. Док им приносе жртву, пламен а исто тако и дим од њега цепају се надвоје. Мене су навели да верујем у оно што говоре, јер сам видео другу овакву ствар. У Мисији преко Каика налази се град Пионија, а мештани кажу да је његов оснивач био Пионид, један од Хераклових потомака. Када се спремају да му жртвују, из његовог гроба сам од себе диже се дим. Сâм сам дакле видео како се то дешава. Тебанци показују и Тиресијин гроб око петнаест стадија удаљен од гроба Едипове деце. И они се слажу да је смрт Тиресију задесила у Халијартији и признају да се код њих налази кенотаф (празан гроб).

У Теби се налази и гроб Хектора, Пријамовог сина, поред такозваног Едиповог кладенца, а да су његове кости пренесене из Илиона, Тебанци тврде због овог пророчанства:[3]

Ви, Тебанци, који у Кадмовом живиūе īраду,
Ако боīаūсūво безīрешно својој желиūе земљи,
Нос'ūе из Азије дому на Дивову зайовесū косūи
Хекūора, Пријаму сина, шūујūе īа као хероја.

Едипов кладенац је добио име јер је у њему Едип спрао крв од очевог убиства. Поред извора је гроб Асфодика. Он је, како причају Тебанци, у борби против Аргиваца убио Партенопеја,[4] Талајевог сина. Међутим стихови у *Тебаиди*, који се односе на Партенопејеву смрт, говоре да га је убио Периклимен.

19. На том главном путу је место по имену Теумес, где кажу да је Зевс сакрио Еуропу.[1] Постоји и друга прича о лисици званој Теумешка, како је та звер због Дионисове срџбе одгајана да упропасти Тебанце и како су се, кад је замало није ухватио пас, кога је Прокриди, Ерехтејевој кћери, дала Артемида, и сама лисица и тај пас претворили у камен.[2] У Теумесу постоји светилиште Атене Телхиније у коме нема статуе. По њеном надимку може се закључити да је део Телхина, који су некад становали на Кипру, дошао у Беотију и основао светилиште Атене Телхиније.

Кад се лево од Теумеса пређе седам стадија, наиђе се на рушевине Глисанта, а пре њих с десне стране пута је брежуљак засењен и дивљом шумом и гајеним дрвећем. Ту су сахрањени они који су с Егијалејем, Адрастовим сином,[3] учествовали у походу на Тебу и други аргивски заповедници, као и Промах, Партенопејев син. Да се Егијалејев гроб налази у Пеги, тврдио сам још раније кад сам писао о Мегари. На правом путу из Тебе у Глисант је место окружено необрађеним камењем, које Тебанци зову Змијска глава. Причају да је та змија, каква год да је била, ту из рупе помолила главу, да је наишао Тиресија и одсекао је мачем.[4] Место се дакле тако зове са тога разлога. Изнад Глисанта је гора звана Хипат[5] и на њој је храм са статуом Зевса Хипата (Највишег). Реку, горску бујицу, називају Термодонт. Кад се крене назад за Теумес и на пут за Халкиду, наиђе се на гроб Халкодонта, који је погинуо од Амфитрионове руке у бици између Тебанаца и Еубејаца.

Затим долазе рушевине градова Харме и Микалеса. Град Харма (Кола) добио је име по томе што су ту, како тврде становници Танагре, нестала Амфијарајева кола,[6] а не тамо где кажу Тебанци. Али и једни и други се слажу да је Микалес тако назван зато што је ту замукала крава, која је водила у Тебу Кадма и његову пратњу.[7] На који је начин Микалес опустошен, објаснио сам у делу свог приповедања који се односи на Атину. На морској обали до Микалеса налази се светилиште Микалесијске Деметре. Кажу да то светилиште сваке ноћи

затвара и опет отвара Херакле и да је он један од такозваних дактила са Иде. Тамо се показује и ово чудо. Пред ноге статуе стављају све плодове који доспевају у јесен и они током целе године остају свежи.

Ту Еурип дели Еубеју од Беотије. С десне стране је светилиште Микалесијске Деметре, а мало даље одатле је Аулида[8] за коју кажу да је названа по Огиговој кћери. Ту је Артемидин храм са две статуе од белог мермера, од којих једна носи бакље а друга напиње лук.[9] Причају да је богиња, кад су Хелени повинујући се Калхантовом пророчанству хтели да на том жртвенику жртвују Ифигенију, уместо ње за жртву узела кошуту. У том храму чувају оно што је преостало од платановог стабла које Хомер помиње у *Илијади*.[10] Прича се да су Хелени у Аулиди имали супротан ветар и да су, кад им је изненада задувао повољан ветар, принели Артемиди жртву коју је сваки од њих имао при себи, женску као и мушку. Отада се у Аулиди усталило мишљење да су све жртве једнако вредне. Показује се и извор крај кога је био израстао платан и на оближњем брежуљку бронзани праг Агамемноновог шатора. Испред светилишта израсле су палме које не дају плодове сасвим јестиве, као у Палестини, али они зато боље сазревају од плодова палми у Јонији. У Аулиди живи мало људи и они су грнчари. Ту земљу и ону око Микалеса и Харме обрађује народ из Танагре.

20. На територији Танагре налази се такозвани Делион[1] на мору. У њему су статуе Артемиде и Лете. Становници Танагре[2] веле да је оснивач њиховог града био Пемандар, син Хересилаја, унук Јасија и праунук Елеутера, за кога пак кажу да је био син Аполона и Етусе, Посејдонове кћери.[3] Причају да је Пемандар узео за жену Танагру, Еолову кћер, али је Корина писала о њој као о Асоповој кћери.[4] Када је достигла врло дубоку старост, кажу да су је суседи престали звати старим именом, већ су прво саму жену назвали Граја (Старица), а током времена и град. То име се тако дуго одржало да и Хомер у *Попису бродова* каже:[5]

Тесӣију зашим и Грају, Микалес ӣросшрани онда...

Касније су ипак повратили старо име граду.

У Танагри се налазе Орионов[6] надгробни споменик и брдо Керикион, где тврде да се родио Хермес, и затим место звано Пол. Причају да је ту Атлант седео и дубоко размишљао о подземном свету и небу, као што и Хомер о њему говори:[7]

Аӣланӣа кћерка шӣо ӣроӣасӣи снује, који у мору
Свакоме зна дубине, а сам још сӣубове држи
Велике, који небо и земљу на двоје деле.

У Дионисовом храму вреди видети и статуу од парског мермера, Каламидово дело, али још већу знаменитост представља Тритон.[8] Достојанственија прича о њему каже да су жене из Танагре, пре Дионисових оргија, сишле до мора ради очишћења.[9] Док су пливале, на њих насрну Тритон и жене се помолише Дионису да им дође у помоћ. Бог их услиши и победи Тритона у борби. Друга прича заостаје у пристојности за првом, али је уверљивија. Она износи да је Тритон вребао и грабио стоку, која је гоњена ка мору, а нападао је и на мање лађе, све док му становници Танагре нису поставили крчаг вина. Кажу да је он, привучен мирисом, одмах дошао и, пошто се напио, да се испружио по жалу и заспао, а неки човек из Танагре ударио га је секиром и пресекао му врат. Зато на његовој статуи и нема главе. Али због тога што су га затекли пијаног, сматрају да га је убио Дионис.

21. Међу знаменитостима у Риму видео сам и другог Тритона,[1] који је у величини заостајао за оним из Танагре. Иначе тритони изгледају овако. На глави имају косу, која је као у барских жаба не само по боји већ и зато што се једна длака не може лако одвојити од других, док им је остало тело храпаво са ситном крљушти као у ајкуле. Испод ушију имају шкрге и нос човека, али шира уста и зубе звери. Њихове очи изгледају ми

светле, а руке, прсти и нокти слични су љуштури пужева. Ниже груди и трбуха уместо ногу имају реп као код делфина. Видео сам и етиопске бикове, које зову носорозима[2] због тога што сваки од њих на врху носа има рог а на њему још један мали, док на глави уопште немају рогова, затим пеонске бикове, који су чупави по целом телу а највише око груди и вилице, и индијске камиле по боји сличне леопардима. Постоји и животиња звана лос, по изгледу између јелена и камиле, која се рађа у земљи Келта. Од свих звери које знамо једино се њему не може ући у траг, нити га човек може приметити. Па ипак, кад људи иду у лов на друге животиње, понекад им срећа натера лоса у руке. Како причају, лос нањуши човека на великој удаљености и силази у поноре и најдубље пећине. Зато људи, кад га лове, опкољавају равницу или планину у обиму од најмање хиљаду стадија, тако да се не може пробити обруч и, сужавајући га постепено, увек ухвате све што је унутар њега па и лоса. Али ако он у том крају нема скровишта, нема друге могућности да се лос ухвати. За звер у Ктесијиној[3] историји Индије, коју, како тврди, Индуси називају мартихором а Хелени људождером, мислим да је тигар. Али да има зубе у три реда у обе вилице и жаоке на крају репа, да се њима брани и изблиза и баца их на удаљеније непријатеље као стрелац стрелу, ту неистиниту причу, чини ми се, Индуси шире међу собом из превеликог страха од звери. Преварили су се и што се тиче његове боје, јер кад би се тигар појавио на зрацима сунца, изгледао им је једнобојан и црвен или због своје брзине, или, ако не би трчао, због сталних окрета, а нарочито кад га не би видели изблиза. И кад би неко дошао у најудаљеније крајеве Либије, Индије или Арабије, желећи да пронађе звери каквих има код Хелена, мислим да једне уопште не би пронашао, а друге му не би изгледале исто, јер не стиче само човек са различитим поднебљем и тлом различит изглед, већ и све остало трпи други утицај. Тако и међу животињама отровнице из Либије имају другу боју од оних из Египта, а у Етиопији земља рађа црне отровнице баш као и људе. Зато

сваки човек не треба да буде ни лаковеран према нечијем мишљењу, ни неповерљив према ономе што је ретко. Јер ја, иако нисам видео крилате змије, верујем да постоје, а верујем и да је неки Фригијац донео у Јонију шкорпију са крилима врло сличним крилима скакавца.

22. Поред Дионисовог светилишта у Танагри налази се храм Темиде, затим Афродите и као трећи храм Аполона, с којим су заједно Артемида и Лета. Од два Хермесова светилишта једно припада Хермесу Криофору (онај који носи овна)[1] а друго Хермесу званом Промах (Предводник). У вези са првим надимком причају да је Хермес одвратио кугу од грађана проневши овна око зидова. Због тога је Каламид начинио статуу Хермеса који носи овна на раменима, а младић, кога би прогласили за најлепшег, на Хермесовој свечаности обилази около зидова носећи на раменима јагње. Хермеса су назвали Промах (Предводник) зато што је, кад су Еретријци лађама кренули из Еубеје у Танагру, повео омладину у борбу, и сам наоружан стругачем као младић највише допринео поразу Еубејаца. У Промаховом светилишту леже остаци дрвета дивље јагоде испод кога је, како сматрају, отхрањен Хермес. Недалеко одатле је позориште и уз њега трем. Чини ми се да становници Танагре најбоље од Хелена поштују богове. Куће су им на једном месту, а изнад кућа одвојено су светилишта на чистом простору где нема људи.[2] На видном месту у граду налази се надгробни споменик Корине, која је једина у Танагри била песникиња, а у вежбалишту је слика, Корина како везује на главу врпцу због победе коју је однела својом песмом над Пиндаром у Теби.[3] Изгледа ми да је победила захваљујући наречју, јер није певала дорским наречјем као Пиндар, већ онаквим које су могли разумети Еолци, а и зато што је била најлепша жена свога времена, ако се сме закључити по слици. Ту постоје две врсте петлова, једни за борбу и други које зову косовима. Величина тих косова је као код лидијских птица а по боји су налик на гаврана, док су им реса

и креста врло сличне саси. Имају мале беле белеге на врху кљуна и на крају репа.

Косови дакле тако изгледају. У Беотији лево од Еурипа је брдо звано Месапион[4] и под њим на морској обали лежи беотски град Антедон.[5] Једни кажу да је град добио име по нимфи Антедон, а други да је ту владао Анта, син Посејдона и Алкионе, Атлантове кћери. У Антедону, баш у средини града, налази се светилиште кабира[6] окружено гајем, а близу је и храм Деметре и њене кћери са статуама од белог мермера. Дионисово светилиште и статуа налазе се испред града на страни према копну. Ту су гробови Ифимедијине и Алоејеве деце. Хомер и Пиндар говоре исто, да их је задесила смрт од Аполонове руке, а Пиндар још додаје да их је судњи дан стигао на Наксу, који лежи изнад Пара.[7] Њихови су надгробни споменици у Антедону а поред мора је такозвани Глауков скок. Да је он био рибар, који је постао морско божанство пошто је појео неку траву и отада људима предсказује будућност, неки сматрају вероватним, а људи који плове морем сваке године врло много причају о Глауковом проријцању.[8] Пиндар и Есхил су о њему чули од становника Антедона и док Пиндару није одговарало да о њему много пева, Есхилу је та прича послужила као грађа за драму.[9]

23. Испред Претових врата у Теби налази се вежбалиште које зову Јолајевим и тркалиште, земљани насип као у Олимпији и Епидауру.[1] Ту показују и светилиште хероја Јолаја.[2] Чак се и Тебанци слажу да су на Сардинији умрли и Јолај и они Атињани и Теспијци који су са њим прешли преко мора. Кад се пређе стадион са десне стране, наиђе се на тркачку стазу за коње на којој је Пиндаров надгробни споменик. Пиндара је једном, кад је као младић ишао у Теспију, у време жеге баш око подне савладао умор а затим и сан. Онакав какав је био, он леже мало изнад пута, а пчеле му прилетеше и док је спавао облепише му воском усне.[3] Тако је Пиндар почео да пева. Кад је већ био славан по целој Хелади, до још веће славе уздигла га је Питија наредивши Делфљанима

да исти део свих првих плодова, који су приносили Аполону, дају и Пиндару.[4] Прича се да му се у сну појавило привиђење кад је већ остарио. Пришавши му док је спавао, Персефона је изјавила да једино њу од богова Пиндар није опевао у химни, али да ће и за њу начинити оду кад дође к њој. И њега одједном снађе смрт пре него што је прошло десет дана од сна.[5] Али у Теби је живела старица, Пиндарова рођака, која је била увежбана у певању већине Пиндарових ода. Тој старици је Пиндар у сну пришао и отпевао јој химну за Персефону, а она је сместа, чим ју је сан напустио, записала то што је чула да пева у сну. У тој песми поред осталих надимака за Хада постоји и епитет „са златним уздама", што јасно указује на отмицу Персефоне.

Пут одатле до Акрефнија[6] углавном је раван. Кажу да је тај град првобитно чинио део тебанске територије, а сазнао сам да су Тебанци касније у њега утекли, кад је Александар разорио Тебу. Како због слабости и старости нису били у стању да безбедно стигну у Атику, ту су се настанили. Град лежи на брду Птоју и у њему вреди видети Дионисов храм и статуу. Кад се од града надесно пређе око петнаест стадија, наиђе се на светилиште Аполона Птојског.[7] Асије[8] је у свом епу рекао да је Птој био син Атаманта и Темисте и да је по њему Аполон добио надимак а брдо име. Пре похода Александра и Македонаца и пропасти Тебе ту је било пророчиште, које је увек говорило истину. И кад је једном човек из Еуропа, коме је име било Мис, послат од Мардонија поставио богу питање на свом језику, бог му је и сам одговорио на карском језику а не на хеленском.[9]

Пошто се пређе брдо Птој, дође се до беотског града Ларимне на морској обали,[10] који је, како кажу, добио име по Ларимни, Киновој кћери. Њене раније претке изнећу у оном делу свога приповедања који се односи на Локриду. У почетку је Ларимна припадала Опунту, али када се Теба уздигла до велике моћи, тада су се њени грађани добровољно придружили Беоћанима. Ту се налази Дионисов храм са усправном статуом.

Град има и луку, која је дубока уз обалу, а на планинама изнад града могу се ловити дивљи вепрови.

24. Кад су из Акрефнија крене право на Кефисијско језеро, које неки називају Копајским,[1] наиђе се на такозвану Атамантову равницу, на којој је, како кажу, пребивао Атамант. У језеро се улива река Кефис, која извире код Лилаје у Фокиди и кад се она преброди стиже се у Копу. Градић Копа, који Хомер помиње у *Попису*, лежи на обали језера.[2] Ту се налазе три светилишта, Деметрино, Дионисово и Сераписово. Беоћани причају да су некад поред језера били и други настањени градови, Атина[3] и Елеусина, али да је једном у време зиме језеро надошло и уништило их. Рибе из Кефисијског језера ништа се не разликују од других језерских риба, али су ту јегуље изузетно велике и врло укусне за јело.

Кад се лево од Копе пређе око дванаест стадија, долази Олмон, а око седам стадија даље од Олмона је Хијет.[4] И једно и друго место су још од почетка а и данас села. По моме мишљењу и та села и Атамантова равница делови су орхоменског подручја. Све приче, које сам чуо о Хијету Аргивцу и Олму, Сизифовом сину, наћи ће се у моме приповедању о Орхомену.[5] У Олмону ми нису показали ништа што је и најмање достојно да се види, а у Хијету постоји Хераклов храм, у коме могу да нађу лека болесни. Хераклова статуа је израђена невешто, на старински начин, од необрађеног камена.

Киртон је удаљен од Хијета око двадесет стадија. Кажу да је старо име граду било Киртона. Саграђен је на високој планини и у њему се налазе Аполонов храм и гај са усправним статуама Аполона и Артемиде. Ту из стене извире и хладна вода. На извору се налазе светилиште нимфи и мали гај у коме су сва стабла одгајена.

Кад се из Киртона пређе преко планине, дође се до градића Корсеје, испод кога је гај од негајеног дрвећа, већином зимзелених храстова. На отвореном простору у гају стоји мала Хермесова статуа. Удаљена је од Корсеје

око пола стадија. Када се сиђе у низију, наиђе се на реку звану Платаније, која се улива у море. Десно од реке последњи Беоћани у том делу живе у Хали[6] на мору, градићу који одваја копно Локриде од Еубеје.

25. Врло близу Неитских врата у Теби је надгробни споменик Менекеја, Креонтовог сина.[1] Он се својевољно убио повинујући се пророчанству из Делфа — кад су Полиник и његова чета стигли из Арга. На Менекејевом гробу израстао је нар. Пошто плод сазри и раскине се његов спољни део, открићеш унутрашњост налик на крв. Тај нар је још дрво које цвета. Тебанци тврде да су они први људи код којих је израсла винова лоза, али не могу то ничим да докажу. Недалеко од Менекејевог гроба, како кажу, међусобно су се поубијали Едипови синови борећи се у двобоју. Као обележје њихове борбе стоји стуб и на њему штит од камена. Показује се и место где је, по причању Тебанаца, Хера подојила Херакла као одојче, пошто ју је Зевс некако преварио. Али читаво то место зове се „Антигонино вучење". Јер кад је увидела да нема довољно снаге да подигне Полиниково тело, иако се много трудила, као другу могућност смислила је да га вуче, па га је довукла и бацила на Етеоклову запаљену ломачу.

Када се пређе река, која се зове Дирка по Ликовој жени[2] — прича каже да је она злостављала Антиопу и да ју је зато задесила смрт од Антиопине деце — кад се, дакле, пређе Дирка, стиже се до рушевина Пиндарове куће и светилишта Мајке Диндимене.[3] Статуа је заветни дар Пиндара и дело Тебанаца Аристодема и Сократа. Уобичајено је да се светилиште отвара само једном годишње и не више. Мени се догодило да дођем баш тога дана и видео сам статуу, која је од пентеличког мермера као и престо.

Дуж пута од Неитских врата налази се Темидино светилиште са статуом од белог мермера, затим светилиште суђаја, па онда Зевса са трга. Зевс је израђен од камена, док суђаје немају статуа. Мало даље на отвореном простору стоји Херакле са надимком „Онај који

одсеца носеве", јер је, како причају Тебанци, ради поруге одсекао носеве гласника који су дошли из Орхомена да захтевају данак.[4]

Када се одатле пређе двадесет пет стадија, наиђе се на гај Кабирске Деметре и Коре, у који могу ући само посвећени. Око седам стадија од тога гаја удаљено је светилиште кабира.[5] Што ћу ћутати о томе ко су ти кабири и какви су обреди у част Мајке и њихову част, нека ми опросте радознали људи. Међутим, ништа ме не спречава да свима откријем толико какав је, по казивању Тебанаца, био почетак обреда. Кажу да је на том месту некада био град, чији су се становници звали кабири[6] и да је Деметра дошла да упозна Прометеја, једног од кабира и Етнаја, Прометејевог сина, и оставила им нешто на чување. Шта је било то што им је поверила и шта се са тим догодило, чинило ми се да није допуштено да напишем, али обреди су Деметрин дар кабирима. У време напада Епигона и заузећа Тебе Аргивци су протерали кабире и обреди су за неко време прекинути. Кажу да су касније Пеларга, Потнијејева кћи, и Истмијад, њен муж, ту из почетка установили мистерије, али да су их пренели у место звано Алексијар. Зато што је Пеларга упућивала у мистерије изван старих граница, Телонд и они људи кабирског рода који су били преостали, вратише се опет у Кабирију. Према пророчанству из Додоне Телонд је имао да установи у част Пеларге разне обреде, па и жртвовање стеоне жртве. Гнев кабира људи нису у стању да утоле, како се врло често показало. Јер тебанске обреде усудили су се да обаве неки појединци из Наупакта и убрзо их је снашла казна. Затим од људи из Ксерксове војске, који су са Мардонијем остали у Беотији, неки су ушли у светилиште кабира, можда надајући се великом благу а мени се чини више из презира према боговима, и сместа сиђоше с ума и погибоше бацајући се у море или са стрмих гребена. Па онда, пошто је Александар после победе спалио и саму Тебу и сву тебанску територију, неки Македонци уђоше у светилиште кабира, будући да

се налазило у непријатељској земљи, и беху побијени муњама и громовима са неба.

26. То светилиште је било тако свето од почетка. Десно од кабирског светилишта је равница названа по пророку Тенеру[1] за кога сматрају да је син Аполона и Мелије и велико светилиште Херакла са надимком Хиподет (онај који спутава коње)[2]. Кажу, наиме, да су Орхомењани дошли с војском на то место и да им је Херакле ноћу узео запрежне коње и спутао их. Даље се стиже до планине са које је, како говоре, Сфинга[3] терала у смрт похватане људе певајући загонетку. Други тврде да је она, пловећи с поморском силом у разбојничке походе, стигла у море код Антедона па се, освојивши ту планину, почела бавити пљачком, пре него што ју је Едип савладао уз помоћ велике војске с којом је дошао из Коринта. Прича се и да је она била Лајева незаконита кћи и да ју је Лај из љубави поучио пророчанству, које је из Делфа дато Кадму. Иначе, то пророчанство није знао нико други осим краљева. Кад би, дакле, неко дошао Сфинги да се препире око власти — јер Лај је имао синове и од наложница а предсказање из Делфа односило се само на Епикасту[4] и њену децу — Сфинга би се у односима с браћом послужила лукавством говорећи да би морали знати пророчанство дато Кадму, ако су заиста Лајеви синови. Пошто они не би могли да одговоре, кажњавала би их смрћу, јер нису доказали ни сродство с Лајем ни право на краљевство. Али Едип[5] је дошао упознат с пророчанством у сну.

Удаљене петнаест стадија од те планине су рушевине града Онхеста. Кажу да је ту пребивао Онхест, Посејдонов син. У моје време остали су храм и статуа Посејдона из Онхеста и гај, који је и Хомер славио.[6] Кад се од кабирског светилишта скрене налево и пређе око педесет стадија, наиђе се на Теспију,[7] основану испод брда Хеликона. Једни тврде да је Теспија била кћи Асопа и да је град назван по њој, док други говоре да је Теспије дошао из Атине и дао име граду, а да је водио порекло од Ерехтеја. Теспијци у граду имају бронзану

статуу Зевса Спаситеља. Причају да је бог, кад је једном њихов град пустошио змај, наредио да сваке године дају звери једног од младића одређеног коцком.[8] Кажу да се не сећају имена погинулих младића. Али кад је коцка пала на Клеострата, веле да је његов љубавник Менестрат смислио ово. Начинио је бронзани оклоп, који је на свакој плочици имао нагоре окренуту рибљу удицу. Обукавши тај оклоп, добровољно се понудио змају, јер је учинивши то хтео и да сам погине и да убије звер. Због тога је Зевс добио надимак Спаситељ. Статуу Диониса, па затим Тихе и на другом месту Хигије..., а Атену Радницу и Плута који стоји уз њу начинио је...

27. Теспијци од почетка највише од свих богова поштују Ерота[1] и имају његову веома древну статуу у виду необрађеног камена. Не знам ко је установио обичај код Теспијаца да највише од богова цене Ерота. Поштују га исто тако и грађани Париона са Хелеспонта,[2] који су се одавно доселили из Еритре у Јонији, а данас су подложни Римљанима. За Ерота многи људи мисле да је најмлађи од богова и Афродитин син. Али Ликијац Олен,[3] који је саставио најстарије хеленске химне, у химни Илитији каже да је она Еротова мајка. После Олена стихове у хексаметрима су састављали Памфос[4] и Орфеј и обојица су писали песме о Ероту да би их певали ликомиди[5] уз обредне радње. Ја сам их прочитао пошто сам разговарао с бакљоношом и то више нећу помињати. Знам да је Хесиод, или онај који је уместо Хесиода створио *Теогонију*, написао да је прво настао Хаос, за њим Геја, па Тартар и Ерот.[6] Сапфа са Лезба писала је много песама о Ероту, али се оне међусобно не слажу. Лисип је касније Теспијцима начинио Еротову статуу од бронзе, а још пре њега Праксител од пенteличког мермера. Оно што је у вези са Фрином и како је та жена преварила Пракситела, већ сам објаснио на другом месту.[7] Кажу да је Гај, римски император, први покренуо Еротову статуу, Клаудије је опет послао назад у Теспију, а Нерон је однео по други пут.[8] У Риму ју је уништио пожар. Од ове двојице који су се огрешили о бога, Гај је дајући са подмуклом подругљивошћу увек исту лозинку војнику до толиког беса довео тога човека да га је овај и убио док му је он давао лозинку. Нерон је пак осим злочина над мајком извршио и грозна недела над својим венчаним женама. Садашњу Еротову статуу у Теспији начинио је Менодор Атињанин подражавајући Праксителово дело. Ту су и статуе Афродите и Фрине од истог Пракситела, обе од камена. На другом месту налазе се светилиште Црне Афродите, затим позориште и трг, које вреди видети. Ту је постављена и Хесиодова бронзана статуа. Недалеко од трга су Ника (Победа) од бронзе и мали храм муза. У њему су мале статуе израђене од камена.

У Теспији постоји и Хераклово светилиште. У њему свештеничку службу обавља девица све док је не однесе смрт. Кажу да је ово узрок томе обичају. Херакле је у току једне ноћи обљубио свих педесет Тестијевих кћери осим једне. Она је једина одбила да спава са њим. Сматрајући се увређеним, он је осуди да остане девица целог живота и да му служи као свештеница.[9] Чуо сам о томе и другу причу, како је Херакле у току исте ноћи обљубио све Тестијеве кћери девице и како су му све родиле синове, а најстарија и најмлађа близанце.[10] Но не сматрам вероватним то да је Херакла обузео толики бес према кћери пријатеља. Јер и док је био међу људима, кажњавао је оне који су били обесни, а нарочито оне који нису поштовали богове, и не би сам себи доделио храм и свештеницу као да је бог. Али то светилиште изгледало ми је да је старије од времена Херакла, Амфитрионовог сина и да припада Хераклу, једном од идајских дактила, чија светилишта, како сам пронашао, имају грађани Тира и Еритре у Јонији.[11] Ни Беоћанима то Хераклово име није било непознато, будући да и сами кажу да је светилиште Деметре из Микалеса[12] било поверено Идајском Хераклу.

28. Хеликон[1] је једна од најплоднијих планина у Хелади и пуна одгајеног дрвећа. И грмови дивље јагоде пружају козама слађи плод него игде на другом месту.

Они који станују око Хеликона говоре да ниједна трава ни корен на планини нису уопште отровни за људе. Чак и храна одатле чини змијски отров слабијим, тако да ујдени људи већином преживе, било да се намере на Либијца од рода Псила,[2] или на неки други одговарајући лек. А отров најљућих змија и иначе је смртоносан како за људе тако и за сва жива бића, али јачини њиховог отрова доприноси и храна. Дознао сам наиме од једног Феничанина да у брдовитом делу Феникије корење, које једу, чини змије још отровнијим. Рекао ми је да је сам видео човека како се, бежећи од напада отровнице, попео на дрво, а да је змија, пошто је касније стигла, дунула према дрвету отров и човек је сместа умро. То сам чуо од њега, а знам да змијама у Арабији, које живе око балсамовог дрвећа, пристају ове особености. Балсамово дрво велико је као грм мирте, а лишће му је као код мајоранове траве. Арапске змије, у већем или мањем броју, пребивају испод сваког дрвета, јер сок балсамовог дрвећа им је најслађа храна, а уз то и иначе воле сенку дрвећа. А када за Арапе дође време да сакупљају балсамов сок, сваки понесе две дрвене тојаге за змије, па ударајући их једну о другу терају отровнице. Не желе да их убију, јер их сматрају посвећеним балсамовом дрвећу. Ако се догоди да отровница уједе некога, рана је додуше као од убода ножа, али нема страха од отрова. Јер будући да се отровнице хране најмириснијим уљем, отров им се од смртоносног смешао у блажи.

29. Те ствари стоје тако, а Ефијалт и От[1] су први на Хеликону жртвовали музама и, како причају, прогласили ту планину посвећеном музама. Они су још основали и Аскру. И баш због тога Хегесин у *Атиди* каже:

Опет крај Аскре лежe Посејдон тај земљотресац,
Она му сина роди година пошто је прошла
Еокла, који уз синове основа први Алоја
Аскру, што лежи под Хеликоном богатим водом.

Ту Хегесинову песму нисам прочитао, јер је она нестала пре него што сам се ја родио. Али Калип из Коринта у својој историји Орхомена наводи као доказ својих речи Хегесинове стихове,[2] као што сам и ја учинио, поучен од самог Калипа. У моје време од Аскре није остало ништа значајно осим једне куле.[3] Алоејеви синови су сматрали да има укупно три музе и наденули су им имена Мелета (Вежбање), Мнема (Сећање) и Аеда (Певање). Касније је, кажу, Пијер Македонац, по коме је названа планина у Македонији, дошао у Теспију, утврдио на девет број муза и променио им имена у садашња.[4] Пијер је то тако смислио или што му је изгледало мудрије, или због неког пророчанства, или зато што га је тако поучио неки Трачанин. Јер трачки народ је одавно био сматран у свему способнијим од македонског и није био толико немаран у питањима вере. Има их, који говоре да се самом Пијеру родило девет кћери и да су њима дата иста имена која и богињама, а да су они, које су Хелени назвали синовима муза, били Пијеру унуци по кћерима. Мимнермо,[5] који је написао елегијске стихове о борби Смирњана против Гига и Лиђана, каже у уводу да су старије музе Уранове кћери, а друге, млађе од њих, Зевсова деца. На Халикону, на левој страни кад се иде према гају муза,[6] налази се извор Аганипа. За ту Аганипу кажу да је била кћер Термеса, који тече око Хеликона.[7] Кад се правим путем крене до гаја, наиђе се на Еуфемин портрет рељефно израђен у камену. За Еуфему причају да је била дадиља музама. Ту је дакле њен портрет а после њега долази Лин на малој стени израђеној у облику пећине. Њему сваке године пре жртвовања музама приносе жртве као хероју. Прича се да је тај Лин био син Ураније и Амфимара, Посејдоновог сина, да је у музици достигао највећу славу од свих својих савременика и претходника и да га је Аполон убио јер му је био раван у певању. Кад је Лин умро, жалост за њим проширила се до читавог варварског света, тако да је и међу Египћанима настала песма лин, коју Египћани на своме језику зову „манерос". Од хеленских песника Хомер, знајући да су Линова страдања

предмет хеленске песме, каже да је Хефест на Ахиловом штиту између осталог израдио и дечака-свирача и китару, док пева Линову песму:

Дечак на форминги звонкој између њих у средини
Дражесну свираше песму, па Лин још запева лепи.[8]

А Памфос, који је творац најстарије атинске химне, у време кад је туговање за Лином било на врхунцу, назвао га је Етолином (Злосрећни Лин). Научивши име Етолина из његових епских песама, Сапфа са Лезба певала је заједно о Адонису и о Етолину. Тебанци говоре да је Лин био сахрњен код њих и да је Филип, Аминтин син, после хеленског пораза код Херонеје, због неког привиђења из сна узео Линове кости и пренео их у Македонију. Затим је он опет, повинујући се другим сновиђењима, послао натраг у Тебу Линове кости, а кажу да су споменик са гроба и остала обележја каква год да су била ишчезли током времена. Тебанци причају и нешто друго: да се после тог Лина родио и други Лин, који је назван Исменијевим сином и да га је, док му је био учитељ музике, убио Херакле још као дечак. Али песме у хексаметрима нису сачинили ни Амфимаров Лин, ни онај после њега, или ако јесу, нису стигле до потомства.

30. Прве статуе свих муза су Кефисодотово дело, мало даље су још три опет Кефисодотове статуе, затим још три од Стронгилиона, који је највештије израђивао говеда и коње, док је преостале три начинио Олимпиостен.[1] На Хеликону се налазе и бронзани Аполон и Хермес у борби око лире и Лисипов Дионис. Усправна статуа Диониса, коју је посветио Сула, Мироново је дело, које после Ерехтеја у Атини највише заслужује да се види. Ту статуу Сула није посветио од своје имовине, већ ју је одузео од Минијаца из Орхомена. То се код Хелена каже „поштовати бога туђим тамјаном”.

Поставили су статуе следећих песника и славних музичара: самог Тамирида већ слепог, који држи сломљену лиру, и Ариона из Метимне на делфину.[2] Онај

који је извајао статуу Сакаде Аргивца, није схватио Пиндаров увод, који се односи на њега и начинио је фрулаша са телом ништа већим од саме фруле.[3] Ту седи и Хесиод са китаром на коленима, што уопште није својствено Хесиоду да носи, јер је из његових стихова[4] јасно да је певао држећи штап ловора. О времену живота Хесиода и Хомера није ми било пријатно да пишем, иако сам га најмарљивије изучавао, знајући за склоност према препирци нарочито оних који се у моје време баве епским песништвом. Статуа Телете[5] стоји уз Трачанина Орфеја, а око њега су од камена и бронзе израђене звери, које га слушају док пева. Хелени верују у многе неистините ствари, као и да је Орфеј син музе Калиопе а не Пијерове кћери,[6] да су га звери пратиле зачаране његовом песмом и да је жив сишао у Хад да тражи жену од подземних богова. Мени се чини да је Орфеј лепотом својих песама надмашио своје претходнике и достигао велику моћ, јер се веровало да је пронашао тајне обреде за богове, очишћење од безбожних дела, лечење болести и начин одвраћања божјег гнева. Кажу да су се трачке жене спремале да га убију, јер је наговорио њихове мужеве да га прате у његовим лутањима, али се нису усудиле из страха од мужева. А кад су се напиле вина, извршише дело и од тог тренутка код њихових мужева уобичајило се да пијани иду у битку. Има их који говоре да је Орфеја снашла смрт од ударца грома, којим га је бог погодио због тога што је тајним обредима упућивао људе у оно што раније нису чули. Други су рекли да је, пошто му је жена умрла пре њега, дошао због ње у Аорно у Теспротиди, јер је ту од старине било пророчиште покојника. Сматрајући да га Еуридикин дух прати, кад се окренуо и изгубио је, сам се од жалости убије.[7] Трачани кажу да славуји, који се гнезде на Орфејевом гробу, певају слађе и гласније од других. Македонци, који станују у области испод планине Пијерије и у граду Дију, говоре да је ту од руку жена Орфеја задесила смрт. Кад се од Дија пође путем за планину и пређе око двадесет стадија, с десне стране је стуб на који је постављена камена урна, а она, како

мештани причају, садржи Орфејеве кости. Ту тече и река Хеликон. Кад протече око седамдесет пет стадија, њен ток затим нестаје под земљом. После понирања од око двадесет два стадија вода опет избија и, добивши уместо Хеликона име Бафира, улива се као пловна у море. Становници Дија казују да је у почетку та река текла потпуно по површини земље, а кад су жене које су убиле Орфеја хтеле да у њој сперу крв са себе, да се спустила у земљу зато да им њена вода не би пружила очишћење од злочина. У Лариси сам чуо другу причу: да на Олимпу постоји град Либетра тамо где је планина окренута према Македонији и да је недалеко од тога града Орфејев надгробни споменик. Кажу да је становницима Либетре стигло пророчанство од Диониса из Тракије да ће им град уништити вепар када сунце угледа Орфејеве кости. Они су обраћали мало пажње на пророчанство, сматрајући да ниједна звер неће бити тако велика и снажна да им освоји град и да вепар има више дрскости него снаге. А кад је бог одлучио, догодило им се ово. Један пастир се баш око подне наслонио на Орфејев гроб и заспао и док је спавао почео је да пева Орфејеве песме звонким и слатким гласом. Сви који су најближе њему напасали стада и орали, напустише послове и окупише се око пастира, који је певао у сну. И гурајући се међусобно и расправљајући ко ће стати најближе пастиру, оборе стуб са кога паде урна и сломи се и сунце угледа оно што је остало од Орфејевих костију. Одмах следеће ноћи бог управи са неба велики пљусак и река Сис (Вепар), једна од бујица из околине Олимпа, тада поруши зидове Либетре, обори светилишта богова и куће људи, подави житеље и исто тако сву стоку у граду. Кад је Либетра већ била порушена, Македонци у Дију, према речима мога пријатеља из Ларисе, однесу у своју земљу Орфејеве кости. Ко год је већ изучавао песништво зна да је свака од Орфејевих химни врло кратка и да их укупно нема много на броју. Ликомиди[8] их знају и певају их при обредима. По песничкој лепоти могле би заузети друго место иза Хомерових химни, док их богови цене и више од њих.

31. На Хеликону се налази и статуа Арсиноје, којом се оженио њен брат Птолемеј. Арсиноју носи бронзани ној, птица која не лети.[1] И нојеви имају крила као и остале птице, али их она због њихове тежине и величине не могу подићи у ваздух.

Ту и Телефа, Херакловог сина, као мало дете доји кошута,[2] а поред њега је во и Пријапова статуа, коју вреди видети. Тај бог има култ тамо где су паше коза и оваца или ројеви пчела. Али Лампсачани га поштују више него остале богове, јер говоре да је он син Диониса и Афродите.

На Хеликону су посвећени разни троношци, а кажу да је најстарији онај који је Хесиод добио у Халкиди на Еурипу победивши својом песмом.[3] Око гаја живе људи и ту Теспијци приређују прославу и игре зване Мусеје.[4] Приређују их и у част Ерота и дају награде не само за музику већ и за атлетска такмичења.[5] Кад се од тог гаја попне око двадесет стадија, наиђе се на такозвани Коњски извор. Кажу да га је створио Белерофонтов коњ ударивши копитом земљу.[6] Беоћани, који станују око Хеликона, држе се предања да Хесиод није написао ништа друго осим *Послова*. Чак и одатле одбацују увод о музама, говорећи да песма почиње причом о Еридама.[7] Показали су ми, тамо где је извор, оловну плочу која је доста оштећена временом. На њој су написани *Послови*. Постоји и друго предање различито од претходног: да је Хесиод написао велики број епских песама, једну која пева о женама, коју називају *Велике Еоје*, затим *Теогонију* и песму о врачу Меламподу, о силаску Тесеја и Пиритоја у Хад, па *Хиронове савете* за поучавање Ахила и друге песме поред *Послова и дана*.[8] Ти исти Беоћани причају да је Хесиод научио вештину прорицања од Акарнанаца. Постоји и еп *Mantica* (*О прорицању*), који сам и ја прочитао, као и *Тумачења чудеса*. Супротне су и приче о Хесиодовој смрти. Сви се слажу у томе да су Ганикторови синови Ктимен и Антиф побегли из Наупакта у Моликрију због Хесиодовог убиства и да их је тамо стигла казна, пошто су се огрешили о Посејдона. Но једни кажу да је сестру тих младића осрамотио неко

други а да је осуда за злодело неправедно пала на Хесиода, а други да је то било његово дело.

У толикој мери се разликују причања и о самом Хесиоду и о његовим стиховима. На врху Хеликона је мала река по имену Лам. На подручју Теспије постоји место звано Донакон (Тршчаник), где се налази Нарцисов извор. Причају да је Нарцис[9] погледао у ту воду, да се, не схвативши да види свој одраз, несвесно заљубио у самога себе и да је на извору умро од љубави. Али то је потпуна лудост да неко ко је дошао у године да се може заљубити не може да разликује шта је човек а шта његов одраз. Постоји и друга прича о њему, мање позната од претходне, али се и она приповеда. Нарцис је имао сестру близнакињу сасвим истог изгледа и обоје су имали исту косу, облачили слична одела и заједно ишли у лов. Нарцис се заљубио у сестру и кад је девојка умрла, одлазећи на извор, знао је да гледа свој одраз, али му је, иако је знао, олакшање у љубави представљало да мисли да не гледа свој одраз, већ лик своје сестре. Мени се чини да је земља и пре рађала цвет нарцис, ако треба да судимо по Памфовим стиховима. Рођен много година пре Нарциса из Теспије, он каже да је Кора, Деметрина кћи, уграбљена[10] док се играла и брала цвеће а да је том приликом нису превариле љубичице већ нарциси.

32. Становници Креусиде,[1] теспијског пристаништа, немају ништа значајно као заједница, али код неког појединца постојала је гипсана Дионисова статуа украшена бојом. Пловидба са Пелопонеза у Креусиду је кривудава и иначе није мирна, јер ртови штрче у море тако да се оно не може право препловити и у исто време са планина дувају снажни ветрови.

Кад се из Креусиде не плови на пучину већ дуж саме Беотије, с десне стране је град Тизба.[2] Поред мора се прво пружа планина, а кад њу пређеш, доћи ћеш у равницу и после ње до друге планине у чијем подножју лежи град. Ту се налазе светилиште и усправна камена статуа Херакла, у чију част приређују прославу звану Хераклеје. Равницу између планина ништа не би спречило да због обиља воде не постане језеро да нису кроз средину направили јак насип. И тако сваке године скрећу воду с једне стране насипа, а обрађују ону другу страну. За Тизбу кажу да је била домаћа нимфа по којој је град добио име.

Кад се одатле отплови, наиђе се на мали приобални град Тифу. Грађани Тифе имају светилиште Херакла и приређују му годишњу прославу. Они тврде да су од давнина највештији од Беоћана у поморству и подсећају како је мештанин Тифиј био изабран за кормилара лађе Арго. Показују и место испред града где говоре да се усидрила Арго на своме повратку из Колхиде.

Кад се од Теспије крене даље у унутрашњост копна, наиђе се на Халијарт. Ко је био оснивач Халијарта и Коронеје није ми могуће да одвојим од свога приповедања о Орхомену.[3] У време персијског похода на Халијарћане, који су стали уз Хелене, напао их је део Ксерксове војске и попалио им и земљу и град.[4] У Халијарту се налази надгробни споменик Лисандра Лакедемоњанина. Пошто је насрнуо на зидове Халијарта док се унутра налазила војска из Тебе и Атине, пао је у борби кад су непријатељи јурнули напоље. Лисандра због неких поступака треба веома хвалити, а због других тешко кудити. У овим случајевима је заиста показао своју мудрост. Предводећи пелопонежанске тријере, сачекао је да се Алкибијад удаљи од флоте и тада је навео Антиоха, Алкибијадовог кормилара, да мисли како је сам способан да се на мору супротстави Лакедемоњанима и, пошто се овај у својој дрскости и охолости извезао на пучину, победио га је недалеко од града Колофона. А кад је Лисандар по други пут дошао из Спарте на чело тријера, тако је придобио Кира да му је новац, кад би га тражио за потребе флоте, стизао на време и обилно. Па кад су се Атињани са сто лађа усидрили код Егоспотама, заробио им је бродове сачекавши да се морнари разиђу по воду и намирнице. Пружио је и овај пример своје праведности. С Аутоликом,[5] такмичарем у панкратиону, чију сам статуу видео у атинском Пританеју, дошао је у сукоб око неког имања Спартанац Етеоник.

Када је заиста утврђено да лажно говори, а тада је у Атини била владавина Тридесеторице и Лисандар је још био присутан, због чега се Етеоник усудио да започне тучу, Аутолика, који се бранио, повео је пред Лисандра надајући се да ће он у сваком случају пресудити у његову корист. Но Лисандар изрече пресуду на његову штету и отпусти га уз грдњу. То је служило Лисандру на част, а ово му је нанело срамоту. Јер Лисандар је погубио Филокла Атињанина, који је и сам био заповедник код Егоспотама, као и четири хиљаде других атинских заробљеника и мртвима им ускратио погреб, што су чак и Персијанци, који су пристали код Маратона, добили од Атињана, а и сами Лакедемоњани, који су пали у Термопилима, од краља Ксеркса. А још већу срамоту Лисандар је нанео Лакедемоњанима намесништвима Десеторице, која је поставио по градовима и лаконским управитељима. Затим, Лакедемоњани су сматрали да не треба да теже стицању блага због пророчанства да ће само љубав према новцу донети Спарти пропаст,[6] а он је у њих улио јаку жељу за новцем. Ја ћу се с моје стране повести за Персијанцима и судећи по њиховом закону[7] сматрам да је Лисандар Лакедемоњанима донео више штете него користи.

33. У Халијарту се дакле налазе надгробни споменик Лисандра[1] и светиште хероја Кекропа, Пандионовог сина.

Брдо Тилфусиј[2] и извор назван Тилфуса удаљени су око педесет стадија од Халијарта. Хелени причају да су Аргивци заједно са Полиниковим синовима после освајања Тебе водили богу у Делфе поред осталог плена и Тиресију и, како је он ожеднео, да је на путу пио из Тилфусе и испустио душу. Поред извора постоји његов гроб. Кажу да су Аргивци Тиресијину кћер дали Аполону и да је она по заповести бога прешла лађама у област Колофона у садашњој Јонији. Манта[3] се тамо удала за Крићанина Ракија. А остало о Тиресији, колико година је записано да је живео, како се од жене претворио у мушкарца и како је Хомер у *Одисеји* рекао да је у Хаду

једино Тиресија разборит, то заиста сви знају по чувењу.[4] У Халијарту на отвореном простору постоји храм богиња, које називају праксидике (извршитељице казне). Ту се куну, али не полажу заклетве непромишљено. Светилиште тих богиња је близу брда Тилфусија. У Халијарту има и таквих храмова који су без статуа и крова. Нисам чак могао сазнати ни за које су богове били начињени.

У подручју Халијарта налази се река Лофис. Прича се да је један од владара, пошто је тле у почетку било суво и у њему није било воде, отишао у Делфе да пита како ће пронаћи воду у земљи. Кажу да му је Питија наредила да убије онога који му пре осталих наиђе у сусрет кад се буде враћао у Халијарт. При повратку, на њега се намери његов син Лофис и он не оклевајући мачем удари дечака. И док је он још жив трчао около, где год се пролила крв, ту је из земље избила вода. Због тога је река добила име Лофис. Алалкомена је мало село и лежи на крајњим обронцима не сувише високе планине. Једни кажу да је село добило име по мештанину Алалкоменеју[5] који је одгајио Атену, а други тврде да је Алалкоменија била једна од Огигових кћери. Мало даље од села на заравни налазио се Атенин храм и древна статуа од слоноваче. Сулини поступци према Атињанима били су сурови и супротни римској нарави, а слични поступцима према Теби и Орхомену. Својим неделима у Алалкомени додао је и крађу саме Атенине статуе.[6] Њега, тако обесног према хеленским градовима и боговима, дограбила је најстрашнија од свих болести. Ваши су га прекриле и његов, како се раније сматрало, срећан живот имао је такав крај. Светилиште у Алалкомени од тог тренутка је занемарено будући да је било без статуе богиње. У моје време догодило се још нешто што је допринело пропасти храма. Из њега је израстао велики и јак бршљан, који је раставио његове споне и међусобно раздвојио камење. Ту такође протиче и река, мала бујица. Ту речицу зову Тритоном, јер постоји прича да је Атена одгајена поред реке Тритона и да је то

управо тај Тритон а не либијски, који се улива у Либијско море из језера Тритониде.[7]

34. Пре него што се из Алалкомене стигне у Коронеју, наиђе се на светилиште Атене Итоније. Оно се зове по Итонију, Амфиктионовом[1] сину, и ту се Беоћани сакупљају на заједничку скупштину. У томе храму налазе се бронзане статуе Атене Итоније и Зевса, рад Агоракрита, Фидијиног ученика и љубимца. У моје време поставили су као заветни дар и статуе харита. Прича се и ово: да је Јодама, која је била свештеница богиње, ноћу ушла у посвећени простор и да јој се показала Атена на чијој се хаљини налазила глава Медузе Горгоне. Кад ју је угледала, Јодама се претворила у камен. Због тога једна жена сваки дан пали ватру на Јодамином жртвенику и три пута понавља на беотском наречју да је Јодама жива и да тражи ватру.

На тргу у Коронеји[2] осим жртвеника Хермеса Епимелија знаменит је још и жртвеник ветрова. Мало ниже су Херино светилиште и древна статуа — рад Питодора Тебанца[3] — која у рукама носи сирене.[4] Кажу да су се Ахелојеве кћери, наговорене од Хере, такмичиле с музама у певању. Прича се да су музе, кад су победиле, очупале перје сиренама и од њих направиле венце. Од Коронеје је око четрдесет стадија удаљено брдо Либетриј и на њему су статуе муза и нимфи, које зову либетријским. А извори, од којих један називају Либетријада а други Петра (Стена), изгледају као дојке жене и слично млеку из њих тече вода.

Од Коронеје до брда Лафистија[5] и ограђеног простора посвећеног Зевсу Лафистију има око двадесет стадија. Његова статуа је од камена. Кад је Атамант ту намеравао да жртвује Фрикса и Хелу, кажу да је Зевс послао деци овна са златним руном и да су они на њему утекли.[6] Мало више се налази Херакле с надимком Хароп (Сјајнооки). Беоћани причају да се ту попео Херакле водећи Хадовог пса. Кад се са Лафистија силази у светилиште Атене Итоније, наиђе се на реку Фалар,[7] која се улива у Кефисијско језеро.

Преко брда Лафистија налази се Орхомен, град толико славан колико је то иједан у Хелади.[8] Доспевши некад до највећег благостања, и он је морао да поднесе крај који се много не разликује од судбине Микене и Дела. Ево онога што се памти о његовој древној историји. Говоре да се Андреј, син реке Пенеја, први ту населио и да је по њему земља названа Андрејида. Кад му се Атамант придружио, доделио му је од свога земљишта подручје око Лафистија, као и оно које сада припада Коронеји и Халијарту. Атамант, мислећи да му није преостало ниједно мушко дете — јер сам је убио Леарха и Меликерта,[9] Леукон се разболео и умро, док за Фрикса заиста није знао да ли је преживео или је оставио потомство — због тога усвоји Халијарта и Корона, синове Терсандра, Сизифовог сина, јер Сизиф[10] је био његов брат. Касније кад се по причању једних из Колхиде вратио сам Фрикс, а по другима Презбон, кога је Фриксу родила Ејетова кћи, Терсандрови синови сложили су се да Атамантова кућа припада Атаманту и његовим потомцима. Они сами основаше Халијарт и Коронеју, јер им је део своје земље дао Атамант. Али још раније Андреј је од Атаманта узео за жену Еуипу, Леуконову кћер и добио сина Етеокла. Он је по причању грађана био син реке Кефиса, тако да су неки песници у својим стиховима Етеокла назвали Кефисијад. Пошто је постао краљ, Етеокле је допустио да земља задржи име по Андреју, али је основао две општине, од којих је једну назвао Кефисијадом, а другој је дао своје име. Кад је к њему дошао Алмо, Сизифов син, дао му је мало земље да се на њој настани и село је тада добило име Алмон по томе Алму. Временом је за то село преовладало име Олмон.

35. Беоћани говоре да је Етеокле први човек који је жртвовао харитама.[1] Знају чак и да је одредио да постоје укупно три харите, али се не сећају која им је имена наденуо. Лакедемоњани пак тврде да је било две харите и да их је увео Лакедемон, Тајгетин син, и дао им имена Клета и Фаена.[2] Та имена су уобичајена за харите, као и

она која су им дали Атињани, јер они од давнина поштују две харите, Ауксу и Хегемону.[3] Карпа није име харите већ хоре, а другу хору, називајући ту богињу Талом, Атињани поштују заједно са Пандросом.[4] Од Етеокла из Орхомена примили смо обичај да се молимо трима харитама. И Ангелион и Тектај, Дионисови синови, који су за становнике Дела начинили Аполонову статуу, ставили су у његову руку три харите.[5] Исто тако у Атини испред улаза у Акропољ налазе се три харите, а крај њих се обављају тајни обреди, који су недоступни за мноштво. Памфос[6] је први за кога знамо да је певао о харитама, али осим тога није казао ништа ни о њиховом броју ни о њиховим именима. А Хомер, јер и он је спомињао харите, за једну каже да је Хефестова жена и назива је харитом,[7] а за Паситеју каже да јој је љубавник Хипнос (Сан)[8] и као његове речи даје овај стих:

Заиста мени ће дати једну од харита млађих.

Због тога се код неких јавила слутња да је Хомер знао и за друге, старије харите. Хесиод у *Теогонији*, свеједно коме припада то дело, каже да су харите кћери Зевса и Еуриноме и да су им имена Еуфросина, Аглаја и Талија.[9] Исто стоји и у Ономакритовим стиховима.[10] Антимах не наводи ни број ни имена харита, али тврди да су оне кћери Егле и Хелија.[11] Хермесијанакт, писац елегија, говори да је и Пејто (Убеђивање) једна од харита, што се не слаже с мишљењем његових претходника.[12] Ко је био први човек који је харите приказао голе или у вајарству или у сликарству, нисам успео да сазнам, јер у старија времена и вајари и сликари представљали су их одевене. Тако су у светилишту Немеза у Смирни[13] изнад статуа постављене као заветни дар харите од злата, које су Бупалов рад,[14] а у истом граду у Одеону налази се и слика једне харите, Апелово дело.[15] Исто тако у Пергаму у Аталовој соби налазе се статуе харита, опет од Бупала. И поред такозваног Питија налазе се харите, које је насликао Питагора са Пара. И Сократ, Софронисков син,[16] испред улаза у Акропољ извајао је за Атињане статуе харита. Све те статуе су једнако одевене, а познији уметници, не знам због чега, променили су им изглед. У сваком случају вајари и сликари мога времена приказују харите обнажене.

36. Кад је Етеокле умро, краљевство је прешло на Алмов род. Сам Алмо имао је кћери Хрисогенију и Хрису. Постоји прича да је Хриса, Алмова кћи, са Арејем добила сина Флегију, а како је Етеокле умро без деце, краљевску власт је добио тај Флегија. Целој тој области наденуше име Флегијантида уместо Андрејида, а уз град Андрејиду, који је најпре био основан, Флегија је основао други, истог имена као и он сам, и у њега сакупио највештије хеленске ратнике. И временом Флегијци се одметнуше од осталих Орхомењана из непромишљености и дрскости и почеше нападати и пљачкати суседе.[1] Најзад заратише и против светилишта у Делфима да га опљачкају.[2] Тада Филамон са одабраним Аргивцима крете на њих, али и он сам и његови одабрани људи погибоше у боју. Да се Флегијци највише од Хелена радују рату сведоче ми и стихови у *Илијади*,[3] који се односе на Ареја и његовог сина Фоба:

Њих се оружаху двоје да ратују против Ефира
Или против Флегијаца срчаних...

На томе месту, како ми се чини, под Ефирима подразумева оне у Теспротиди. Племе Флегијаца бог је потпуно уништио непрекидним ударцима громова и јаким земљотресима. Преостале је погодила и докрајчила кужна болест, док је мало њих пребегло у Фокиду.

Како Флегија није имао синова, краљевску власт преузе Хрис, син Хрисогеније, Алмове кћери, и Посејдона. Томе Хрису роди се син Минија и по њему се они којима је владао још и сада зову Минијци.[4] Минијини приходи били су тако велики да је богатством надмашио своје претходнике, а Минија је био први човек за кога знамо да је саградио ризницу да смести благо.[5] Хелени су заиста спремни да оно што је страно сматрају већим

чудом од онога што је домаће. Јер познати историчари су веома детаљно описали египатске пирамиде, док Минијину ризницу и зидове Тиринта нису ни укратко поменули, иако то није ништа мање чудо.

Минија је имао сина Орхомена и за време његовог краљевања град је назван Орхомен, а људи Орхомењани. Исто тако задржао се за њих и назив Минијци, за разлику од Орхомењана у Аркадији. Док је тај Орхомен био краљ, к њему је из Арга дошао Хијет као изгнаник због убиства Молура, Арисбантовог сина, кога је убио затекавши га са својом венчаном женом. Орхомен му је доделио од своје земље онај део који се сада налази око села Хијета, као и део који је поред њега. Хијета помиње и песник који је творац епа који Хелени зову *Велике Еоје*:

Хијеӣ Арисбанӣу сина Молура драїоїа уби,
Своме у дому збоі йосӣеље жене венчане своје.
Найусӣи кућу и оде из Арїа шӣо коње раћа,
Херој їа йрими када у минијски сӣиже Орхомен,
Колики йриличи део имања даде му своїа.

Тај Хијет је познат као први човек који је извршио казну за прељубу. Касније, кад је Дракон[6] постао атински законодавац, установљено је законима, које је писао за државу, да између осталог треба опростити и чин кажњавања прељубе. Међутим, углед Минијаца већ је био стигао тако високо да је и Кретејев син Нелеј, који је био краљ Пила, узео из Орхомена за жену Хлориду,[7] кћер Амфиона, Јасијевог сина.

37. Али било је суђено да престане и Алмова лоза. Орхомен није оставио сина и тако је краљевска власт прешла у руке Климена, сина Презбона, Фриксовог сина. Климену се родише синови, најстарији Ергин, за њим Стратије, Арон, Пилеј и најмлађи Азеј. На свечаности Посејдона Онхестија Климена убију неки Тебанци разбесневши се због незнатног повода. Тако краљевство добије Ергин, најстарији Клименов син. Он и његова

браћа одмах сакупе војну силу и крену на Тебу. После победе у боју, договоре се са Тебанцима да им они сваке године плаћају данак због Клименовог убиства. Али кад је у Теби дорастао Херакле, Тебанци се ослободише данка, а Минијци претрпеше тежак пораз у рату.[1] Пошто су се његови грађани нашли у крајњој невољи, Ергин склопи мир са Хераклом и, настојећи да поврати пређашње богатство и оно благостање, занемарио је све остало, тако да је неопажено остарио неожењен и без деце. Кад је отишао у Делфе и питао пророчиште о деци, Питија му прорече ово:

Ерїине, сине Климена, који је син Презбонов,
Касно си дошао ӣражиӣи йоӣомке, али и сада
Сӣароме ралу можеш нову сӣавиӣи алку.

Послушавши пророчанство узе младу жену и родише му се синови Трофоније и Агамед. Прича се да је Трофоније био Аполонов а не Ергинов син. И ја у то верујем, као и свако ко је дошао Трофонију ради прорицања. Кажу да су они, кад су одрасли, постали вешти у зидању светилишта за богове и палата за људе. Јер они су саградили Аполону храм у Делфима а Хиријеју[2] ризницу. На њој су начинили један камен тако да су га могли извлачити споља.[3] И они су непрестано узимали од онога што је ту лежало. Хиријеј је занемео видећи кључеве и печате недирнуте, док се количина блага стално смањивала. Зато постави изнад посуда у којима му беше сребро и злато замке или нешто слично томе, што је имало да ухвати онога који уђе и лати се блага. Пошто је Агамед ушао, клопка га шчепа, а Трофоније му одсече главу да не би био стављен на муке кад дође дан и одао и њега самог као учесника у злочину. Земља се отвори и прими Трофонија на оном месту у гају у Лебадеји где се налази такозвана Агамедова јама[4] и стела крај ње. Краљевство у Орхомену припаде Аскалафу и Јалмену,[5] за које се каже да су Арејеви синови, а мајка им је била Астиоха, кћи Актора, сина Азеја, Клименовог сина. Под њиховим вођством Минијци су кре-

нули на Троју. Орхомењани су учествовали и у походу Кодрових синова у Јонију.[6] Кад су их Тебанци протерали, Филип, Аминтин син, опет их је вратио у Орхомен. Али судбина им је одредила да стално падају све ниже и ниже.

38. У Орхомену постоји Дионисово светилиште, али је најстарије оно које припада харитама. Орхомењани највише поштују камење за које кажу да је Етеоклу пало са неба.[1] Уметнички израђене статуе посвећене су у моје време, а и оне су од камена. Имају и кладенац, који вреди видети и спуштају се до њега да донесу воде. Минијина ризница,[2] чудо које не заостаје ни за једним другим како у самој Хелади тако и на другом месту, саграђена је на овај начин. Направљена је од камена, округлог је облика, а врх јој се не уздиже сувише оштро. Тврде да је највиши камен и заглавни камен целе зграде. Ту су и гробови Миније и Хесиода. Кажу да су овако добили Хесиодове кости. Пошто је кужна болест погодила и људе и стоку, упутише посланике богу. Причају да им је Питија одговорила да пренесу Хесиодове кости из земље Наупакта у земљу Орхомена и да им је то једини лек. Тада су посланици опет упитали где ће у земљи Наупакта наћи кости, а Питија им је поново одговорила да ће им место показати врана. Кад су се искрцали, посланици су, како кажу, недалеко од пута угледали стену и на њој птицу. Хесиодове кости нашли су у пукотини стене. На надгробном споменику исписани су ови елегијски стихови:

Аскра му боīаīа родом завичај беше, кад умре
Хесиод, њеīове скри косīи Минијаца īле
Коње шīо īоне. Највећу сīећи ће часī у Хелади
Пробни кад оцени кам људску делаīносī сву.

О Актеону Орхомењани причају да је његов дух пустошио земљу носећи стену. Кад су питали у Делфима, бог им је наредио да пронађу Актеонове остатке и покопају их у земљу. Још им нареди да начине бронзану статуу духа и да је причврсте гвожђем уз стену.[3] И ја сам лично видео тако причвршћену статуу. Они такође сваке године жртвују Актеону као хероју.

Хераклов храм са малом статуом удаљен је седам стадија од Орхомена. Ту су извори реке Мелана,[4] која се такође улива у Кефисијско језеро. И иначе велики део орхоменског земљишта прекрива језеро, али у зимско доба, када најчешће почне да дува јужни ветар, вода се разлије по још већој површини. Тебанци говоре да је Херакле скренуо реку Кефис у орхоменску равницу. До тада је она испод планине текла у море, пре него што је Херакле затворио понор кроз планину.[5] Но и Хомер зна да је Кефисијско језеро постало само од себе и да га није начинио Херакле, па у вези са тим каже:[6]

Живећи йоред Кефисијскоī језера...

Није вероватна ни прича да Орхомењани не би пронашли понор и вратили Кефису његов стари ток уништивши Хераклово дело, јер су све до Тројанског рата били богат народ. Моје речи потврђује и Хомер у Ахиловом одговору Агамемноновим посланицима:[7]

Ниīʼ у Орхомен блаīо шīо долази...

Сасвим је јасно да се и тада у Орхомен стицало много блага.

Причају да су становници напустили Аспледон[8] због оскудевања у води и да је град добио име по Аспледону, који је био син нимфе Мидеје и Посејдона. С њима се слажу и стихови, које је саставио Херсија,[9] човек из Орхомена:

Оīац Посејдон беше, а мајка славна Мидеја
Сина Асīледона, који у īросīраном роди се īраду.

Већ у моје време Херсијина епска песма била је заборављена, али је Калип ово навео у истој оној историји која

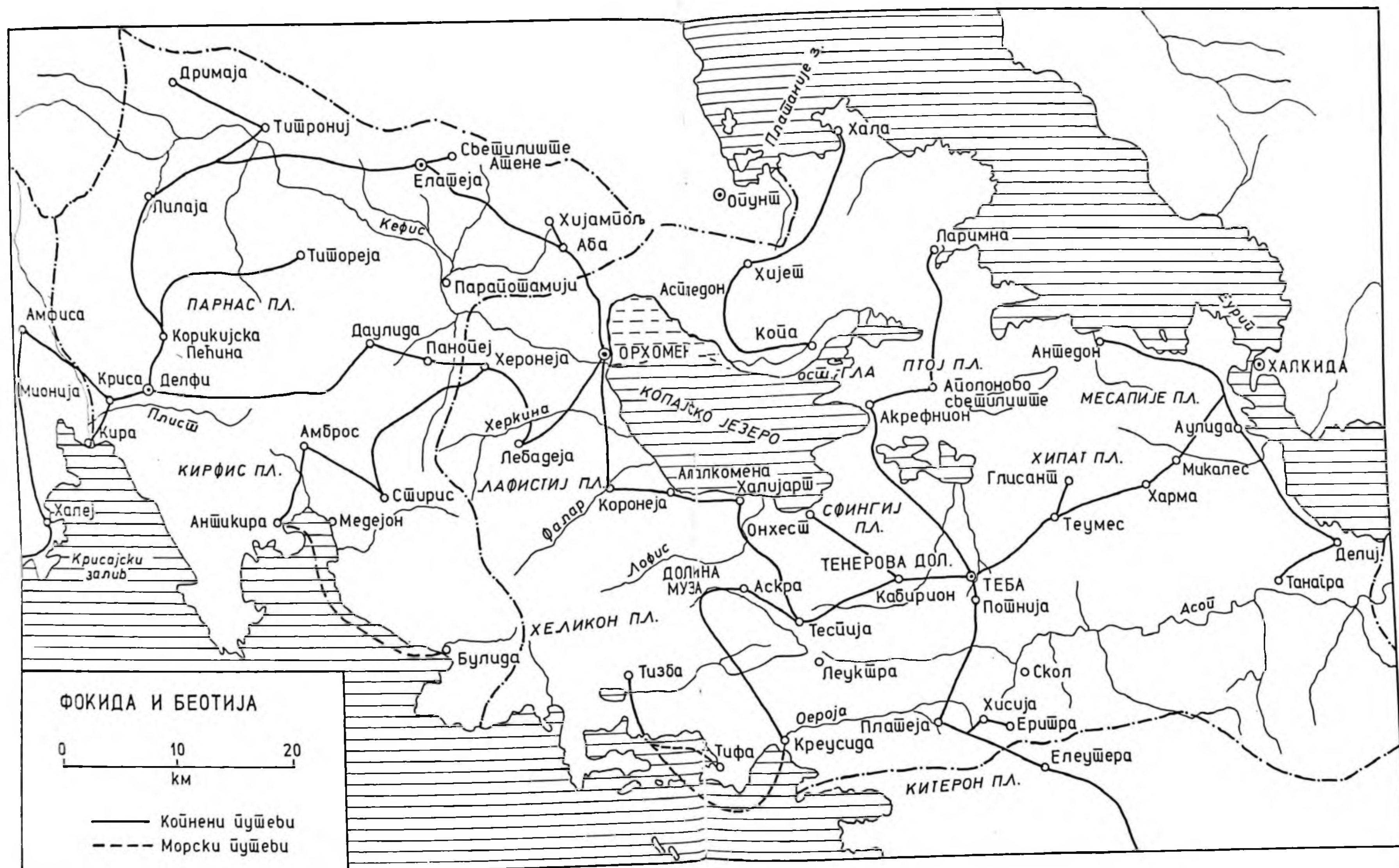
ФОКИДА И БЕОТИЈА
0
10
20
km
Копнени путеви
Морски путеви
Дримаја
Титронij
Светилиште
Атене
Елатеја
Лилаја
Хијампољ
Аба
Кефис
Титореја
Парапотамији
ПАРНАС ПЛ.
Амфиса
Корикијска
Пећина
Даулида
Панопеј
Херонеја
ОРХОМЕН
Асиледон
Хијет
Копа
Опунт
Хала
Плашаније з.
Ларимна
Еурип
ХАЛКИДА
Антедон
ПТОЈ ПЛ.
Аполоново
светилиште
МЕСАПИЈЕ ПЛ.
Криса
Делфи
Мионија
Плист
Кира
КОПАЈСКО ЈЕЗЕРО
Акрефнион
Херкина
Лебадеја
Амброс
КИРФИС ПЛ.
ЛАФИСТИЈ ПЛ.
Стирис
Алалкомена
Халијарт
СФИНГИЈ
ПЛ.
ХИПАТ ПЛ.
Глисант
Аулида
Микалес
Харма
Теумес
Халеј
Антикира
Медејон
Фалар
Коронеја
Онхест
Криcајски
залив
Лофис
ТЕНЕРОВА ДОЛ.
ДОЛИНА
МУЗА
Аскра
Кабирион
ТЕБА
Потнија
Делиј
Танагра
Асоп
ХЕЛИКОН ПЛ.
Теспија
Булида
Леуктра
Скол
Тизба
Хисија
Оероја
Платеја
Еритра
Креусида
Тифа
Елеутера
КИТЕРОН ПЛ.

се односи на Орхомен. Орхомењани тврде да је од тога Херсије и натпис на Хесиодовом гробу.

39. Према планинском делу изнад Орхомењана станују Фокиђани, а у равници граниче се са Лебадејом. Тај град је првобитно лежао на узвишици и звао се Мидеја по Аспледоновој мајци. Али кад је Лебад[1] из Атине дошао тамо, људи сиђоше у низину и град по њему би назван Лебадеја.[2] Ко му је био отац и због чега је Лебад дошао, не знају, а познато је само да му је жена била Лаоника. Град им је био украшен слично као и други најнапреднији хеленски градови. Река Херкина одваја га од Трофонијевог гаја.[3] Кажу да је ту Херкина[4] играјући се са Деметрином Кором држала гуску и да ју је против своје воље испустила. Гуска је улетела у издубљену пећину и сакрила се испод камена, но Кора је ушла и узела птицу која је лежала испод камена. Вода је, како причају, потекла оданде одакле је Кора подигла камен и река је због тога добила име Херкина. На обали реке налази се Херкинин храм, у коме је девојка са гуском у рукама. У пећини су извори реке и усправне статуе око чијих су жезала обавијене змије. Неко би могао закључити да су то статуе Асклепија и Хигије, али би могли бити и Трофоније и Херкина, јер људи тамо мисле да су змије исто толико посвећене Трофонију колико и Асклепију. Поред реке је надгробни споменик Аркесилаја,[5] чије је кости, како причају, из Троје пренео Леит. Најзначајнији у граду су Трофонијев храм и статуа налик на Асклепијеву, чији је творац био Праксител. Ту је и светилиште Деметре с надимком Еуропа и Зевс Хијетије (бог кише) на отвореном простору. Ако се успнеш до пророчишта и одатле продужиш даље у планину, наићи ћеш на оно што се зове Корин лов и храм Зевса Краља.[6] Храм су оставили недовршен било због његове величине било због узастопних ратова. У другом храму су статуе Крона, Хере и Зевса. Постоји такође и Аполоново светилиште.

Ево шта се догађа у пророчишту. Кад човек одлучи да сиђе у Трофонијево пророчиште, прво одређен број

дана борави у згради која је посвећена Добром духу и Доброј срећи.[7] Док борави тамо, поред очишћења од разних ствари, уздржава се од топлих купања, купајући се само у реци Херкини. Има меса у изобиљу од жртвовања, јер онај који силази жртвује и самом Трофонију и његовој деци, затим Аполону, Крону, Зевсу с надимком Краљ, Хери Кочијашици и Деметри названој Еуропа, за коју веле да је била Трофонијева дадиља. Код сваког жртвовања присутан је и пророк, који прегледа утробу жртве, а пошто то обави, предсказује особи која силази да ли ће је Трофоније примити радо и милостиво. Утробе осталих жртава не показују тако јасно Трофонијево мишљење као утроба овна. Зато у ноћи када силази свако у јами жртвује овна призивајући Агамеда. Ако су се претходна жртвовања и показала повољним, ништа се не говори ако и утроба овна не казује то исто. Али ако се то двоје сложе, тада већ свако силази пун наде, а силазак изгледа овако. Прво га током ноћи воде на реку Херкину два дечака из града, стара око тринаест година, које називају хермесима, а пошто га доведу, намажу га уљем и оперу. Њихова је дужност да перу онога који силази и да као помоћници обављају све што треба. Одатле га свештеници не воде одмах у пророчиште већ на изворе воде, који су врло близу једни другима. Ту мора да пије воду, коју зову Вода заборава, да би заборавио све о чему је дотада размишљао, а затим опет пије другу воду, Воду памћења, уз чију помоћ памти оно што види када сиђе. Пошто погледа статуу за коју кажу да ју је начинио Дедал,[8] — њу свештеници показују само онима који намеравају да иду Трофонију — пошто, дакле, види ту статуу, укаже јој поштовање и помоли се, иде у пророчиште одевен у ланену хаљину, опасану врпцама, у обући мештана. Пророчиште се налази на брду изнад гаја. Окружује га подлога од белог мермера, чији је опсег као код најмањег гумна, а висина јој је мања од два лакта. На подлози стоје два шиљата стуба, који су од бронзе као и шипке које их повезују, а кроз њих воде двострука врата. Унутар ограђеног простора је понор у земљи, који није природан већ је вешто и склад-

но изграђен до детаља. Облик грађевине може се упоредити са сеоском пећи за хлеб. Могло би се закључити да њен промер по ширини износи око четири лакта, а за њену дубину би се могло проценити да не прелази осам лаката. Није направљен силазни пут до дна, него човеку, кад иде Трофонију, доносе уске и лаке мердевине. Онај који се спушта наиће између пода и грађевине на рупу, која изгледа широка два педља а дубока један педаљ. Човек који силази испружи се лећима на под држећи јечмене колаче умешене с медом[9] и прво убаци у рупу ноге, затим следи он сам настојећи да му колена уђу у рупу. Остали део тела сместа бива увучен и долеће за коленима, као кад највећа и најбржа река потапа човека кога је шчепао вир. После тога се онима који су ступили у светилиште предсказује будућност, али не на исти начин, већ неко нешто види, а неко нешто чује. Они који су сишли враћају се назад кроз исти улаз пошто прво напред испруже ноге. Кажу да нико од оних који су силазили није убијен, осим једног припадника Деметријеве телесне страже. Али говоре да он у светилишту није ни вршио обреде који су уобичајени, нити је сишао да тражи савет од бога, већ надајући се да украде злато и сребро из светишта. Прича се још да се његово тело појавило на другом месту и да није избачено кроз свето ушће. Од других прича о томе човеку изнео сам ону највреднију помена. Онога који се попне од Трофонија опет преузимају свештеници и посађују га на столицу звану столица Мнемосине (Памћења), која се налази недалеко од светишта и, пошто ту седне, испитују га шта је видео и чуо. Кад то сазнају, враћају га његовим сродницима. Они га дижу и носе у зграду, где је и раније боравио код Добре среће и Доброг духа, још увек обузетог страхом и несвесног и себе самог и своје околине. Касније му се враћа способност мишљења ништа мања него пре, као и смех.[10] Ово не пишем по чувењу, већ сам и сам тражио одговор од Трофонија, а видео сам и друге који су то чинили. Они који су сишли у Трофонијево светиште морају да посвете написано на таблици оно што је сваки чуо или видео. Ту се још

налази и Аристоменов штит. Како гласи прича о њему изнео сам у ранијем делу свога рада.[11]

40. Ово пророчиште раније није било познато Беоћанима, већ су за њега сазнали на овај начин. Из сваког града упутили су посланике у Делфе, јер им киша није падала већ другу годину. Кад су затражили помоћ против суше, Питија им препоручи да иду Трофонију у Лебадеју, да код њега нађу лек. Кад су стигли у Лебадеју, нису могли да пронађу пророчиште. Тада Саон, посланик града Акрефнија, који је био најстарији од свих посланика, угледа рој пчела и паде му на памет да иде за њима, где год оне скрену. Одједном виде како пчеле улећу ту у земљу и с њима стиже у пророчиште. Кажу да је тога Саона Трофоније научио уобичајеним обредима и свим осталим радњама које се обављају у пророчишту.

Од Дедалових дела два се налазе у Беотији, Херакле у Теби и Трофоније у Лебадеји,[1] а исто толико има дрвених статуа на Криту, Бритомартида[2] у Олунту и Атена у Кносу. Ту спада и Аријаднино коло, које Хомер помиње у *Илијади*, израђено у рељефу на белом мермеру.[3] И на Делу постоји мала дрвена статуа Афродите, чија је десна рука оштећена од времена, а завршава се четвороугластом основом уместо ногу. Верујем да је Аријадна ту статуу добила од Дедала и, кад је кренула за Тезејем, да ју је понела од куће. Становници Дела причају да је Тезеј, лишен Аријадне, дрвену статуу богиње посветио Аполону са Дела да се, доневши је кући, не би сећао Аријадне и тако због љубави имао увек нове патње. Осим ових радова, не знам да је ишта преостало од Дедала. Јер време је кривац за нестанак статуа које су Аргивци посветили у Хереју као заветни дар и оних које су из Омфаке пренете у Гелу на Сицилији.[4]

До Лебадеје налази се Херонеја.[5] Тај град се у старо време звао Арна, за коју говоре да је била Еолова кћи и да је по њој назван и други град у Тесалији. Садашње име Херонеја је добила по Херону, чији је

отац, како веле, био Аполон а мајка Тера, Филантова кћи. То потврђује и творац епа *Велике Еоје*:

Филант узе за жену Јолаја славнога кћерку,
Липефилену налик на Олимпа богиње ликом,
Она му Хипота сина у дому његову роди,
Прелепу Теру потом зрацима месеца сличну.
Пошто паде у руке Аполона, Тера му роди
Моћног и жустрог Херона, који је кротио коње.

Чини ми се да је Хомер, иако је већ знао да се Херонеја и Лебадеја тако зову, ипак за њих употребљавао стара имена, баш као што говори о реци Египту а не о Нилу.[6]

На херонејском земљишту су два победна обележја, која су поставили Римљани и Сула победивши Таксила и Митридатову војску.[7] Али Филип, Аминтин син, није поставио победни знак ни ту, ни после било које друге битке у којој је однео победу, било над варварима било над Хеленима, јер Македонци нису имали обичај да постављају победне знаке. Македонци причају да је Каран,[8] краљ Македоније, савладао у бици Кисеја, владара суседне земље. И по обичајима Аргиваца Каран је поставио знак да обележи победу. Али кажу да је са Олимпа сишао лав, оборио знак и да је затим нестао. Каран је схватио да није разборито радио изазвавши непомирљиву мржњу код варвара који су ту живели, па је установљено правило да ни он сам ни било који од каснијих македонских краљева не треба да постављају победне знаке ако желе да стекну наклоност суседа. Ову причу потврђује и чињеница да Александар није поставио обележја ни због победе над Даријем ни због победа у Индији.

Кад се приђе граду, наиђе се на заједничку гробницу Тебанаца који су погинули у борби против Филипа. На њој није убележен никакав натпис, али је одозго постављен лав, који би најпре указивао на срчаност палих људи.[9] Мишљења сам да натписа нема јер им судбина није узвратила онако како је заслужила њихова храброст. Од богова Херонејци највише цене жезло за

које Хомер каже да га је Хефест направио за Зевса, Хермес га добио од Зевса и дао Пелопу, Пелоп га препустио Атреју, Атреј Тијесту, а Агамемнон га примио од Тијеста.[10] Поштују дакле то жезло називајући га Копљем. Да у њему има неке божанске моћи, најбоље показује слава коју је донело људима из Херонеје. Кажу да је пронађено на граници њихове земље и Панопеја у Фокиди и да су Фокиђани са њим пронашли злато, а да су се они сами радовали што им је уместо злата припало жезло. Мислим да га је у Фокиду донела Електра, Агамемнонова кћи. За жезло није саграђен државни храм него га свештеник, који му служи, у току једне године чува код своје куће. Сваки дан му се приносе жртве и поред њега стоји сто пун разног меса и колача.

41. Од онога што песници певају да је Хефест начинио, а људско предање прихватило, осим Агамемноновог жезла ништа није веродостојно. Ликијци у Патри показују у храму Аполона бронзани врч, тврдећи да је он Телефов заветни дар и Хефестов рад. Њима је, наравно, непознато да су Самљани Теодор и Ројк први разливали бронзу.[1] Ахајци из Патре тврде да је ковчег, који је Еурипил донео из Троје, тобоже Хефестова руковторина, али у стварности не допуштају да се он види.[2] На Кипру постоји град Аматунт, у коме се налази старо светилиште Адониса и Афродите. Кажу да је ту као заветни дар посвећена огрлица, која је прво дата Хармонији, а затим је прозвана Ерифилином огрлицом, јер ју је она примила на дар да би издала мужа. Њу су у Делфима посветили Фегејеви синови — на који су је начин стекли, објаснио сам већ у своме приповедању о Аркадији[3] — а украли су је тирани из Фокиде. Изгледа ми да се она не налази у Адонисовом светилишту у Аматунту. Јер огрлица у Аматунту се састоји од зеленог камења које спаја злато, а за огрлицу, која је дата Ерифили, Хомер у *Одисеји* тврди да је начињена од злата и каже овако:

Која за издају мужа прими скупоцено злато.[4]

Међутим, Хомер није био необавештен о огрлицама од различитог материјала. Јер у Еумејевим речима Одисеју, пре него што је Телемах из Пила стигао на двор, стоји:

Човек разборит стиже пред дворове мојега оца
Злашан носећи ђердан на којем јантари беху.[5]

И у одломку названом „Дарови за Пенелопу", где и Еуримах између других просилаца даје дар Пенелопи, Хомер каже:

Сместа Еуримах донесе ђердан ишаран врло,
Злашан, јантаром нанизан, налик беше на сунце.[6]

Али он не каже да је Ерифила примила огрлицу од злата ишарану јантаром. Тако је вероватно жезло једини Хефестов рад.

Постоји изнад града гребен по имену Петрах. Тврде да је ту преварен Крон, кад је уместо Зевса од Реје примио камен[7] и ту се на врху брда налази мала Зевсова статуа. Ту у Херонеји од цвећа праве уље, а употребљавају љиљан, ружу, нарцис и ирис. Од тога настају мелеми за људске болове. Ако уљем, које се добија од ружа, премажеш статуе начињене од дрвета, спречава се трулење. Ирис расте у мочварама, исте је величине као и љиљан, али није беле боје и не мирише тако лепо.

ДЕСЕТА КЊИГА

ФОКИДА

1. Јасно је да је онај крај Фокиде који се налази око Титореје и Делфа од најстаријих времена добио то име по Коринћанину Фоку, Орнитионовом сину. Мало година касније за целу Фокиду, како се данас зове, преовладао је тај назив кад су се у њој искрцали Егињани заједно са Фоком, Еаковим сином.[1] Насупрот Пелопонезу а у правцу Беотије Фокида допире до мора и с једне стране додирује Киру, делфијску луку, а с друге град Антикиру. Према Ламијском заливу Фокиђанима излаз на море затварају Хипокнемидски Локри. Јер они се налазе с те стране више Фокиде, грађани Скарфеје с оне стране Елатеје, а изнад Хијампоља и Абе су становници града Опунта и опунтске луке Кина.

Своје најславније подухвате Фокиђани су извели заједничким снагама целог народа. Учествовали су у рату против Троје[2] и заратили против Тесалаца[3] још пре него што је Персијанац био кренуо на Хелене, када су Фокиђани извршили нека знаменита дела. Јер према Хијампољу, одакле су се надали да ће Тесалци упасти у њихову земљу, закопали су земљане крчаге за воду и нанели на њих земљу, па очекивали тесалску коњицу. Необавештени о њиховом лукавству, Тесалци у незнању нагнаше коње на крчаге. Пошто су им ноге упадале у крчаге, коњи се ту осакатише па почеше обарати и убијати људе. Тесалци, још беснији на Фокиђане него раније, сакупише војску из свих градова и кретоше на Фокиду. Тада Фокиђани у великом страху како од читаве тесалске војске тако и од мноштва коњаника, а исто-

времено и од увежбаности за битку и коња и самих јахача, упутише посланике у Делфе да питају бога како да избегну опасност која им прети. И стиже им овакав одговор:

Смртноī и бесмртноī ја ћу у томе сйојиши бoју,
Победу даћу обојици, али смртноме више.

Када су Фокиђани то чули, пошаљу на непријатеље три стотине одабраних бораца под Гелоновим заповедништвом баш кад се спуштала ноћ, наредивши им да осмотре прилике Тесалаца што неприметније могу, да се опет врате у логор најмање познатим путем и да својевољно не почињу битку. Ти одабрани борци, и они сами и њихов вођа Гелон, гажени од коња и убијани од непријатеља, сви до једног погибоше од руку Тесалаца. Њихов пораз изазва код Фокиђана у логору такав страх да су и жене и децу и сву имовину, коју су могли да доведу и да донесу, уз то још и одећу, злато, сребро и статуе богова сакупили на исто место, направили огромну ломачу и крај тога оставили укупно тридесеторицу људи. Њима је било наређено да, ако се догоди да Фокиђани буду поражени у борби, тада прво убију жене и децу[4] па да као жртве ставе на ломачу и њих и сву имовину и, пошто запале ватру, да сами погину или један од руке другог или у нападу на тесалску коњицу. Отада се све очајничке одлуке код Хелена називају „фокиђанско безнађе"[5]. Затим Фокиђани одмах кретоше у напад на Тесалце. Војсковође су им биле Рој из Амброса и Даифант из Хијампоља, овај последњи на челу коњице, а Рој на челу пешадије. Али чин врховног заповедника имао је пророк Телија Елиђанин и у њега су Фокиђани полагали све наде у спас. Кад је почела битка, Фокиђани су имали пред очима оно што су одлучили да учине са женама и децом и, видећи да им је опстанак пољуљан и несигуран, због тога се упустише у смеле подухвате. Будући да су им богови били наклоњени, Фокиђани су том приликом однели најславнију победу тога времена. Тада су сви Хелени схватили пророчанство које је Аполон дао Фокиђанима. Јер лозинка, коју су у биткама увек давали тесалски заповедници, била је Атена Итонија, а Фокиђани су давали име свог именодавца Фока. После тог успеха Фокиђани су као заветне дарове послали у Делфе статуе Аполона, пророка Телије, као и свих својих заповедника у бици, заједно са статуама месних хероја. Те статуе су биле рад Аристомедонта Аргивца.

И касније су се Фокиђани досетили лукавству које није заостајало за оним претходним. Јер кад су се војске поставиле једна насупрот другој на улазу у Фокиду, пет стотина изабраних фокиђанских ратника, сачекавши пун месец, нападоше те ноћи Тесалце, намазавши се и сами кредом и обукавши оклопе беле од креде. Прича се да је тада поубијано највише Тесалаца,[6] који су мислили да је оно што се појавило у ноћи пре нека недземаљска појава него непријатељски напад. Елиђанин Телија опет је био тај који је Фокиђанима смислио ову превару против Тесалаца.

2. Пошто је персијска војска прешла у Европу, прича се да су Фокиђани из нужде пристали уз краља, а да су се одметнули од Међана и сврстали уз Хелене у бици код Платеје. Касније се догодило да буду новчано кажњени од амфиктионаца.[1] Нисам био у стању да нађем тачан одговор, да ли им је данак наметнут зато што су били криви, или су Тесалци због старе мржње издејствовали да Фокиђани плате казну. Док су они били обесхрабрени због величине казне, спопаде их Филомел, Теотимов син, који је био најугледнији међу Фокиђанима и родом из Ледонта, града у Фокиди. Разложи им да је плаћање глобе изнад њихових могућности и убеди их да заузму светилиште у Делфима, наводећи између осталих прихватљивих разлога и то да су им Атина и Спарта одувек биле наклоњене, а ако би Тебанци, или неко други, заратили против њих, да ће их они надмашити и храброшћу и новчаним средствима. Већини Фокиђана било је по вољи то што је Филомел говорио, било да им је божанство помутило разум било да су

сами по природи били такви да су корист претпостављали побожности. Фокиђани су освојили Делфе у време кад је Хераклид био притан у Делфима, а Агатокле био архонт у Атини, четврте године сто пете Олимпијаде, на којој је Прор из Кирене победио у трчању. 357. г. ст. е.

Пошто су заузели светилиште, сместа су прикупили најбољу најамничку војску у Хелади, а Тебанци, који се с њима ни раније нису слагали, отворено им објавише рат. Рат је трајао десет година непрекидно и за све дуго време ратовања често би побеђивали Фокиђани и њихова најамничка војска, а често би се надмоћнијим показивали Тебанци.[2] Битка, у којој су Фокиђани били поражени, збила се код града Неона и Филомел се у бекству баци са високе и стрме стене и тако изгуби живот. Такву казну су и иначе амфиктионци били одредили за пљачкаше светилишта. После Филомелове смрти Фокиђани предају Ономарху војно заповедништво, а Филип, Аминтин син, ступи у савез са Тебанцима. У сукобу је победио Филип, а кад је Ономарх бежећи стигао до мора, ту га устреле његови властити војници, сматрајући да су претрпели пораз због његове непредузимљивости и недостатка искуства у руковању војском. Такав је крај живота Ономарху донела судбина, а његовог брата Фајла изабраше за врховног заповедника. Кажу да је Фајло баш дошао на власт код Фокиђана кад је видео овакав призор у сну. Међу заветним даровима Аполону била је и бронзана прилика човека коме је већ дуже време отпало месо и није остало ништа осим костију. Делфљани су говорили да је то дар Хипократа лекара. Фајлу се учини да личи на тај заветни дар. Одмах га обузе погубна болест и испуни се предсказање из сна. После Фајлове смрти власт над Фокиђанима пређе на његовог сина Фалека. Фалек је био оптужен да је присвојио посвећено благо и био смакнут са власти. Прешавши лађама на Крит заједно са Фокиђанима који су пристали уз њега и делом најамничке војске, поче опсе-

дати Кидонију, која је одбила да му преда новац на његов захтев, изгуби већи део војске и сам погибе.

3. Десете године од заузимања светилишта Филип оконча рат који се зове и Фокидски и Свети рат, када је у Атини архонт био Теофил, прве године сто осме Олимпијаде, на којој је Поликле из Кирене победио у трчању.[1] Освојени градови Фокиде разорени су до темеља. То су ови градови на броју: Лилаја, Хијампољ, Антикира, Парапотамији, Панопеј и Даулида. За њихово име зна се од давних времена, а нарочито из Хомерових стихова.[2] Неке од њих, Ерох, Харадру, Амфиклеју, Неон, Титронији и Дримају, спалила је Ксерксова војска и тако их учинила познатијим у Хелади. Остали градови, изузев Елатеје, раније нису били славни, као на пример фокидски Трахин, фокидски Медеон, Ехедамија, Амброс, Ледонт, Флигониј и Стирис. Том приликом сви набројани градови су разорени, а њихово становништво, осим становника града Абе, пресељено у села. Становници Абе нису сносили кривицу за безбожни чин, јер нису учествовали ни у заузимању светилишта ни у рату. Фокиђани су лишени учешћа у пословима Делфијског светилишта и хеленској скупштини и њихове гласове амфиктионци су дали Македонцима.[3] Временом су ипак фокидски градови обновљени и становници се из села вратили у родне градове, осим ако обнављање неких није спречила стара слабост и недостатак средстава у том тренутку. Били су то Атињани и Тебанци који су их довели натраг пре него што је пораз код Херонеје погодио Хелене. Фокиђани су учествовали у бици код Херонеје и касније су се против Антипатра и Македонаца борили код Ламије и Кранона.[4] Најжешће од Хелена опирали су се Галима и келтској војсци, сматрајући да помажу богу у Делфима и, по моме мишљењу, да би спрали са себе раније кривице. 348. г. ст. е.

4. То су била знаменита дела Фокиђана. Од Херонеје има двадесет стадија до Панопеја,[1] фокидског града, ако се може дати име града местима која немају ни

градску управу, ни вежбалиште, ни позориште, ни трг, ни воду која се спушта у кладенац, већ људи живе у јарузи, у издубљеним заклонима баш налик на планинске колибе. Ипак постоје границе између њиховог и суседних земљишта и на фокидску скупштину шаљу и они своје представнике. Говоре да име њиховог града потиче од Епејевог оца,[2] да сами нису Фокиђани већ од старине Флегијци и да су побегли у Фокиду са територије Орхомена. Посматрајући стари обим Панопеја, закључио сам да износи око седам стадија. Присетио сам се Хомерових стихова који се односе на Титија, у којима назива Панопеј градом са лепим игралиштима[3] и како приликом борбе око Патрокловог тела каже да је Схедије, Ифитов син и краљ Фокиђана, који је погинуо од Хекторове руке, живео у Панопеју.[4] Изгледало ми је да је разлог што је краљ ту пребивао користећи се Панопејом као тврђавом, страх од Беоћана, јер туда је најлакши пролаз из Беотије у Фокиду. Оно друго место на коме Хомер зове Панопеј градом с лепим игралиштима нисам могао схватити пре него што су ме поучиле жене, које Атињани зову тијадама.[5] Тијаде су жене из Атике које сваке друге године са женама из Делфа иду на Парнас и тамо прослављају Дионисове оргије. Те тијаде су имале обичај да играју кола на разним местима дуж пута из Атине, па и поред Панопеја. Изгледа да епитет који Хомер даје Панопеју има везе са игром тијада.

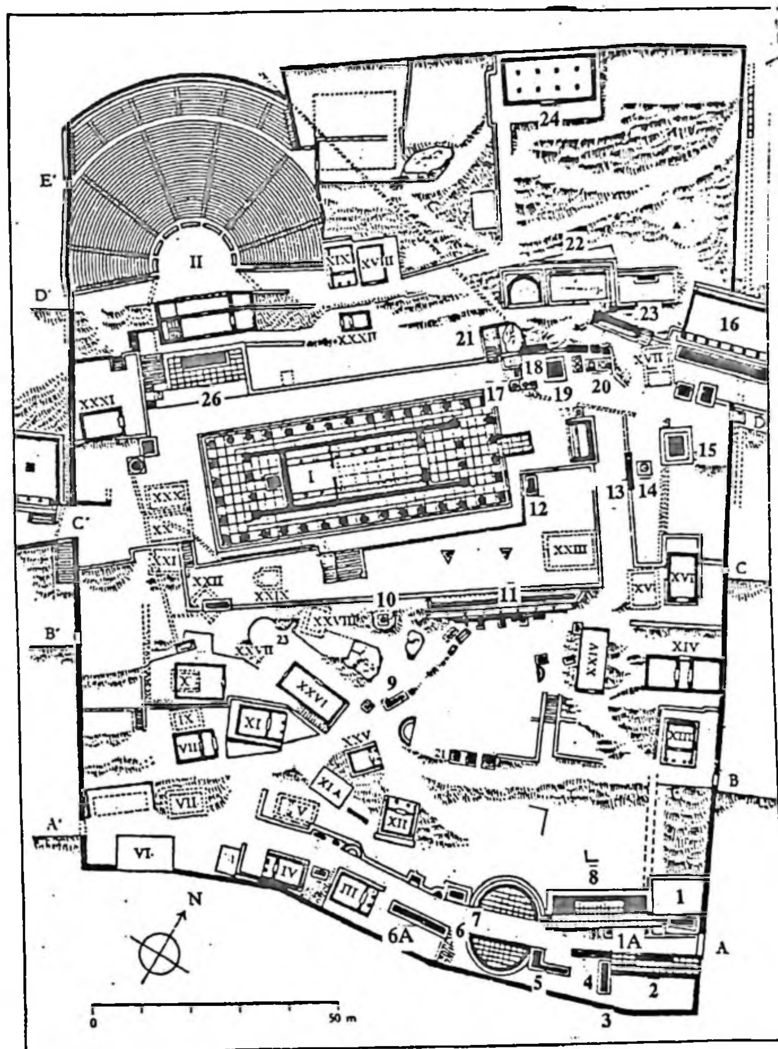

ДЕЛФИ, Аполоново светилиште

I. Аполонов храм — II. Позориште — III. Ризница Сикионаца — IV. Ризница Сифнијаца — VI. Ризница Тебанаца — VIII. Ризница Потидеје — XI. Ризница Атињана — XIa. Ризница Сиракужана — XIV. Пританеј — XXIV. Ризница Коринћана — XXVI. Булеутерион

1. Бик Коркирана — 1а. Дар Аркађана — 2. Споменик Атињана за Маратон — 4. Седморица против Тебе — 5. „Дрвени коњ" — 6. Епигони, дар Арга — 6а. Споменик Тарентинаца — 7. Краљеви Арга — 8. Лисандров споменик — 9. Дар Беоћана — 10. Сфинга Накшана — 11. Трем Атињана — 14. Троножац Платејаца — 15. Сунчева кола, дар Рођана — 16. Трем Атала I — 17. Еуримедонтова палма — 19. Кип Аполона Ситалка — 20. Троножац Гелона и Хијерона — 24. Лесха Книђана — 26. Споменик Александра у лову

У Панопеју поред пута постоји мала зграда од непечене опеке, у којој се налази статуа од пентеличког мермера за коју једни кажу да је Асклепије, а други, који наводе и ове доказе за своја тврђења, да је Прометеј. У јарузи леже два камена, оба тако велика да су довољна да натоваре кола. Боја им је као у иловаче, али не земљане, већ онакве каква се налази по јаругама или песковитим горским бујицама, а миришу врло слично људској кожи. Тврде да је то још остало од иловаче од које је Прометеј створио цео људски род. Ту у јарузи је Титијев надгробни споменик. Обим хумке износи око трећину стадија, а за стих у *Одисеји*:[6]

Он је на земљи лежећи на йлеїара лежао девеї

кажу да се не односи на величину Титија, него да је месту где је Титиј био испружен име било Девет плетара. Клеон, човек из Магнесије на Херму, говорио је да у необичне појаве не верују они људи којима се у животу није догодило да се намере на већа чуда. За себе је казао да по предању верује да је постојао Титиј и слични њему. Јер случајно се нашао у Гадири и по Херакловом наређењу исповио са острва и он сам и сва остала гомила, а кад се опет вратио у Гадиру, нашао је морског човека, избаченог на земљу. Био је дугачак око пет плетара и гореo је, пошто га је бог погодио громом.[7]

Клеон је тако причао. Даулида[8] је удаљена од Панопеја око двадесет седам стадија. Тамо нема много људи, али су они чак и у моје време по величини и снази најпознатији од Фокиђана. Говоре да је граду дато име по нимфи Даулиди, која је била Кефисова кћи. Други опет кажу да је место на коме је град основан било обрасло густом шумом и да су тако шумовита места стари називали *daula*. Због тога је, кажу, и Есхил[9] назвао браду Главка, Антедонијевог сина, *hypene daulos*. Прича се да су ту у Даулиди жене послужиле за јело Тереју његовог сопственог сина и тим делом започело је каљање столова међу људима. Пупавац, у кога се по предању Тереј[10] претворио, јесте птица мало већа од препелице, а

на глави му се пера уздижу у облику ћубе. Чудно је што у Фокиди ласте нити носе нити излежу јаја, нити би уопште у крову зграде ласта направила гнездо. Фокиђани говоре да се Филомела чак и као птица плашила Тереја и тако напустила његову домовину. У Даулиди постоје Атенино светилиште и древна статуа. За дрвену статуу веле да је још старија и да ју је Прокна донела из Атине. На територији Даулиде је место звано Тронис, на коме је изграђено светилиште хероју Архегету (Оснивачу). За тог хероја једни кажу да је био Ксантип, вешт ратник, а други да је био Фок, син Орнитиона, Сизифовог сина. Њему се сваког дана указују почасти и кад му приносе жртве Фокиђани кроз рупу изливају крв у гроб, а месо по обичају поједу на лицу места.

5. Кроз Даулиду води успон до врхова Парнаса, дужи него онај из Делфа, али ипак не толико тежак. Кад се из Даулиде скрене на прав пут за Делфе и продужи даље, наиђе се с леве стране пута на зграду звану Фокидско здање у којој се сакупљају Фокиђани из сваког града. Зграда је велика и у њеној унутрашњости по дужини су поређани стубови. Од њих се према свакоме зиду уздижу степенице на којима седе посланици Фокиђана. На крају нису ни стубови ни степенице, него статуе Зевса, Атене и Хере. Зевсова статуа је на престолу, с његове десне стране стоји Хера, а с леве Атена.

Кад одатле кренеш даље, стићи ћеш до места које зову Раскрсницом. Баш на томе месту Едип[1] је убио свога оца. Судбина је одредила да по читавој Хелади остану спомени на Едипова страдања. Кад се родио, пробили су му глежњеве кочевима и изложили га на брду Китерону у области Платеје. Коринт и земља око Истма су га отхранили. Фокида и Раскрсница окаљане су убиством његовог оца. Теба је још више изишла на глас због Едипове женидбе и Етеокловог греха.[2] За Едипа су Раскрсница и дело које је на њој извршио представљали почетак зала. Надгробни споменици Лаја и слуге, који га је пратио, још се исто као некад налазе

насред раскршћа трију путева, а око њих је наслагано необрађено камење. Кажу да је Дамасистрат, краљ Платеје, нашао на њих како леже мртви и сахранио их.

Главни пут одатле до Делфа постаје и стрмији и тежи за пешака. Много и различито прича се о самим Делфима, а још више о Аполоновом пророчишту. Кажу да је у најстарије време то пророчиште било Гејино[3] и да је она у њега као пророчицу поставила Дафниду,[4] једну од горских нимфи. Код Хелена постоји песма у хексаметрима, која се зове *Еумолпија*, а приписују је Мусеју, Антиофемовом сину.[5] У њој се тврди да је пророчиште било заједничко и Посејдону и Геји, да је она сама давала одговоре, а Посејдон је за помоћника у проницању имао Пиркона. Стихови гласе овако:

Глас је Земљин сместа рекао мисао мудру,
Пиркон са њоме помоћник славнога земљотресца.

Кажу да је касније Геја свој удео у пророчишту уступила Темиди,[6] а Аполон га од ње добио на дар. Он је затим, како причају, у замену за други део пророчиште дао Посејдону Калаурију,[7] која лежи испред Трезена. Чуо сам и да су пастири чувајући стада наишли на пророчиште, да их је надахнула пара и да су почели прорицати у име Аполона. Опште и од већине прихваћено је мишљење о Фемоноји[8] да је она прва постала пророчица бога и прва певала у хексаметрима. Боја, мештанка, која је саставила химну за становнике Делфа, каже да су пророчиште за бога основали људи који су дошли од Хиперберејаца,[9] Олен и други и да је он први давао предсказања и први певао у хексаметрима. Ово су Бојини стихови:

Хиперборејаца синови Пагас, божански Агијеј
Пророчиште створише заиста ту што сећа се добро.

Набрајајући и друге Хиперборејце, на крају химне имену је Олена:[10]

Олен, први пророк Феба који је био,
Први од стихова древних доиста начини песму.

Предање ипак не помиње више ниједног пророка мушкарца, већ само говори о прорицању жена. Причају да је најстарији Аполонов храм био начињен од ловора чије су гране донете од ловора у Темпи. Тај храм је морао имати облик колибе. Делфљани кажу да су други храм начиниле пчеле од пчелињег воска и перја[10a] и да је њега Аполон послао Хиперборејцима. Постоји и друга прича: да је тај храм основао неки човек из Делфа по имену Птера, па је тако и храм добио име по градитељу. Веле да је по том Птери додавањем слова назван и Аптери, град на Кипру. Такву причу која тврди да је храм саграђен уплитањем зелених стабљика папрати, која расте на планинама, уопште не прихватам. Што се тиче трећег храма, није никакво чудо што је био од бронзе, ако је и Акрисије начинио бронзану собу за своју кћер,[11] а Лакедемоњани још и сада имају светилиште Атене Халкиојке (од бронзане куће), док римски Форум, који због своје величине и целе израде представља нешто особито, има бронзани кров.[12] Тако не би било невероватно да је и за Аполона био начињен храм од бронзе. У остало ме прича ипак није убедила, ни у то да је храм Хефестово дело, ни у легенду о златним певачицама, о чему Пиндар[13] пева у стиховима о том храму:

Златне изнад забата
Певаху Чаробнице.

Чини ми се да је он то написао подражавајући Хомерове стихове о сиренама.[14] Нисам пронашао ни да се слажу приче о томе како је храм нестао, јер причају и да је пропао у пукотину земље и да га је ватра истопила. Четврти храм су изградили Трофоније и Агамед,[15] а по предању начинили су га од камена. Спаљен је у време кад је у Атини архонт био Ерксиклид, прве године педесет осме Олимпијаде, на којој је победио Диогнет из 548. г. ст. е.
Кротона. Садашњи храм[16] богу саградили су од посвеће-

ног блага амфиктионци, а његов градитељ био је неки Спинтар из Коринта.

6. Кажу да је ту најстарији град основао Парнас, син нимфе Клеодоре. Као и код других које зову херојима, његовим оцем називају и бога Посејдона и смртног човека Клеопомпа. По томе Парнасу је, веле, планини дато име и названа Парнасова долина. Прорицање по лету птица, како се прича, Парнасово је откриће. Тај су град, по причању, поплавиле кише, које су пале у Деукалионово време. Људи, који су успели да избегну непогоди, спасили су се вођени на Парнасове врхове вучјим урликањем, док су им пут показивале звери, а град, који су основали, назвали су због тога Ликореја (Вучји-планински град).[1] Постоји и друга прича, различита од претходне, да се Аполону родио син Ликор од нимфе Корикије, па је по Ликору назван град Ликореја, а по нимфи Корикији пећина. Говори се и ово: да је Келена била кћи Хијама, Ликоровог сина, а да је Делф, по коме носи име данашњи град, био син Келене, Хијамове кћери, и Аполона. Други тврде да је Касталије, човек из места, имао кћер Тију,[2] која је прва била свештеница Дионису и почела славити оргије у част бога и да су по њој касније људи прозвали тијадама све жене које обузме махнитост док славе Диониса. Они Делфа сматрају сином Аполона и Тије. Трећи кажу да му је мајка била Мелена, Кефисова кћи. Касније су околни становници град назвали Питом а не само Делфима, као што и Хомер чини у попису Фокиђана.[3] Они који желе да нађу родослов за све мисле да је Пит био Делфов син и да је град добио име Пита пошто је он тамо био краљ. Али прича која је стигла до највећег броја људи каже да је ту иструлео онај кога је Аполон погодио стрелом и да је зато град био назван Питом. Јер људи тога времена говорили су за оно што труне *pythesthai* и због тога Хомер каже да је Острво сирена пуно костију, пошто би људи трунули слушајући њихову песму.[4] За онога који је погинуо од Аполонове руке, песници веле да је био змај, кога је Геја поставила за чувара пророчишта.[5] Прича се и како је Криј, који је био моћан у околини Еубеје, имао обесног сина-змаја и да је овај опљачкао светилиште бога, а исто тако опљачкао је и куће богатих људи. Кад је змај и други пут кренуо у напад, Делфљани су почели молити Аполона да одврати од њих опасност која им прети. И Фемоноја, тадашња пророчица, изрекла им је ово пророчанство у хексаметрима:

Изблиза Феб ће на човека йоīубну йослаши сшрелу,
Који оūљачка Парнас: од крви ће њеīове руке
Крићани сūраши, но слава му никада ūроūасши неће.

7. Изгледа да је већ од почетка било врло много људи који су имали зле намере према светилишту у Делфима. На њега су насртали тај разбојник из Еубеје, па неколико година доцније флегијски народ,[1] затим Пир, Ахилов син, онда део Ксерксове војске, па фокидски моћници који су најдуже и најжешће наваљивали на богатство бога и галска војска. Светилишту је било суђено да у потпуности искуси и Неронову безобзирност, који је Аполону однео пет стотина бронзаних статуа, што богова што људи.[2]

Певање химне у славу бога било је по предању најстарије такмичење за које су прво установили награде.[3] Певао је и победио Хрисотемид са Крита, чији је отац Карманор,[4] кажу, очистио Аполона од греха. Предање каже да је после Хрисотемида песмом победио Филамон, а за њим Тамирид, Филамонов син. За Орфеја, охолог и уображеног због својих мистерија, и за Мусеја,[5] који је у свему подражавао Орфеја, веле да нису хтели да учествују у музичком такмичењу. Кажу такође да је и Елеутер однео питијску победу захваљујући своме звонком и слатком гласу, јер није певао сопствену песму. Прича се да је и Хесиод био искључен са такмичења, пошто није знао да прати своју песму на китари. И Хомер је дошао у Делфе да пита о ономе што му је требало, али, иако је умео да свира на китари, то му је знање било некорисно због губитка вида. Треће 586. г.
године четрдесет осме Олимпијаде, на којој је победио ст. е.

Главкија из Кротона, амфиктионци су доделили награде за свирање на китари као и у почетку, али су додали и такмичења у свирању на фрули и певању уз фрулу. За победнике су проглашени Меламподе из Кефале за свирање на китари, Аркађанин Ехемброт за певање уз фрулу и Аргивац Сакада[6] за свирање на фрули. Тај Сакада је затим однео још две победе на следећим двема Питијским играма. Тада су такође први пут одредили награде за атлетска такмичења иста као у Олимпији, осим трке са четворопрегом, а сами су унели у програм такмичење за дечаке у трчању на дуге стазе и двоструком трчању. На другим Питијским играма више нису позивали на борбу за стицање награда, већ су отада установили таква такмичења на којима победник добија венац. Том приликом су укинули и певање уз пратњу фруле, пошто су просудили да слушање те музике нема срећно дејство, јер певање уз фрулу састоји се од туробних мелодија са фруле и тужних речи које се уз њу певају. Ово што сам рекао потврђује и Ехембротов заветни дар, бронзани троножац посвећен Хераклу у Теби на коме се налази натпис:

Хераклу сӣави на дар Ехемброӣ аркадски ӣо
Песме и ӣужаљке ӣамо на иīрама амфикӣионским
Пéвајућ' Грцима ӣад освоји ӣобеду он.

И тако је престало такмичење у певању уз фрулу, али су додали трке с приколицама и Клистен, сикионски тиранин, био је проглашен за победника у таквој трци. На осмим Питијским играма увели су у програм такмичење свирача у китару без певања и као победник овенчан је Агелај из Тегеје. На двадесет трећим Питијским играма додали су трчање у пуној бојној опреми. У тој дисциплини ловоров венац освојио је Тименет из Флијунта, пет олимпијада после победе Дамарета из Хереје.[7] На четрдесет осмим Питијским играма установили су трку са двопрегом и победио је двопрег Ексекестида Фокиђанина. На петим играма после ових претходних упрегли су у кола ждрепце и први је стигао четворопрег

Тебанца Орфонде. Панкратион за дечаке, трке с приколицама у које су упрегнута два ждрепца и трке са јахаћим ждрепцима примили су много година касније од Елиђана. Панкратион је уведен на шездесет првим Питијским играма, када је победио Тебанац Јолаида. На другим Питијским играма после ових одржали су трку са јахаћим ждрепцима, а на шездесет деветим трку с приколицама у које су упрегнута два ждрепца. Ликорма из Ларисе проглашен је за победника у трци са јахаћим ждрепцима, а Птолемеј Македонац[8] у трци са двопрегом ждребаца. Краљеви Египта волели су што их зову Македонцима, што су у ствари и били. Изгледа ми да се за победу на Питијским играма даје као награда ловоров венац једино зато што се одржала прича да је Аполон волео Ладонову кћер.[9] 310. г. ст. е.

8. Једни мисле да је хеленску скупштину, која се ту састаје, основао Амфиктион,[1] Деукалионов син, и да су по њему посланици добили назив амфиктионци. Али Андротион[2] у историји Атике каже да су у почетку у Делфе дошли већници из суседних градова, да су ти посланици названи амфиктионцима (суседима) и да је временом преовладало то њихово садашње име. Причају да је на заједничку скупштину сам Амфиктион окупио ова хеленска племена: Јоњане, Долопе, Тесалце, Енијанце, Магнешане, Малијце, Фтијане, Дорце, Фокиђане и Локране, који се граниче са Фокидом и живе у подножју брда Кнемиде. Али када су Фокиђани заузели светилиште и када је после девет година рату дошао крај, и Амфиктионски савез претрпео је промену. Јер Македонци су успели да уђу у њега а фокидски народ и Лакедемоњани као део Дораца престали су да буду чланови Савеза, Фокиђани због свога преступа, а Лакедемоњани за казну због савезништва са Фокиђанима.[3] Кад је Брен повео галску војску на Делфе,[4] највећу ревност од свих Хелена у рату су показали Фокиђани и после таквог држања постигли да опет буду чланови Савеза и да у свему поврате свој стари углед. Император Август желео је да Никопољци,[5] који живе крај Акција,

постану чланови Амфиктионске скупштине, чак и да се Магнешани, Малијци, Енијанци и Фтијани уброје у Тесалце и да сви њихови гласови као и гласови Долопа, јер они више нису чинили одвојено племе, припадну Никопољцима. Данас има укупно тридесет амфиктионаца. Никопољ, Македонија и Тесалија, сви имају по шест посланика. Беоћани, који су у ранија времена настањивали Тесалију и тада се звали Еолцима, Фокиђани и Делфљани, сви шаљу по два посланика, а стара Дорида једног. И Локрани, који се зову Озолски, и Локрани насупрот Еубеји шаљу по једног представника, а један је и из Еубеје. Од Пелопонежана из Арга, Сикиона, Коринта и Мегаре је један представник, а тако исто и из Атине. Градови Атина, Делфи и Никопољ шаљу посланике на сваку скупштину Савеза. Сваки град поменутих народа може да учествује преко својих посланика у Амфиктионској скупштини наизменично, после одређеног временског размака.

Кад се уђе у град, наиђе се на храмове у низу. Први од њих је у рушевинама, а онај за њим нема ни божјих ни људских статуа. У трећем се налазе статуе малог броја римских императора, а четврти се зове храм Атене Проноје (богиње провидности).[6] Од статуа у томе храму, она из предворја је заветни дар Масалијаца и већа је од статуе у унутрашњости храма. Масалијци су насељеници из Фокеје у Јонији, а њихов град основао је онај део људства који је побегао из Фокеје пред Харпагом Међанином.[7] Савладавши Картагињане у поморској бици стекли су земљу, коју сада држе, и доспели до великог благостања. Дар Масалијаца је од бронзе. За златан штит, који је Лиђанин Крез даривао Атени Проноји,

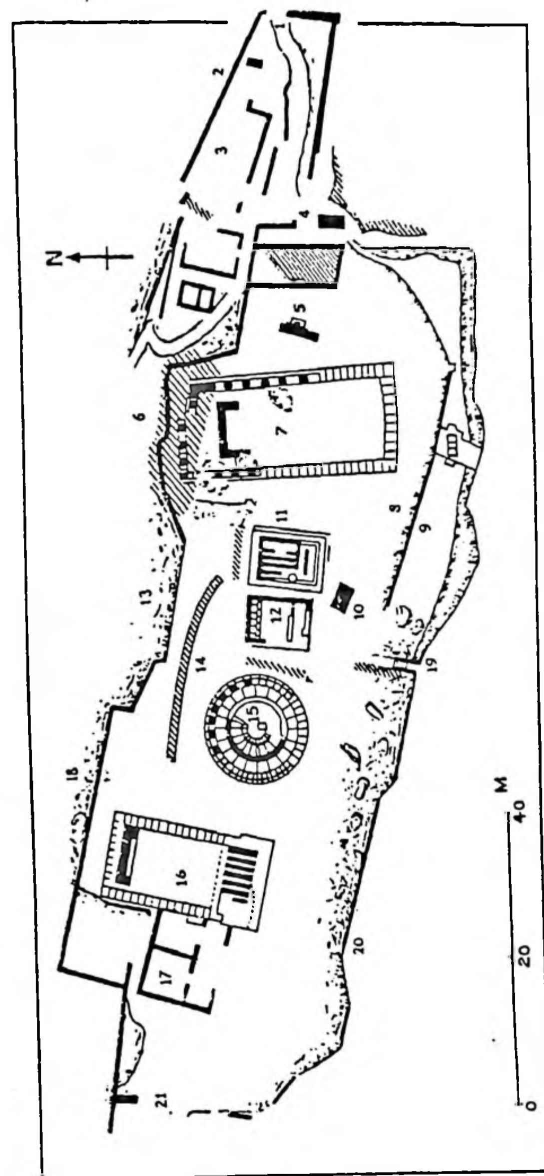

ДЕЛФИ, светилиште Атене Проноје (Мармарија) →

1. Североисточна капија — 2. Североисточни бедем — 3. Источне терасе — 4. Источна капија — 5. Жртвеник — 6. Обурвана земља — 7. Први храм Атенин — 8. Архајски зид — 9. Доња тераса — 10. Велика база — 11. Дорска ризница — 12. Еолска ризница — 13. Обурван бедем — 14. Зид од туфа — 15. Толос — 16. Други Атенин храм — 17. Станови свештеника — 18. Северозападни бедем — 19. Степенице — 20. Бедем из класичне епохе — 21. Излаз ка гимназију

Делфљани су говорили да га је украо Филомел.[8] Поред светилишта Атене Проноје је ограђен простор посвећен херојү Филакү.[9] Тај Филак их је, по казивању Делфљана, одбранио у време персијске најезде. Кажу да је некад на отвореном делу вежбалишта била израсла дивља шума и да је Одисеј, кад је дошао Аутоликү и ловио са његовим синовима, ту од дивљег вепра задобио рану изнад колена.[10] Кад се од вежбалишта[11] скрене лево и сиђе, како мислим, не више од три стадија, наиђе се на реку по имену Плист. Тај Плист се тамо улива у море код Кире, делфијске луке. Кад се од важбалишта крене навише ка светилишту, с десне стране пута је вода Касталије и слатка за пиће и пријатна за купање. Неки говоре да је извор добио име по једној мештанки, а други по мушкарцу Касталију. Панијасид,[12] Полијархов син, творац епске песме о Хераклу, вели да је Касталија била Ахелојева кћи. Јер о Хераклу он каже:

Брзим ногама својим снежни прешавши Парнас
Стиже Касталије бесмртној води, Ахелоја кћери.

Чуо сам и овакву причу: да је вода дар Касталији од реке Кефиса. Тако је рекао и Алкеј у уводном делу песме Аполону. То највише потврђују становници Лилаје, који у извесне одређене дане у извор Кефиса бацају домаће колаче и остало што је уобичајено и причају да се то затим појављује у Касталији.[13]

9. Град Делфи лежи на стрмом земљишту, а тако исто као и цели град лежи и ограђено и Аполону посвећено двориште.[1] Оно је веома пространо, налази се у највишем делу града и по њему су усечени пролази једни уз друге. Од заветних дарова навешћу оне који су ми изгледали највреднији помена.[2] Сматрам да нису вредни озбиљне пажње они атлете и такмичари у музици, које већина људи није много ценила.[3] О атлетама који су се нечим прославили говорио сам у свом опису Елиде. У Делфима се налази статуа Фајла из Кротона. Он није задобио победу у Олипији, али је однео у Пити

две победе у петобоју и једну у трчању. Осим тога борио се на мору против Међанина и опремивши сопствену лађу попунио је људима из Кротона, који су боравили у Хелади. Таква је прича о човеку из Кротона.[4] Кад се уђе у ограђени простор, наиђе се на бронзаног бика, рад Теопропа из Егине, заветни дар становника Коркире.[5] Прича се да је бик на Коркири напуштао остале краве, одлазио са паше и мукао поред мора. Пошто се исто понављало свакога дана, пастир сиђе до мора и виде невероватно мноштво туна. Он обавести о томе грађане Коркире, а они, како су се иначе много мучили покушавајући да улове туне, упутише посланике у Делфе. И тако жртвују Посејдону онога бика и одмах после жртвовања улове рибе па посвете у Олимпији и Делфима свој дар од десетог дела улова. Затим долазе заветни дарови Тегејаца од плена задобијеног од Лакедемоњана, Аполон и Ника, па од домаћих хероја Калиста, Ликаонова кћи, и Аркад, који је земљи дао име, онда Аркадови синови Елат, Афејдант и Азан, па за њима Трифил. Мајка тога Трифила није била Ерата, већ Лаодамија, кћи Амикле, лакедемонског краља. Ту је посвећена и статуа Ераса, Трифиловог сина. Творци тих статуа су следећи: Паусанија из Аполоније израдио је Аполона и Калисту, Дедал из Сикиона Нику и Аркадову статуу, Самола Аркађанин Трифила и Азана, а Антифан Аргивац Елата, Афејданта и Ераса.[6] То су Тегејци послали у Делфе кад су заробили Лакедемоњане који 369. г. ст. е.
су их напали. Насупрот ових су заветни дарови Лакедемоњана од плена који су освојили од Атињана: Диоскури, Зевс, Аполон и Артемида, после њих Посејдон и Лисандар, Аристокритов син, приказан док га овенчава Посејдон, па Агија,[7] који је тада предсказао победу Лисандру, и Хермон, који је управљао Лисандровим командним бродом.[8] Природно је што је статуу Хермона, који је био уписан у списак грађана Мегаре, начинио Теокосмо Мегаранин.[9] Диоскури су дело Антифана Аргивца, а пророк је рад Писона из Калаурије у подручју Трезена. Дамеја је израдио статуе Артемиде, Посејдона и опет Лисандра, а Атенодор Аполона и Зевса. Ова

двојица уметника су Аркађани из Клитора. Иза ових побројаних заветних дарова постављене су статуе оних који су били уз Лисандра код Егоспотама, како самих Спартанаца тако и њихових савезника, а то су ови: Арак и Ерињант, први Лакедмонац а други Беоћанин... изнад Миманта, затим Астикрат, па Кефисокле, Хермофант и Хикесије, сва тројица са Хија, Тимарх и Дијагора са Рода, Теодам из Книда, Кимерије из Ефеса и Еантид из Милета. Њихове статуе израдио је Тисандар, а Алип из Сикиона ове следеће: Теопомпа из Минда, Клеомеда са Сама, два Еубејца, Аристокла из Кариста и Аутонома из Еретрије, Аристофанта из Коринта, Аполодора из Трезена и Диона из Епидаура у Арголиди. Поред њих су Ахајац Аксионик из Пелене, Теар из Хермиона, Пирија Фокиђанин, Комон Мегаранин, Агасимен из Сикиона, Теликрат из Леукаде, Питодот из Коринта и Еуантида из Амбракије. На крају су Лакедемоњани Епикидида и Етеоник, за које кажу да су дела Патрокла[10] и Канаха. Атињани одричу да су заслужено претрпели пораз код Егоспотама, већ тврде да су их за новац издали војсковође и да су Тидеј и Адимант[11] били ти који су примили мито од Лисандра. Као доказ своје тврдње наводе сибилино пророчанство: 405. г. ст. е.

Тада ће ужасан јад на Атињане Зевс да свали,
Који с висине влада и чија је највећа сила,
Бациће борбу и покољ на ратне њихове лађе,
Лукавом преваром пропашће оне због злоће пастира.

Друге доказе узимају из Мусејевих прорицања:

Дивља ће киша Атињане снаћи због опаких вођа
Али ће ипак добити утеху неку за пораз:
Граду скривени остати неће, платиће казну.

Толико о томе. О борби између Лакедемоњана и Аргиваца за област звану Тиреја сибила је такође предсказала да ће бити нерешена. Али Аргивци, сматрајући да су однели превагу у боју, послали су у Делфе бронзаног

коња, као да је дрвени тројански.[12] Он је рад Антифана Аргивца.[13]

10. На постољу ниже од дрвеног коња налази се натпис да су статуе посвећене од десетог дела плена из Маратонске битке. Те статуе представљају Атену, Аполона и Милтијада, једног од војсковођа. Од оних које зову херојима, ту су Ерехтеј, Кекроп, Пандион, Леос, Антиох, Хераклов син од Меде, Филантове кћери, затим Егеј и Акамант, један од Тезејевих синова. Ти хероји су, према пророчанству из Делфа, дали имена атинским племенима,[1] но Мелантов син Кодро, Тезеј и Нелеј ипак нису међу онима по којима су племена названа. Наведене статуе начинио је Фидија и заиста оне представљају десетину плена из битке. Али статуе Антигона, његовог сина Деметрија и Птолемеја Египћанина[2] Атињани су послали у Делфе касније и то статуу Египћанина из наклоности према њему, а статуе Македонаца из страха од њих.

Близу коња су и други заветни дарови Аргиваца, вође оних који су заједно са Полиником заратили на Тебу, Адраст, Талајев син, Тидеј, Енејев син, Претови потомци Капанеј, Хипонојев син и Етеокло, Ифидов син, Полиник и Хипомедонт, син Адрастове сестре. У близини су израђена Амфијарајева кола на којима као кочијаш стоји Батон, који је иначе сродством повезан с Амфијарајем. Последњи од њих је Алитерс. Они су дело Хипатодора и Аристогејтона,[3] а начинили су их, како сами Аргивци говоре, од плена после победе, коју су они и њихови атински савезници однели над Лакедемоњанима у бици код Еноје на аргивској земљи. Чини ми 463—458. г. ст. е.
се да су од плена из исте битке Аргивци поставили и статуе оних које Хелени називају Епигонима. Јер ту стоје статуе ових људи: Стенела и Алкмеона,[4] кога су по моме мишљењу због његових година претпоставили Амфилоху; за њима су Промах, Терсандар, Егијалеј и Диомед, а између Диомеда и Егијалеја је Еуријал. Насупрот ових налазе се друге статуе, које су посветили Аргивци који су помогли Тебанцима и Епаминонди у оснивању

Месене. Ту су и статуе хероја, Данаја, најмоћнијег краља у Аргу, и Хипермнестре, јер је она једина од сестара сачувала чисте руке. Уз њу је Линкеј и затим читав њихов род, који допире све до Херакла и још даље до Персеја.[5]

Бронзани коњи и заробљене жене, заветни дар Тарентинаца од плена освојеног од Месапа, варвара, који се граниче са подручјем Тарента, рад су Агеладе Аргивца. Тарент[6] су населили Лакедемоњани а оснивач му је био Спартанац Фалант. Баш кад се спремао на пут ради оснивања насеобине, Фаланту је стигло пророчанство из Делфа да ће тада стећи и земљу и град кад осети кишу из ведрог неба. У почетку нити је он сам размaтрао пророчанство нити је питао за савет кога од тумача, већ отплови у Италију. Али када му, иако је побеђивао варваре, није пошло за руком ни да освоји град ни да загосподари земљом, сети се пророчанства и поче сматрати да му је бог прорекао немогуће, јер никако из чистог и ведрог неба не би могла пасти киша. Док је тако био нерасположен, његова жена, која је са њим пошла од куће, поред осталих пажњи које му је указивала, стави главу свога мужа међу колена и поче требити ваши. И некако се догоди да жена из љубави заплака увиђајући да подухвати њеног мужа не успевају ни у чему. Како је обилно пролевала сузе и поквасила Фалантову главу, он схвати пророчанство, пошто се његова жена звала Етра (ведро небо) и тако следеће ноћи освоји од варвара Тарент, највећи и најнапреднији приобални град. Кажу да је херој Тарант био син Посејдона и домаће нимфе и да је по томе хероју наденуто име и граду и реци, јер и река се зове Тарант, исто као и град.

11. У близини заветних дарова Тарентинаца налази се сикионска ризница, али се не може видети благо ни у њој ни у другим ризницама.[1] Книђани су послали у Делфе следеће статуе: Триопу,[2] оснивача Книда, који стоји поред коња, Лету, Аполона и Артемиду, који одапињу стреле на Титија, на чијем телу већ има рана.

Те статуе стоје поред сикионске ризнице. И становници Сифна су направили ризницу са овог разлога. На њиховом острву било је рудника злата и бог им је наредио да десетину својих прихода предају Делфима. Они саградише ризницу[3] и предаваху десети део. Али када из грамзивости пропустише да предају данак, море надође и прекри им руднике. Становници Липаре такође су као заветни дар поставили статуе, победивши на мору Тиренце (Етрурце). Они су били насељеници из Книда,[4] а кажу да је њихов вођа приликом насељавања био човек из Книда чије је име било Пентатло, како у својој историји Сицилије тврди Антиох Сиракужанин, Ксенофанов син.[5] Он још прича и како су основали град на рту Пахину на Сицилији и како су их Елими и Феничани поразили у рату и протерали, али су они заузели острва, или ненастањена или протеравши са њих становнике. Та острва се по Хомеру[6] још и данас зову Еоловим острвима. Од свих острва населили су се на Липари и тамо основали град, а Хијеру, Стронгилу и Дидиму обрађују прелазећи на њих лађама. На Стронгили види се како пламен избија из земље, а на Хијери ватра сама од себе изгара на врху острва.[7] Крај мора су пријатна купалишта, ако те вода благонаклоно прими, јер је иначе тешко ступити у њу због њене врелине.

Тебанска ризница начињена је од ратног плена а такође и атинска. За Книђане[8] не знам да ли су саградили ризницу у знак неке победе или да би показали своје благостање, док је тебанска ризница од плена из битке код Леуктре, а атинска од плена освојеног од оних који су се са Датисом искрцали на Маратон. Становнике Клеоне, исто као и Атињане, погодила је куга и они су, повинујући се пророчанству из Делфа, жртвовали јарца сунцу, док се још рађа. Пошто су се тако ослободили зла, послали су Аполону бронзаног јарца.[9] Грађани Потидеје у Тракији и Сиракужани имају ризнице, Сиракужани од плена задобијеног после великог атинског пораза, а Потидејци су је начинили да би изразили поштовање богу.[10]

Атињани су саградили и трем од блага које су стекли у рату са Пелопонежанима и Хеленима, који су им били савезници.[11] Ту су посвећене и украсне главе са лађа и бронзани штитови. Натпис на њима набраја градове из којих су Атињани послали прве плодове, а то су Елида, Лакедемон, Сикион, Мегара, Пелена у Ахаји, Амбракија, Леукада и сам Коринт. Он још додаје да је од плена из тих поморских битака жртвовано и Тезеју и Посејдону код рта званог Рион. Изгледа ми да се тај натпис односи на Формиона, Асопиховог сина и његова дела.[12] 429. г. ст. е.

12. Ту се налази стена која се издиже изнад земље. На њој је, причају Делфљани, стајала и певала пророчанства жена по имену Херофила, чији је надимак био Сибила.[1] Закључио сам да је прва сибила била старија од иједне друге. За њу Хелени кажу да је била кћи Зевса и Ламије, Посејдонове кћери, да је она прва од жена певала пророчанства и да су је Либијци прозвали сибилом.[2] Изгледа да се Херофила, млађа од ње, ипак родила пре Тројанског рата и у својим пророчанствима објавила да ће Хелена одрасти у Спарти на пропаст Азије и Европе и да ће Хелени због ње освојити Троју. Становници Дела памте да је та жена саставила и химну Аполону. Она себе у тим стиховима не зове само Херофилом већ и Артемидом и час каже да је венчана Аполонова жена, час сестра, час опет ћерка. То је чинила у заносу и надахнута богом. На другом месту у својим пророчанствима говори да је од бесмртне мајке, једне од нимфи са Иде, и смртног оца и тако у стиховима каже:

Ја сам пола смртног а пола божанског порекла,
Бесмртна нимфа ми мати, отац ми једе жито,
Родом са Иде по мајци, по оцу ми завичај Марпес
Црвени, посвећен Мајци и реци Аидонеју.

Још и сада на тројанској Иди постоје рушевине града Марпеса са око шездесет становника. Сва земља око Марпеса је црвенкаста и страшно исушена, тако да река Аидонеј понире у земљу и кад избије опет понавља то исто и најзад нестаје у земљи. Разлог томе је, како ми се чини, тај што је тле Иде на томе месту танко и порозно. Марпес је двеста четрдесет стадија удаљен од Александрије у Троади. Становници те Александрије причају да је Херофила постала слушкиња храма Аполона Сминтеја[3] и да је у вези са Хекабиним сном прорекла оно што знамо да се и догодило.[4] Та сибила је већи део свога живота провела на Саму, али је ишла и у Клар у области Колофона, на Дел и у Делфе. Кад би стигла у Делфе, стала би на ону стену и певајући прорицала. Смрт ју је снашла у Троади и на њеном гробу у Сминтејевом гају на стели су уписани ови елегијски стихови:

Гласница Феба сибила ја овде почивам сада,
Овај камени гроб мене покрива сву,
Ја од судбине тешке окове примих ове
Гласна девојка пре, заувек нема сад.
Али до нимфи и Хермеса лежим, у подземном свету
Имајућ' ипак и част негдашњег краљевства свог.

Поред надгробног споменика заиста стоји Хермес у облику четвртастог камена, а с леве стране су вода која се слива у кладенац и статуе нимфи. Еритрејци, који најупорније од Хелена присвајају себи Херофилу,[5] показују брдо звано Корик и на њему пећину, говорећи да се у њој родила Херофила и да је она кћи месног пастира Теодора и нимфе. Даље тврде да је назив идајска нимфа настао једино зато што су тада људи називали „идама” места густо обрасла шумом. Стих о Марпесу и реци Аидонеју Еритрејци избацују из пророчанства.

Хиперох из Куме[6] написао је да је следећа жена, која је на исти начин прорицала, била из Куме у земљи Опика и да се звала Дема. Међутим, Кумајци не могу да укажу ни на једно пророчанство ове жене, али показују малу камену урну у Аполоновом светилишту, тврдећи да ту леже сибилине кости. После Деме одрасла је код Јевреја изнад Палестине пророчица којој је име било Саба. Кажу да јој је отац био Берос а мајка Еріманта.

Али једни је називају Вавилонском, а други Египатском сибилом.

Фаенида,[7] кћер човека који је владао као краљ над Хаонцима, и пелеје (голубице) у Додони прорицале су и саме надахнуте богом, али их људи нису звали сибилама. Сазнати време њеног живота и прочитати њена пророчанства... јер одмах пошто је Деметрије заробљен и Антиох се учврстио на власти, родила се Фаенида. За пелејаде кажу да су се родиле још пре Фемоноје[8] и да су прве од жена певале ове стихове: 281—280. г. ст. е.

Зевса је било и јесте и биће: О велики Зевсе.
Земља плодове рађа, зато је зовите Мајком.

Говоре да су међу мушкарцима пророци били Еукло са Кипра, Мусеј, Антиофемов син и Лик, Пандионов син, обојица Атињани, и Бакид из Беотије, кога су надахнуле нимфе. Читао сам пророчанства свих ових, осим Ликових.

До данашњег дана то су жене и људи за које се прича да су прорицали надахнути богом. Али како је време дуго, опет би се могло појавити нешто слично.

13. Бронзану главу пеонског бика-бизона послао је у Делфе краљ Пеонаца Дропион, Леонтов син.[1] Ти бизони су звери које је најтеже ухватити живе, јер нема тако јаке мреже која би издржала њихов налет. Они се лове на овај начин. Када ловци пронађу искошено место, које се завршава јамом, прво га около ојачају чврстом оградом, а затим нагиб и раван део на крају прекрију свеже одраним кожама. Ако случајно немају свежих кожа, тада и суве коже помоћу маслиновог уља учине клизавим. Онда њихови највештији јахачи потерају бизоне на описано место. Они се одмах на првим кожама оклизну па се котрљају низ косину све док се не сруше на равно тле. У почетку их остављају да тамо леже, а око четвртог или петог дана, кад глад и муке већ увелико ублаже њихов бес, они од ловаца који су вични кроћењу доносе им док још леже плодове питомог бора, извукавши их из најтање љуске. У том тренутку звери не би ни такнуле другу храну. На крају их увежу и одводе. Тако се лове бизони. Преко пута бизонове главе је статуа човека одевеног у оклоп преко кога је огртач. Делфљани кажу да је то заветни дар Андрана и да представља Андреја, утемељивача њиховог града. Статуе Аполона, Атене и Артемиде су заветни дарови Фокиђана од плена задобијеног од Тесалаца, њихових вечитих непријатеља, који су им суседи, осим на оном месту где их раздвајају Епикнемидски Локрани. Заветне дарове посветили су и Тесалци из Фарсала, Македонци који живе у граду Дију у подножју Пијерије и становници Кирене, хеленског града у Либији. Тесалци су посветили статуу Ахила на коњу, покрај кога трчи Патрокло, Македонци Аполона који је уловио кошуту, а Кирењани кола на којима је Амонова статуа.[2] Дорци из Коринта су такође саградили ризницу, у којој је лежало злато из Лидије. Статуа Херакла је заветни дар Тебанаца из времена када су са Фокиђанима водили такозвани Свети рат. Ту су и бронзане статуе које су посветили Фокиђани када су у другом сукобу натерали у бекство тесалску коњицу.[3] Флијунћани су послали у Делфе бронзаног Зевса и са њим статуу Егине.[4] Заветни дар из аркадске Мантинеје је бронзани Аполон, који се налази недалеко од коринтске ризнице.[5]

Херакле и Аполон држе се за троножац и спремају се да се боре око њега.[6] Лета и Артемида стишавају Аполонов гнев, а Атена Хераклов. И то је заветни дар Фокиђана из времена када их је против Тесалаца предводио Елиђанин Телија.[7] Хионид је творац Атене и Артемиде, а остале статуе су заједно израдили Диуло и Амиклај. Кажу да су они били Коринћани.[8] Делфљани причају да је Хераклу, Амфитрионовом сину, кад је дошао у пророчиште, пророчица Ксеноклеја одбила да одговори због Ифитове смрти. А пошто је Херакле дигао троножац да га изнесе из храма, пророчица је рекла:

Други је онда Херакле, из Тиринта, не из Канопе.

Јер претходно је у Делфе дошао египатски Херакле.[9] Тада Амфитрионов син врати Аполону троножац и од Ксенoклеје дозна све што је хтео да зна. Песници су прихватили ову причу и певају о борби за троножац између Херакла и Аполона.

После битке код Платеје Хелени су заједнички посветили златни троножац који је лежао на бронзаној змији. Бронзани део дара био је читав још и у моје време, али фокиђански заповедници нису оставили злато, као што су учинили са бронзом.[10] Тарентинци су од плена задобијеног од варварских Пеукета послали и другу десетину у Делфе. Заветни дарови су рад Онате Егињанина и Агеладе Аргивца. То су статуе пешака и коњаника и краљ Јапига Опис, који је дошао као савезник Пеукетима.[11] Он је представљен као човек пао у борби, а око његовог тела стоје херој Тарант, Фалант из Лакедемона и недалеко од њега делфин. Јер кажу да је Фалант, пре него што је стигао у Италију, претрпео бродолом на Крисајском мору и да га је делфин изнео на обалу.[12]

14. Секире су заветни дар Периклита, Еутимаховог сина, човека са Тенеда и односе се на стару причу.[1] Веле да је Кикно био Посејдонов син и да је владао у Колони, граду који лежи у Троади преко пута острва Леукофрис. Кикно је имао кћер по имену Хемитеју и сина званог Тенед од Проклеје, Клитијеве кћери и сестре Калетора, за кога Хомер[2] у *Илијади* каже да је погинуо од Ајантове руке док је подметао ватру на Протесилајев брод. Како је Проклеја умрла пре Кикна, као Кикнова жена наследила ју је Филонома, Крагасова кћи. Кад је, заљубивши се у Тенеда, доживела неуспех, она слага мужа да је Тенед хтео да је обљуби, али да га је она одбила. Кикно поверује лажи и, ставивши у ковчег Тенеда заједно са сестром, баци их у море. Деца се спасу на острву Леукофрис, које своје садашње име носи по Тенеду. А Кикно, будући да је ипак једном сазнао за превару, отплови к сину да му исприча о своме незнању и да тражи опроштај за своју кривицу. Усидривши се крај острва, привеза ужад са лађе уз неку стену или дрво, но Тенед их у бесу пресече секиром. Због тога је прешло у обичај да се за оног који нешто одлучно одбија каже да би тај све пресекао секиром са Тенеда. Хелени причају да је Тенеда док је бранио своју земљу[3] убио Ахил. Становници Тенеда су временом због слабости пришли житељима Александрије на копну Троаде.

Хелени, који су ратовали против краља, посветили су као заветни дар у Олимпији бронзаног Зевса[4] а у Делфима Аполона од плена из поморских битака код Артемисија и Саламине. Прича се да је Темистокле дошао у Делфе носећи део персијског плена. Када је упитао да ли да дарове унесе у храм, Питија му је наредила да их све изнесе из светилишта. И речи пророчанства, које се на то односе, гласе овако:

Прелепоī персијскоī плена у храм ми никако немој
Украс уносиши, својој īа најбрже пошаљи кући.

Заиста сам се чудио што је Питија само од њега одбила да прими персијски плен. Једни су мислили да би бог на исти начин одбио све понуде од персијског плена да су и други, као Темистокле, пре него што су га принели, питали Аполона за мишљење. Други су казали да бог, знајући да ће Темистокле потражити уточиште код персијског краља, зато није желео да прими дарове да не би према дародавцу изазвао неугасиву мржњу код Персијанаца. У Бакидовим стиховима може се наћи предсказање о походу варварина на Хеладу,[5] а још раније о томе је писао Еукло.

Близу великог жртвеника[6] налази се бронзани вук, заветни дар самих Делфљана. Причају да је неки човек украо нешто блага од бога и да се заједно са златом крио на Парнасу, тамо где је шума била најгушћа. Док је спавао, вук га је напао и убио, па је сваки дан одлазио у град и урлао. Кад су људи схватили да се то не догађа без божје воље, кренуше за животињом, пронађоше свето злато и посветише богу на дар бронзаног вука.

15. Позлаћену статуу Фрине израдио је Пракситeл, један од њених љубавника, али је сама Фрина посветила на дар своју статуу.[1] До ње су две статуе Аполона, од којих су једну посветили грађани Епидаура у Арголиди од персијског плена, а другу грађани Мегаре победивши Атињане у бици код Нисеје.[2] Дар Платејаца је во из времена када су се на својој земљи заједно са осталим Хеленима бранили од Мардонија, Гобријиног сина. И опет су ту два Аполона, један је дар Хераклеје на Еуксину, а другог су посветили амфиктионци, пошто су Фокиђанима наметнули плаћање казне, јер су обрађивали земљу која припада богу. Тог Аполона, високог тридесет и пет лаката, Делфљани зову Ситалка.[4] Етолци имају статуе већине својих војсковођа, по једну статуу Артемиде и Атене, као и две Аполонове, постављене пошто су завршили рат са Галима. Да ће келтска војска прећи у Азију да разара градове, објавила је Фаенида у својим предсказањима једно поколење пре него што се поход догодио:

Зайсйа шад Хелесйонша йрешавши узани йролаз
Свираће йоїубна војска Гала, који ће ірозно
Разориш' Азију; боі ће још сасвим сшрашније нешшо
Смислиши онима, који крај обале сшанују морске,
Али закрашко, јер њима браничa ће йослаши брзо
Кроновић, милоіа сина од бика, йишомца Зевса,
Који на све ће Гале суђену сручиши йройасш.

Под сином бика она подразумева Атала, пергамског краља, кога је још једно пророчанство назвало човеком са роговима бика.[5]

Грађани Фере су у Аполоновом светилишту поставили заповеднике коњице на њиховим коњима, пошто су поразили атинску коњицу.

Атињани су посветили бронзану палму, као и позлаћену Атенину статуу на њој, од плена из две успешне битке код Еуримедонта у истом дану, једне на копну а друге у речној води. Приметио сам да је злато на тој статуи понегде оштећено.[6] Кривицу за то дело приписао сам лупежима и крадљивцима. Међутим, Клитодем, најстарији од оних који су описивали обичаје Атињана, у историји Атике каже да се, када су Атињани припремали поход на Сицилију, непрегледно јато гавранова спустило у Делфе, кљуцало ту статуу и кљуновима откидало злато са ње. Он тврди да су гаврани још поломили копље, сове и плодове који су на палми били израђени да подражавају право воће.[7] Клитодем је описао и друга знамења која су Атињане одвраћала да исплове на Сицилију. Кирењани су у Делфима посветили кола са статуом Бата, који их је лађама превезао са Тере у Либију. Кирена кочијаши, а на колима су Бат и Либија која га овенчава. Те статуе начинио је Амфион из Кноса, Акесторов син. Прича се да је Бат, кад је основао Кирену, овако излечио муцање. Пролазећи кроз најудаљеније и још пусте крајеве киренске земље, угледа лава и страх од призора натера га да повиче јасно и гласно. Недалеко од Бата амфиктионци су поставили и другу Аполонову статуу од казне коју су Фокиђани платили због недела причињеног богу.[8]

16. Од заветних дарова које су послали лиђански краљеви,[1] није било више ничег осим гвозденог сталка за Алијатов крчаг.[2] Он је дело Глаука са Хија, човека који је пронашао начин да топи гвожђе. Свака плоча сталка спојена је с другом не копчама или ексерима већ их сједињује једино лемљење које стапа гвожђе. Облик сталка је баш као код куле, од ширег дна уздиже се до уског врха. Свака страна сталка није потпуно затворена, већ постоје косе пречке од гвожђа, као степенице код мердевина. Усправне плоче од гвожђа на врху су окренуте упоље и чине лежиште за крчаг.

Оно што Делфљани зову „омфалос"[3] (пупак, средина), начињено је од белог мермера[4] и они сами тврде да представља средиште целе земље и Пиндар[5] у једној од својих ода каже да се слаже са њима. Ту је и заветни дар Лакедемоњана, Каламидов рад, Хермиона, Менелајева кћи, која се удала за Ореста, Агамемноновог сина, а још раније је била удата за Неоптолема, Ахиловог сина.

Етолци су као заветни дар поставили статуу Еуридама, свога заповедника, који их је предводио против галске војске.

На планинама Крита још и данас постоји град Елир.[6] Његови грађани су у Делфе послали бронзану козу, која доји одојчад, Филакида и Филандра. Грађани Елира кажу да су они били синови Аполона и нимфе Акакалиде с којом се Аполон састао у Кармаоноровој кући у граду Тари.

Еубејци из Кариста такође су у Аполоновом светилишту поставили бронзаног вола од плена из рата са Међанима.[7] Грађани Кариста и Платеје посветили су волове као заветни дар, јер ми се чини да су, одбивши варварина, стекли сигурно благостање и земљу слободну за обрађивање. Етолски народ, пошто је победио своје суседе Акарнанце, послао је статуе војсковођа, Аполона и Артемиде.

А слушао сам да се најчуднија ствар догодила Липаранима у рату против Етруараца.[8] Питија им је наредила да се супротставе Етрурцима са што мањим бројем лађа, зато они против Етруараца изведу само пет тријера. А ови пак, сматрајући да у поморској вештини не заостају за Липаранима, супротставе им се истим бројем лађа. Те лађе Липарани заробе, затим следећих пет, које су на њих кренуле, па савладају и трећи одред од пет лађа, а исто тако и четврти. Зато су Липарани у Делфима посветили исти онолики број Аполонових статуа колико су заробили лађа.[9]

Ехекратид из Ларисе посветио је малу Аполонову статуу за коју Делфљани кажу да је постављена пре свих заветних дарова.

17. Од варвара на западу они који живе на Сардинији послали су бронзану статуу човека по коме су добили име. По величини и богатству Сардинија је равна најславнијим острвима. Какво је било њено старо име, које су јој дали домороци, не знам, али Хелени, који су пловили тамо ради трговине, назвали су је Ихнуса, јер облик острва највише личи на отисак људског стопала.[1] Његова дужина износи хиљаду сто двадесет стадија, а ширина достиже четири стотине двадесет стадија. Говори се да су први на острво лађама прешли Либијци. Вођа им је био Сард,[2] син Макерида, кога су Египћани и Либијци називали Хераклом. Макерид[3] се највише прославио својим путем у Делфе, али Сарду је допало да води Либијце на Ихнусу и острво је по њему променило име. Ипак либијска војска није протерала домороце, већ су они примили новодошле за своје суседе, више из нужде него добровољно. Али ни Либијци ни домородачко племе нису знали да граде градове, већ су живели раштркано по колибама и пећинама, на шта би се ко намерио. Неколико година касније после Либијаца на острво су из Хеладе стигли Аристај и његова пратња. За Аристаја кажу да је био син Аполона и Кирене и да се, дубоко ожалошћен због Актеонове несреће и љут на Беотију и исто тако и на целу Хеладу, преселио на Сардинију.[4] Неки мисле да је и Дедал тада утекао из Камика због најезде Крићана и да је учествовао са Аристајем у насељавању Сардиније. Али не би имало разлога да се верује да је Дедал, који је био савременик тебанског краља Едипа, узео учешћа у насељавању или у било којем подузећу са Аристајем, који се оженио Аутонојом, Кадмовом кћерком. Дакле, ни они нису основали ниједан град, јер су, како ми се чини, и по броју и по снази били слабији него што је потребно за оснивање града. После Аристаја на Сардинију су прешли Иберци са Нораком као вођом похода и основали град Нору. По предању, то је био први град на острву, а за Норака кажу да је био син Еритеје, Герионове кћери, и Хермеса. Четврти део насељеника чинила је Јолајева војска у којој су били Теспијци[5] и људи из Атике. Они су пристали на Сардинију и основали град Олбију, док су Атињани сами основали Огрилу,[6] или зато да би очували име једне од својих општина или зато што је и сам Огрил учествовао у походу. У сваком случају и данас на Сардинији постоје места по имену Јолаја, а Јолај има култ код становника. Кад је Илион освојен, међу тројанским избеглицама били су и они

који су се спасили са Енејом. Један њихов део, одбачен ветровима на Сардинију, измешао се са Хеленима који су је раније населили. Али варваре је спречавало да зарате са Хеленима и Тројанцима то што су обе стране биле једнако опремљене за рат и што је река Торс, текући кроз средину њиховог земљишта, задавала и једној и другој страни исти страх од преласка. Много година касније Либијци су поново прешли на острво са јачом силом и започели рат против Хелена. Хелени су потпуно били уништени или их је нешто мало преостало. Тројанци су побегли на острвске висове, заузевши планине непроходне због кочева и гребена. Они чак и данас носе име Илијци,[7] али по лику, врсти наоружања и читавом начину живота слични су Либијцима.

На малој удаљености од Сардиније налази се острво које Хелени зову Кирном, а Либијци који га насељавају Корзиком. Велики део људства измучен грађанским ратом прешао је с њега на Сардинију и населио се одвојивши се у брдовите крајеве. Међутим, људи са Сардиније називају их именом Корзиканци, како су се звали код куће. Кад су били на врхунцу поморске моћи, Картагињани су победили све на Сардинији осим Илијце и Корзиканце, које су планински бедеми сачували да не падну у ропство и сами су основали градове Каралис и Сулке.[8] Али део картагинске најамничке војске, Либијци или Иберци, дошавши у сукоб око плена, у наступу беса се одметнуо и такође населио у планинске области острва. На језику Кирњана они се зову Балари, што код њих значи бегунци.

Ти и на тај начин настањени народи живе на Сардинији. На северном делу острва и оном делу који је према копну Италије, налазе се непроходне планине, чији се огранци међусобно спајају. Ако би га опловио, са те стране острво нема сидришта за лађе и још са планинских врхова према мору дувају нередовни али снажни ветрови. Кроз средину острва пружају се и друге, ниже планине. Ваздух је тамо уопште тежак и нездрав, а томе је делом крива со која се суши, делом тегобан и силовит јужни ветар који налеће, а делом то

што су ветрови са севера због високих планина према Италији у време лета спречени да дувају и да тамо освеже ваздух и земљу. Други говоре да је узрок томе Кирно који је од Сардиније одвојен само осам стадија морем, а брдовит је и цео се диже у висину. Тако они мисле да Кирно спречава Зефир и Бореју да допру до Сардиније. На Сардинији не могу да живе ни опасне ни безопасне змије за људе, а ни вуци. Јарци[9] нису већи од оних на другом месту, а изгледају тако као да је неко у егинском стилу извајао дивљег овна, само им је део око груди длакавији него што треба да би личили на егински рад. Рогови им не одстоје од главе, већ се савијају право иза ушију. Брзином надмашују све животиње. Осим једне, острво је и без таквих биљака које изазивају смрт. Та смртоносна травка је слична першуну, а кажу да они који је поједу умиру смејући се. Због тога Хомер[10] и људи после њега нездрав смех називају сардоничним. Та трава најчешће расте око извора, али не предаје нимало свог отрова води.

Ову причу о Сардинији убацио сам у своју историју Фокиде, јер су Хелени о њој веома слабо обавештени.

18. За коња, који је одмах до Сардове статуе, Атињанин Калија, од оца Лисимахида, у натпису каже да га је сам посветио од блага које је задобио у рату с Персијанцима. Ахајци су поставили Атенину статуу пошто су опсадом покорили у Етолији град чије је име било Фана. Кажу да је опсада трајала дуго и, како нису били у стању да освоје град, упутили су у Делфе посланике, који су добили овакав одговор:

Ви становници Ахаје и земље Пелопа, који
Дођосте Пити да сазнате како освојити града,
Хајде мислите колики део свакога дана
Народ што пије спасава град, а град га испи.
Тако би могли освојити Фану, с кулама село.

Не схватајући шта значи пророчанство, хтели су да прекину опсаду и отплове кући. Људи у опседнутом граду

уопште на њих нису обраћали пажњу и једна жена изиђе из зидина да захвати воде из извора иза зида. Неки из логора притрчаше и заробише жену од које Ахајци дознадоше да људи у граду деле то мало воде, које би сваке ноћи захватили и да им је то једино чиме гасе жеђ. Тако Ахајци затрпаше извор и освојише град.

Рођани из Линда поред те Атене поставили су Аполонову статуу. Грађани Амбракије посветили су бронзаног магарца победивши Молошане[1] у ноћној бици. Молошани су им ноћу били поставили заседу, но догодило се да је један магарац, кога су гонили са њиве, појурио за магарицом помамно и жестоко њачући, а исто тако је и човек који је терао магарца викао неразумљиве и непристојне речи. Тако Молошани преварени јурну из заседе, а становници Амбракије, откривши за себе спремљену клопку, навале у ноћи и савладају Молошане у боју.

Људи из Орнеје у Арголиди, кад су их Сикиоњани тешко притиснули ратом, обећали су Аполону да ће му, ако из домовине протерају војску Сикиоњана, свакодневно слати у Делфе свечану поворку и да ће му приносити одређену врсту и одређени број жртвених животиња. Они победише Сикиоњане у бици и, како им је то што су сваки дар према завету давали значило велики трошак и још већу невољу, досете се овога: да приносе богу бронзане творевине које су представљале жртвовање и поворку.

Ту је и један од Хераклових задатака, борба са Хидром, што је у исто време и дар и рад Тисагоре. И Хидра и Херакле израђени су од гвожђа. Израда статуа од гвожђа је веома тешка и захтева велике напоре. Заиста је дело Тисагоре, ко год он био, право чудо, а ништа мање чудесне нису ни главе лава и дивљег вепра у Пергаму, такође од гвожђа, начињене као заветни дар Дионису.

Фокиђани који живе у Елатеји — одолели су Касандровој опсади јер им је помогао Олимпиодор из Атине[2] — послали су Аполону у Делфе бронзаног лава.[3] Аполона, сасвим близу тога лава, посветили су грађани

Масалије као први плод своје победе над Картагињанима у поморској бици.

Етолци су начинили победничко обележје и статуу наоружане жене, која свакако представља Етолију.[4] То су посветили Етолци пошто су казнили Гале због свирепости према Калијцима.[5] Позлаћена статуа, дар Горгије из Леонтина, представља самог Горгију.[6]

19. Поред Горгије је заветни дар амфиктионаца, Скилид из Скионе који је, како се прича, сишао у највеће дубине свакога мора, а научио је и кћер Хидну да рони. Када се снажно невреме сручило на Ксерксову флоту са брда Пелиона, отац и кћи допринели су персијској пропасти извукавши сидра и остала заштитна средства тровеслара. Због тога су амфиктионци поставили статуу Скилида и његове кћери. Статуа Хидне[1] допунила је број статуа које је Нерон однео из Делфа. Иначе од женскога рода само праве девице смеју да зарањају у море.

Сада ћу вам испричати причу са Лезба. Мреже неких рибара у Метимни извукле су из мора некакав лик израђен од маслиновог дрвета. Он је имао изглед сличан неком божанству, али стран и неуобичајен међу хеленским боговима. Грађани Метимне упитали су Питију кога бога или хероја представља та статуа. Она им нареди да поштују Диониса Фалена.[2] Онда Метимњани задржаше код себе дрвену статуу из мора и указиваху јој поштовање жртвовањем и молитвама, а бронзану копију послаше у Делфе.

На забатима се налазе Артемида и Лета, Аполон и музе, залазак сунца, Дионис и жене тијаде. Прве од тих статуа је израдио Атињанин Праксија, Каламидов ученик. Али будући да је потрајало неко време док се градио храм, Праксију је однела смрт, па је преостале украсе на забатима изваја Андростен и сам родом Атињанин, али Еукадмов ученик.[3] На архитравима је постављено златно оружје. Атињани су после победе на Маратону посветили штитове, а Етолци оружје вероват-

но галско, позади и с леве стране. Њихов је изглед врло сличан персијским штитовима од прућа.

Напад Гала на Хеладу помиње се и у мом опису атинске већнице. Али ја сам хтео да у своме опису Делфа изнесем потпуније оно што је у вези са Галима, јер су се ту одиграли највећи подвизи Хелена против варвара. Келти су свој први поход на страну земљу извели под вођством Камбаула. Стигавши до Тракије, даље се нису усудили да напредују, јер су били свесни да их има мало и да по бројности нису у стању да се супротставе Хеленима. А кад су по други пут одлучили да нападну на страну земљу, највише су на остале утицали они који су се борили заједно са Камбаулом, јер су већ окусили отимачину и жудели за пљачкањем и добитком, па се скупила велика пешачка војска и не мали број коњаника. Заповедници су поделили војску у три дела и сваком од њих је било наређено да крене на другу земљу. Требало је да Керетрије буде вођа против Трачана и народа Трибала. Војску, која је кренула на Пеонију, предводили су Брен и Акихорије. Болгије је навалио на Македонце и Илире и сукобио се са Птолемејем, који је у то време био краљ Македоније. Тај Птолемеј је на превару убио Селеука, Антиоховог сина, мада је побегао к њему тражећи заштиту, а носио је надимак Гром због превелике дрскости.[4] Сам Птолемеј је пао у борби и Македонци су претрпели велике губитке. Међутим, Келти се ни тада нису усудили да наставе напредовање против Хеладе и тако се и са другог похода врате кући. Тада је Брен и на јавним скуповима и у појединачним разговорима са галским заповедницима много подстицао на рат са Хеладом, говорећи о слабости Хелена у тадашњем тренутку, о великом богатству хеленских држава, још већем благу и заветним даровима по светилиштима и кованом златном и сребрном новцу. И наговорио је Гале да нападну Хеладу, а себи је између осталих заповедника, које је узео за сараднике, изабрао Акихорија. Сакупљена војска састојала се од сто педесет две хиљаде пешака и двадесет хиљада четири стотине коњаника. Толико је било коњаника увек спремних за дејство, а њихов стварни број износио је шездесет једну хиљаду две стотине, јер је сваки коњаник имао по двојицу слугу, који су и сами били врсни јахачи и такође имали коње. Кад би се галски коњаници упустили у борбу, остајући иза бојног реда, слуге би им на овај начин биле од користи. Ако би се коњанику или коњу догодило да падне, роб би човеку приводио коња да се попне, а ако би човек погинуо, роб би уместо господара узјахао коња. Ако би смрт снашла и јахача и коња, тада је био спреман коњаник. Ако би коњаник био рањен, један роб би рањеника одводио у логор, а други би стао у бојни ред на место онога који је отишао. Чини ми се да су Гали увели тај обичај подражавајући персијски одред од десет хиљада људи, које су звали Бесмртнима. Разлика је ипак била у томе што су Персијанци попуњавали места погинулих после битке, а Гали су на врхунцу битке допуњавали број коњаника. То уређење су на свом родном језику звали „тримаркисија",[5] јер је, нека се зна, код Келта „марка" назив за коња.

Са таквом бојном снагом и таквом намером Брен је кренуо на Хеладу. Самопоуздање Хелена у свему беше опало, али силина страха терала их је да бране Хеладу. Схватали су да се у том тренутку битка неће водити за слободу, као некад против Мећанина, нити да ће им донети сигурност то ако дају земљу и воду. Још им је остало у сећању оно што се догодило у Македонији, Тракији и Пеонији приликом претходног налета Гала, а били су обавештавани и о њиховим садашњим злочинима у Тесалији. И тако су сви градови заједно и сваки човек појединачно одлучили да им треба или погинути или победити.

20. Свакоме ко пожели могуће је да упореди оне који су се сакупили код Термопила против краља Ксеркса са онима који су се тада окупили против Гала. Хелени су у овом броју дошли да се супротставе Међанину: Лакедемоњана не више од три стотине под вођством Леониде, пет стотина Тегејаца и исто толико Мантинејаца, из аркадског Орхомена њих сто двадесет,

из других аркадских градова њих хиљаду, осамдесет из Микене, две стотине из Флијунта, а из Коринта двоструки број. Било је и седам стотина Беоћана из Теспије и четири стотине из Тебе. Хиљаду Фокиђана чувало је стазу на Ети и тај број треба додати целокупној хеленској војсци. Херодот није навео број за Локране испод горе Кнемиде, али је рекао да су они дошли из свих градова. Ипак је могуће доста тачно проценити и њихов број. Јер на Маратон није дошло више од девет хиљада Атињана заједно са онима због старости неспособним за активну војну службу и робовима, тако да се не би могло избројати више од шест хиљада бораца Локрана, који су дошли у Термопиле. Тако би целокупна војска износила једанаест хиљада две стотине војника.[1] Познато је да ни ови нису све време остали на стражи у Термопилима, јер осим самих Лакедемоњана, Теспијаца и Микењана, остали су се повукли пре краја битке. Против варвара са Океана ове су хеленске снаге дошле у Термопиле: десет хиљада хоплита и пет стотина коњаника од Беоћана, а беотарси су били Кефисодот, Теарида, Диоген и Лисандар. Из Фокиде је дошло пет стотина коњаника и укупно три хиљаде пешака, а војсковође су им били Кристобул и Антиох. Локране преко пута острва Аталанте предводио је Мидија. Њих је било седам стотина на броју и с њима није било коњице. Од Мегарана дошло је четири стотине хоплита, које је водио Хипоник из Мегаре. Из Етолије је стигла врло велика војска, опремљена за сваку врсту борбе. Не наводи се број коњаника, док је лако оружаних војника било седам стотина деведесет, а тешко оружаних војника више од седам хиљада на броју. Етолце су предводили Полијарх, Полифрон и Лакрат.[2] Вођа Атињана био је Калип, Мероклов син, како сам већ објаснио у претходном делу своје приче,[3] а њихове снаге састојале су се од свих пловних тријера, пет стотина људи у коњици и хиљаду сврстаних у пешадију. Атињани су имали руководећи положај захваљујући своме старом угледу. Од краља Македоније дошло им је пет стотина најамника и од краља Азије исто толико. Вођа војника које је послао

Антигон био је Аристодем Македонац а оних, које је послао Антиох из Азије, Телесарх Сиријац са Оронта.[4]

Када су Хелени, који су се окупили код Термопила, сазнали да је галска војска већ код Магнесије и Фтиотиде, решили су да одвоје коњицу и хиљаду лако наоружаних војника и да их пошаљу на Сперхеј, тако да варвари не могу ни реку да пређу без борбе и опасности. Када су они стигли, разрушили су мостове и сами се утаборили на обали. Али ни Брен није био баш толико глуп и неискусан за варварина да се не досети ратних лукавстава против непријатеља. Дакле, одмах наступајуће ноћи, не тамо где су били стари мостови на реци већ ниже, где Хелени не би могли да запазе њихов прелазак и где се Сперхеј баш разливао преко равнице и од брзе и уске реке прешао у мочвару и језеро, тамо је Брен послао око десет хиљада Гала од оних који су знали да пливају и који су висином били изнад већине осталих. И иначе Келти висином далеко надмашују све људе. Ови пређоше реку у току ноћи, препливавајући онај њен део где се шири у језеро. Сваки од њих је своје оружје, домаће штитове, користио као сплав, а највиши од њих су ходајући могли да пређу воду. Хелени који су били на Сперхеју, пошто су сазнали да је део варвара прешао код мочваре, одмах се повукоше ка главнини војске. Брен нареди становницима око Малијског залива да саграде мостове на Сперхеју. Они журно обавише посао из страха од њега и зато што су желели да варвари оду из њихове земље, а не да остану и још више је пустоше. Када је превео војску преко мостова, Брен крете на Хераклеју. Гали опљачкаше земљу и побише људе које су ухватили у пољима, али град нису заузели. Јер претходне године Етолци су приморали Хераклејце да приступе Етолском савезу. Зато су они сада бранили град као да ништа више не припада Хераклејцима него њима самима.

279. г. ст. е.

Међутим Брену је мало бриге задавао неуспех код Хераклеје, већ се трудио да отера оне који су му се супротставили у теснацу и продре у Хеладу кроз Термопиле.

21. Одмакавши од Хераклеје, пошто је од пребега дознао колико је војника из сваког града сакупљено у Термопилима, потценио је хеленску војску и следећег дана са изласком сунца започео битку, иако није имао ни хеленског врача нити се користио домаћим начином жртвовања, ако уопште и постоји неки келтски начин прорицања.[1] Тада Хелени наступише у тишини и реду. И кад се приближише, пешаци им нису толико истрчали из реда да би пореметили сопствени поредак, а лако оружани војници остали су на свом месту и бацали копља и гађали стрелама и праћкама. Коњица обе зараћене стране показала се некорисном, јер је земљиште код Термопила било не само уско већ и углачано због стеновитог тла и већином клизаво због великог броја потока. Гали су били слабије наоружани, јер су имали само своје домаће штитове и никакво друго средство за заштиту тела и још увек су заостајали у ратном искуству. Они навалише на противнике у бесу и срџби, без икаквог размишљања, као звери. Ни оне који су били распорени секирама или мачевима, али су још дисали, није напуштала махнитост, нити су они, које су проболе стреле и копља, попуштали у жестини, све док би остајали живи. Неки су из рана извлачили копља, којима су били погођени и бацали их на Хелене или их употребљавали у борби изблиза. Тада Атињани једва и не без опасности ипак на тријерама допловише кроз глиб који се протезао далеко у море и, примакавши лађе што ближе варварима, почеше их гађати у бокове стрелама и разним средствима за бацање. Како су се Келти напатили више него што се може исказати и на уском простору нанели мало губитака, али претрпели тростурко и четворострукo више, војсковође им дадоше знак да се повуку у логор. Повлачили су се хаотично и без икаквог реда, тако да су многи били изгажени од својих другова, а многи су пали у мочвару и нестали у муљу и њихови губици у повлачењу нису били ништа мањи од оних на врхунцу битке.

Тога дана војска из Атике надмашила је храброшћу остале Хелене, а од самих Атињана најхрабрији је био

Кидија, младић који је тада први пут ступио у битку. Кад је погинуо од руку Гала, његови рођаци посветили су његов штит Зевсу Елеутерију (богу слободе), а натпис на њему гласи:

Овде лежећи жалим нежну Кидије младост,
Славнога човека штит, Зевсу заветни дар.
Он је кроз мене прво леву испружио руку,
Када са Галима бој беснеше жестоки тај.

То је ту било написано пре него што су Сула и његови људи са осталим драгоценостима из Атине однели и штитове са трема Зевса Елеутерија.[2] Тада су у Термопилима после битке Хелени покопавали своје и пљачкали варваре, а Гали нису послали гласнике да траже дозволу да покупе мртве и било им је свеједно да ли их је примила земља или су их прождрале звери и птице-лешинари. Чини ми се да је било два разлога што су се они понели равнодушно према укопу својих погинулих — зато да би задали страх непријатељима и зато што код њих не постоји обичај да се жале умрли. У току битке пало је четрдесет Хелена, а број варвара нисам тачно успео да сазнам, јер их је много нестало у муљу.

22. Седмога дана после битке одред Гала покуша да се попне на Ету покрај Хераклеје. Ту се такође уздиже уска стаза одмах иза рушевина Трахина. У то време се тамо изнад подручја Трахина налазило и светилиште Атене са заветним даровима.[1] Стога су се они надали да ће се попети на Ету том стазом и да ће им у исти мах узгред припасти и оно што се налази у светилишту. (Тај пут су бранили Фокиђани под Телесарховим вођством.) Они у боју победише Гале, али погибе и сам Телесарх, човек одан хеленској ствари, ако је иједан други то био.

Остали заповедници варвара плашили су се Хелена и у исто време били без поуздања у будућност видећи да им се садашњи положај нимало не поправља. Но Брену паде на ум мисао да ће му рат против Хелена

бити лакши ако буде натерао Етолце да се врате кући у Етолију. Зато издвоји од своје војске четрдесет хиљада пешака и око осам стотина коњаника и постави им за вође Oресторија и Комбутиса, који су, кренувши назад преко мостова на Сперхеју и опет кроз Тесалију, упали у Етолију. Оно што су Комбутис и Oресторије учинили Калијцима[2] најужаснија су дела за која смо чули и без премца у поређењу са другим људским злочинима. Посекли су све мушкога рода и на исти начин поубијали и старце и децу на мајчиним грудима. Гали су чак убивши пунију одојчад пили њихову крв и јели њихово месо. Жене и одрасле девојке, ако су у себи уопште имале поноса, саме су пожуриле да се убију пре него што је град пао. Оне које су преживеле поднеле су, уз страшно злостављање, сваку врсту насиља, јер су Гали по природи били и без милости и без љубави. Жене, које би се случајно намериле на галски мач, убиле би се својом руком. Остале је убрзо имала да снађе смрт од глади и несанице, јер су их наизменично силовали необуздани варвари, који су задовољавали своју пожуду и на женама које су умирале или већ биле мртве.

Етолци су од гласника сазнали какве су се несреће сручиле на њих и одмах, што су брже могли, повукоше своје снаге из Термопила и пожурише у Етолију, огорчени због страдања Калијаца и још више настојећи да сачувају још неосвојене градове. Из свих градова код куће у војску су ступали људи способни за службу, а њима су се придружили и старци, подстакнути несрећом и жељом за борбом. С њима су добровољно пошле и жене, још више од мушкараца разјарене на Гале. Кад су варвари опљачкали куће и светилишта и запалили Калион, кретоше назад истим путем, али им се тада супротставише Патрани,[3] који су једини од Ахајаца дошли у помоћ Етолцима. Они су били обучени да се боре као хоплити, но због многобројности Гала и њихове махнитости у борби претрпели су велике губитке. Али Етолци и њихове жене, поређани дуж читавог пута гађали су варваре копљима и, будући да они нису имали

ништа да се заштите осим домаћих штитова, ретко би их промашили. Кад би их Гали гонили, бежали су лако, а кад би одустали од прогона, опет би жестоко нападали. Иако су Калијци претрпели такве страхоте да чак ни оно што Хомер каже о Лестригонцима и киклопима[4] не изгледа неистинито, ипак су по заслузи добили задовољење. Јер од четрдесет хиљада осам стотина варвара мање од половине је умакло у логор код Термопила.

У исто време код Хелена у Термопилима догађало се ово. Кроз планину Ету воде две стазе: једна изнад Трахина већим делом стрма и страшно врлетна, а друга кроз земљу Енијанаца, погоднија да војска њоме путује. Са те је стазе некад Хидарно Међанин са леђа напао Хелене под Леонидиним вођством.[5] Хераклејци и Енијанци обећали су Брену да ће га водити тим путем не из зле намере према осталим Хеленима већ зато што су више желели да Келти оду из њихове земље него да остану да је пустоше. И чини ми се да је Пиндар и тада рекао истину кад је казао да свако пати због властитих недаћа, а да га туђе несреће не дирају.[6] Обећања Хераклејаца и Енијанаца охрабрила су тада Брена. Он остави Акихорија са главнином војске, наредивши му да крене у напад у оном часу кад он опколи хеленску војску. Сам одвоји четрдесет хиљада војника и поче наступати стазом. И некако се тога дана догодило да се велика магла спустила на планину и помрачила сунце, тако да Фокиђани који су чували стазу нису приметили напредовање варвара пре него што су били сасвим близу. Тада су Гали започели битку, а Фокиђани су се срчано бранили, па најзад притешњени одступише са стазе. Ипак су успели да стрче до савезника и обавесте их о догађајима пре него што је опкољавање хеленске војске постало потпуно и са свих страна завршено. Тада су Атињани са тријерама успели да на време избаве хеленску војску, која се расула ка својим домовима. Не губећи више времена, Брен крете на Делфе пре него што му се придружила војска из Акихоријевог логора. Становници Делфа у страху побегоше у пророчиште. Бог им заповеди да се не плаше и обећа да ће сам бранити оно што му

припада.[7] Ово су Хелени који су дошли богу у помоћ: Фокиђани из свих градова, четири стотине хоплита из Амфисе, од Етолаца мало њих одмах пошто су чули да варвари напредују, а њих хиљаду и две стотине касније је довео Филомел. Цвет етолске војске окренуо се против Акихоријевих војника, али није ступао у битку, већ је непрекидно нападао позадину војске у покрету, отимајући комору и убијајући људе који су је носили. И баш из тога разлога напредовали су споро. Осим тога, Акихорије је код Хераклеје оставио део својих војника који су имали задатак да чувају логорску имовину.

23. Брену и његовој војсци супротставили су се Хелени сакупљени у Делфима, а варварима је убрзо од бога стигао неповољан знак, најјаснији од оних за које знамо. Јер цела територија коју је држала галска војска силно се тресла већи део дана уз сталан прасак громова и муња. Грмљавина је плашила Гале и спречавала их да чују наређења, а муње са неба спаљивале су не само онога кога би удариле већ и његове суседе, њих саме и њихово оружје. Затим су им се показале приказе хероја, Хиперох, Лаодок и Пир, а неки као четвртог наводе Филака, хероја из околине Делфа.[1] У том сукобу међу многим другим Фокиђанима пао је и Алексимах, који се у тој бици највише од Хелена одликовао својом младошћу, телесном снагом и срчаношћу у убијању варвара. Фокиђани су направили Алексимахову статуу и послали је у Делфе као заветни дар Аполону.

Такве муке и страх варвари су трпели целог тог дана. Али те ноћи имало је да их задеси нешто много страшније. Настао је јак мраз заједно са снежном вејавицом, а велике стене, које су клизиле са Парнаса, и откинуте литице циљале су на варваре. Њихово рушење доносило је смрт не једном или двојици већ тридесеторици и још већем броју људи, сакупљених како су се задесили, или на стражи или на одмору. Са изласком сунца, Хелени су наступили из Делфа, једни кренувши право на варварску војску, а Фокиђани, будући да су боље познавали околину, спустили су се кроз вејавицу низ обронке Парнаса и кришом зашли за леђа Келтима

па их гађали копљима и стрелама без икаквог страха од варвара. Кад је почела битка Гали су пружали срчан отпор, а нарочито они из Бренове пратње, који су били и највиши и најхрабрији од Гала. Иако су их са свих страна гађали, ништа мање нису патили ни од мраза, а особито њихови рањеници. Кад је Брен био рањен, њега су клонулог изнели из битке, а варвари, пошто су Хелени са свих страна насртали на њих, почеше се нерадо повлачити и убијати оне своје људе који због рана и слабости нису могли да их прате. Они се утаборише тамо где их је ноћ затекла у повлачењу и у току те ноћи обузе их „панични" страх, јер кажу да безразложни страх долази од бога Пана. Узнемиреност захвати војску касно увече и у почетку је било мало њих којима се помрачио разум. Они су замишљали да чују тутањ коња које гоне и налет непријатеља, али убрзо је обмана обухватила све. Зграбивши оружје, раздвојише се на два дела и убијаху и наизменично бивају убијени, не разумевајући свој матерњи језик и не препознавајући ни изглед једни других ни облик штитова. И једној и другој страни чинило се исто у тадашњој помрачености: да су људи који им се супротстављају хеленског порекла, и они сами и њихово оружје, и да говоре хеленским језиком. Тако је лудило које је послао бог изазвало масовно убијање Гала међусобно. Фокиђани, који су били остали по пољима ради чувања стоке, први су то схватили и јавили Хеленима о паници која је ноћу обузела варваре. Охрабривши се, Хелени још жешће навалише на Келте. Појачали су надзор над њиховим логором не допуштајући им да без борбе узимају из њихове земље животне намирнице и тако одмах јака оскудица у житу и другој храни притисну Гале у читавој војсци. Много их је настрадало у Фокиди, мало мање од шест хиљада у биткама; оних који су погинули у снежној мећави и касније у паничном страху било је преко десет хиљада и исто толико оних који су пропали од глади.

Атински извиђачи дошли су у Делфе да осматрају, а затим се вратише и јавише шта се догодило варварима и шта их је задесило од бога. И они сами кренуше у бој, а кад су пролазили кроз Беотију, придружише им се

Беоћани. Тако су и једни и други ишли за варварима, вребали их из заседе и убијали оне који су били последњи. Онима који су бежали са Бреном, Акихоријева војска придружила се тек претходне ноћи, јер су јој Етолци успоравали пут гађајући је нештедимице копљима и било чиме што би им дошло под руку, тако да је у логор код Хераклеје успео да побегне само њен мали део. Што се тиче Бренових рана, било је још наде да се спасе; али кажу да је он, из страха од својих земљака и још више због гриже савести, јер је био крив за зла извршена у Хелади, драговољно умро пијући немешано вино.[2] После тога варвари су с муком дошли до Сперхеја, јер су их Етолци силовито нападали. А кад су стигли до Сперхеја, на преосталом делу пута у заседи су их чекали Тесалци и Малијци и тако се заситили убијајући их да од њих ниједан није жив стигао кући.[3] Поход Келта на Хеладу и њихова пропаст догодила се у време кад је у Атини архонт био Анаксикрат, друге године сто
279. г. ст. е. двадесет пете Олимпијаде, на којој је у трчању победио Лада из Егија. Следеће године кад је у Атини архонт био Демокле, Келти су опет прешли у Азију.

24. Нека се зна да је рат имао такав ток. У предворју храма у Делфима исписане су поуке људима корисне за живот,[1] а написали су их они за које Хелени кажу да су били мудри. То су били из Јоније Талес Милећанин и Бијант из Пријене, од Еолаца са Лезба Питак из Митилене, од Дораца из Азије Клеобул из Линда, затим Атињанин Солон и Спартанац Хилон. Као седмог мудраца уместо Перијандра, Кипселовог сина, Платон, Аристонов син, уврстио је Мисона из Хене, села на планини Ети.[2] Ти људи, дошавши у Делфе, посветили су Аполону славне изреке: „Познај самога себе” и „Ништа превише”.

Ти су мудраци тамо написали то што сам рекао, а могао би да видиш и бронзану статуу Хомера на стубу и да прочиташ пророчанство[3] које је, како кажу, добио Хомер:

Срећан и несрећан, пошто за обоје рођен си био,
Завичај тражиш, но мајчин ћеш наћи, а очев пак нећеш.
Острво Јос је завичај мајчин, тебе ће мртвог
Примити; него се скривених питања младежи чувај.[4]

Становници Јоса показују на острву Хомеров гроб, а на другом месту и гроб Климене, за коју тврде да је била Хомерова мајка. Становници Кипра, јер и они присвајају Хомера, говоре да му је мајка била Темиста, једна од жена мештанки и да је Еукло овим стиховима предсказао Хомерово рођење:

Тада на приморском Кипру велики песник ће бити,
Кога у пољу божанска жена ће Темиста родит',
Човека славног, далеко од богате те Саламине.
Кипар напустивши бијен и мокар од таласа он ће,
Пошто Хеладе широке први и једини муке
Опева, вечан и бесмртан време читаво бити.

Ове сам ствари чуо и прочитао пророчанства, али не износим никакво лично мишљење ни о домовини ни о времену Хомеровог живота.[5]

У храму је саграђен Посејдонов жртвеник, јер је и Посејдон једним делом поседовао најстарије пророчиште.[6] Ту се налазе и статуе две суђаје; али, уместо треће, уз њих стоје Зевс Мојрагет и Аполон Мојрагет.[7] Ту се може видети и огњиште на коме је Аполонов свештеник убио Неоптолема, Ахиловог сина. Причу о Неоптолемовој смрти испричао сам на другом месту.[8] Недалеко од огњишта посвећена је Пиндарова столица. Она је од гвожђа и на њој је, како причају, седео Пиндар кад би долазио у Делфе и певао песме у славу Аполона. Мало њих има приступ у најунутарњији део храма и тамо је посвећена друга, златна Аполонова статуа.[9]

Кад се изађе из храма и крене налево, наиђе се на ограђен простор и у њему гроб Неоптолема, Ахиловог сина.[10] Њему грађани Делфа сваке године приносе жртве као хероју. Кад се од споменика попнеш, доћи ћеш до малог камена. На њега сваки дан изливају маслиново

уље и приликом сваке свечаности прекривају га непрерађеном вуном. О њему се још мисли да је дат Крону уместо његовог сина и да га је Крон одмах повратио.[11]

Када се, пошто видиш камен, вратиш опет до храма, наилазиш на извор звани Касотида. Крај њега је мали зид и успон до извора води кроз зид.[12] Говоре да вода из те Касотиде понире у земљу и у светишту бога доводи жене у пророчки занос.[13] За ону која је дала име извору кажу да је била нимфа са Парнаса.

25. Изнад Касотиде налази се зграда са Полигнотовим сликама, заветни дар Книђана, коју Делфљани зову Лесха (Зборница),[1] јер су се ту у старо време сакупљали и разговарали о озбиљнијим предметима и митској историји. Да таквих одаја има много по целој Хелади, показао је Хомер[2] на оном месту где Меланта грди Одисеја:

Нити желиш да спаваш, кад дођеш у кућу ковача,
Нити у собу за разговор, ту зато говориш много.

Кад уђеш у ту зграду, са целе десне стране је слика која представља заузеће Троје[3] и одлазак Хелена. На Менелајевој лађи припремају се за полазак. Насликана је лађа са одраслим морнарима међу којима има и деце, а у средини лађе је кормилар Фронтид са две чакље. Хомер[4] је приказао Нестора како у разговору са Телемахом помиње Фронтида, за кога каже да је био Онеторов син а Менелајев кормилар, веома вешт у своме послу, и да га је снашла смрт кад је већ пловио око Суниона у Атици. До тада је Менелај пловио заједно са Нестором, али сада је остао зато да подигне Фронтиду споменик и ода почасти које се дугују покојницима. Фронтид је, дакле, приказан на Полигнотовој слици, а ниже од њега неки Итемен носи одећу и Ехеак силази низ лестве са бронзаном урном. Полит, Строфије и Алфије спуштају Менелајев шатор, који је недалеко од лађе. Други шатор спушта Амфијал, а крај његових ногу седи дечак. Нема натписа на дечаку, а само Фронтид има браду.

Полигнот је једино његово име узео из *Одисеје*, а мислим да је имена осталих сам измислио.

Брисеида стоји, више ње је Диомеда, а преко пута обеју је Ифида.[5] Изгледају као да посматрају Хеленину појаву. Сама Хелена седи, а близу ње је и Еурибат. Закључујемо да је он био Одисејев гласник, иако још нема браду.[6] Једна дворкиња, Панталида, стоји поред Хелене, а друга, Електра, привезује господарици сандале. И та имена је наденуо различито од Хомера у *Илијади*, кад представља Хелену како иде на зидине заједно са робињама.[7] Изнад Хелене седи човек обавијен гримизним огртачем и веома погружен. Могло би се закључити да је то Хелен, Пријамов син, и пре него што се прочита натпис.[8] Поред Хелена је Мегет, који је рањен у руку, као што Лесхеј из Пире, Есхилинов син, износи у *Разарању Троје*.[9] Он каже да је Мегета ранио Адмет, Аугијин син, у боју који су Тројанци водили ноћу. Поред Мегета насликан је Ликомед, Креонтов син, рањен у ручни зглавак. Лесхеј тврди да га је тако ранио Агенор. Јасно је да Полигнот не би на тај начин приказао њихове ране да није прочитао Лесхејеву песму. Ипак је додао Ликомеду и рану на глежњу и трећу на глави. Рањен је и Еуријал, Мекистејев син, у главу и у ручни зглоб. Они на слици стоје више Хелене. Уз Хелену је Тезејева мајка, ошишана до коже, и Демофонт, један од Тезејевих синова, који размишља, како се по његовом држању види, да ли ће моћи да ослободи Етру.[10] Аргивци причају да је Тезеј од Синидове кћери добио Меланипа, који је победио у трчању кад су такозвани Епигони, као други после Адраста, приредили Немејске игре. Лесхеј о Етри каже да је, кад је Троја била освојена, кришом дошла у хеленски логор, да су је препознали Тезејеви синови и да ју је Демофонт затражио од Агамемнона. Овај рече да жели да му удовољи, али да то неће учинити пре него што Хелена пристане. Он посла гласника и Хелена му даде пристанак. Изгледа, дакле, на слици да је Еурибат дошао Хелени због Етре и да каже оно што му је Агамемнон наредио.

Тројанске жене изгледају тужно и већ као робиње. Насликана је и Андромаха поред које стоји њен син држећи је за дојку. О њему Лесхеј говори да је погинуо бачен са куле, не по одлуци Хелена већ по личном нахођењу Неоптолема, који је хтео да то учини сопственом руком.[11] На слици је и Медесикаста, једна од Пријамових незаконитих кћери, за коју Хомер каже да је отишла у град Педеј и удала се за Имбрија, Менторовог сина.[12] Андромаха и Медесикаста носе копрене, док су Поликсенине косе уплетене као код девојака. Песници певају како је она умрла на Ахиловом гробу,[13] а видео сам и у Атени и у Пергаму на Каику слике које представљају Поликсенине патње.[14] Сликар је приказао Нестора са капом на глави и копљем у руци. Ту је и коњ, који изгледа као да намерава да се свали у прашину. Све до коња је жал и на њему се види шљунак, али иза коња више нема мора.

26. Изнад жена, које су између Нестора и Етре, налазе се и друге заробљенице, Климена, Креуса, Аристомаха и Ксенодика. Стесихор[1] је Климену сврстао међу заробљенице у *Пропасти Троје* и тако исто у *Повратцима* каже да је Аристомаха Пријамова кћер и жена Критолаја, Хикетаоновог сина. Али не знам да иједан песник помиње Ксенодику, а ни они који су писали у прози. О Креуси кажу да су је Мајка богова и Афродита избавиле ропства код Хелена и да је она Енејина жена. Међутим, Лесхеј и творац епа *Киприја*[2] дају Енеји за жену Еуридику. Више њих насликане су на постељи Дејнома, Метиоха, Писида и Клеодика. Од њих се једино име Дејноме појављује у такозваној *Малој Илијади*,[3] а имена осталих је, по моме мишљењу, измислио Полигнот. Насликан је и Епеј, наг, како до темеља руши тројански зид, изнад кога се помаља само глава дрвеног коња. Ту је и Полипет,[4] Пиритојев син, главе обавијене врпцом, и до њега Акамант, Тезејев син, који на глави носи кацигу са перјаницом. Ту је и Одисеј ... и Одисеј је ставио на себе оклоп. Ајант, Ојлејев син,[5] држећи штит стоји поред жртвеника и заклиње се у вези са насиљем

извршеним над Касандром. Касандра седи на земљи и држи Атенину статуу, јер је са постоља оборила дрвену статуу кад ју је Ајант одвлачио из храма. Насликани су и Атрејеви синови, који такође носе кациге. Менелај држи штит, на коме је израђена змија као спомен на чудо које се појавило приликом жртвовања у Аулиди.[6] Испод оних који примају Ајантову заклетву, у истом реду са коњем поред Нестора, налази се Неоптолем који је убио Еласа, ко год тај Елас био. Он је иначе приказан као човек на издисају. Астиноја, палог на колена, кога помиње и Лесхеј, Неоптолем удара мачем. Од хеленских војника Полигнот је једино Неоптолема приказао како још убија Тројанце, јер је намеравао да целу слику постави изнад Неоптолемовог гроба. Хомер у читавом свом епу назива Ахиловог сина Неоптолемом, док га у епу *Киприја* Ликомед зове Пиром, а Феник му даје име Неоптолем (млади војник),[7] јер је Ахил још као младић почео да ратује. Насликан је и жртвеник и мали дечак који се у страху држи за њега. На жртвенику лежи бронзани оклоп.[8] Данас су оклопи таквог облика ретки, али су их у старо време носили. Састојали су се од два бронзана комада, једног који је одговарао грудима и делу око стомака, и другог који је штитио леђа, а звали су се *gyala*. Један се постављао напред, а други позади, а затим су се копчама причвршћивали један за други.[9] Мислило се да пружају довољно заштите и без штита. У вези са тим Хомер говори о Форкину Фригијцу да нема штит, јер носи дводелни оклоп.[10] Ја сам видео тај оклоп приказан на Полигнотовој слици, а у храму Артемиде Ефешке Калифонт Самљанин насликао је жене како причвршћују Патроклу делове оклопа.[11]

С оне стране жртвеника насликао је Лаодику[12] како стоји. Нисам нашао да је њу иједан песник убројао међу тројанске заробљенице, нити ми је било шта друго изгледало вероватно, осим да су је Хелени ослободили. Хомер у *Илијади* износи како је Антенор угостио Менелаја и Одисеја и да је Лаодика била удата за Хеликаона, Антеноровог сина.[13] Лесхеј каже да је Хеликаона, рањеног у ноћној борби, препознао Одисеј и живог изнео из

битке. Због бриге Менелаја и Одисеја за Антенорову кућу не би било вероватно да су Агамемнон и Менелај извршили било какво насиље над Хеликаоновом женом. Дакле, Еуфорион Халкиђанин[14] је без икакве уверљивости навео причу о Лаодики. До Лаодике је камено постоље на коме се налази умиваоник од бронзе, а Медуза, држећи обема рукама то постоље, седи на земљи. И она би се могла убројати међу Пријамове кћери према оди песника из Химере.[15] Поред Медузе је до коже ошишана старица или евнух, а у крилу држи голо дете. Оно је приказано како из страха држи руку пред очима.

27. Међу мртвима је наг човек по имену Пелис, бачен на леђа, а испод њега леже Ејонеј и Адмет, још са навученим оклопима. О њима Лесхеј каже да је Ејонеја убио Неоптолем, а Адмета Филоктет. Изнад њих су други: испод умиваоника је Леокрит, Пулидамантов син, кога је убио Одисеј, а иза Ејонеја и Адмета је Кореб,[1] Мигдонов син. Мигдону је саграђен знаменит споменик на границама Стекторија[2] у Фригији и по њему су песници уобичајили да Фригијце називају Мигдонцима. Кореб је дошао да се ожени Касандром, а погинуо је, по најпознатијој причи, од руке Неоптолема, а по Лесхеју, од Диомедове руке. Више Кореба су Пријам, Аксион и Агенор.[3] За Пријама Лесхеј каже да није убијен на олтару Заштитника куће, већ да је, одвучен од жртвеника, био лак плен Неоптолему пред кућним вратима.[4] У *Пропасти Троје* Стесихор за Хекабу вели да ју је Аполон однео у Ликију. Лесхеј каже да је Аксион био Пријамов син и да је погинуо од руке Еурипила, Еуемоновог сина. Према истом песнику, Агеноров убица је Неоптолем. Тако би изгледало да је Ехекла, Агеноровог сина, убио Ахил, а самог Агенора Неоптолем. Лаомедонтово тело износе Синон, Одисејев друг, и Анхијал. Насликан је и други мртвац по имену Ерес. Причу о Ересу и Лаомедонту, колико ми знамо, није опевао ниједан песник. Ту су и Антенорова кућа и пантерова кожа, која виси изнад улаза, као знак Хеленима да се клоне Антеноровог дома.[5] На слици су и Теана и

њени синови, Главк, који седи на оклопу састављеном из два дела и Еуримах на стени.[6] Поред њега стоји Антенор, а до њега његова кћи Крина. Крина носи нејако дете. Лица свију њих изражавају велику несрећу. Слуге стављају на магарца ковчег и остале кућевне предмете. На магарцу седи и мало дете. На том делу слике налази се Симонидов елегијски двостих:

Наслика Тасанин родом Полигнот слику ову,
Аглаофонтов син, тврђаве тројанске пад.

28. Други део слике, онај с леве стране, приказује Одисејев силазак у оно што се зове Хад, да би питао Тиресијину душу како да се безбедно поврати у домовину. На слици се налази следеће. Вода изгледа као река, очевидно Ахеронт, и у њој расту трске, а облици риба су тако нејасни да би их пре могао сматрати сенкама него рибама. На реци је чамац и чамџија са веслима. Чини ми се да се Полигнот повео за песмом званом *Минијада*.[1] У тој се песми ови стихови односе на Тезеја и Пиритоја:

Заиста затим лађу за мртве коју је стари
Бродар водио Харон, не нађоше унутар луке.

Због тога је Полигнот и насликао Харона[2] као старца у поодмаклим годинама. Ликови оних који се налазе у чамцу нису сасвим јасни. Телид изгледа као младић, а Клеобоја, још као девојка, држи на коленима онакав ковчег[3] какве обично праве за Деметру. О Телиду сам чуо толико да му је песник Архилох био унук, а о Клеобоји кажу да је прва пренела Деметрине оргије са Пара на Тас.

На обали Ахеронта, ниже од Хароновог чамца, насликан је врло занимљив призор: како човека, који није поштовао оца, сада отац дави. Јер људи у старо време су веома поштовали родитеље, како се између осталог може закључити и по онима у Катани, названим Побожни.[4] Они су, кад се по Катани пролила ватра из Етне,

мало водили рачуна о злату и сребру, већ су бежали један поневши мајку, а други оца. Док су они с муком ишли напред, стиже их ватра и захвати пламеном. И, како ни тада нису спустили родитеље, прича се да се пламена струја поделила надвоје и да је ватра прошла поред самих младића и њихових родитеља не наневши им никакво зло. Они још и данас уживају поштовање код житеља Катане. На Полигнотовој слици близу човека који је злостављао оца и због тога у Хаду трпи муке, налази се човек који је кажњен због пљачке храма. Жена која га кажњава познаје отрове и друге траве шкодљиве за људе. Људи су заиста били склони поштовању богова, како су то јасно показали Атињани кад су заузели светилиште Олимпијског Зевса у Сиракузи,[5] а нису уклонили ниједан од заветних дарова, већ су оставили сиракужанског свештеника за њиховог чувара. Тако исто побожним показао се и Међанин Датис и на речима, које је упутио грађанима Дела, и на делу, кад је на феничанској лађи пронашао Аполонову статуу и повратио је Танагранима у Делиј.[6] Тако су тада сви поштовали божанску моћ и због тога је Полигнот насликао кажњавање човека за светогрђе.

Изнад наведених личности налази се Еурином,[7] за кога делфијски водичи кажу да је један од демона у Хаду, који једе све месо мртваца, остављајући им само кости. Хомеров еп о Одисеју, па такозвана *Минијада* и *Повраци*, иако се у њима помињу Хад и његове страхоте, не познају никаквог демона Еуринома. Ипак ћу објаснити како изгледа Еурином и какво му је држање на слици. Боја коже му је између црне и плаве, какве су муве које се спуштају на месо, кези зубе и седи на простртој кожи јастреба. Одмах после Еуринома долазе Ауга из Аркадије и Ифимедија.[8] Та Ауга је дошла Теутранту у Мисију и причају да је она, од свих жена са којима се сјединио Херакле, родила сина најсличнијег оцу. Ифимедији се одају највеће почасти од Караца у Миласи.

29. Изнад оних које сам већ набројао, Одисејеви другови Перимед и Еурилох носе жртвене животиње, тј. црне овнове. Иза њих седи човек за кога натпис каже да се зове Окно.[1] Насликан је како плете уже, а уз њега стоји магарица која стално једе тек исплетено уже. Кажу да је тај Окно био вредан човек, али је имао расипну жену и што год би сакупио радећи, она би убрзо потрошила. Тако тумаче да Полигнот том сликом циља на Окнову жену. Знам да су Јоњани, кад би видели да неко ради а нема од тога никакве користи, говорили да тај човек плете Окново уже. Окно је и име којим врачи, који посматрају лет птица, називају једну од њих. Тај окно је најлепша и највећа чапља и ретка као ниједна друга птица. Ту је насликан и Титиј, који више не трпи казну, али је тако исцрпљен од непрестаног мучења да представља нејасну и оштећену прилику.

Кад се пређе на следећи део слике, врло близу човека који уврће уже налази се Аријадна. Она седи на стени и посматра сестру Федру, која се љуља на љуљашци држећи се с обе стране рукама за конопац. Иако је Федрино држање на слици врло љупко, ипак допушта да се наслути њен крај.[2] Дионис који је отео Аријадну од Тезеја, или неким срећним случајем или сачекавши је хотимице у заседи, исповио је против Тезеја с већом силом и, по моме мишљењу, он је био тај који је први кренуо с војском у Индију и први премостио реку Еуфрат. Место у томе крају код кога је премошћен Еуфрат названо је Зеугма (Мост) и ту се и до данас чува конопац којим је Дионис премостио реку, исплетен заједно с гранчицама винове лозе и бршљана. О Дионису постоји много прича и код Хелена и код Египћана.[3] Ниже од Федре је Хлорида, наслоњена на Тијина[4] колена. Неће погрешити онај који каже да је пријатељство међу њима трајало докле год су те жене биле живе. Наиме, Хлорида је била из Орхомена у Беотији, а друга је била кћи Касталија са Парнаса. И други су о њима приповедали приче како се Посејдон сјединио са Тијом, а Хлорида удала за Нелеја, Посејдоновог сина. Поред Тије стоји Прокрида, Ерехтејева кћи, а после ње је Климена, која је окренула леђа Хлориди. У *Поврацима* је речено да је Климена била Минијина кћи, да се удала за Кефала,

Дејоновог сина, и родила му сина Ификла. Свима је позната прича о Прокриди,[5] како се пре Климене удала за Кефала и како је умрла од руке свога мужа. Више према унутрашњости од Климене видећеш Мегару из Тебе. Херакле се оженио том Мегаром, али се временом растао од ње, јер је сматрао, изгубивши децу коју је имао с њом, да њихов брак није био склопљен уз повољно знамење.

Изнад глава наведених жена Салмонејева кћи[6] седи на стени, а крај ње стоји Ерифила држећи кроз хаљину врхове прстију уз своје грло, и наслутићеш да у наборима хаљине има у једној руци ону славну огрлицу. Више Ерифиле насликао је Елпенора[7] и Одисеја, који чучи и држи мач изнад јаме којој прилази врач Тиресија.[8] На стени иза Тиресије налази се Одисејева мајка Антиклеја. Елпенор носи асуру уместо одела, ношњу уобичајену за морнаре. Ниже од Одисеја на столицама седе Тезеј и Пиритој.[9] Тезеј држи у рукама свој и Пиритојев мач, а Пиритој гледа у мачеве и могао би закључити да се љути на њих, јер су им били некорисни и без помоћи у њиховим подухватима. Панијасид каже да Тезеј и Пиритој нису били везани ланцима за столице, већ да им је до тела израсла стена, која је послужила као оков. У оба своја епа Хомер помиње познато пријатељство између Тезеја и Пиритоја, па тако Одисеј говори Феачанима:[10]

Сада ја угледах пређашње људе, које сам хтео,
Тезеја, затим Пиритоја, преславну богова децу.

У *Илијади* он излаже како Нестор уз остале опомене Агамемнону и Ахилу говори и ове речи:[11]

Никад не видех такве људе, нити ћу видет',
Какви су били Пиритој и Дријант, народа пастир,
Затим Кенеј, Ексадије, богу Полифем сличан,
Онда Егејев Тезеј, који на бесмртне личи.

30. Затим је Полигнот насликао Пандарејеве кћери.[1] Хомер Пенелопиним речима прича како су тим девојкама умрли родитељи због гнева божјег, како их је као сирочад отхранила Афродита, а да су им друге богиње дале дарове: од Хере су добиле памет и лепе облике, од Артемиде високи раст, а Атена их ја научила пословима који приличе женама. Даље говори да се Афродита успела на небо у настојању да девојкама обезбеди срећан брак код Зевса, а да су их у њеном одсуству уграбиле харпије[2] и предале еринијама. Тако је Хомер писао о њима, а Полигнот је насликао те девојке овенчане цвећем како се играју коцкицама и дао им имена Камира и Клитија. Нека се зна да је Пандареј био Милећанин из критског Милета и да је учествовао с Танталом у крађи и у превари са заклетвом.[3] Иза Пандарејевих кћери је Антилох[4] с једном ногом на стени, док лице и главу придржава обема рукама, а за Антилохом Агамемнон се ослања на жезло под левим пазухом и држи у рукама штап. Протесилај седи и гледа у Ахила. Такав је положај Протесилаја, а изнад Ахила стоји Патрокле. Осим Агамемнона, остали немају браду.

Изнад њих насликан је Фок[5] као момчић и Јасеј са лепом брадом, који скида са Фокове леве руке прстен, о чему постоји ова прича. За Фока, Еаковог сина, који је из Егине прешао у онај крај који се сада зове Фокида и желео да задобије власт над људима те области и да се сам ту настани, Јасеј се везао великим пријатељством и дао му је много дарова, како и приличи пријатељима, а поред њих и печатни прстен са драгим каменом опточен златом. Али кад се Фок после кратког времена вратио у Егину, Пелеј је сместа сковао заверу да га убије. И због тога на слици у знак сећања на њихово пријатељство Јасеј жели да погледа прстен и Фок му допушта да га узме.

Изнад њих је Мера,[6] која седи на стени. У њој се у епу *Повраци* каже да је још увек била девица кад је умрла и да је била кћи Прета, сина Терсандра, Сизифовог сина. До Мере су Аристајев син Актеон[7] и његова мајка, који у рукама држе лане и седе на јеленској кожи. Поред њих лежи ловачки пас, који наговештава начин Актеоновог живота и смрти.

Кад опет погледаш на доњи део слике, одмах иза Патрокла је Орфеј, који седи као на неком брежуљку, левом руком држи китару, а десном додирује врбу. Он у ствари додирује гранчице, а наслања се на дрво. Гај личи на Персефонин, где, по Хомеровом мишљењу, расту тополе и врбе.[8] Орфеј изгледа као Хелен, јер му ни одело ни капа нису трачки. С друге стране врбе на дрво је наслоњен Промедонт. Има их који мисле да је име Промедонта у песништву увео Полигнот. Други су опет казали да је он Хелен који је радо слушао сваку врсту музике, а највише Орфејево певање. На том делу слике налази се Схедије, који је Фокиђане довео у Троју, а иза њега Пелија, беле браде и косе, седи на столици и гледа у Орфеја. Схедије држи нож и овенчан је травом. Тамириду,[9] који седи до Пелије, уништен је очни вид и изгледа сасвим покуњено. Има дугу косу и браду, а поред његових ногу је бачена лира са сломљеним вратом и покиданим жицама. Изнад њега на стени седи Марсија[10] и крај њега је Олимп, приказан као дечак у цвету младости, који учи да свира у фрулу. Фригијци у Келени тврде да је река која им пролази кроз град била некад тај фрулаш, а тврде и да је *Песма у част Мајке*, композиција за фрулу, Марсијино дело. Кажу још и да им је, кад су одбили галску војску, Марсија помогао против варвара водом из реке и музиком са фруле.

31. Ако опет погледаш на горњи део слике, уз Актеона ћеш видети Ајанта са Саламине, Паламеда и Терсита како се играју коцкицама, Паламедовим проналаском.[1] Други Ајант их посматра док се играју. Боја тога Ајанта је као у бродоломника, јер му се со нахватала по кожи. Полигнот је на исто место намерно сакупио Одисејеве непријатеље. Ајант, Ојлејев син, омрзнуо је Одисеја јер је Одисеј саветовао Хеленима да га каменују због увреде нанете Касандри.[2] Да се Паламед удавио кад је отишао да лови рибе и да су га убили Диомед и Одисеј, сазнао сам прочитавши еп *Кийрија*.[3] Мелеагар, Енејев син, на слици се налази изнад Ајанта, Ојлејевог сина, и изгледа као да гледа у Ајанта. Сви осим Паламеда имају браду. О Мелеагровој смрти Хомер каже да је еринија чула Алтејине клетве и да је зато Мелеагар умро.[4] Међутим, епске песме зване *Еоје* и *Минијада* слажу се међусобно. Оне тврде да је Аполон помагао куретима против Етолаца и да је Мелеагра убио Аполон. Што се тиче приче о угарку, да су га мојре дале Алтеји и да Мелеагар није требало да умре пре него што ватра уништи угарак и како га је у љутини Алтеја спалила, ту причу је први приказао Фриних, Полифрадмонов син,[5] у својим *Женама из Плеурона*:

... јер грозну он не
Избеже смрт, већ њега брзи сажеже пламен,
Угарка када нестā, од страшне и злотворне мајке.

Ипак не изгледа да је Фриних проширио причу као сопствени проналазак, већ је се само дотиче као нечега што је већ свима у Хелади било познато.

У доњем делу слике иза Трачанина Тамирида седи Хектор, држи се обема рукама за лево колено и изгледа као да пати. После њега долази Мемнон,[6] који седи на стени, а уз њега је Сарпедон. Сарпедон[7] је прислонио лице на своје руке, док једна Мемнонова рука лежи на његовом рамену. Сви они имају браду. На Мемноновом огртачу извезене су птице, које се зову мемнониде. Људи са Хелеспонта причају да оне сваке године у одређене дане долазе на Мемнонов гроб и чисте онај део споменика који је без дрвећа и траве и влажним крилима га прскају водом из Есепа. Поред Мемнона насликан је наг етиопски дечак, јер је Мемнон био краљ Етиопљана. Ипак, у Троју није дошао из Етиопије, већ из Сузе у Персији и са реке Хоаспа, потчинивши себи све народе који су били настањени на путу одатле до Троје. Фригијци још показују пут којим је провео војску, бирајући преке стазе. Пут је испресецан одмориштима.

Изнад Сарпедона и Мемнона је Парис,[8] још без браде. Пљеска рукама онако како би пљескао прост човек. Рећи ћеш да Парис по пљескању рукама изгледа као да Пентесилеју позива к себи. Ту је и Пентесилеја,[9]

која посматра Париса, али по покрету главе чини се да га презире и не придаје му нимало важности. Пентесилеја је приказана као девица, са луком сличним скитском и леопардовом кожом на раменима. Жене изнад Пентесилеје носе воду у поломљеним крчазима; једна је насликана у цвету младости, а друга у већ одмаклим годинама. Нема посебног натписа ни на једној жени, али постоји један заједнички за обе жене, који тврди да оне нису посвећене. Више њих су Калиста, Ликаонова кћи,[10] Номија и Пера, Нелејева кћи. За њу је као свадбени дар Нелеј захтевао Ификлова говеда. Уместо простирке Калиста има медвеђу кожу, а ноге јој леже у Номијином крилу. Објаснио сам већ раније да Аркађани кажу да је Номија њихова домаћа нимфа. Песници говоре да нимфе живе много година, али да ипак нису сасвим бесмртне.

После Калисте и жена са њом налази се нешто као стрмен и Сизиф, Еолов син, мучи се да отисне стену уз ту стрмен. На слици су и ћуп, старац, један дечак и две жене, од којих је млађа испод стене, а уз старца је жена по годинама слична њему. Остали носе воду, а открићеш да је старичин крчаг сломљен. Онолико воде колико јој је остало у црепу она опет излива у ћуп. Закључили смо да су и ти људи од оних који нису поштовали елеусинске обреде.[11] Јер Хелени из старијег времена сматрали су елеусинске мистерије толико важнијим од свих осталих верских обреда колико су богови били виши од хероја. Испод тога бурета Тантал, поред осталих патњи које Хомер помиње, трпи и страх од камена који виси над њим.[12] Јасно је да се Полигнот повео за Архилоховом причом, али не знам да ли је Архилох од других сазнао причу о камену, или ју је сам унео у своју песму.

Таква је слика уметника са Таса, са толиким мноштвом лица и са толико лепоте.

32. До светог ограђеног простора налази се позориште, које заслужује да се види, а кад се одатле успнеш... ту је Дионисова статуа, заветни дар Книђана.[1] Делфијски стадион је у највишем делу града. Био је саграђен од камена, кога има много око Парнаса, све док га Херод Атињанин није поново изградио од пентеличког мермера.[2] Таквих и толиких остатака вредних помена било је у моје време у Делфима.

Кад се из Делфа крене на врх Парнаса, на удаљености од око шездесет стадија од Делфа наиђе се на бронзану статуу. Успон до Корикијске пећине[3] лакши је окретном човеку него мазгама или коњима. Да је та пећина добила име по нимфи Корикији објаснио сам мало раније[4] и од свих пећина које сам видео она ми је изгледала највреднија да се посети. Ни кад би се желело, не би се могао израчунати број пећина које су окренуте према обали и дубоком мору, а најпознатије код Хелена и у варварским земљама су следеће. Фрижани на реци Пенкели и они Азанци који су у ту земљу одавно дошли из Аркадије, показују пећину по имену Стеун, кружну и лепу због своје висине.[5] Она је посвећена Мајци и ту се налази њена статуа. Темисонион изнад Лаодикеје такође настањују Фрижани. Кад је галска војска пустошила и пљачкала Јонију и њене границе, Темисоњани причају да су им у помоћ дошли Херакле, Аполон и Хермес. Они су њиховим поглаварима у сну показали пећину и наредили им да се Темисоњани са својим женама и децом сакрију у њу. Због тога су испред пећине поставили мале статуе Херакла, Хермеса и Аполона и назвали их Пећинским боговима. Пећина је удаљена од града око тридесет стадија и у њој извире вода. Не постоји улаз у њу нити тамо дубоко продире сунчев зрак, а већи део таванице је сасвим близу пода. Близу Магнесије на реци Летеју налази се место звано Аула. Ту је пећина посвећена Аполону, која није много значајна због своје величине, али је Аполонова култна статуа веома стара и улива снагу потребну за било који посао. Људи посвећени томе богу скачу са стрмих литица и високих стена, обарају из корена огромно дрвеће и пролазе најужим стазама заједно са својим теретом.[6] Корикијска пећина надмашује својом величином ове које сам поменуо и већим делом кроз њу

се може ходати без светлости. Кров јој је довољно удаљен од пода, а вода делом избија из извора и још више капље са таванице, тако да су дуж целе пећине јасни трагови капљица на поду. Људи који станују око Парнаса мисле да је пећина посвећена корикијским нимфама а нарочито Пану. Од Корикијске пећине тешко је већ и окретном пешаку да допре до врхова Парнаса. Његови врхови су виши од облака и на њима тијаде падају у занос у славу Диониса и Аполона.

Титореја је, како би се могло закључити, удаљена од Делфа око сто осамдесет стадија, кад се иде путем преко Парнаса.[7] За тај пут се говорило да није сасвим брдовит, већ да је подесан за возила и дужи за више стадија. Знам да је Херодот у приповедању о персијском нападу дао граду име различито од онога које се налази у Бакидовим пророчанствима. Наиме, Бакид је људе из тога краја назвао Титорејцима, а Херодот, кад говори о њима, каже да су становници те области у време надирања варварина побегли на врх брда, да је име града било Неон, а да је Титореја врх Парнаса.[8] Изгледа да се тај назив временом проширио прво на читав крај, а после тога, кад су се људи преселили из села, преовладало је и за град име Титореја, а не више Неон. Мештани говоре да је Титореја тако названа по нимфи Титореји, једној од оних које су некада у стара времена по речима песника израстале из дрвећа, а нарочито из храстова. Једно поколење пре мога рођења божанство је на зло окренуло прилике у Титореји. Ту су позоришне зграде и ограђен простор старијег трга. Најзнаменитији у граду су гај, храм и статуа Атене. Ту је и надгробни споменик Антиопе и Фока. Кад сам говорио о Теби, објаснио сам како је Антиопа полудела због Дионисовог гнева, као и због чега је на себе навукла божју срџбу.[9] Изнео сам и како се она удала за Фока, Орнитионовог сина, који се у њу заљубио и како је сахрањена заједно са њим, као и оно што је по речима пророка Бакида заједничко између тога гроба и гроба Зета и Амфиона у Теби. Осим онога што сам рекао, у граду нема ничега што је значајно да се забележи. Река, која протиче поред града Титореје, пружа становницима воду за пиће, те они силазе на обалу и захватају воду. Име реке је Кахал.

Седамдесет стадија удаљен од Титореје је храм Асклепија, названог Архагета (Оснивач). Њему указују почасти и сами Титорејци, а исто тако и остали Фокиђани. Унутар светог ограђеног земљишта налазе се зграде за молиоце бога и његове слуге.[10] У средини су храм и камена статуа, која има браду дугу преко две стопе. Десно од статуе налази се постеља. Богу се обично жртвују све врсте животиња осим коза.[11]

Око четрдесет стадија од Асклепија је ограђено земљиште и светиште посвећено Изиди, најсветије од свих које су Хелени начинили за египатску богињу.[12] Титорејци мисле да није допуштено боравити у околини, нити ико има приступ у светиште, осим оних које је сама Изида почаствовала и позвала их у сну. Исто чине и Подземни богови у градовима преко Меандра, јер шаљу привиђења у сан онима за које би желели да улазе у њихово светиште. У области Титореје сваке године двапут приређују свечаност Изиди, једну у пролеће, другу у јесан. Трећи дан уочи сваке од свечаности, они који имају слободан приступ, чисте светиште на неки тајан начин и исто тако проналазе остатке жртава, које су биле убачене на претходној прослави, носе их на увек исто место и тамо их закопавају. Проценили смо да растојање од светишта до тога места износи два стадија. То раде око светилишта тога дана, а следећег ситни трговци подижу покривене тезге од трске и другог приручног материјала. Последњег од та три дана приређују вашар и продају робове и разну стоку, затим одећу, сребро и злато. После поднева окрећу се жртвовању. Они богатији жртвују говеда и јелене, а сиромашнији гуске и бисерке. Немају обичај да за жртвовање употребљавају овце, свиње и козе. Они чији је посао да спаљују жртве и да их шаљу у светиште... пошто су почели, треба да умотају жртве у овоје од ланеног или финог платна. Начин припреме је египатски.[13] Све што су одредили за жртвовање води се у свечаној поворци и

док једни шаљу жртве у светиште, други испред светишта спаљују тезге и сами се удаљавају у журби. Једном је, кажу, непосвећен човек, а не од оних којима је било допуштено да силазе у светиште, из радозналости и дрскости ушао у светиште кад је ломача почела да гори. И учинило му се да је све пуно духова, вратио се у Титореју, испричао шта је видео и умро. Сличну причу чуо сам од неког Феничанина: да Египћани одржавају Изидину свечаност у време кад кажу да она оплакује Озириса. Тада и Нил почиње да им се пење, па многи мештани говоре да оно што повећава ниво реке и натапа њиве јесу Изидине сузе. Том приликом је дакле, како ми је казао Феничанин, Римљанин који је управљао Египтом поткупио једног човека и послао га у светиште Изиде у Копту. Човек кога је послао вратио се из светишта, испричао шта је видео, али је и он, како сам чуо, одмах умро. Тако изгледа да Хомер говори истину у свом стиху, који каже да за људе никако није добро да изблиза гледају богове.[14]

Маслиновог уља из Титореје нема тако много као уља из Атике и Сикиона, али по боји и укусу оно надмашује иберијско и уље са острва Истрије. Од тога уља справљају разне мелеме, а шаљу га и императору.

33. Други пут из Титореје води у Ледонт. И он је некад био сматран градом, али у моје време становници су напустили град због своје слабости и било је око седамдесет људи који су се настанили на Кефису. И њихово насеље носи име Ледонт и његови становници имају право да учествују на заједничкој скупштини Фокиђана, као и Панопејци. Рушевине старог Ледонта удаљене су око четрдесет стадија од људи који станују на Кефису и они кажу да је град то име добио по једном мештанину. Други градови су такође претрпели неизлечиве штете због злодела својих суграђана. Троја је пала у потпуну пропаст због увреде коју је Александар нанео Менелају, а Милет због Хестијејеве спремности и страсне жеље час да има у својој власти град у земљи Едонаца, час да буде саветник Даријев, час да се врати у Јонију.[1] И Филомел је због своје безбожности натерао становнике Ледонта да заједно плате казну.[2]

Лилаја је удаљена од Делфа за дан хода у зимско време, кад се иде преко Парнаса, а пут је дуг, како смо проценили, сто осамдесет стадија.[3] Становнике тога града, чак и пошто им је град обновљен, имала је и по други пут да снађе несрећа од Македонаца. Јер кад их је опсео Филип, Деметријев син, предали су се према уговору и у град им је уведена војна посада, све док човек из места, по имену Патрон, није ујединио грађане способне за војну службу против те посаде, победио Македонце у бици и приморао их да се повуку за време примирја. Као узврат за такво дело, Лилајци су му поставили статуу у Делфима. У Лилаји постоје позориште, трг и купатила. Ту су и светилишта, једно Аполоново, а друго Артемидино. Статуе су усправне, атичког начина израде, од мермера из пентеличког каменолома. Кажу да је Лилаја била једна од такозваних најада и Кефисова кћи и да је по тој нимфи граду дато име. Ту и река има изворе. Она не извире увек тихо из земље, него се већином догађа да производи буку избијајући баш око подне. Јека воде могла би се упоредити са рикањем бика. Лилаја има пријатну климу у време јесени, лета и пролећа, али планина Парнас спречава да и зима буде исто тако блага.

Харадра је удаљена двадесет стадија, а лежи на високој литици.[4] Њени становници оскудевају у води и за пиће им служи река Харадар, до које силазе око три стадија. Улива се у Кефис и мени се чини да је граду дато име по тој реци. На тргу у Харадри налазе се жртвеници оних које зову Херојима, за које једни кажу да су Диоскури, а други да су домаћи хероји. Земља поред Кефиса ја најбоља у Фокиди и за сађење и за сејање и за гајење стоке. Тај део земље се највише обрађује, тако да се прича да се следећи стих не односи на град Парапотамије већ на земљораднике поред Кефиса:

Они пак који баш поред божанског Кефиса живе.[5]

Од тог казивања разликује се оно што о томе у својој историји говори Херодот, а разликују се и белешке о победама на Питијским играма. Амфиктионци су први приредили Питијске игре и Ехмеја из Парапотамија победио је у песничењу дечака. Исто тако је Херодот,[6] набрајајући градове, које је краљ Ксеркс спалио у Фокиди, укључио међу њих и град Парапотамије. Међутим, Атињани и Беоћани нису обновили Парапотамије, већ су његови становници разасути по осталим градовима због малобројности и недостатка средстава.

Нисам нашао остатке Парапотамија[7] нити се памти на којем је месту постојао град. Пут из Лилаје у Амфиклеју[8] износи шездесет стадија. Име те Амфиклеје изменили су мештани. Херодот ју је назвао Амфикајом,[9] поводећи се за најстаријим предањем, док су јој амфиктионци, објавивши закључак о разарању градова у Фокиди, дали име Амфиклеја. Мештани о том граду причају ово. Неки моћник, подозревајући да непријатељи припремају напад на његовог нејаког сина, стави дете у спремницу и сакри га на оном месту у земљи где је знао да ће бити најбезбедније. Међутим, један вук навали на дете, али змија, омотавши се око спремнице, будно је стражарила. Кад је отац дечака дошао, мислећи да змија напада дете, баци копље и истовремено уби и змију и сина. Обавештен од пастира да је убио добротвора и чувара свога детета, начини заједничку ломачу и за змију и за свог сина. Кажу да то место и данас личи на запаљену ломачу и тврде да је град по тој змији био назван Офитеја.[10] Прослављају Дионисове оргије, које вреди видети, али не постоји приступ у светиште, нити имају статуу на видном месту. Амфиклејци говоре да им је тај бог пророк и помоћник у болести. Болести самих Амфиклејаца и њихових суседа лече се помоћу снова, а свештеник најављује пророчанства и прориче надахнут богом.

Удаљен петнаест стадија од Амфиклеје је Титроније, који лежи у равници. У њему нема ничег значајног. Од Титронија до Дримаје има двадесет стадија. На месту где се код Кефиса укрштају тај пут и прав пут из

Амфиклеје у Дримају, становници Титронија имају Аполонов гај и жртвеник. Ту је саграђен и храм, али нема статуе.

Дримаја[11] је удаљена од Амфиклеје осамдесет стадија кад се скрене лево ... према причању Херодота, а у старија времена Науболи. Мештани причају да је оснивач њиховог града био Наубол, син Фока, Еаковог сина. У Дримаји постоји древно светилиште Деметре Тесмофоре (Законодавке) и њена усправна статуа израђена од камена. У њену част сваке године одржавају свечаност Тесмофорије.

34. Елатеја[1] је после Делфа највећи од свих градова у Фокиди. Лежи преко пута Амфиклеје, одакле у њу води пут дуг сто осамдесет стадија, већим делом раван, а затим сасвим близу града Елатеје закратко узбрдан. Равницом тече Кефис, у чијој околини најчешће бораве птице које се зову дропље. Елатејцима је успело да одбију Касандра и македонску војску,[2] а пошло им је за руком да избегну и рат, који је против њих повео Таксил, Митридатов војсковођа.[3] Као награду за тај подухват, Римљани су им допустили да живе у земљи слободни и без плаћања пореза. Они тврде да су страног рода и говоре да су од давнина пореклом Аркађани. Наиме, по њиховим речима, Елат, Аркадов син, када су Флегијци заратили против светилишта у Делфима, дошао је у помоћ богу, остао у Фокиди заједно са војском и постао оснивач Елатеје.[4] У фокидске градове, које је спалио Међанин, треба убројити и Елатеју. Неке невоље, заједничке свим Фокиђанима, задесиле су и њих, а неке је од руку Македонаца судбина посебно доделила Елатејцима. У рату, који је повео Касандар, Олимпиодор[5] је највише заслужан што је македонска опсада била безуспешна. Филип, Деметријев син,[6] притиснуо је народ Елатеје крајњом страховладом, а истовремено даровима придобио утицајније грађане. Тит,[7] римски заповедник, кога су послали из Рима да ослободи сав хеленски свет, обећао је Елатејцима да ће вратити стари устав и по гласницима им јавио да се одметну од Македонаца. Они

пак, или сам њихов народ, или њихови поглавари, из глупости остадоше верни Филипу и Римљани их покорише опсадом. Касније су Елатејци издржали опсаду Таксила, Митридатовог војсковође и варвара са Понта. Због тога дела Римљани су им дали слободу. У моје време одред разбојничких Костобока[8] у свом јуришу на Хеладу стигао је и до Елатеје. Тада је неки Мнесибул окупио око себе одред људи и побивши много варвара пао у борби. Тај Мнесибул однео је неколико победа у трчању као и победу у пешачкој трци и у двоструком трчању са штитом двеста тридесет пете Олимпијаде. (162. г. н. е.) У Улици тркача у Елатеји постављена је бронзана Мнесибулова статуа. Сам трг заслужује да се види, као и лик Елата, урезан на стели. Не знам тачно да ли су начинили ту стелу из поштовања према Елату као оснивачу, или само као украс на гробу. Асклепију су начињени храм и статуа са брадом. Творци те статуе се зову Тимокле и Тимархид,[9] а родом су из Атике. На крају града с десне стране су позориште и древна бронзана Атенина статуа. Кажу да им је та богиња помогла против Таксила и његових варвара.

Око двадесет стадија удаљено од Елатеје је светилиште Атене с надимком Кранаја.[10] Пут до њега се уздиже тако да нимало не замара и да се његов успон готово не примећује. На крају пута налази се брежуљак, који је са свих страна стрм, али није ни сувише велики ни сувише висок. На том брежуљку саграђено је светилиште са тремовима и зградама унутар њих. Ту станују они чија је дужност да служе богињи, а међу њима је најзначајнији свештеник. Свештеника бирају међу недораслим дечацима,[11] пазећи да му време свештеничке службе истекне пре него што одрасте. Свештеничку службу врши пет узастопних година током којих борави поред богиње и купа се на старински начин у кацама. Поликлови синови[12] начинили су и ту статуу, опремљену као за борбу. На штиту се у рељефу подражава оно што је у Атини израђено на штиту статуе коју Атињани зову Партенос (Девица).[13]

35. У Абу[1] и Хијампољ може се из Елатеје доћи путем кроз планину десно од града Елатеје, али и главни пут из Орхомена у Опунт води у те градове. Кад се, дакле, иде из Орхомена у Опунт и скрене мало улево, наиђе се на пут за Абу. Становници Абе говоре да су у Фокиду дошли из Арга и да је њихов град добио име по оснивачу Абанту, који је био син Линкеја и Хипермнестре,[2] Данајеве кћери. Сматрало се да је Аба од давнина посвећена Аполону, а ту је било и његово пророчиште.[3] Богу у Аби нису исту почаст указали Римљани и Персијанци. Римљани су из поштовања према Аполону дали грађанима Абе слободу самоуправе, а Ксерксова војска је спалила и светилиште у Аби.[4] Хелени, који су се супротставили варварину одлучили су да не обнављају храмове које је он спалио, већ да све време остану тако, као спомен на њихову мржњу. Због тога су храмови у подручју Халијарта и атински храмови, Хере на путу за Фалерон и Деметре у Фалерону, још остали полуспаљени чак и у моје време.[5] Мислим да је тада тако изгледало светилиште у Аби све док Фокиђани, побеђени у борби за време Фокидског рата, нису побегли у Абу. Тебанци су том приликом спалили и саме молиоце и храм, други пут после Персијанаца.[6] Ипак је у моје време још стајао, као најслабија зграда коју је ватра икад оштетила, јер је после Персијанца, који га је први осакатио пламеном, опет од Беоћана био опустошен пожаром. Поред великог храма ту је други, који за њим заостаје у величини. Начинио га је за Аполона император Хадријан.[7] Статуе су из старијег времена и дарови самих грађана Абе. Израђене су од бронзе и све усправне, Аполон, Лета и Артемида. У Аби се налази позориште и такође и трг, оба старог начина градње.

Кад се вратиш на прав пут за Опунт, стићи ћеш затим у Хијампољ.[8] И само име људи који тамо живе показује ко су они првобитно били и одакле су протерани кад су дошли у ову земљу. Наиме, Хијанти су, побегавши од Кадма и његове војске, из Тебе дошли овамо.[9] У старије време суседи су град називали градом Хијаната, али временом је преовладало име Хијампољ. Иако је

краљ Ксеркс спалио град и опет га разорио Филип, ипак су били преостали трагови градње старог трга и већница, мала грађевина, и позориште недалеко од капија. Император Хадријан саградио је трем, који носи име императора који га је посветио. Грађани имају само један бунар. Само са њега и пију и умивају се и не добијају воду ни са каквог другог извора, осим кише у зимско доба. Највише поштују Артемиду и имају њен храм. Не могу да опишем каква је њена статуа, јер имају обичај да отварају светилиште не више од двапут сваке године. Кажу да стока, коју посвете Артемиди, расте без болести и крупнија од остале.

Директан пут у Делфе преко Панопеја а поред Даулиде и Раскрснице није једини пролаз из Херонеје у Фокиду. Из Херонеје води и други пут у фокидски град Стирис,[10] нераван и већим делом брдовит. Дужина пута износи сто двадесет стадија. Мештани говоре да нису Фокиђани, већ пореклом Атињани и да су из Атике дошли заједно са Петејем, Орнејевим сином, кад га је из Атине прогнао Егеј.[11] Будући да је за Петејем кренуло највише људи из деме Стирија, зато је и град назван Стирис. Пребивалиште грађана Стириса је на високом и кршевитом месту. Због тога у летње доба оскудевају у води, јер тамо нити има много бунара нити је добра вода коју дају. Ти бунари служе им за купање и стоци за пиће, а пијаћу воду људи узимају са извора, силазећи око четири стадија. Извор је ископан у стенама и људи се спуштају да захватају воду. У Стирису постоји светилиште Деметре назване Стирија. Светилиште је од непечене опеке, а статуа од пентеличког мермера. Богиња држи буктиње, а поред ње је друга Деметрина статуа обавијена врпцама,[12] тако древна као ниједна друга статуа те богиње.

36. Од Стириса до Амброса[1] има шездесет стадија. Пут је раван и води кроз равницу која лежи међу брдима. У тој равници има много винове лозе, а у подручју Амброса расте жбуње, али не тако густо као винова лоза. То жбуње Јоњани као и остали Хелени зову *kokkos*, а Гали изнад Фригије на свом родном језику називају га *hys*. Тај кокос достиже по величини оно што се зове *rhamnos*. Лишће му је тамније и мекше него у тришље, иначе је у свему осталом као тришља. Његов плод сличан је плоду велебиља, а величина му је као у грахора. У плоду кокоса расте мала животиња. Ако доспе у ваздух кад плод сазри, одмах лети и изгледа као комарац. Али пре него што се животињица покрене, сакупљају плод кокоса и њена крв служи као боја за вуну.[2]

Амброс лежи испод горе Парнаса, на супротној страни од Делфа. Кажу да је град добио име по хероју Амбросу. Започевши рат против Филипа и Македонаца, Тебанци су опасали Амброс двоструким зидом. Он је од домаћег камена, црне боје и веома тврд. Сваки обруч зида има нешто мање од хвата у ширину, а у висину два и по хвата, осим где је срушен. Размак између првог и другог обруча износи један хват. Градњу кула, круништа или било каквих зидних украса сасвим су занемарили, јер су зидали само за непосредну одбрану.[3] У Амбросу постоји мали трг и многе камене статуе на њему поломљене су.

Кад се скрене за Антикиру, пут прво води узбрдо. После успона од два стадија, место постаје равно и с десне стране пута налази се светилиште Артемиде с надимком Диктинска, коју грађани Амброса веома поштују. Статуа је израђена егинском техником и начињена од црног камена. Од тог светилишта читав пут до Антикире води низбрдо. Кажу да је у старо време име граду било Кипарис[4] и да је Хомер у попису Фокиђана одлучио да му да то име, иако се већ у његово доба звао Антикира, јер је Антикиреј био Хераклов савременик. Град лежи преко пута рушевина Медеона.[5] У почетку списа о Фокиди објаснио сам да су се Антикирани огрешили о Делфијско светилиште. Антикиране је прогнао Филип, Аминтин син, а други пут и Римљанин Отилије, јер су били поданици македонском краљу Филипу, Деметријевом сину. Отилија су послали из Рима да помогне Атињанима против Филипа.[6] Брда изнад Антикире су

веома стеновита и на њима расте много чемерике. Црна чемерика делује на људе и чисти трбухе, а друга, бела, својим дејством чисти терајући на повраћање. Као средство за чишћење служи корен чемерике. На тргу у Антикири налазе се бронзане статуе, а у луци је мало Посејдоново светилиште, израђено од необрађеног камења, окречено изнутра. Статуа је од бронзе, усправна и једном ногом ступа на делфина. С те стране држи руку на бедру, а у другој има трозубац. Насупрот вежбалишта у коме су начињена купатила, налази се друго старо вежбалиште, у коме стоји бронзана статуа. Натпис на њој говори да је Ксенодам из Антикире, такмичар у панкратиону међу мушкарцима победио на Олимпијским играма. Ако натпис говори истину, изгледало би да је Ксенодам задобио маслинов венац на двеста једанаестој Олимпијади. Једино је та Олимпијада изостављена у списковима Елиђана.[7] Изнад трга у кладенцу извире вода. За заштиту од сунца кладенцу служи кров који држе стубови. Мало више од кладенца саграђена је гробница од приручног камења. Кажу да су ту сахрањени Ифитови синови, један пошто се жив вратио из Илиона и умро у својој земљи, а за другог, Схедија, причају да је умро у Троади, али да су његове кости пренете кући.[8]

67. г. н. е.

37. Кад се од града пређе око два стадија, наиђе се на десној страни на високу стену, која је део планине, а на њој је изграђено Артемидино светилиште. Њена статуа, једно од Праксителових дела, у десној руци носи буктињу и на раменима тоболац, док јој се с леве стране налази пас. Статуа је виша од највише жене.[1]

Са Фокидом се граничи земља која се назива по Булону, човеку који је био вођа похода у насеобину коју су основали исељеници из градова старе Дориде. Прича се да су Булиђани од Филомела и Фокиђана... заједничку скупштину. Из Тизбе у Беотији до Булиде пут износи осамдесет стадија, а не знам да ли уопште постоји пут из Антикире преко фокидског копна, пошто су брда између Антикире и Булиде тако непроходна и кршевита. Из Антикире до луке има сто стадија водом, а закључили смо да од луке до Булиде има око седам стадија пута копном. Ту се у море слива горска бујица коју мештани називају Хераклеј. Булида[2] лежи на узвишици и поред ње плове они који прелазе из Антикире у коринтски Лехај. Више од половине људи, који тамо живе, лове шкољке које дају пурпурну боју. Грађевине у Булиди не представљају ништа особито. Од светилишта постоји једно Артемидино и друго Дионисово. Статуе су израђене од дрвета, а нисмо могли да просудимо ко им је био творац. Булиђани називају Највећим бога кога највише поштују, а то је по моме мишљењу надимак Зевса. У Булиди се налази извор, који се зове Саунион.

Пут из Делфа у делфијско пристаниште Киру[3] дуг је шездесет стадија. Кад се спустиш у равницу, наићи ћеш на хиподром, где се у оквиру Питијских игара такмиче коњи. Причу о Тараксипу[4] у Олимпији изнео сам у спису о Елиди, а Аполонов хиподром такође можда понекад и сам намучи неког кочијаша, јер људима у сваком послу судбина додељује и добро и зло. Али то тркалиште само по својој природи не ствара забуну међу коњима, ни због неког хероја ни са неког другог разлога. Сва равница од Кире је гола и становници не желе да саде дрвеће, било због неког проклетства на земљи било што знају да она није погодна за одгајање дрвећа. Прича се о Кири... и кажу да је по Кири то место добило своје данашње име. Међутим, Хомер[5] у *Илијади* и исто тако у химни Аполону назива град његовим старим именом, Криса. Касније су се грађани Кире много огрешили о Аполона, а нарочито кад су му одузели део земље. Тада амфиктионци одлучише да зарате против становника Кире, поставише Клистена, сикионског тиранина, за вођу и доведоше Солона из Атине да их саветује.[6] Кад су питали пророчиште о победи, Питија им одговори:

Нећеше узеши кулу ни срушиши овоīа īрада,
Пре но у моме шшо īају Амфишрише[7] очију сињих
Зайљусне шалас шшо бучи ūреко црвеноī мора.

Солон их онда наговори да посвете богу тле Кире, тако да би море постало сусед земљишту посвећеном Аполону. Солон се досетио и другог лукавства против Кирана.[8] Он је скренуо на другу страну воду реке Плиста, која је притицала јазом у њихов град. И како су грађани Кире још одолевали онима који су их опседали пијући воду са бунара и кишницу, Солон убаци корење чемерике у Плист и, кад је сматрао да у води има доста средства за чишћење, скрете га опет у јаз. Кирани се напише воде у изобиљу па због непрекидног пролива напустише стражу на зиду. Амфиктионци пак освојише град и у име бога казнише Киране и Кира постаде пристаниште Делфа. У Кири се од знаменитости налази храм Аполона, Артемиде и Лете са врло великим статуама атичког начина израде. Кирани су на истом месту посветили и Адрастеју,[9] али по величини она заостаје за осталим статуама.

38. Земља Локрана које зову Озолским граничи се са Фокидом насупрот Кири. О надимку тих Локрана чуо сам различите приче, које ћу све изнети. Орестеју, Деукалионовом сину, краљу те земље, кучка оштени прут уместо штенета. Пошто је Орестеј закопао прут, кажу да је у пролеће изникла из њега винова лоза и да је од младица[1] тог прута потекло име тих људи. Други мисле да Нес, кад је превозио на реци Еуену и био рањен од Херакла, није одмах издахнуо већ да је побегао у тај крај, па кад је умро, да је несахрањен трунуо и кужио ваздух непријатним мирисом.[2] Трећа прича каже да су испарења из неке реке и сама њена вода необичног мириса, а четврта, да много љиљана расте и док цветају... од мириса. Прича се још и то да су први становници тамо били домороци и, како нису знали да ткају одећу за заштиту од хладноће, употребљавали су неуштављене коже звери, окрећући напоље длакаву страну кожа ради лепог изгледа. Морала је, дакле, и њихова кожа, исто као и животињске, да буде непријатног мириса.

Сто двадесет стадија даље од Делфа је Амфиса,[3] највећи и најпознатији град Локрана. Они сами себе убрајају у Етолце, стидећи се назива Озолски. Као доказ за то тврђење прича се да је, кад је римски император протерао Етолце да би основао Никопољ, већина народа отишла у Амфису.[4] Но они су ипак првобитно родом Локрани. Кажу да је граду дато име по Амфиси, кћери Макара, Еоловог сина, и да је Аполон био њен љубавник. Град је украшен на разне начине, али су у њему најзнаменитији надгробни споменик Амфисе и надгробни споменик Андремона.[5] Са њим је, како говоре, сахрањена његова жена Горга, Енејева кћи. На тврђави се налази Атенин храм и њена усправна статуа израђена од бронзе. Причају да ју је Тоант[6] донео из Илиона и да је била део плена из Троје, али мене у ту причу нису убедили. У претходном делу свога списа објаснио сам да су СамљаниРојк, Филејев син, и Теодор, Телеклов син, пронашли како да најбоље топе бронзу и они су је први и лили.[7] Нисам пронашао ниједно Теодорово дело, бар не израђено од бронзе. Али кад се уђе у светилиште Артемиде Ефешке, у згради која садржи слике, изнад жртвеника Артемиде Прототроније (прва на престолу), налази се камена ограда. Међу статуама на огради при крају стоји статуа жене,Ројково дело, које Ефешани називају Ноћ. Може се одмах видети да је та статуа старија и грубље израде од Атенине статуе у Амфиси. Амфишани славе и мистерије у част Краљева-Дечака, како их зову. Али се казивања о томе који би богови били Краљеви-Дечаци не слажу, већ једни говоре да су то Диоскури, други да су курети, а трећи, који мисле да више знају, да су кабири.

Тим Локранима припадају и други, следећи градови. Изнад Амфисе и даље према унутрашњости земље је Мионија,[8] удаљена тридесет стадија од Амфисе. Ти Мијанци су Зевсу у Олимпији посветили штит.[9] Град лежи на узвишици и има гај и жртвеник Благих богова. Жртвовања Благим боговима обављају се ноћу и обичај им је да месо потроше на лицу места, пре него што сунце изађе. Више града је земљиште посвећено Посеј-

дону, названо Посејдонион, на коме се налази Посејдонов храм. У моје време у њему није било статуе.

Ти људи дакле живе изнад Амфисе. Поред мора су Ејантеја[10] и њој суседни Наупакт. Осим Амфисе, остали су под управом Ахајаца из Патре, како им је допустио император Август. У Ејантеји је светилиште Афродите, а мало више од града гај чемпреса измешаних са боровима. У гају се налазе Артемидин храм и статуа. Слике на зидовима временом су избледеле и више се од њих није могло видети ништа вредно. Наслућујем да је град добио име по жени или нимфи, док знам да се о Наупакту[11] говорило како су Дорци заједно са Аристомаховим синовима ту изградили бродове, којима су прешли на Пелопонез и по томе је, како кажу, то место добило име. Што се тиче Наупакта, како су онима који су се повукли у Итому у време земљотреса у Лакедемону Атињани дали да се населе у Наупакту, одузевши га од Локрана, и како су после атинског пораза код Егоспотама Лакедемоњани прогнали Месењане из Наупакта, то сам опширније објаснио у књизи о Месенији.[12] Кад су Месењани били принуђени да се повуку, Локрани се опет искупише у Наупакту. Епску песму, коју Хелени зову *Наупактија*, многи приписују песнику из Милета,[13] док Харон,[14] Питов син, тврди да ју је написао Каркин из Наупакта.[15] И ја сам се приклонио мишљењу човека из Лампсака, јер који би разлог био да се епској песми о женама, чији је творац песник из Милета, да име *Наупактија*.

Ту поред мора су Посејдонов храм и усправна статуа израђена од бронзе. Ту је и светилиште Артемиде са статуом од белог мермера. Изгледа као да баца копље и добила је надимак Етолка. Афродити се указују почасти у пећини. Моле јој се из различитих разлога, а највише се моле удовице које од богиње траже да им подари нови брак.

Асклепијево светилиште[16] било је у рушевинама, а иначе њега је првобитно саградио обичан човек по имену Фелисије. Наиме, њему су биле оболеле очи и мало је недостајало да сасвим ослепи, али бог из Епидаура пошаље му песникињу Аниту,[17] која је донела запечаћену таблицу за писање. Жени је то изгледало као да је видела бога у сну, но сместа се показало да је била јава, јер она нађе у сопственим рукама запечаћену таблицу и, отпловивши у Наупакт, нареди Фелисију да скине печат и прочита оно што је било написано. Њему се пак чинило немогућим да види слова са очима у таквом стању. Ипак, надајући се да ће од Асклепија добити неки дар, скиде печат, па погледавши у восак оздрави и даде Аниті две хиљаде статера у злату, што је било написано на таблици.

Ризница Аӣињана у Делфима

Омфалос из Делфа

КОМЕНТАР

ШЕСТА КЊИГА

1

[1] Од људи који нису учествовали у олимпијским такмичењима, следећи имају статуе у Олимпији: пророк Трасибул (VI, 2), Лисандар (VI, 3), филозоф Аристотел (VI, 4), Архидам, краљ Спарте (VI, 4), Филип Македонски, Александар Велики, Селеук и Антигон (VI, 11; VI, 16), Арej, краљ Спарте и Арат (VI, 12), Пир, краљ Епира (VI, 14), Хијерон, тиранин Сиракузе (VI, 15), Деметрије Полиоркет и његов син Антигон (VI, 15), Птолемеј II Филаделф (VI, 17), говорник Горгија (VI, 17) и историчар Анаксимен (VI, 18).

[2] Насупрот овој Паусанијиној тврдњи, сматра се да су сви победници имали своје кипове; може се претпоставити да је већина била минијатурних размера какви су и откривени приликом археолошких истраживања у Олимпији.

[3] Алип је познат само из Паусанијиног дела. Видети још VI, 8 и X, 9.

[4] При археолошким ископавањима у Олимпији откривен је већи број база статуа са натписима које помиње Паусанија; кипови су нажалост нестали. Троилов кип урадио је вајар Лисип и сматра се да је то једно од његових најранијих дела. В. књигу II, 9, напомена бр. 3.

[5] О Клеону из Сикиона видети V, 17 и V, 21.

[6] Видети III, 8.

2

[1] Како је ова врста трке установљена 384. г. старе ере, ради се о неком другом скулптору а не познатом вајару из V века старе ере.

[2] Видети III, 8 и V, 20.

[3] Видети VIII, 10.

[4] Пиндар, *Olymp.* VI, 43 и даље.

[5] Према Плинију (*Nat. hist.* XXXIV, 51), Еутихид је био на врхунцу око 121. Олимпијаде (296—293. год. старе ере), што се слаже са Паусанијиним тврђењем да је Еутихид био Лисипов ученик.

[6] Антиохијска Тиха представљена је као млада жена са класјем у руци, како седи стављајући ногу на речног бога Оронта. Једна добра копија налази се у музеју у Ватикану; представа је позната и са новца Антиохије.

[7] Тимона, олимпијског победника у трци с приколицама (VI, 2 и VI, 12) треба разликовати од Тимона, такмичара у петобоју (V, 2 и VI, 16).

[8] Дедал из Сикиона био је познати скулптор из прве половине IV века старе ере.

[9] Месена је основана треће или четврте године 102. Олимпијаде (396. год. старе ере); отуда победа месенског дечака Дамиска мора да се збила 103. Олимпијаде (368. год. старе ере).

3

[1] Видети још и X, 7, као и напомену бр. 7 уз исту главу.

[2] Аристодемова победа збила се по Еусебију 98. Олимпијаде (388. год. старе ере).

[3] Дамокрит је вероватно живео у првој половини IV века старе ере, а Критија у раном V веку старе ере.

[4] Датирање уметника, које овде помиње Паусанија, дао је X. Брун (H. Brunn, *Gesch. d. griech. Künstler* I, *p.* 105) овако: Критија, око 75 (480. год. старе ере); Птолих, око 82. Олимпијаде (452. год. старе ере); Амфион, око 88. Олимпијаде (428. год. старе ере); Писон, око 93. Олимпијаде (405. год. старе ере); Дамокрит, око 100. Олимпијаде (380. год. старе ере). Видети за Критију I, 8; за Амфиона X, 15; за Писона X, 9.

[5] Кантар је радио у првој половини III века старе ере.

[6] Еуполем је победио 96. Олимпијаде (396. год. старе ере). С обзиром на то да су судије биле Елиђани, можда су биле пристрасне према Елиђанину Еуполему на штету Леонта из Амбракије. Сумњало се у непристрасност судија јер је примећено да је број победника Елиђана био сумњиво висок. С друге стране било је природно да број такмичара из Елиде буде већи од броја такмичара из удаљених крајева Хеладе.

[7] Видети VII, 17.

[8] Видети V, 2 и VI, 16.

[9] Скулптор Пантија био је са Хија; радио је у раном IV веку старе ере.

[10] Олимп је иначе непознат уметник, а Пирилампа Паусанија помиње још у VI, 15 и VI, 16.

[11] Пословица која значи приклањати се обема странама. Ту пословицу помиње и Суда (*s. v. dyo toikhous aleipheis*) и Цицерон (*Epist. ad familiares,* VII, 29, 2, *duo parietes de eadem fidelia dealbare*). Међутим у одбрану Самљана, оптужених за опортунизам, износи се мишљење да те заветне дарове нису поставили исти људи, већ чланови различитих и супротних странака.

4

[1] У Делфима је пронађено постоље од црног мермера са урезаним епиграмом, који помиње бројне Состратове победе тачно онако како их овде набраја Паусанија. Надимак Акрохерсит долази од *akrai kheires*, што значи прсти.

[2] Питагора из Регија, родом са Сама као и његов рођак истог имена, био је један од најпознатијих скулптора ране класичне епохе. Претпоставља се да је чувени возач у Делфима његово дело. В. књ. X, 9, напомена бр. 2.

[3] Скулптор Силанион, познат и као портретист, радио је крајем IV века старе ере.

[4] Исто име, Поликле, појављује се у неколико генерација; вајар кога помиње Паусанија радио је око 156. год. старе ере.

[5] Видети III, 10.

[6] Пиндар је написао своју 12. олимпијску оду у част тога Ерготела; у њој помиње побуну због које је Ерготел напустио Кнос, као и његове две питијске и две истамске победе.

5

[1] Овај Александар (369—358) владао је као тиранин у граду Фери на југу Тесалије. Друга година 102. Олимпијаде одговара 371. год. старе ере, међутим Диодор (XV, 75) разарање Скотусе ставља у 367. год. старе ере.

[2] Податке о Пулидаманту и његовим подвизима налазимо и код других писаца, Филострата, Еусебија, Цецеса, Суде и Лукијана.

[3] Бесмртни су били пешачка гарда персијског краља, њих 10.000 на броју. О њима је писао Херодот (VII, 41 и 83).

[4] У близини југоисточног угла Зевсовог храма у Олимпији откривени су лоше очувани рељефи са Пулидамантовог постоља, који приказују јунакова дела.

[5] Хомер, *Илијада* VI, 407. Те речи Андромаха упућује Хектору у њиховој опроштајној сцени.

6

[1] Микон из Атине, сарадник чувеног сликара Полигнота, био је познат и као скулптор. В. књ. I, 15, напомена бр. 1.

[2] Никодам је радио око 400. год. старе ере.

[3] О породици Дијагорида видети VI, 7, као и напомену уз ту главу под бројем 1.

[4] За Наукида видети II, 22, напомена бр. 2.

[5] Причу о цврчцима, који певају као и обично на земљишту Локриде, али ћуте на територији Регија, помињу и други писци (Страбон, VI, *p.* 260; Тимај, цитиран од Антигона из Кариста, *Histor. Mirab.* I; Конон, *Narrationes* 5). Диодор (IV, 22) даје другу верзију исте приче, чији је јунак Херакле.

[6] О Теагену са Таса видети VI, 11.

[7] Причу о Еутиму износе и Страбон (VI, *p.* 255), Елијан (*Var. hist.* 18), Суда (*s. v. Euthymos*) и Еустатије (уз Хомера, *Одисеја* I, 185).

[8] Град у Брутију, области на југу Италије.

7

[1] Дијагора је имао три сина, Акусилаја, Дамагета и Доријеја, и две кћери, Ференику и Калипатиру. Од Ференике је имао унука Писирода, а од Калипатире унука Еукла.

[2] Теокосмо је радио око 404. год. старе ере; за његову статуу Зевса у Мегари в. књ. I, 40, напомена бр. 5.

[3] Податке о овим Доријејевим кретањима и делањима налазимо и код Ксенофонта (*Hellenica,* I, 5, 19), Тукидида (VIII, 35 и 84) и Диодора (XIII, 38 и 45).

[4] Андротион (IV век старе ере) учествовао је у јавном животу Атине. Његова *Атида,* вероватно у 10 књига, била је поред Филофоровог списа други по важности извор за Аристотелов *Атински устав.*

[5] У бици код Аргинуских острва у Пелопонеском рату Атињани су победили Спарту, али због невремена нису могли сакупити и сахранити тела погинулих, па су зато атински заповедници осуђени на смрт.

[6] Сир из котарица, тј. млади сир. Чим би се млеко усирило, вадили би га из котлова и стављали у котарице да из њега исцури сурутка (Колумела, *De re rustica* VII, 8; Паладије VI, 9; Полукс VII, § 175).

[7] Вероватно се ради о сину или нећаку чувеног скулптора Поликлета.

8

[1] За скулптора Фрадмона зна се да је радио у позном V веку старе ере.

[2] Упоредити са сличним поступком Парабалонта, који се износи у VI, 6.

[3] Исту причу помињу Плиније (*Nat. hist.* XXXIV, 82) и Августин (*De civit. dei* XVIII, 17), само што они песничару дају име Деменет, али се слажу са Паусанијом да је био из Парасије. О претварању у вука приликом жртвовања Зевсу Ликејском видети и VIII, 2.

[4] Суда је ову исту причу преузео из Паусаније (*s. v. Timanthes*).

[5] Паусанија такмичара прво зове Критодам а затим Дамокрит. Натпис на делу пронађеног постоља потврђују да је прво име тачно.

[6] Алип је непознат скулптор. За Клеона в. књ. V, 21, напомена бр. 1. Натпис на бронзаној плочи са Филипове победничке статуе каже да је победио између 304. и 280. год. старе ере; како је Мирон радио око средине V века старе ере, ради се сигурно о другом вајару истога имена.

[7] Причу о Промаху видети у VII, 27.

[8] За Агеладу видети IV, 33, напомена бр. 2.

[9] Међу Исагориним саучесницима, које су погубили Атињани, Херодот (V, 72) истиче Тимаситеја. После пада тираниде Пизистратида и након Клистенових демократских реформи, Исагора је 507. год. поново покушао да успостави тиранину у Атини.

9

[1] Симонид је написао епиграм у част Теогнета (*Anthol. Palat.* XVI, 2). Како је Симонид умро 466. г. старе ере, Теогнетова победа није се могла збити касније од 78. Олимпијаде (468. год. старе ере), на

основу чега се приближно одређује време живота и рада вајара Птолиха.

[2] Откривена база Ксеноклове статуе са натписом датује је у рани IV век старе ере. Није извесно о коме се вајару ради.

[3] Базе Сostратових статуа откривене су у Пиреју и у Атини; на обема се као скулптор помиње Сострат.

[4] Храм мира саграђен је у Риму за владе цара Веспазијана у част освајања Јерусалима; храм је посвећен 75. год., изгорео је 191. год. и поново обновљен. Сматран је најлепшом и највећом грађевином у Риму. Простор око њега био је Форум мира — Forum pacis.

[5] Ту причу казује и Елијан (*Var. hist.* IX, 2), који износи и њену другу верзију.

[6] О овоме уметнику није ништа познато.

[7] У Олимпији су откривена три фрагментована мермерна блока са делом натписа. Паусанија нетачно сматра да је Гелон освојио Сиракузу 491. год. старе ере, у ствари је те године заузео Гелу, а Сиракузу већ 488. год. старе ере. На основу овог натписа, види се да је скулптор Главкија радио у раном V веку старе ере.

[8] Ову причу налазимо и код Плутарха (*Romulus* 28), Еусебија (*Praepar. Evang.* V, 34) и Суде (*s. v. Kleomedes*). Астипалеја је по једнима била колонија Епидаура, а по другима колонија Мегаре.

10

[1] Да је Главк заиста био славан боксер доказује и то што га помињу многи писци (Демостен, Есхин, Лукијан, *Anecdota Graeca e codd. Bibl. Reg. Parisiensis,* Суда, Филострат). О Главку као морском божанству од кога се сматра да атлета Главк води порекло, видети IX, 22.

[2] Кацигу и коленице. О Дамарету и увођењу трке под оружјем видети V, 8; VIII, 26; X, 7.

[3] Еутелида и Хрисотемид из Арга су иначе непознати уметници. Врхунац њиховог стваралаштва датира се око 500. год. старе ере, према статуама које су начинили за Дамарета и његовог сина Теопомпа, јер се зна да је Дамарет победио 65. и 66. Олимпијаде (520. и 516. год. старе ере).

[4] Као познатог учитеља петобоја, тренера Ика из Тарента помињу и Платон, Елијан и Лукијан.

[5] Видети V, 23.

[6] Прочитати VI, 19.

[7] Изузев Птолиха, други поменути скулптори нису познати.

11

[1] Видети VI, 6.

[2] Дракон је био атински законодавац (VII век старе ере), који је саставио зборник закона, одредио правила судбеног поступка и утврдио казне не мењајући устав. Сврха законика била је да се ублажи незадовољство народа, што је делом и постигнуто јер више аристократски званичници нису могли да примењују и мењају закон у интересу племства. Касније је Солон све његове законе, осим оних који су се тицали убиства, због њихове строгости укинуо.

[3] Исту причу о Теагеновој статуи налазимо и код Диона Хрисостома (*Orat. XXXI, vol. I, p. 377 sq.* ed. Dindorf) и Еусебија (*Praepar. Evang.* V, 34).

12

[1] У Британском музеју чува се етрурска кацига с натписом — један од Хијеронових заветних дарова у Олимпији — плен из борбе са Етрурцима, вођене ради одбране Куме.

[2] О Онати видети V, 25 и 27.

[3] Каламид је био познат по скулптурама коња. Каламидова култна статуа Аполона од бронзе, рађена за Аполонију у Малој Азији, позната је са новца тога града. Видети I, 23, напомена бр. 2.

[4] Ради се о Паусанијиној грешки. Године 215. старе ере није убијен Хијерон II већ његов унук Хијероним и то од руку завереника под вођством Диномена (Ливије XXIV, 7; Полибије VII, 7; Диодор XXVI, 15). Његов деда, Хијерон Други, умро је у дубокој старости исте или претходне године (Ливије XXIV, 7; Полибије VII, 8; Лукијан *Macrobii* 10; Валерије Максим VIII, 13, Ext. I).

[5] О Арату и Ареју видети II, 8 и III, 6.

[6] У Паусанијино време Тритеја је припадала Ахаји; зато је он изненађен натписом на Агесарховој статуи да Тритеја припада Аркадији. Мисли се да су Римљани, после освајања Ахаје, 146. год. старе ере, доделили Тритеју Аркадији, али да ју је касније Август вратио

Патри у Ахаји, тако да је Тритеја у Паусанијино време опет припадала Ахаји.

[7] То су Тимокле и Тимархид, о којима видети X, 34.

13

[1] Победе Астила из Кротоне збиле су се 73, 74. и 75. Олимпијаде, тј. 488, 484. и 480. год. старе ере.

[2] Хионид је победио на 28, 29, 30. и 31. Олимпијади (668, 664, 660. и 656. год. старе ере). Трка у бојној опреми није била уведена до 65. Олимпијаде (520. год. старе ере). Мирон је био на врхунцу стваралаштва око 80 (460—456. год. старе ере).

[3] Леонида је победио 154, 155, 156. и 157. Олимпијаде (164, 160, 156. и 152. год. старе ере).

[4] Изгнанство Самљана, које помиње Паусанија, вероватно је период атинске окупације (365—322. год. старе ере) када је домаће становништво било прогнано, а затим га је у домовину повратио Пердика. Вајар Хипија је иначе непознат.

[5] На основу очуваних листа победника види се да је Аристон победио 452. год. старе ере; ако је Канах био Поликлетов ученик, онда се ради о другом Канаху, који је радио крајем V века старе ере, можда унуку старијег Канаха. В. књ. II, 10, напомена бр. 4.

[6] Накс је 403. год. старе ере разорио Дионисије, тиранин у Сиракузи (Диодор XIV, 15).

[7] У Олимпији је пронађено постоље Телемахове статуе. Име творца статуе, Филонид, познато је само са тога натписа.

14

[1] У Смирни су се одржавале Олимпијске игре (Филиострат, *Vit. Sophist.* I, 25, 23), такође и игре у част императора Хадријана, које су се звале Хадријанове олимпијске игре (Филострат, op. cit. I, 25, 1; Артемидор, *Onirocr.* I, 63).

[2] Причу о Милоновој смрти на сличан начин дају и Страбон (VI, *p.* 263), Валерије Максим (IX, 12, 9), Аул Гелије (XV, 16) и Теокритов схолијаст (IV, 6).

[3] О Пиру, Еакидовом сину, видети I, 11.

[4] Време Тероновог живота и рада датира се у прву половину II века старе ере, према натпису на постољу нађеном у Пергаму.

[5] Кос се зове меропски а његови становници Меропи по митском краљу Меропу или његовој кћери Меропиди (Хигин, *Astronomica* II, 16; Стефан Византинац *s. v. Merops;* Antoninus Liberalis, *Transform.*, 15).

[6] Упоредити VI, 3 и VI, 9.

[7] О Тисамену видети III, 11.

[8] Врхунац Стомијевог стваралаштва датира се око 75. Олимпијаде (480—477. год. старе ере).

15

[1] Плиније (*NH* XXXIV, 91) помиње једног скулптора Теомнеста, који је радио кипове атлета, ловаца и наоружаних људи; натпис на бази једног кипа откривен на Хију казује да је кип израдио Теомнест, односно да се ради о истом вајару.

[2] О Теагену са Таса видети више у VI, 6 и VI, 11.

[3] Овај одељак показује да су се у Олимпији такмичења у рвању, песничењу и панкратиону редовно одржавала истога дана и у том поретку, иако је овом приликом Капар убедио судије да једном преместе такмичење у панкратиону пре песничења. Више натписа потврђује исти редослед одржавања такмичења.

[4] На делу постоља од пентеличког мермера нађеном у Олимпији налази се натпис који потврђује Паусанијин навод. По врхунцу стваралаштва творца статуе, Питокрита Рођанина (крај III и почетак II века старе ере), датира се и натпис на статуи.

[5] Острво Кефаленија било је подељено на четири дела, од којих је сваки имао свој главни град. Пала је била један од та четири града.

[6] То је Деметрије Полиоркет; видети I, 10 и 16.

[7] Еутелида је вероватно победио 628. год. старе ере, тако да је његова статуа, коју је Паусанија видео, најстарија у Олимпији; савремена је са најстаријим киповима куроса, које је Г. Рихтер сврстала у Сунион-групу.

[8] О другој Арејевој статуи видети VI, 12.

[9] О Капру, који се помиње и на почетку ове главе видети још и V, 21.

16

[1] О Еуридаму, војсковођи Етолаца и његовој статуи у Делфима, видети и X, 16.

[2] Селеук је био заповедник коњице, а пошто је 321. год. старе ере убио Пердику, добио је под своју власт Бабилонију, затим Сирију и велики део Мале Азије. Он је оснивач династије Селеукида.

[3] О разлозима са којих Тимон није учествовао у такмичењу на Истамским играма видети V, 2 и VI, 3; треба га разликовати од Тимона, победника у тркама с приколицама (VI, 2 и 12).

[4] Овај Антигон је Антигон III Досон, тутор Филипа, сина Деметрија II; тај Филип ће касније постати Филип V, претпоследњи македонски краљ. Други Деметрије, кога овенчава Елида, то је Деметрије Полиоркет, док је Птолемеј, Лагов син, Птолемеј II Филаделф.

[5] О Немејским зимским играма видети II, 15.

[6] На основу натписа на постољу Леонидиног кипа могуће га је хронолошки одредити у позни IV век старе ере. Леонида је саградио Леонидеј (V, 15, напомена бр. 2); он није био победник на такмичењима, већ добročинитељ Аркађана из Псофиде.

[7] На основу натписа на кипу Кв. Марција Филипа види се да је Андреја из Арга живео и радио у раном II веку старе ере.

[8] Већи број скулптора носио је име Стенид. Стенид из Олинта, на врхунцу око 133. Олимпијаде (328. год. старе ере), према Плинију, био је творац статуе хероја Аутолика, коју је, по Страбону (XII, *p.* 546) и Плутарху (*Lucullus*, 23), однео Лукул. Плиније помиње и статуе Деметре, Зевса и Атене — Стенидова дела — које су се налазиле у храму Конкордије у Риму (*Nat. hist.* XXXIV, 90). Међутим, у натпису нађеном у Амфијарајевом светилишту близу Оропа спомиње се и атински вајар Стенид, син Херодора, који је начинио статуу краља Лисимаха после 306. год. старе ере. Зато остаје отворено питање да ли се ради о једној истој или две различите особе и да ли се подаци, које нам дају Плиније, Страбон и Плутарх односе на вајара из Олинта или из Атине.

17

[1] О Леонидеју видети V, 15, а о великом жртвенику V, 13.

[2] Није сасвим сигурно којим је путем сада пошао Паусанија, јер положај Зевсовог жртвеника није поуздано одређен.

[3] О вајарима Дионисиклу и Лису ништа се више не зна.

[4] Детонда је био вајар из Сикиона, савременик Александра Великог, што је утврђено по натпису на делу постоља нађеном у Делфима.

[5] Ради се о Дарију III (338—330).

[6] Родослов породице Клитида, који овде износи Паусанија, разликује се од родослова исте породице који даје Хомер (*Одисеја* XV, 241 и даље). О Амфијарају видети напомену уз IX, 19 под бројем 6, а о Алкмеону напомену уз VIII, 24 под бројем 2, као и целу ту главу.

[7] Кантар из Сикиона је ранохеленистички скулптор. В. књ. VI, 3, напомена бр. 5.

[8] Горгија из Леонтина (483—376. год. старе ере), софиста и говорник. Порицао је могућност позитивног сазнања, истицао моћ *logos*-а и вредност уметничких облика у прозном говору. У Олимпији је пронађено постоље његове статуе с Еумолповом посветом.

[9] Тисија из Сиракузе (V век старе ере), Кораков ученик а учитељ Горгије, Исократа и Лисије. Његово учење (*tekhne*) заснивало се на Кораковом.

[10] Поликрат, атински говорник (IV век старе ере).

[11] Леонтини, град на Сицилији.

18

[1] Анаксимен је по Суди (*s. v. Anaksimenes*) био ученик Диогена Киничара и један од учитеља Александра Великог. Написао је три историје:

1. *Историју Филипа Македонског* (Harpocration, *s. v. Kabyle*)
2. *Историју Александра Великог* (Harpocration, *s. v. Alkimakhos;* Diogenes Laertius, II, 2, 3)
3. *Историју Грчке од најранијих времена* (Athenaeus, VI, *p.* 213 *c*).

[2] Обе анегдоте које следе готово истоветно испричане, налазимо код Суде (*s. v. Anaksimenes*).

[3] Теопомп са Хија, Дамасистратов син (IV век старе ере), историчар, био је наклоњен Спарти, због чега је прогнан. Александар га је повратио из прогонства да му буде подршка против олигархије склоне Персији. Има мало остатака његових бројних списа, осим фрагмената из два дела, *Hellenica* и *Philippica*, по којима је познат.

[4] Праксидаманта помињу Пиндар (*Немејске оде* VI, 27 и даље) и Псеудо-Плутарх (*De nobilitate*, 20). На овом месту Паусанија каже да су Праксидамантова и Рексибијева статуа најстарије, иако је то раније (VI, 15) рекао за Еутелидину статуу.

19

[1] Алтис у Олимпији ограничен је ка северу и Кроновом брегу терасом високом око три метра, састављеном од кречњачких тесаника; до терасе воде степенице које полазе од Алтиса. Тераса се протеже од северозападног угла Хереона до улаза у стадион и на њој се налазе ризнице које описује Паусанија. Изградњом екседре Херода Атињанина уништено је неколико ризница, као и део потпорне ограде.

[2] Данас је доста тешко поуздано определити ризнице; извесно је да је најзападнија грађевина сикионска ризница, саграђена у VI веку старе ере у облику малог дорског храма са антама; натпис доказује да се заиста ради о ризници Сикионаца. У V веку старе ере над њом је подигнута друга грађевина. Ризница коју је посветио Мирон око 648. год. старе ере није очувана јер је вероватно била од дрвета. Паусанија помиње само мали број ризница, а било их је знатно више; и његова датовања нису увек поуздана, као на пример код сикионске ризнице, која је знатно млађа но што он мисли.

[3] Претпоставља се да су бронзане одаје о којима пише Паусанија у ствари модели минијатурних кућа, израђених од бронзе. Слични објекти од печене земље откривени су при археолошким ископавањима. Миронова грађевина морала је бити у дорском стилу, јер је година која се наводи (648. ст. е.) исувише рана за појаву јонског стила.

[4] Бетис је данашњи Гвадалкивир (*Guadalquivir*).

[5] Тукидид III, 101.

[6] Овде је у питању Паусанијина грешка. Ради се о Милтијаду, Кипселовом сину, који је био стриц Милтијаду, Кимоновом сину, победнику са Маратона. Видети Херодот VI, 36—38. Иста грешка јавља се и код Корнелија Непота (*Miltiades* I).

[7] Такозвана картагинска ризница у ствари је ризница Сиракужана, вероватно једанаеста ризница (идући од истока ка западу).

[8] Лоше очувана осма ризница припадала је Бизанту, али је у Паусанијином тексту испуштена; девета ризница припадала је Епидамну и подигнута је крајем VI века старе ере.

[9] Ризница број седам лоше очувана, припадала је Сибарићанима. Како је Сибарида порушена 510. год. старе ере, ризница мора да је саграђена пре тога времена.

[10] Ово мишљење је нетачно, јер је Лупија била у Калабрији, док је Сибарида била далеко у Луканији.

[11] Ризница број шест била би ризница становника Кирене у северној Африци; она се датује у почетак VI века старе ере. Ризница је била украшена рељефном представом једне девојке, односно Кирене, која држи лава у руци, а прогања је Аполон.

Распоред ризница у Олимпији није поуздано утврђен, а ни њихово опредељење није сасвим сигурно. Несумњиво је најстарија ризница Геле прва по реду идући од истока ка западу; подигнута око 560. год. старе ере, са украсом од печене земље; у првој половини V века старе ере придодат јој је портик са дорским стубовима. Најзападнија, ризница Сикионаца саграђена је између 480. и 470. год. старе ере на темељима старије ризнице из VI века старе ере.

[12] Ризница број четири саграђена је после друге половине VI века старе ере, а пре 409. год. старе ере. Стилски одговара храмовима у Селинунту на Сицилији.

[13] Ризница Метапонта није поуздано лоцирана.

[14] У последњој четвртини VI века старе ере саграђена је ризница Мегаре (друга, идући од истока ка западу). Она је била богато украшена и од украса су очувани остаци забатних фигура.

[15] На другом месту (V, 17) Паусанија зове овог уметника Медонт. Једно име мора бити погрешно.

[16] Дипен и Скилид су раноархајски уметници; в. књ. II, 15, напомена бр. 2.

[17] Ризница Геле је најстарија ризница у Олимпији. В. напомену бр. 11 уз VI, 19.

20

[1] То име за свештенике, који жртвују Крону, изгледа јасно повезано са речју *basileus* — краљ. По Курцијусу, тај свештенички ред датира из старих дана краљева и можда су службу обављали сами краљеви. Иначе, пролећна равнодневица, када басили обављају жртвовање, прослављала се и код других народа. Месец елафије обухвата пола марта и пола априла.

[2] Неизвестан је положај светилишта Илитије и Сосиполида.

[3] Изгледа да су хероји често узимали облик змије. Видети I, 24 и I, 30. Плутарх (*Cleomenes*, 39) каже да су стари мислили да је од свих животиња змија најсроднија херојима.

[4] Сосиполид — спасилац града.

[5] Хиподамеј није откривен; претпоставља се да се налазио у југозападном делу Алтиса, источно од Леонидеја.

[6] Хрисип је био Пелопов ванбрачни син, кога су убили Атреј и Тијест на наговор своје мајке Хиподамије (Hyginus, *Fab.*, 85).

[7] Тајни улаз у стадион откривен је скоро у целој висини; дуг је 32 m, висок 4,45 m и покривен је бачвастим сводом. Припада хеленистичкој епоси.

[8] Стадион се на северозападу надовезује на Алтис; његова западна, јужна и источна страна насуте су земљом. Стаза за трчање износила је 212,75 m, широка је 28,60 m, чинећи правоугаоник окружен каналом за одвод воде. На источном и западном крају налазили су се камени прагови са по два троугласта жлеба, који су тркачима служили као ослонци за старт. Древни кочеви одвајали су 20 стартних места, што значи да је истовремено могло да учествује 20 тркача. Камени прагови били су удаљени један од другог 192,27 m, односно то је дужина олимпијског стадиона. На јужном зиду откривена је камена трибина за судије и то у средњој осовини на око 60,5 m источно од западног прага, који је био циљ.

Изградња стадиона отпочела је око 550. год. старе ере, допуњен је 450. год. старе ере. Стадион из V века налазио се западније од познијег стадиона и био је ужи. После 300. год. старе ере стадион је померен на место где се и данас налази и одељен је једним зидом од Алтиса; овај зид служио је за излагање вотивних дарова. У касније време стадион је још два пута обнављан.

[9] О Деметри Хамини видети VI, 21.

[10] Удатим женама није било допуштено да посматрају игре (V, 6); зато неки доводе у сумњу ово Паусанијино тврђење.

[11] О Ендимиону видети V, 1 и 8.

[12] Ово место налази се јужно од стадиона, али није истраживано.

[13] Еномај, митски краљ Писе у Елиди, Хиподамијин отац, приморавао је просиоце своје кћери да се с њим утркују колима и тада их убијао. Пелоп га је победио и оженио се Хиподамијом. О Еномајевом кочијашу Миртилу прочитати и VIII, 14.

21

[1] Име Хамина се повезује са *khamai* = на земљи и значи богиња земље. Тај Деметрин аспект тумачи се причом да ју је Јасион или

Јасиос обљубио међу браздама узоране земље и да је од њега добила сина који је назван Плутос (Хомер, *Одисеја* V, 125 и даље; Хесиод, *Теогонија,* 969 и даље).

[2] *Khanein* — проломити се, *myein* — затворити се.

[3] Гимназион се налазио у западном делу Алтиса; само је делимично истражен. Саграђен је у хеленистичкој епоси и обухвата два портика — источни и јужни, на чијем се саставу налази монументални улаз — пропилеји. Јужни портик је једноставна галерија са стубовима у дорском стилу, док је источни портик имао двојну колонаду, а са спољне стране подупираче — контрафоре.

[4] Дијагон је садашња река *Tzemberoula.*

[5] На врху брда, на чијој југоисточној падини лежи модерно село *Palaeo-Phanaro,* налазили су се остаци града Фриксе, сада сведени на једну цистерну. Фриксу су, како се прича, основали Минијци, кад су били протерани из Лаконије (Херодот IV, 148), а Спартанци су приморали Елиђане да подаре Фрикси слободу 399. год. старе ере (Ксенофонт, *Hellenica* III, 2, 30).

[6] О Климену упоредити V, 8 и 14.

[7] Хомер помиње Кидонце који пребивају поред Јардана на Криту (*Одисеја* III, 292). Име Јардан је идентично са семитским Јордан, што се објашњава јаким феничанским утицајем на Криту. Видети још и V, 9, где се каже да је Јардан било старо име за једну реку у Елиди, што потврђује исти утицај и у западној Грчкој.

[8] Харпина је лежала на обали реке Мираке, мало на север од истоименог села, двадесет стадија источно од Олимпије. Тај град помињу Лукијан (*De morte Peregrini,* 35 и даље), Страбон (VIII, *p.* 357), Стефан Византинац (*s. v. Harpina*).

[9] Листе Хиподамијиних просилаца, које су дали Пиндарови схолијасти (*Olymp.* I, 114 и 127) само се делимично слажу са Паусанијином.

22

[1] Према Плинију (*N. H.* XXVIII, 34), чувена Пелопова плећка од слоноваче могла се видети у Елиди. Да би искушао богове, Тантал је свога сина Пелопа заклао, раскомадао и скуваног изнео боговима на трпезу. Сви богови осим Деметре, која је начела плећку, уздржали су се од јела и касније оживели Пелопа, а Хермес му је направио плећку од слоноваче.

[2] Према Пиндаровом схолијасту (*Olymp.* XI, 51), Писа је лежала врло близу Олимпије, на 6 стадија источно од ње, тако да је Пиндар та два имена употребљавао као синониме, а Херодот (II, 47) о Олимпији и Писи говори као о истом месту. Писа је разорена 52. Олимпијаде (572. год. старе ере).

[3] Постоји у датирању Фидоновог живота разлика од око 150 година између Паусаније и Херодота (VI, 127). Мишљења научника су подељена. Међутим и Херодот (VI, 127) и Страбон (VIII, *p.* 358) помињу да је Фидон био приређивач једне Олимпијаде, али не наводе које.

[4] Пил је лежао на ушћу Ладона у Пенеј. Та притока Пенеја не сме се помешати са познатијим Ладоном, притоком Алфеја.

[5] Хомер, *Илијада* V, 544.

[6] По Страбону (VIII, *p.* 356), Хераклеја је била удаљена од Олимпије око 40 стадија. Он такође помиње реку Китер, нимфе јониде и лековиту воду.

[7] Једна атинска дема носила је то име (Стефан Византинац, *s. v. Gargettos*).

[8] Страбон (VIII, *p.* 343) говори о светилишту Артемиде на ушћу Алфеја, 80 стадија од Олимпије.

[9] Надимак Елафијска долази од речи *elaphos*, што значи јелен. О вези јелена с Артемидиним култом видети VII, 18; VIII, 37; X, 32.

23

[1] Истраживања аустријске археолошке школе открила су остатке античке Елиде код данашњег села *Palaepolis;* том приликом нађени су остаци позоришта које помиње Паусанија.

Град је лежао на граници брдовите и равничарске Елиде, на крају долине где из брда извире Пенеј. По легенди, коју спомиње Паусанија (V, 4), Елиду је у преисторијско време основао Оксил. Али по Страбону (VIII, *p.* 336 и даље) и Диодору (XI, 54), град је основан 471. год. старе ере и у њега се сакупило становништво које је до тада живело по селима и општинама.

[2] Према Филострату и Јовану Христостому, те припреме су трајале месец дана.

[3] *Ksyo* — стругати, гребати.

[4] О Хераклу Парастату видети и V, 8 и 14.

[5] Видети I, 30.

[6] Постојао је обичај да се мртвима жртвује при заласку сунца, а небеским боговима при свитању (схолијаст уз Аполинија Рођанина I, 587).

[7] Видети VIII, 40.

[8] О Сосандру и Поликтору видети V, 21.

[9] Таква иста група, која приказује Ерота и Антерота у борби око палмине гранчице, представљена је на сачуваном римском рељефу.

[10] Филомејрака значи пријатељица омладине, тј. младића. Археолошка истраживања открила су једну зграду која је можда светилиште Артемиде.

[11] О Оксиловој војсци видети V, 3 и V, 4.

24

[1] Атлетске дисциплине у старини биле су подељене на лаке и тешке. Лаке дисциплине биле су трчање, бацање копља и скакање, а тешке рвање, бокс, бацање диска и панкратион (Филострат, *De arte gymnastica,* 3; Полукс III, 148; Диодор IV, 14; Плутарх, *Quaest. Conviv.* VIII, 4, 4; Дионисије Халикарнашанин, *Antiquit. Rom.* VII, 72, 2; Гален, *De sanitate tuenda* III, 2).

[2] Под термином „јонски" Паусанија подразумева правилан облик трга са ходницима на стубовима, тј. архитектонски простор опкољен ходницима на стубовима и другим зградама, који је карактеристичан за јонске градове, на пример Пријену. Тргови у самој Грчкој били су слободни отворени простори неправилног облика.

И на другим местима Паусанија запажа тргове изграђене на старински начин: у Фери у Ахаји (VII, 22), у Титореји у Фокиди (X, 32), Аби у Фокиди (X, 35) и Хијампољу у Фокиди (X, 35).

[3] У уговору од 420. год. старе ере између Елиде, Атине, Арга и Мантинеје (Тукидид V, 47) чувари закона названи су *thesmophylakes,* а Паусанија их зове *nomophylakes.*

[4] Пирон је био Елиђанин, у младости сликар. Био је врло цењен од својих земљака, који су због њега ослободили филозофе свих дажбина (Диоген Лаерћанин IX, 11, § § 61, 62, 64).

[5] О харитама видети IX, 35, као и напомену уз ту главу под бројем 1.

[6] То је персонификација пијанства; видети II, 27.

[7] О силенима прочитати I, 23.

[8] Храстови стубови овог споменика као и дрвени стубови Херинoг храма у Олимпији (V, 16) указују на врло старо време, када су Хелени своје куће и храмове градили од дрвета.

[9] Видети V, 16.

25

[1] Статуу Афродите, Фидијин рад, помиње Плутарх (*Isis et Osiris,* 75; *Coniug. Praecept.* 32), који корњачу тумачи као симбол женине покорности и ћутања.

[2] Скопасова Афродита на јарцу представљена је на новцу Елиде, који припада владавини Хадријана, Септимија Севера и Каракале.

[3] Упоредити V, 3. Рат који је Херакле водио против Пила помињу: Хомер (*Илијада,* V, 399 и даље и XV, 689 и даље), Хесиод (*Херихлов штит,* 357 и даље), Пиндар (*Olymp.* IX, 29 и даље), Аполодор (II, 7, 3). Изгледа да је постојало веровање да је код Пила био улаз у Хад.

[4] Хомер, *Илијада* V, 395 и даље.

[5] О Сосиполиду видети опширније VI, 20.

[6] Име Сатрап, персијска титула за управника провинција персијског царства, указује на то да је бог, чија је статуа стајала у најнасељенијем крају Елиде, био азијатског порекла, што потврђује и његова идентификација са Корибантом, азијским божанством.

[7] Август је повећао територију и становништво Патре подређујући јој неке од ахајских градова. О томе видети VII, 17, 18, 22. Култ оријенталних божанстава (Атис, Мајка Диндимена, корибанти) Патра је преузела од Диме, која је ушла у њен састав. Могуће је да Паусанија наговештава да је култ Корибанта или Сатрапа Елида позајмила директно од Патре а индиректно од Диме.

26

[1] На новцу Елиде из Хадријановог времена приказан је Дионис како седи, у подигнутој десној руци држи рог из кога се пије, у левој тирс, са десне стране му се налази пантер а с леве даире. Мисли се да је то копија Праксителовог Диониса.

[2] У Елиди Дионис је поштован у облику бика. Видети V, 16.

[3] Исто чудо или боље побожну превару помињу и Псеудо-Аристотел и Атенеј.

[4] Ту појаву бележи и Плиније (*Nat. hist.* II, 231 и XXXI, 16) који каже да се дан на који се то чудо догађа на Андру зове Теодосија.

[5] О Сунчевој трпези видети I, 33.

[6] Према Плинију (*NH* XXXV, 54), Атенина култна статуа у Елиди је дело Фидијиног ученика Колота, који му је помагао и при изради велике Зевсове статуе у Олимпији.

[7] Хомер, *Илијада* XV, 518 и даље.

[8] Такву Хермесову статуу помињу још и Артемидор (*Onirocr.* I, 45), Лукијан (*Jupiter Tragoedus,* 42) и Хиполит (*Refut. omn. haeres.* V, 7 и 8).

[9] Ово је један од главних одељака код старих писаца који се односи на производњу свиле. Први који је о томе писао био је Аристотел. Паусанија је био обавештен о свили боље од многих класичних аутора. Многи од њих (Вергилије, Плиније, Солин, Дионисије, Сенека, Амијан Марцелин, Марцијан Капела) мислили су да се свила скупља са дрвећа.

[10] Река Ларис је данашње река *Mana* или *Stimana.*

[11] Сада рт *Papa.*

СЕДМА КЊИГА

1

[1] О легендарној историји Ахајаца писали су: Страбон VIII, *p.* 383; Аполодор I, 7, 3; Конон, *Narrationes,* 27.

[2] Хелен је био син Деукалиона и Пире, јединих преживелих после потопа који је послао Зевс. Његови синови су били Дор, Ксут и Еол.

[3] Име Ерехтејеве кћери је било Креуса (Аполодор I, 7, 3; Конон, *Narrationes,* 27; Еурипид, *Ion,* 10 и даље).

[4] Хомер, *Илијада* II, 575.

[5] Тисамен је био син Ореста и Менелајеве кћери Хермионе, краљ Арга и Спарте. У његово време Хераклиди су се вратили на Пелопонез и по једној верзији мита, Тисамен је погинуо у борби са њима, а по другој, коју прихвата Паусанија, Хераклиди су га прогнали.

[6] Фитидија је био заједнички обед, коме су код Лакедемоњана присуствовали сви грађани старији од 20 година и за који су сваког месеца доносили одређену количину брашна, вина, сира, смокава и нешто новца.

2

[1] О колонизацији Јоније од досељеника из Хеладе податке су дали: Херодот (I, 145 и даље); Хеланик, цитиран од Платоновог схолијаста (*Гозба*, *p.* 208 *d*); Елијан (*Var. Hist.* VIII, 5), Страбон (XIV, *p.* 632 и даље); Витрувије (IV, 1, 3 и даље).

[2] О Јолајевом походу на Сардинију видети још и I, 29 и X, 17; Диодор IV, 29 и даље.

[3] За њега се каже да је био син Геје и Урана (Стефан Византинац, *s. v. Miletos*).

[4] Аполоново светилиште у Дидими налази се на око 18 km јужно од Милета, у данашњем селу Јоран. Светилиште из VIII и VII века старе ере више пута је обнављано, последњи пут крајем IV века старе ере. Архитекте овог последњег храма били су Пеоније из Ефеса и Дафнид из Милета; грандиозних размера (51 x 109 m), храм није никада довршен. Био је то јонски диптер са 10 x 12 стубова и са 12 стубова који су носили таваницу пронаоса, док је простор иза пронаоса такође имао 2 стуба. Овај простор био је виши за 1,50 m и није му се могло директно прићи; претпоставља се да су у њему давана пророчанства. Десно и лево од њега били су дуги ходници, покривени полуобличастим сводовима, који су водили у непокривен наос где се крај извора налазило дрво ловора, а иза њега стара јонска капела са кипом Аполона Филесија, делом Канаха из Сикиона из времена око 500. год. старе ере.

Пут од луке Панорма од Дидимејона био је фланкиран киповима седећих људских фигура и лежећих лавова. Фигуре су рађене у архајском стилу; очувано је десет статуа, некад обојених, које су вероватно представљале припаднике свештеничке породице Бранхида.

[5] Артемидин храм био је једно од седам светских чуда старог века. Саграђен је у другој четвртини VI века старе ере, а архитекте су били Херсифрон и Метаген из Кноса на Криту. Због мочварног терена, они су позвали у помоћ чувеног архитекту Теодора са Сама да им помогне у градњи. Храм је био јонски диптер, димензија 55,10 x 11,50 m, без опистодома. Неки стубови били су у доњем делу украшени рељефима (тзв. *columna caelata*), под утицајем асирских и хетитских стубова.

После пожара 356. год. старе ере храм је обновљен у хеленистичкој епоси. Очувани су рељефи са једног стуба са представом Хермеса, Таната и Алкесте или Еуридике, за које се претпоставља да су дело Праксител. У храму се налазио кип Артемиде са бројним дојкама, што говори о негрчком пореклу ове богиње, идентификоване са грчком Артемидом.

Археолошка истраживања врши аустријска археолошка школа почев од 1965. године.

[6] Пиндар, фрагмент 174.

[7] Пријена се налази на падинама планина Микале; новоосновани град подигнут је око 350. год. старе ере по Хиподамовом плану: улице се секу под правим углом. Од грађевина треба поменути јонски храм Атене, који је био периптер са 6 x 11 стубова, а чији је архитекта био Питеј, потом агору, булеутерион, позориште, гимназион и стадион.

[8] Табут је био Киров први намесник у Лидији.

[9] Хијерон је био тиранин у Пријени почетком III века старе ере.

3

[1] Аполоново светилиште у Клару нарочито је чувено у хеленистичкој епоси. Открила су га истраживања француске археолошке школе, вршена у периоду од 1950—1960. Испод наоса храма налазио се адитон и у њему кип седећег Аполона; у храму се налазио и омфалос, као и извор свете воде. Светилиште у Клару налазило се поред пећине, на око 11 km јужно од Колофона.

[2] Аполоново пророчиште налазило се у пећини. Пре него што би почео са прорицањем, Аполонов свештеник се повлачио у пећину и пио са чаробног извора (Тацит, *Annales* II, 54). Веровало се да пијење пророчке воде скраћује живот пророка (Плин., *Nat. hist.* II, 232).

[3] О Лисимаху и његовим делима прочитати I, 9.

[4] Теј, данас Ситацик, познат је по храму Диониса. Храм је добро очуван јонски периптер са 6 x 11 стубова, који је саграђен у другој половини II века старе ере.

[5] Према Страбону (XIV, *p.* 633), Теј је основао Атамант, настанили су га јонски колонисти под вођством Наукла, Кодровог сина; нови досељеници су дошли са Атињанима Апеком и Дамасом и Беоћанином Гером.

[6] Град је био познат по производњи саркофага од печене земље, украшених представама рађеним у стилу црних и црвених фигура.

[7] Фокеја је данас Фоча, са малобројним археолошким остацима. У античкој епоси Фокеја је била позната по бројним колонијама на западу, од којих је најпознатија Масалија, данашњи Марсељ.

[8] Планину Иду у М. Азији треба разликовати од Иде на Криту.

[9] Скипион се зове још и Скипија или Скифија (Steph. Byzant. *s. v. Skyphia*).

[10] Филогена Атињанина као оснивача Фокеје помиње Страбон (XIV, *p.* 633).

4

[1] Асије са Сама (VII или VI век старе ере), песник, био је аутор генеалогија, сатиричне поезије у хексаметрима (*О раскоши Самљана)* и елегија.

[2] Од Хериног храма на Саму, једног од највећих грчких храмова, остао је очуван само један стуб.

[3] Та врба је по Паусанијином тврђењу најстарије постојеће дрво (VIII, 23).

[4] Смилид је раноархајски скулптор; по митском скулптору Грци су најстарије, раноархајске скулпторе називали дедалским. Кип Хере, Смилидово дело, представљен је на новцу из времена од Хадријана до Валеријана Млађег. Богиња је одевена у дугу одећу, са калатосом на глави. Није поуздано када је живео Смилид, јер монументална архајска скултпура јавља се тек средином VII века старе ере. По некима је Смилид живео и радио између 580. и 540. старе ере.

[5] Хомер, *Илијада* XVII, 591 и даље. Тим се стиховима износи како је Дедал за Аријанду у Кносу израдио у рељефу представу кола у игри и то се пореди са сличном сценом на Ахиловом штиту, Хефестовим радом.

[6] Јон (V век старе ере), песник са Хија, поред трагедија писао је елегијске поеме, епиграме, пеане, химне, можда и једну комедију, затим мемоаре у којима помиње најславније људе свога времена и историју Хија, што на овом месту наводи Паусанија. Сачувано је нешто мало безначајних фрагмената.

5

[1] Данас Измир код села Бајракли. Енглеско-турска истраживања показала су да је најстарије насеље у Измиру из прве половине III миленија (Троја I—II). Храм с краја VII века старе ере био је посвећен Атени. У хеленистичко и римско доба Смирна је значајан град; добро је очувана агора са стоом; на агори се налази високи рељеф који представља Деметру и Посејдона.

[2] Пањонион, свето земљиште посвећено Посејдону, где су Јоњани одржавали своје скупштине и свечаности, налазило се на обали између Ефеса и Милета.

[3] Александров сан, како га овде описује Паусанија, представљен је на кованом новцу из Смирне. Александар је приказан како спава под дрветом, а изнад њега стоје две Немезе.

[4] Еритра је данас Илдири. Светилиште тирског Херакла није откривено.

[5] С обзиром на то да се каже како је статуа дошла из Тира, можда је представљала тирског Херакла или Мелкарта. Из Паусаниј-

ног описа њене израде може се закључити да је то био феничански рад у египатском стилу. Иначе, легенда о пловидби Хераклове статуе на сплаву из Тира у Еритру приказана је на низу скарабеја.

[6] Откривене статуете од слонове кости и бронзе посвећене су Атени Полијади.

[7] За Ендоја видети I, 26, напомена бр. 4.

[8] О харитама и хорама прочитати IX, 35, као и коментар уз ту главу под бројем 1 за харите, а под бројем 2 за хоре.

[9] Није познато у чему је необичност планине Пиона.

[10] Трагична прича о Библидиној љубави према брату Кауну налази се код Партенија (*Narrat. Am.*, 11).

[11] Топле изворе између Клазомене и Смирне помиње и Страбон (XIV, *p.* 645).

[12] Енопион, син Аријадне и Тезеја или Диониса, био је краљ Хија. Са синовима Талом, Еуантом, Меланом, Салагом и Атамантом и кћерком Меропом прешао је са Крита на Хиј и постао краљ. Научио је становнике Хија гајењу винове лозе.

6

[1] Списак 12 ахајских градова дају још и Херодот (I, 145), Полибије (II, 41) и Страбон (VIII, *p.* 385 и даље). Херодотов и Страбонов списак се потпуно слажу, али се разликују од Полибијевог и Паусанијиног списка, који су опет у међусобној супротности.

[2] На вест о смрти Александра Великог грчки градови су се побунили, надајући се ослобођењу од македонске врховне власти. У том сукобу Грци су држали под опсадом Антипатра у граду Ламији на југу Тесалије, али се он уз помоћ војсковође Леоната ослободио опсаде и победио Грке код Кранона, 322. год. старе ере.

[3] О Касандру видети још IV, 27; IX, 3; IX, 7.

7

[1] О скупштини у Егију упоредити VII, 24; Ливије XXXVIII, 30.

[2] Арат из Сикиона (273—213. старе ере), Клинијин син, био је војсковођа Ахајског савеза и прикључио му Сикион. Освојио је Акрокоринт 243. год. старе ере и поразио Гонатине етолске савезнике 241. год. старе ере код Пелене. О њему видети више у II, 7, 8, 9, 10.

[3] Антигон III Досон (око 263—221. год. старе ере), македонски краљ, старатељ малолетног Филипа, сина Деметрија II, који је ступио на престо после Антигонове смрти као Филип V.

[4] Видети VIII, 27 и 28.

[5] Видети II, 9.

[6] Према Полибију (VIII, 11, 5), Апијану (*Macedon*, 8. *p.* 330), Ливију (XXXII, 37), Плутарху (*Flaminius*, 10), Филип та три утврђења не зове кључевима већ оковима Хеладе.

[7] Видети I, 36.

[8] По Ливију (XXXI, 46), Хестијеју је освојила римска флота под заповедништвом Апустија 200. год. старе ере, а Антикиру је, такође према Ливију (XXXII, 18), заузео Пламиније 198. год. старе ере.

8

[1] Видети II, 8.

[2] Видети VIII, 51.

[3] Битка код Киноскефала у Тесалији, у којој су Римљани победили Филипа V, догодила се 197. год. старе ере.

[4] Ове сибилине стихове цитира и Апијан (*Macedon.* 2. *p.* 327).

9

[1] За потпунији увид у описана збивања видети Ливије XXXIX, 33 и 35—37.

[2] Ликорта је био отац историчара Полибија и пријатељ Филопемена, чију је политику подржавао.

[3] О Филопемену, војсковођи Ахајског савеза, видети више у VIII, 27 и 49 и 52.

[4] Ове догађаје помиње и Полибије XXIV, 10—12.

10

[1] После смрти Александра Великог, Антипатар је постао управник Македоније и Грчке. Видети још и I, 4, 6, 8, 11, 13, 25.

[2] Демад је био атински државник и говорник, савременик Демостенов. За разлику од њега, сматрао је да Грчка није у стању да се сама избори за своју самосталност и да се мора споразумети са македонским краљевима.

[3] Абруполид, краљ Сапајаца, трачког племена у суседству Абдере. Због рудника злата у Пангеју дошао је у сукоб са Персејем. Како је Абруполид био савезник Римљана, Персеј је пред Римским сенатом оптужен као непријатељ Рима. По мишљењу историчара (Ливије, Апијан, Полибије), то је био први од узрока раскида између Персеја и Римљана.

[4] Фрагмент 49 (Bergk).

11

[1] Римски сенат је, према Полибију (XXXI, 9), послао у Грчку два сенатора, Гаја Сулпиција и Менија Сергија, да надзиру збивања и пресуде у спору око дела територије између Лакедемона и Мегалопоља (а не Арга, како тврди Паусанија). Сматра се да је Полибије био у праву, јер се у то време налазио у Риму и знао цео историјат спора.

[2] Изгледа да се пљачкање Оропа, града на северној обали Атике, збило око 156. год. старе ере. Иако Паусанија и Аул Гелије (VI (VII), 14, 8) говоре само о пустошењу Оропа од Атињана, зна се са натписа да је целокупно домаће становништво било прогнано из земље, а затим враћено захваљујући интервенцији Ахајског савеза. При томе се за Ороп.ане на скупштини Савеза нарочито заузео Хијерон из Егире.

[3] Атињани су као посланике упутили у Рим Карнеада академичара, Диогена стоичара и Критолаја перипатетичара (Аул Гелије VI (VII), 14, 9; Плутарх, *Cato Maior,* 22).

[4] О Каликрату видети VII, 10 и 12, као и напомену уз VII, 12 под бројем 1.

12

[1] Каликрат (умро око 149—148. год. старе ере), ахајски државник наклоњен Римљанима. У опозицији према Ликорти после Филопеменове смрти, као војсковођа Ахајског савеза 180—79. год. старе ере вратио је у домовину изгнане Спартанце и Месењане и успоставио спартанска локална права. Упркос непопуларности код народа, уз подршку Римљана, задржао је свој утицај до краја живота.

13

[1] Према Ливију (*Epit.*, 48, 49), тај Андриск је био варалица, човек из најниже друштвене класе, који се лажно представљао као Персејев син.

[2] Тај лаконски град иначе није познат.

14

[1] По општеприхваћеном мишљењу, скупштина Ахајског савеза састајала се два пута годишње, у пролеће и у јесен. Овај одељак свакако наговештава да се скупштина састајала само сваких пола године. Са овим Паусанијиним наводом упоредити и Полибије XXXVIII, 9.

[2] Квинт Цецилије Метел Македонски (конзул 143. год. старе ере). Као претор 148. год. старе ере победио је Андриска, Персејевог сина, и започео војне операције против Ахајског савеза победивши Критолаја. Видети још и VII, 13, 15 и 16.

15

[1] Луције Мумије Ахајски (конзул 146. год. старе ере). Као конзул сменио је Метела у заповедништву против Ахајског савеза. Пошто је победио Дијаја, заузео је Коринт, опљачкао га и разорио и распустио Савез.

[2] Према Ливију (*Epit.* 52), Критолај се отровао.

16

[1] Овај Филопемен је био војсковођа пергамског краља Атала II, римског савезника. Треба га разликовати од истоименог војсковође Ахајског савеза.

[2] Према Полибију (XL, 9 и даље), тих саветника је било десет.

[3] С обзиром на то да је Коринт освојен 146. год. старе ере, а Диодор је победио 140. год. старе ере, ради се о Паусанијиној грешки.

17

[1] Платон, *Држава,* 491 *е*.

[2] Остаци Диме се обично поистовећују са рушевинама у суседству засеока *Karavostasi.*

[3] Изгледа да је у старој Грчкој постојао обичај да онај који жали за неким одсече прамен своје косе и положи га на гроб покојника. Тако је Орест ставио прамен своје косе на гроб свога оца Агамемнона (Есхил, *Choeph.*, 4 и даље), Хекаба оставила увојак своје седе косе

на Хекторов гроб (Ovid., *Metam.* XIII, 427), а Ахил је коврџу своје плаве косе ставио у руку свог мртвог друга Патрокла (Хомер, *Илијада* XXIII, 141).

[4] Видети напомену под бројем 3 уз IX, 25.

[5] Видети напомену под бројем 2 уз VII, 18.

[6] Јулијан износи податак да су се обожаваоци Атиса уздржавали од свињског меса (*Orat.* V, *p.* 177 *b*). Чињенице указују на то да је свињско месо било забрањена храна на Криту, Роду и у западном делу М. Азије. У вези са тим Лукијан (*De dea Syria*, 54) каже да су се обожаваоци сиријске богиње уздржавали од свињског меса, неки зато што су сматрали свиње нечистим, а други зато што су их сматрали светим.

[7] У овом одељку Паусанија тврди да између Еботине победе на 6. Олимпијади (756. год. старе ере) и постављања његове статуе на 80. Олимпијади (460. старе ере) није било олимпијских победника Ахајаца. Изгледа да Паусанија, кад је писао тај део, није имао пред собом листу олимпијских победника, јер се зна да је на 23. Олимпијади (688. старе ере) у трчању победио Икар из Хипересије у Ахаји (Паусанија IV, 15; Стефан Византинац *s. v. Hyperasia*), да је на 67. Олимпијади (512. старе ере) Фанас из Пелене победио у трчању, двоструком трчању и трци под оружјем (Euseb., *Chronic.* vol. I, *p.* 201), да је на 17. Олимпијади (496. старе ере) Патек из Диме победио у касачкој трци (Паусанија V, 9).

18

[1] Река Пир се данас зове *Kamnitza;* широка и дубока, она је највећа река у Ахаји.

[2] Хермесијанакт је био елегијски песник из Колофона, рођен око 300. год. старе ере, Филетин ученик. Своју збирку љубавних елегија, од које су сачувани само фрагменти, назвао је *Леонтион* по својој драгани.

[3] Град је основан можда тек у VI веку старе ере. Антички остаци су ретки, изузев Одеона који помиње Паусанија.

[4] По легенди, Деметра је дала Триптолему кола која вуку крилати змајеви или змије, на којима је летео да би сејао жито по свету или да би га поделио људском роду.

[5] Страбон (VIII, *p.* 387) каже да су после победе код Акција Римљани населили део своје војске у Патри и да је у његово време тај град био густо настањена римска колонија.

[6] Та статуа је представљена на новцу Патре. То је једна од најранијих статуа која приказује Артемиду као Амазонку.

[7] *Elaphroteron genesthai* — постати лакши, ублажити се.

[8] Тј. средином раног V века старе ере. Претпоставља се да је Калон радио скулптуре источног забата Афајиног храма у Егини.

19

[1] На новцу Патре из Хадријановог времена приказан је човек како трчи према жртвенику са ковчегом у левој руци — вероватно Еурипил, који носи ковчег Артемиди Трикларији да би се излечио од лудила. И на новцу Патре из других периода приказан је ковчег, вероватно ковчег са Дионисовом статуом.

[2] Еурипил није наставио пут у Тесалију где му је био дом (Хомер, *Илијада* II, 734), већ у Киру, луку најближу Делфима, да би питао за савет делфијског бога.

20

[1] На новцу из Патре представљена је Атена како стоји на храму и држи пехар и копље, док јој се с једне стране налази штит, а с друге сова. Она вероватно представља статуу Панахајске Атене од злата и слонове кости. Слична прилика Атене са пехаром и копљем приказана је на новцу многих пелопонеских градова, као копија добро познатог типа статуе из Патре.

[2] Фрагмент 7 (Bergk). Алкеј (VII век старе ере) из Митилене на Лезбу, лирски песник, сачуван само у фрагментима.

[3] Хомер, *Илијада* XXI, 446—448.

[4] Упоредити VII, 18; X, 22.

[5] Одеон Херода Атика био је покривено позориште римскога типа, саграђено после 161. год. старе ере на јужној падини атинског Акропоља. В. књ. I, 20, напомена бр. 5.

[6] Преуген је био отац Патреја, који је био оснивач Патре (III, 2; VII, 18). Није јасно ко је био Атерион.

21

[1] Светилиште се налази на око 21 km јужно од Јанине; порушено је 167. године старе ере, а очувани остаци су из IV и III века старе ере.

[2] Хомер, *Илијада* XXIII, 584—585.

[3] Памфос, митски прехомерски песник, творац најстаријих хеленских химни.

[4] Тзв. акролит, јевтинија замена за скупоцену хриселефантинску технику.

[5] Египт је епонимни херој Египта, Данајев брат близанац. Данај је, плашећи се Египта и његових педесет синова, побегао у Арголиду са својих педесет кћери. Међутим, Египтови синови су кренули за Данајем и испросили његове кћери. По очевом наређењу све су оне сем Хипермнестре током ноћи поубијале своје мужеве, а Линкеј, Хипермнестрин муж, измирио је касније свога оца и стрица. По другој верзији, коју овде износи Паусанија, Египт је у страху од Даная побегао у Ароју и тамо умро.

22

[1] Град Фара лежао је на левој обали Пира, данашње Камнице, између села *Preveto* и *Isari*.

[2] Ради се о тзв. херми.

[3] За прорицање помоћу речи које се случајно чују (кледонизам или клеомантија) и сматрају за пророчанство видети и IX, 11.

[4] Свете рибе помињу се још и у I, 38 и III, 21. Иначе, велики број античких писаца износи податке о забрани јела разних врста светих риба, као и других морских животиња у различитим областима хеленског света.

[5] Обожавање необрађеног камења било је уобичајено не само у Хелади већ широм земљине кугле. Упоредити I, 44; II, 31; III, 22; IX, 24; IX, 27; IX, 38.

[6] Тритеја је лежала код места Кастрице близу извора реке Селинунта.

[7] Никија је сликар који је живео у IV веку старе ере. В. књ. III, 19, напомена бр. 3.

[8] По Фрејзеру, то би могли да буду Диоскури (I, 31; VIII, 21) или Деметра и Персефона (IV, 1; IV 2; IV, 3; VIII, 31).

[9] Панормо је залив између рта Риона и рта Дрепана.

[10] Еринеј је сада залив *Lambiri*.

23

[1] Болинај је вероватно река *Platiana* или *Platanos*, која се улива у залив Панормо источно од Селемна.

[2] Крон, син Урана (Неба) и Геје (Земље), на њену молбу, помогао је мајци да се освети оцу Урану, зато што је бацио у Тартар киклопе и хекатонхејре, тако што му је српом одсекао гениталије.

[3] На положају некадашњег Егија данас се налази модерни град *Vostitsa*.

[4] На новцу из Егија приказана је женска фигура, копија Илитијине статуе, коју помиње Паусанија. На другом месту (I, 18) Паусанија каже да једино Атињани представљају Илитију умотану од главе до пете. Вероватно је то написао пре своје посете светилишту Илитије у Егију.

[5] Дамофонт из Месене је скулптор из раног II века старе ере. За светилиште у Ликосури радио је кипове Деметре и Деспојне, од којих су очувани делови одеће украшени рељефним фигурама људи и животиња. На новцу Егија представљени су Дамофонтови кипови Хигије и Асклепија.

24

[1] Талтибије је био гласник микенског краља Агамемнона. Према Хомеру (*Илијада* I, 320), по Агамемноновом налогу одузео је Ахилу Брисеиду. Имао је светилиште и у Спарти, о чему видети III, 12.

[2] Светилиште Зевса Хомагирија је без сумње свети Зевсов гај, познат као Хамарион, где се састајала скупштина Ахајског савеза. Из натписа се сазнаје да су се представници Ахајског савеза званично заклињали Хамаријским Зевсом, Хамаријском Атеном и Афродитом, трима божанствима чије је статуе Паусанија видео у светилишту Зевса Хомагирија (Фрејзер).

[3] Агелада из Арга био је један од најпознатијих позноархајских скулптора, учитељ Мирона, Поликлета, а можда и Фидије.

[4] Свештеничку службу често су обављали дечак или девојчица пре пубертета. Видети II, 33; VII, 26; VIII, 47; X, 34. Избор свештеника

или свештенице у тим годинама требало је да осигура њихову чедност. Упоредити IX, 27.

[5] Селинунт је садашња река *Vostitsa*, која се улива у море источно од Егија.

[6] У историјско време велико светилиште Јоњана било је светилиште Посејдона Хеликоније у Панјонију. Осим ових места у којима се поштовао Посејдон а која помиње Паусанија, Посејдон Хеликоније је имао култ и на Саму и у Синопи.

[7] Хомер, *Илијада* II, 575; VIII, 203; XX, 404.

[8] Према сведочењу савременика, историчара Хераклида Понтика, земљотрес је разорио Хелику 373. год. старе ере, две године пре битке код Леуктре. Град је нестао под таласима, а Ахајци, послати да сахране мртве, нису никога могли да пронађу. По предању, гнев Посејдонов па одатле и пропаст Хелике изазвали су људи из Хелике, јер су злостављали или убили посланике Јоњана, који су дошли да траже Посејдонову статуу од народа Хелике. Податке о томе налазимо код великог броја писаца (Страбон, Диодор, Елијан, Сенека, Плиније и Овидије).

[9] Пропаст града на Сипилу помињу и Страбон (I, *p.* 58; XII, *p.* 579) и Плиније (*Nat. hist.* II, 205).

25

[1] Хикесије је општи назив за бога — заштитника молилаца.

[2] Повинујући се пророчанству које је гласило да ће краљ који добровољно умре спасити своју земљу, Кодро се жртвовао за спас Атике.

[3] Килон је био вођа побуне против племства у Атини 650. год. старе ере. После пораза, његове присталице су се склониле код Атениног жртвеника, али их је архонт Мегакло ипак погубио и тиме навукао проклетство на своје потомство. О томе су писали Херодот, Тукидид, Плутарх и Аристотел.

[4] Керинеја је лежала на брду изнад леве обале Керинита, садашње реке Буфусије (*Bouphousia*).

[5] Ради се о Александру I, македонском краљу, који је у рату 480—79. посредовао између Персијанаца и Грка (Херодот VIII, 136).

[6] После ослобођења од кривице на Ареопагу, Орест је еринијама жртвовао црну овцу, па су оне постале милостиве (*eumeneis*) према њему и тако су назване еумениде.

[7] Бура је лежала на брду (сада се зове *Idra*) између реке Керинита (данашње Буфасије) и Бураика (данашње Калаврите). Остаци су безначајни.

[8] Како Паусанија изричито каже да земљотрес није поштедео ни статуе богова, мора да су те Еуклидове статуе биле постављене после земљотреса 373. год. старе ере. У VII, 26 Паусанија помиње још једно дело истог вајара (Фрејзер).

[9] Дашања Калаврита (*Kalavryta*).

[10] И данас се у трима пећинама, изнад обале код изласка Ладопотама из клисуре, налазе антички остаци, међу њима и нише за вотивне рељефе.

[11] Данас река Акрата.

[12] Хомер, *Илијада* VIII, 203.

[13] Плиније (*Nat. hist.* XXVIII, 147) пише да Гејине свештенице у Егири пију крв бика пре него што сиђу у пећину да проричу. По њему, пијење крви бика делује као надахнуће, док га Паусанија сматра за тешко искушавање. Можда се мислило да крв бика делује на оба начина, код часних свештеница као надахнућа, а код нечасних као отров (Фрејзер).

26

[1] Према Полибију (IV, 57), Егира је лежала између Егија и Сикиона, на неприступачном брду окренутом ка Парнасу, на растојању од седам стадија од мора.

[2] Хомер, *Илијада* II, 573.

[3] О Ифигенији видети II, 35.

[4] Лафај из Флијунта, вајар из архајског периода. Још једно његово дело Паусанија помиње у II, 10.

[5] На новцу из Егире приказана је Тиха у стојећем ставу са рогом изобиља у једној и жезлом у другој руци. Преко пута ње стоји крилати Ерот с укрштеним ногама, наслоњен на буктињу или штап. То вероватно представља групу коју описује Паусанија (Фрејзер).

[6] Фрагмент 41 (Schroeder).

[7] Сматра се да се Фелоја налазила у близини данашњег села *Zacholi*, које лежи у долини између две планине, *Mavoron-oros* на истоку и *Evrostine* на западу.

[8] Хомер, *Илијада* II, 573.

[9] Међу најстарије писце који помињу Пизистратову рецензију и издање Хомерових епова спада Цицерон, који каже да је Пизистрат први уредио Хомерова певања онако како данас постоје (*De oratore* III, 34). Елијан тврди да је Пизистрат сакупио Хомерове песме и тако обликовао *Илијаду* и *Одисеју* (*Var. hist.* XIII, 14). Еустатије у својим коментарима Хомерових епова (*p.* 5) сматра *Илијаду* за непрекидну и складну целину, коју су на захтев Пизистрата саставили учени људи. Суда (*s. v. Homeros*) каже да је Хомер одвојено сачинио различита певања *Илијаде*, а да су у њиховом сједињењу у епску поему касније учествовали многи, али да је у томе главну улогу имао Пизистрат.

27

[1] Остаци рушевина Пелене налазе се на врху брда које се уздиже на западној страни реке Трикале (некадашње Сите), у близини засеока Зугра (*Zougra*).

[2] Пиндар помиње игре у Пелени и наводи да се на њима као награда давао топли огртач (*Ol.* IX, 146; *Nem.* X, 82). Пиндарови схолијасти игре називају различитим именима (Теоксеније, Филоксеније, Хермеје, Дије). Један од њих тврди да су се Теоксеније одржавале зими. Иначе су огртачи из Пелене били познати. Страбон износи да је постојао обичај давања огртача из Пелене за награду на играма, али говори о њему као да је престао да постоји. Вероватно су у његово и Паусанијино време новчане награде замениле награде у виду огртача (Фрејзер).

[3] О Пулидаманту видети VI, 5.

[4] Атенеј (XI, *p. 509 b*) износи податак да је тиранин Херон био ученик Платона и Ксенократа.

[5] Река Криј, садашња *Phonissa,* и река Сита, садашња *Trikala,* сливају се са планина изнад Пелене, тако да Фониса тече западно а Сита источно од старог града.

ОСМА КЊИГА

1

[1] Хомер, *Илијада* II, 612 и даље.

[2] По једној легенди, Пелазг је настао из земље, а по другој, он је био син Зевса и Ниобе, Форонејеве кћери. О Асију видети напомену бр. 1 уз VII, 4.

[3] То пророчанство опширније помиње Херодот (I, 66).

2

[1] С обзиром на време оснивања грчких светковина и игара, Аристотел даје овај редослед: најстарије су елеусинске мистерије, следеће су панатенејске свечаности, треће су трке на које је Данај нагонио удвараче својих кћери, четврте су Ликејске игре, Пелијине погребне игре су пете, Истамске игре шесте, Олимпијске игре седме, Немејске игре осме, Патроклове погребне игре девете и Питијске игре десете.

[2] Друга верзија ове легенде гласи да је Ликаон угостио Зевса и да га је, да би искушао његову божанску моћ, послужио људским месом. Због тог светогрђа претворен је у вука (Ovid, *Metam.* I, 216—239).

[3] Аристају се приписује неколико корисних проналазака, као што су гајење маслина, прављење маслиновог уља и сира, изградња кошница и вађење меда, о чему налазимо податке код већег броја античких писаца.

[4] То помињу Хомер (*Илијада* XXIV, 614 и даље), Овидије (*Metam.* VI, 311 и даље) и Паусанија (I, 21).

3

[1] Стесихор је био хорски лиричар, родом из Матаура, а живео је у Химери. Суда датира његово рођење 632—629, а смрт 556—553.

године старе ере. Дела су му била сакупљена у 26 књига, од чега су сачувани само фрагменти, свега око 60 стихова. Теме за своје песме узимао је претежно из тројанског циклуса и циклуса о Хераклу.

[2] Хомер, *Илијада* XVI, 185.

[3] Хомер, *Илијада* II, 605.

[4] На једној у низу слика у Делфима Полигнот је приказао Калисту како седи на медвеђој кожи (X, 31). Калистин син је Аркад, човек-медвед (од *arkos=arktos*=медвед). Одатле су Аркађани људи-медведи (Фрејзер).

[5] Хомер, *Одисеја* V, 272 и даље.

4

[1] Епимелијаде су биле нимфе-заштитнице стоке и стада, дријаде су биле нимфе дрвећа, а најаде нимфе сувоземних вода.

[2] О Аутолају видети VIII, 25.

[3] Тај израз је употребио Аполоније Рођанин (*Argonaut.* I, 162).

[4] Аутолик је био масјтор-лопов из грчке приче. Крао је стоку и имао моћ да јој промени облик и боју, тако да је њени власници не би могли препознати. На тај начин се обогатио, јер никад није био ухваћен.

[5] Аугин син је био Телеф. Видети још VIII, 45 као и напомену уз ту главу под бројем 5, затим VIII, 47 и 48.

5

[1] Видети I, 41.

[2] Хомер, *Илијада* II, 609.

[3] Афродитино светилиште у старом Пафу познато је нарочито у време Августа; обновљено је за време Флавијеваца. Ископавања енглеске археолошке школе показала су да је овај локалитет био насељен почев од позног бронзаног доба.

[4] Аркадско порекло једног дела Кипрана помиње и Херодот (VII, 90). Легенду о аркадском насељавању Кипра потврђује и сличност између аркадског и кипарског дијалекта.

[5] О осталим светилиштима у која нико никад није смео да уђе видети III, 20; VIII, 30; VIII, 38. Друга светилишта су била отворена само за свештенике и свештенице, а некад и за њих само једном

годишње. Видети VI, 20; VII, 27; VIII, 36; VIII 47. Херину статуу у Егију могла је да види само свештеница (VII, 23).

[6] О тим догађајима је писао Хедорот (I, 171).

[7] Видети VIII, 42, напомена бр. 2.

[8] О Харилу видети VIII, 48.

[9] О светилишту Артемиде Химније видети VIII, 13, напомена бр. 2.

[10] О каменовању Аристократа, Хикетиног сина, видети IV, 22, а о поразу Месењана код Великог јарка IV, 17.

6

[1] Паусанија овде наставља опис пролаза из Арга у Мантинеју, који је прекинуо у II, 25. И пролаз кроз Лестве и пролаз кроз Прин су наставак путева, које описује у II, 25.

[2] О Артемидином храму видети II, 25.

7

[1] Обичај жртвовања животиња а нарочито коња воденим божанствима био је раширен по целом старом свету, о чему постоје многа сведочанства код великог броја античких писаца.

[2] Тај извор слатке воде поново је откривен у модерно време у луци *Hagios Joannes* (некадашњи Химерион).

[3] Дикеархија је била колонија острва Сама. Видети и IV, 35.

[4] Аридај је био малоумни брат по оцу Александра Великог.

[5] Главк није одржао дато обећање па је кажњен тако што му је читав род затрт (Херодот VI, 86).

[6] Хесиод, *Послови и дани,* 285.

8

[1] Реја је била титанка, кћи Урана и Геје. Своме брату и мужу Крону родила је Хестију, Деметру, Херу, Хада и Посејдона, које је он одмах по рођењу прогутао, јер му је било проречено да ће га једно од његове деце збацити с престола. Кад је родила Зевса, Реја га је по савету Урана и Геје сакрила, а Крону подметнула камен умотан у пелене да га прогута. Кад је одрастао, Зевс је натерао Крона да поврати његову прогутану браћу и сестре, бацио Крона у Тартар и завладао светом.

[2] Остаци старе Мантинеје са акропољем на брежуљку Гурцули налазе се на око 12 km северније од данашњег Триполиса. На том брежуљку откривени су остаци светилишта и позногеометријско насеље; живот у Мантинеји трајао је од позногеометријске епохе до хеленистичког раздобља. Археолошка истраживања су открила остатке бедема из IV века старе ере, позориште, храмове и друге грађевине на агори. Хеленистичка Мантинеја налазила се јужније од старе Мантинеје.

[3] Хомер, *Илијада* II, 723; XII, 202 и 208.

[4] То се збило 385. год. пре н. е. Тај догађај помињу још Ксенофонт (*Hellenica* V, 2, 4—7) и Диодор (XV, 5 и 12).

[5] Кимоново освајање Ејона помињу још и Херодот (VII, 107), Тукидид (I, 98) и Плутарх (*Cimon*, 7), али ниједан од њих не говори да је Кимон поплавио град помоћу Стримона, као што наговештава Паусанија.

[6] Видети VIII, 10.

[7] Паусанија пише као да су Мантинејци добровољно променили име граду у Антигонија. Међутим, то је учинио Ахајски савез против кога се Мантинеја била побунила. У Плутархово време Мантинеја се још увек звала Антигонија (Плутарх, *Араш*, 45; Полибије II, 57 и даље).

9

[1] За Алкамена видети I, 1, напомена бр. 10.

[2] Рељефне плоче базе налазе се данас у Националном археолошком музеју у Атини; на њима су представљене фигуре Аполона, Марсије и једног Фригијца.

[3] Полибије је био грчки историчар рођен у Мегалопољу око 200. год. старе ере. Као талац у Риму био је штићеник Емилија Паула и кретао се у друштву Сципиона. Свој књижевни рад започео је под покровитељством Сципиона Емилијана. Најважније дело му је *Ойшта исшорија* у 40 књига, а обухвата временски период од 220. до 144. год. старе ере. Потпуно су сачуване само књиге I—V, а књиге VI—XL у изводима и као преписи код Ливија, Диодора, Апијана и Плутарха.

[4] При археолошким истраживањима откривени су остаци позоришта и једног храма покрај њега.

[5] О Ксенофонтовом сину Грилу видети и I, 3; VIII, 11; IX, 15.

[6] Храм Атене Алеје у Тегеји украсио је Скопас. Видети I, 43, напомена бр. 3; VIII, 45, напомена бр. 4.

[7] Антиноје је био пореклом Грк из Битиније, Хадријанов љубимац. Док је пратио Хадријана у пловидби по Нилу, удавио се 130. год. н. е. После смрти је деификован и њему у спомен Хадријан је основао град Антинополис, установио култ и игре у разним градовима хеленског света.

[8] О оригиналу слике која представља битку код Мантинеје видети I, 3.

[9] Аристотел, цитиран од Диогена Лаерћанина, каже да је број епитафа и панегирика написаних у славу Грила, а ради утехе и честитања његовом оцу Ксенофонту, био бескрајан (Diog. Laert. II, 6, 55).

10

[1] Реја је лутала бежећи од мужа Крона у страху за живот још нерођеног Зевса. О томе прочитати VIII, 8, као и напомену уз ту главу под бројем 1.

[2] Митски архитекти који су саградили најстарије Аполоново светилиште у Делфима као и друге грађевине у Грчкој. Видети и IX, 11, 37 и X, 5.

[3] О Епиту видети и VIII, 5.

[4] Ово божанство је у ствари Зевс Осогој; глава из Миласе, која се данас налази у музеју у Бостону, изгледа да представља ово божанство.

[5] О победи над Агидом видети и VIII, 8. Ту битку не помиње ниједан други антички писац, а Паусанијино тврђење да је Агид погинуо у том боју у директној је супротности са Плутарховим, који каже да је Агид убијен у Спарти од завереника.

[6] Код многих писаца и грчких и римских налазимо податке о дужини живота одређених животиња. Тако по Хесиоду врана живи девет људских поколења, јелен четири пута дуже (значи 36 поколења) од вране, гавран три пута дуже од јелена, феникс девет пута дуже од гаврана, а нимфе десет пута дуже од феникса.

11

[1] Медеја, чаробница из Колхиде, помогла је Јасону да уграби златно руно и да се врати у домовину. Када ју је Јасон касније напустио, осветила му се на свиреп начин, убивши своју и његову децу.

[2] Сликар Микон је то вероватно написао на композицији која представља Аргонауте у атинском храму Диоскура — Анакејону.

[3] Тога Арентоја помиње и Хомер (*Илијада* VII, 8 и даље и 137 и даље). Њега је на превару убио Ликург, аркадски краљ. Надимак Коринет Арентој је добио зато што је стално са собом носио буздован (*koryne*).

[4] Према Плутарху (*Agesilaus,* 35) Епаминонди је смртну рану задао Спартанац Антикрат, због чега су му указане почасти и додељене повластице, а његова породица ослобођена пореза заувек. Сви Антикратови потомци носили су име Махерион, јер се претпостављало да је смртни ударац Епаминонди био задан мачем (*makhaira*).

[5] О Спартима видети IX, 5 и напомену уз ту главу под бројем 2 и IX, 10, као и напомену уз ту главу под бројем 1.

[6] Прусија је био краљ Битиније, од кога је Ханибал затражио помоћ. Причу о двосмисленом пророчанству износе и Апијан (*Syriac.,* 11) и Плутарх (*Flamin.,* 20), који цитирају и само пророчанство.

12

[1] О Хермесијанакту видети напомену уз VII, 18 под бројем 2.

[2] О Лади видети још и II, 19; III, 21; X, 23.

[3] То Артемидино светилиште није откривено.

[4] *Тесӣроӣида* је била епска поема, приписивана митском певачу и песнику Мусеју, из које је, по Клементу из Александрије, позајмљивао Еугамон из Кирене, последњи циклични песник (VI век старе ере).

[5] О оснивању Птолиса и његовом пресељењу видети VIII, 8.

[6] Мера је била Атлантова кћи и супруга краља Тегеата, са којим је сахрањена на тргу у Тегеји. О судбини њихових синова Лимона и Скефра видети VIII, 53.

[7] По једној претпоставци, Анхисија би била група црвенкастих брежуљака висине 500 до 600 стопа, која на северу дели мантинејску и орхоменску равницу, а по другој, то је високи и стеновити врх око 3.500 стопа, који се диже изнад села Какури и сада се зове *Armenija* или *Armenijades.*

13

[1] Реч есен значила је краљ (Калимах, *Химна Зевсу,* 66; Хесихије *s. v. essen*), односно краљ пчела (*Etymol. Magnum, s. v. Essen, p.* 383; Суда, *s. v. Essen,*). Наиме, чак и врло образовани људи у старини сматрали су краљицу пчела — матицу, за мужјака. Такво мишљење деле Аристотел, Елијан и Вергилије. Иначе пчела је често приказивана на новцу Ефеса. Делфијску свештеницу су такође звали пчелом, а нарочито је тај назив био својствен за свештенице Деметре, али и за свештенице Персефоне и Велике Мајке (Пиндар, *Pyth.* IV, 106; Пиндаров схолијаст, l. c.; Калимах, *Химна Айолону,* 100; Хесихије, *s. v. Melissai*; Порфирије, *De antro nympharum,* 18; Теокритов схолијаст, XV, 94; Лактанције, *Divin. Institut.* I, 22).

[2] Остаци старог Орхомена налазе се изнад данашњег села *Kalpaki.* Паусанија описује град из времена царства, над којим је подигнуто поменуто село. Француска археолошка ископавања открила су у горњем граду светилиште Артемиде, а у доњем граду агору и архајски храм из VI века старе ере, посвећен Аполону и Афродити.

[3] О Аристократовом неделу и казни која је уследила видети VIII, 5.

14

[1] Ознаке нивоа воде, које је видео Паусанија, још и сада су видљиве на сто стопа од садашње површине језера (Фрејзер).

[2] Једна од ових планина је данашња *Saita,* а друга *Skipieza,* само што су мишљења научника подељена у томе која је од њихОриксис, а која Скијатида.

[3] Према локалној легенди (Конон, *Narat.*, 15), кроз један од ових понора Хад је однео Персефону.

[4] Стари Фенеј је дао своје име данашњем великом селу Фонији (*Phonia*).

[5] Видети и VIII, 44.

[6] О топљењу бронзе видети III, 17.

[7] Сматрало се да су Теодор иРојк пронашли шупље ливење у бронзи; они су у ствари ту технику пренели из Египта у Грчку и усавршили је.

[8] Причу о Поликратовом прстену видети код Херодота III, 41.

[9] Култ Хермеса у Фенеју помиње и Цицерон (*De natura deorum* III, 22, 56). Упоредити Paus. V, 27. Игре, које су се одржавале у Фенеју, а које помиње натпис нађен у Олимпији, вероватно су Паусанијине Хермеје.

[10] Изгледа да је Еухир био на врхунцу стваралаштва средином II века старе ере и да је припадао породици вајара у којој су се смењивала имена Еухир и Еубулид.

15

[1] Еумолп је био херој из Еулеусине, родоначелник свештеничке породице Еумолпида; Деметра га је поучила светим обредима, а он је у њену част основао елеусинске мистерије.

[2] Стављајући Деметрину маску, свештеник би преузео улогу Деметре, односно постао би њена персонификација. Како је Деметра била богиња житарица, ударање штаповима по земљи имало је за циљ да повећа плодност тла. Такво тумачење овог обичаја подржано је сличним обичајима на другим местима читавог света (Фрејзер).

[3] У елеусинским мистеријама, чија су тачна копија обреди у Фенеју, посвећенима је било забрањено да једу пасуљ (Порфирије, *De abstinentia* IV, 16). Према Херодоту (II, 37) Египћани нису јели пасуљ, а свештеници га чак нису ни гледали.

[4] Хомер, *Илијада* IV, 463 и даље.

[5] *Zarouchla* је некадашње брдо Кратида, а истоимена река Кратида је садашња река *Akrata.*

16

[1] Змија, која је убила Епита, зове се сепс. Изгледа да је одатле потекло и име планине Сепије. Видети још VIII, 4.

[2] Хомер, *Илијада* II, 604.

[3] Хомер, *Илијада* VIII, 590 и даље.

[4] Маусол је био персијски сатрап који је престоницу Карије из Миласе пренео у Халикарнас (данас Бодрум). Умро је 352. год. старе ере и његова супруга Артемисија подигла је монументални надгробни споменик, једно од седам светских чуда у антици. Архитекте су били Питеј и Сатирос, док су украсе радили Скопас, Леохар, Тимотеј и Бријаксид. Грађевина је била скоро квадратног облика, димензија 66 x 77,5 m, висока 46 m; састојала се од високог постоља, на коме је стајао храм са 36 јонских стубова и крова у облику степенасте пирамиде, на чијем се врху налазила квадрига. Очуване су статуе тзв. Маусола и Артемисије, као и рељефи са представама амазономахије, кентауромахије и трке на колима. Скопас је радио рељефе на источној страни Маузолеја, Леохар на западној, Тимотеј на јужној, а Бријаксид на северној. Претпоставља се да је кип тзв. Маусола радио Бријаксид и сам Карац пореклом.

[5] Ова Хелена живела је у I веку старе ере и била краљица једне независне државе у северном делу старе Асирије. Заједно са целом породицом прешла је у хебрејску веру; умрла је 60. године. Њена гробница налази се око 800 m северно од јерусалимске капије у правцу Дамаска. Хеленина подземна гробница, некада богато украшена, зове се данас Гроб краљева.

17

[1] Планина Килена је највиша планина у Аркадији (2.374 m), како Паусанија тачно каже. Она је нешто мало виша од суседне планине према западу која се зове *Chelmos* (2.355 m), а у старини се звала Ароаније.

[2] Дрвене статуе називане су у грчкој уметности ксоанама; монументална грчка скулптура јавила се релативно касно, тек средином VII века старе ере и то под утицајем Египта.

[3] Беле косове на Килени први помиње Аристотел, а затим и други стари писци, Елијан, Плиније, Еустатије и Присцијан.

[4] Сипил је брдо у Лидији.

[5] Хелидореја је вероватно садашња планина *Mavron Oros* (Црна планина). Иначе, име Хелидореја значи планина одеране корњаче.

18

[1] Хесиод, *Теогонија* I, 383 и II, 776, 785, 805 и 806.

[2] *Илијада* XV, 36 и 37.

[3] *Илијада* II, 748—755.

[4] *Илијада* VIII 366—369.

[5] Многи антички писци (Теофраст, цитиран од Антигона из Кариста, Плиније, Страбон, Сенека) износе мишљење да пијење Стиксове воде изазива тренутну смрт. Хемијска анализа је показала да вода не садржи никакве шкодљиве састојке; стога штетни ефекти, које би могла произвести, могу да се припишу њеној екстремној хладноћи, јер то је вода настала од леда. Веровање у смртно дејство те воде могло би да објасни зашто се приликом свечаних заклетви заклињало водом реке Стикса (Фрејзер).

[6] Сапфина песма, чији пасаж помиње Паусанија, изгубљена је.

[7] Бесмислена прича да је Антипатар на Аристотелов подстицај послао Александру Стиксову воду у коњском копиту налази се и код Јустина (XII, 14), Плутарха (*Alexander*, 77), Аријана (*Anab.* VII, 27, 1), Кв. Курција (X, 10, 31), Витрувија (VIII, 3, 16) и Плинија (*Nat. hist.* XXX, 149).

[8] Ова пећина може се лоцирати изнад водопада Стиге, над западним врхом Хелма.

[9] Кћери Прета, краља Арголиде, Лисипа, Ифијанаса и Ифиноја, кажњене су лудилом, зато што су увредиле Херу или Диониса. Лудило се касније пренело и на остале аргивске жене, па су поубијале своју децу. Мелампод је успео да их излечи, а за награду је од Прета добио по једну трећину његовог краљевства за себе и свога брата Бијанта. Осим тога, Прет им је дао за жене Лисипу и Ифијанасу, а Ифиноја је већ раније била умрла. Излечење од лудила збило се или у Сикиону или у Лусима.

[10] Почетком XX века аустријски археолози вршили су истраживања Луса; откривени храм је необичног облика, са антама и четири стуба између анта; наос је са нишама, док су на уздужним странама биле затворене просторије, у које се улазило из наоса.

19

[1] Видети V, 22.

[2] Изгледа да је град Кинета стајао на положају или близу положаја модерног града Калаврите, најзначајнијег града северозападне Аркадије, а претпоставља се да је извор хладне воде, који помиње Паусанија, велики извор Калавритина, који извире испод стене у близини града Калаврите (*Kalavryta*).

20

[1] Ова прича о Дафни и Леукипу налази се испричана на скоро исти начин код Партенија (*Narrat. Amat.*, 15).

[2] Познатија од ове је прича о Аполоновој љубави према Дафни. Пошто му се Аполон подсмевао, Ерот га је казнио тако што је код њега изазвао велику љубав према Дафни, а код Дафне одбојност према Аполону. Како ју је Аполон прогањао, Дафна је измолила од свога оца, речног бога Пенеја, да јој измени лик и он ју је претворио у ловор.

21

[1] Остаци старог Клитора леже неколико километара западно од данашњег мањег града који се зове Мазеика (*Mazeika*) или Клиторија (*Klitoria*).

[2] Ароаније је данашња река Кацана (*Katsana*).

[3] Те рибе су без сумње пастрмке, којих има и у Ароанију (дан. Кацана) и у Ладону и врло су цењене као храна. Причу о певању риба, коју Паусанија износи али је не потврђује, понављају многи стари писци. У њу, по Фрејзеру који је лично посетио Клиторију (Мазеику), људи из околине још увек верују.

[4] О Олену видети I, 18 и IX, 27, као и напомену уз ту главу под бројем 2.

22

[1] На појединим местима свога дела Паусанија зове град Стимфел а становнике Стимфелијцима, а на другим Стимфал и Стимфалијци. Да је исправан облик Стимфал и Стимфалијци доказује такво писање тих имена код многих старих писаца и грчких и латинских (Херодот, Ксенофонт, Скилакс, Страбон, Птолемеј, Аполодор, Полибије, Диодор, Лукијан, Елијан, Стефан Византинац, Плиније, Лукреције, Стације), као и на новцу из Стимфала.

[2] Хомер, *Илијада* II, 608 и даље.

[3] Извор се данас зове Кефалобризи код Кионије на североистоку дашањег језера. Има трагова римског аквердукта који је водио до Коринта.

[4] У грчкој уметности су честе представе женских фигура са птичјим ногама или птица са женским главама и бистом; оне се називају сиренама и представљају демоне смрти. И сирене које певају Одисеју представљају се у уметности као девојке-птице.

23

[1] Алеја је лежала на брегу поред данашњег села Бујатија (*Bougiati*). Почетком века ту су се могли видети значајни остаци зидова и кула Алеје.

[2] Бичевање је могло да има за циљ очишћење или подстицање плодности оних који се бичују, као што је био случај у Риму приликом прослављања Луперкалија. О бичевању младића у Спарти видети III, 16.

[3] Река *Dara* или *Tara* је некадашњи Траг, на чијем је извору, како тврди Паусанија, лежало место Наси.

[4] Списак старог дрвећа дају и Теофаст (*Hist. plant.* IV, 13, 2) и Плиније (*Nat. hist.* XVI, 234—240). Што се тиче поменутог платана, Теофраст тврди да га је засадио Агамемнон а не Менелај.

[5] У Херодотово време то село је било град (Херодот VI, 127).

24

[1] Сиканија је друго име за западни део Сицилије.

[2] Извори Еріманта су на планини *Kalliphoni* североисточно од Псофиде, а та планина је некадашња Лампеја.

[3] Изгледа да је то место из *Одисеје* VI, 103.

[4] Фолоја је јужни и нижи огранак планине Ериманта, данашњег Олона.

[5] Храм Афродите Ерикине налази се на брду које се данас зове Монте Булиано, у западном делу Сицилије, изнад Трапанија. Чувено Афродитино светилиште било је на Кипру, у Пафу. В. напомену уз VIII, 5 под бројем 3.

[6] Алкмеон, син Амфијараја и Ерифиле, убио је своју мајку јер му је због огрлице издала оца. Због тога дела су га гониле ериније.

[7] Очуван је већи број статуа Нила, које су израђене од црног камена, базалта; најпознатија група у Ватикану од белог је мермера.

[8] Хомер, *Илијада* XXIV, 527 и даље.

25

[1] Телпуса је лежала на левој обали Ладона мало на северозапад од места *Vanaena*, где су се почетком овог века налазили њени оскудни остаци.

[2] Места која овде помиње Паусанија (Леукасиј, Мезобоја, Наси, Ориг, Халунт и Талијада) нису могла бити идентификована.

[3] Антимах из Колофона (рођен око 444. год. старе ере), песник и научник. Платон га је веома ценио. Сматра се оснивачем наративне елегије. Поред епа *Тебаида,* чија је тема била први поход против Тебе,

позната је била и елегија *Лиђанка,* о његовој љубави према девојци из Лидије. Сачувани су оскудни фрагменти.

[4] Од приче о љубави Деметре и Посејдона, како је овде изнета, разликује се оно што причају Фигалијци (VIII, 42). Приче се разликују у томе што у телпушкој верзији Деметра рађа и кћер и коња Ариона, а у фигалијској верзији рађа само кћер.

[5] Тајанствени ковчег (*kiste*) или света котарица изгледа да је била редовна појава у Деметриним обредима (VIII, 37; X, 28). Сматра се да је садржала мистичне предмете неопходне за обављање обредних радњи.

[6] Хомер, *Илијада* XXIII, 346 и даље.

[7] Адраст, Талајев син, краљ Арга. Своју сестру Ерифилу удао је за Амфијараја, о коме видети напомену бр. 6 уз IX, 19. У жељи да свом зету Полинику поврати краљевску власт у Теби, повео је први поход на Тебу, који је једино он сам преживео. Био је вођа и другог похода на Тебу који се успешно завршио, а у њему су учествовали такозвани Епигони, синови учесника првог похода.

[8] Светилиште Асклепија потврђено је налазима у једној малој удолици насупрот ушћа Тутоје, леве притоке Ладона.

[9] Река Тутоја је данашња река Лангадија (*Langadia*).

[10] Хомер, *Илијада* II, 606.

26

[1] Стара Хереја лежала је на заравни на десној обали Алфеја, мало према југозападу од садашњих села *Hagios Joannes (Ajanni)* и *Anemodouri*.

[2] Дамарет из Хереје помиње се још у V, 8; VI, 10; X, 7.

[3] Ифит је био Оксилов потомак, краљ Елиде. Како су у његово време Елидом харале болести и водили се грађански ратови, на савет Делфијског пророчишта као лек невољама обновио је Олимпијске игре.

[4] Откривена су оба ова храма.

[5] За причу о реци Тритону видети IX, 33.

[6] Кип је био чувен и по величини и по лепоти; његов аутор, скулптор Хипатодор, био је ливац у бронзи који је радио у позном V веку старе ере.

[7] Видети и V, 14.

27

[1] Диодор (XV, 72) каже да је становништво Мегалопоља придошло из четрдесет меналијских и парасијских села. Али Паусанијин опис удруживања у Мегалопољ, који следи, много је прецизнији и детаљнији.

[2] Еутрешани, Египи, Парашани и Кинури су аркадска племена, под чијим се именом често подразумева и територија на којој су пребивали.

[3] У састав Триполиса улазила су три града: Калија, Дипена и Нонакрида.

[4] О Палантиону видети VIII, 43.

[5] Оснивање Мегалопоља различито се датира. Према Паусанији, година оснивања би била 371/370. старе ере, по парском мермеру тај догађај пада у 370/369. год. старе ере, а по Диодору (XV, 72) град је основан 368/367. год. старе ере.

[6] О Светом рату видети III, 10 и X, 2.

[7] Видети III, 6.

[8] Битка у којој је погинуо Лидијад одиграла се код Ладокеје на мегалопољском тлу (Полибије II, 51). Плутарх (*Cleomenes,* 6) каже да је спартански краљ Клеомен послао Лидијадово мртво тело у Мегалопољ са свим почастима.

[9] О Филопемену опширније видети VIII, 49—51.

28

[1] Археолошка истраживања вршена у подручју Гортине, крај реке Димицане, открила су остатке бедема и светилиште Асклепија. Оно које помиње Паусанија налазило се северно од града на једној тераси крај реке.

[2] Лусије или Гортинска река је садашња река Димицана (*Dimitsana*).

[3] Сматра се да је град лежао на месту садашњег града Каритене (*Karytaena*).

29

[1] Постоји легенда да је Трапезунт добио своје име због тога што је Зевс ту преврнуо сто (*trapeza*), на коме су га Ликаон и његови синови послужили људским месом (Аполодор III, 8; Паусанија VIII, 2). Повезујући Трапезунт са људским жртвама Зевсу на планини Ликеју, ова легенда указује на то да се Трапезунт налазио или на тој планини или близу ње.

[2] Хомер, *Одисеја* X, 118 и даље.

[3] Хомер, *Одисеја* VII, 205 и даље.

[4] Хомер, *Одисеја* II, 59 и 60.

[5] У ликовној уметности гиганти су представљени са змијама уместо ногу.

[6] Постоји мишљење да је тај цар који је прокопао канал био Тиберије.

[7] Остаци града, неколико камених блокова и темељи, леже међу виноградима, 10 минута источно од села Кипарисије, на левој обали Алфеја.

[8] Токнија се вероватно налазила на десној обали Алфеја, на узвишици коју сада заузима село Вромосела (*Vromosella*).

30

[1] Стари Мегалопољ лежао је на обе обале Хелисонта, сасвим поред данашњег великог села по имену Синану (*Sinanou*).

[2] Упоредити са VIII, 38.

[3] Остаци трема откривени су крајем XIX века.

[4] Овај трем идентификује се са тремом на источној страни трга.

[5] Видети VIII, 27.

[6] О Полибију видети и напомену бр. 3 уз VIII, 9.

[7] Према Плинију (*Nat. hist.* XXXIV, 24, 50, 51, 87), била су два вајара тога имена. Старији је био на врхунцу око 102. Олимпијаде (372. год. старе ере), а млађи око 121. Олимпијаде (296. год. старе ере). Млађи је био Праксителов син, а за старијег се сматрало да је био Праксителов отац. Статуе у Мегалопољу су дела старијег Кефисодота.

31

[1] Видети и IV, 33; VIII, 38 и 47.

[2] Вероватно се ради о млађем Поликлету.

[3] Котурне — ципеле с високом петом, које су носили глумци у трагедијама.

[4] Тирс је штап обавијен бршљаном и лишћем винове лозе, који се носио у Дионисовим свечаностима.

[5] О Дамофонту видети напомену бр. 5 уз VII, 23, као и IV, 31 и VIII, 37.

32

[1] Позориште у Мегалопољу било је највеће грчко позориште (за 20.000 гледалаца). Позориште је било повезано са Терсилионом на тај начин што се у позадини скене налазио портик на који се надовезивало степениште са три степеника, повезано са Терсилионом. Односно, ходник са стубовима Терсилиона био је окренут ка позоришту и замењивао је грађевину скене.

[2] Десет хиљада (Аркађана) чинили су представничко тело Аркадског савеза, основаног 370. год. старе ере уз Епаминондину подршку, да буде противтежа спартанској моћи, а посредством Ликомеда из Тегеје.

[3] По своме плану и распореду Терсилион (већница) подсећа на елеусински Телестерион, али и на Одеон. У Терсилиону је 6.000 људи могло да седи и 10.000 да стоји. Агора са поменутим портицима налазила се на десној обали реке Хелисонта.

[4] Тип бога са овнујским роговима је вероватно египатског порекла и дошао је у Грчку преко Кирене. Појављује се на киренском новцу и Киређани су у Делфима посветили Амонову статуу (Paus. X, 13).

[5] Овде се наговештава да је можда Аристодем изградио трем Мирополис (VIII, 30). На другом месту (VIII, 35) Паусанија каже да је Аристодем основао светилиште Артемиде Скијатиде.

[6] Хомер, *Одисеја* XXIV, 1, 10, 100.

[7] Хомер, *Илијада* VIII, 362 и даље.

[8] Хомер, *Илијада* XVI, 187 и XIX, 103.

[9] То су вероватно мамутове кости. У музеју у Димицани у Аркадији чува се велика фосилизирана кост из Мегалопоља. Због таквих костију, склоности тла ка земљотресу и ватре која избија из земље, легенда о борби гиганата и богова смешта се, по Паусанији (VIII, 29), у равницу Мегалопоља, а не како се обично сматра код Палене у Тракији.

[10] О Хоплодаму видети VIII, 36.

33

[1] Упоредити I, 16 и IV, 23. Херодот даје опис тога светилишта (I, 181), а Страбон (XVI, *p.* 738) и Аријан (*Anabasis* VII, 17) тврде да је Ксеркс разорио Белово светилиште по повратку из Грчке и да је Александра Великог омела смрт да га обнови. Плиније (*Nat. hist.* VI, 121) говори о светилишту као да још постоји. Иначе, право име бабилонског бога је било Меродах. Он је био Баал (Бел) или господар града.

[2] Филоктет је био грчки јунак, власник Хераклових стрела. На путу за Троју на острву Лемну или Хриси ујела га је хидра и због смрдљиве ране Грци су га оставили на острву. Међутим, како нису могли освојити Троју без његових стрела, вратили су се по њега и повели га у Троју, где му је Асклепијев син Махаон извидао рану.

34

[1] Како је овде изнесено, ериније су од црних постале беле, што значи да су умирене, кад им је Орест жртвовао свој прст. Према Софокловом схолијасту (*Oed. Col.*, 42), ериније су се умилостивиле кад им је Орест у Керинеји жртвовао црну овцу. Видети напомену бр. 6 уз VII, 25.

[2] Сједињени токови Карниона и Гатеате чине без сумње данашњу реку *Xerilopotamo,* која тече према северу и улива се у Алфеј као његова лева притока.

35

[1] Река Тијунт је данашња *Koutoupharina,* лева притока Алфеја.

[2] Мисли се да се то место налазило поред села Буре, на источној падини Тајгета.

[3] Сматра се да се то место налазило близу данашње *Karatoule* на ивици мегалопољске равнице.

[4] По неким топографима, Хипсунт је садашња планина *Klinitsa,* висока преко 5.000 стопа.

[5] Видети VIII, 3.

[6] Атланта је учествовала у лову на Калидонског вепра, победила у трчању на играма приређеним поводом Пелијине смрти, савлада-

ла Пелеја у рвању и учествовала у походу Аргонаута. Њени родитељи су по једној верзији мита Схенеј и Климена, а по другој Јас и Климена.

36

[1] Град Метидриј лежао је у самом центру Аркадије у углу који, сједињујући се у данашњу реку Витину (*Vytina*), чине две речице, источно *Nemnitsa* и западно *Bourboulistra* или *Pyrgaki*. Те две речице су Паусанијине Малета и Милаонт, само се не може утврдити која је која.

[2] Крон је био Гејин син, титан, други владар света. Збацио је са престола свога оца Урана; о томе видети напомену бр. 1 уз VII, 23. Крона је касније свргнуо са власти његов син Зевс; о томе видети напомену бр. 1 уз VIII, 8.

[3] Видети VIII, 27.

[4] Лаомедонт је био тројански краљ који се није држао задате речи. Он, наиме, није исплатио награду Посејдону, који му је изградио градске зидове, па је зато Посејдон послао на његову земљу морску неман. Када је Херакле затим ослободио од немани Лаомедонтову кћер, он му није дао коње, обећане за награду. Због тога је Херакле повео рат против њега.

[5] Остаци старог Пановог светилишта су можда рушевине једног великог дорског храма, који се налази на брежуљку Св. Илије, јужно од данашњег места Арахамитај.

[6] Видети VIII, 9.

[7] Претпоставља се да се Дасеја налазила близу положаја данашњег села *Deli Hassan*, између Алфеја и Ликосуре.

37

[1] Истражено светилиште је из хеленистичке епохе; оно се налазило на једној тераси, у шумовитом пределу изнад висоравни Мегалополиса. Ту је откривена дорска колонада са жртвеницима, посвећеним Деметри, Господарици и Великој Мајци. Посебно је значајна фрагментована група, рад Дамофонта. Откривен је већи део грађевина које помиње Паусанија. Храм је грађен у IV веку старе ере, а обновљен је у II веку старе ере; то је био дорски простил са само 6 стубова на предњој страни.

[2] Видети X, 13.

[3] Изгледа да је пронађен натпис с упутствима о тајним обредима, који је видео Паусанија. Неки од прописа гласе: особа која се уводи у мистерије не сме да носи златне украсе, ни прстење, ни ципеле, ни црвено одело. Труднице и дојиље су искључене из обреда. Жртве које се приносе богињи морају бити женског пола и беле. Приликом жртвовања, коришћени су маслиново дрво и мирта, тамјан, мириси и светиљке.

[4] Ова Паусанијина тврдња није тачна. Пронађени фрагменти доказују да су статуе биле начињене од комада причвршћених заједно. Паусанију су вероватно обманули свештеници или локални водичи у жељи да увеличају значај статуе у очима посетилаца (Фрејзер).

[5] О ковчегу (*kiste*) у елеусинским мистеријама видети напомену бр. 5 уз VIII, 25.

[6] Хомер, *Илијада* XIV, 278 и даље.

[7] Та Есхилова трагедија није сачувана. Међутим, Херодот (II, 156) идентификује Деметру са Изидом, а Артемиду са њеном кћерком Бубастис. Отуда се мишљење да је Деметра Артемидина мајка сматра за египатску генеалогију.

[8] Особама посвећеним у елусинске мистерије било је забрањено да једу нар (Порфирије, *De abstinentia* IV, 16). Разлог за то је вероватно тај што је Персефона, пошто ју је Хад однео у подземни свет, изгубила право повратка на горњи свет тако што је појела зрно нара.

[9] Видети *Илијада* IX, 457, 569; *Одисеја* X, 491, 494, 509, 534; XI, 47. Персефонино име је задавало страх и људи су се плашили да га изговоре. Паусанија је углавном зове Кора, а име Персефона употребљено је само четири пута у његовом делу (VIII, 31; VIII, 42; IX, 23 и овде).

[10] Пан је бог стада и пастира, син Хермеса и једне нимфе, рођен с роговима, козјим ногама и брадом. Веровало се да је једино Пан од свих богова смртан, као и да његова вика и изненадна појава изазивају безразложни страх (паника). Пан је прво поштован у Аркадији, а после Маратонске битке (490. год. старе ере) његов култ проширио се по целом хеленском свету јер се веровало да су Атињани победили на Маратону уз његову помоћ.

38

[1] Ликосура је лежала на малом стеновитом брежуљку источно од данашњег села *Stala*.

[2] Ликеј је данас планина *Diaphorti* или планина Св. Илије (по цркви Св. Илије која се налази близу врха).

[3] По легенди, Ликејске игре је основао Ликаон, коме се приписује проналазак и увођење атлетских такмичења. Са натписа пронађеног у Асклепијевом светилишту у Епидауру сазнаје се да су у Ликејске игре била укључена такмичења у трчању, двоструком трчању и трчању под оружјем.

[4] Откривен је и жртвеник са бројним остацима костију, као и постоља стубова. Људска жртва је практикована и у историјско време.

[5] Хомер, *Илијада* XXI, 194.

[6] Хомер, *Илијада* XXIV, 616.

[7] Номијска брда се обично идентификују са планином *Tetragi* или *Tetrasi*, високом 4.500 стопа, која се уздиже западно од Ликосуре.

39

[1] Видети VIII, 3.

[2] Данашњи заселак *Pavlitsa* лежи на платоу старе Фигалије, односно на његовом југоисточном делу.

40

[1] Причу о томе како је Арахион победио у панкратиону и издахнуо у тренутку победе даје укратко Еусебије, а опширније Филострат, који такмичара у панкратиону зове Архион (*Imagines* II, 6).

[2] Еномај који је помешао Дамоксена и Клеомеда, цитиран од Еусебија (*Praepar. Evang.* V, 34), исту ову причу казује о Клеомеду из Астипалеје. Видети и VI, 9.

41

[1] Хомер, *Илијада* I, 314 и даље.

[2] Код старих Грка је постојао обичај да дечаци или одрасли мушкарци извесно време пуштају косу да би је одсекли у част речног бога. Упоредити причу о Леукипу и Дафни (VIII, 20) као и I, 37. Даље, Ахил је пуштао своју плаву косу да би је по повратку из рата жртвовао Сперхеју (*Илијада* XXIII, 141 и даље). Слично је Орест посветио своју косу реци Инаху (Есхил, *Choephori*, 5 и даље), а Ајант је пуштао косу у част Илиса (Филострат, *Heroica* XIII, 4).

[3] Еуринома је била титанка, кћи Океана и Тетије. Њена и Зевсова деца су била харите и речни бог Асоп. Еуринома и Тетида прихватиле су Хефеста, кога је Хера одмах по рођењу бацила у Океан.

[4] Хомер, *Илијада* XVIII, 398 и даље.

[5] Храм у Басе градио је архитекта Иктин између 420. и 417. год. старе ере. Због постојања старије капеле, Иктин је морао да промени оријентацију и распоред храма; капелу је оставио као место за кип бога, а око ње је саградио дорски храм са улазом на северу. Наос је окружио нишама са јонским 3/4 стубовима и фризом, а у унутрашњости храма налазио се и један коринтски стуб. Храм је имао 6 x 15 стубова и грађен је од локалног кречњака из Долијане код Тегеје. Очувани рељефи, које одликују снажни покрети и драматичне ситуације, имали су као сижее амазономахију и кентауромахију и дело су локалне скулпторске школе.

[6] Видети I, 3.

[7] Видети VIII, 30.

42

[1] Према Паусанији (XIII, 41), брдо Котилије је с леве, а брдо Елај с десне стране Фигалије, тј. Котилије је североисточно од града, а Елај северозападно. Одатле је могуће идентификовати Елај са садашњом планином по имену *Smarlina* или *Smerlina*, која лежи северозападно од положаја Фигалије.

[2] У кланцу реке Неде налази се већи број пећина; за једну од њих, посвећену Панагији, претпоставља се да је некада била посвећена Деметри.

[3] Видети VIII, 25.

[4] Како је делфин Посејдоново а голуб Афродитино обележје, то двоје у Деметриним рукама могло би да симболизује Посејдонову љубав према Деметри (Фрејзер).

[5] Видети VIII, 5.

[6] У Пергаму је нађено постоље које је вероватно носило овде поменуту статуу. На постољу се налази натпис који означава Онату као аутора статуе.

[7] О Хијероновим вотивним даровима у Олимпији видети VI, 12.

[8] Сва тројица су скулптори; претпоставља се да је монументални Посејдон у Националном археолошком музеју у Атини рад Онате;

за Агеладу видети IV, 33, напомена бр. 2. За Хегију се претпоставља да је био Фидијин учитељ.

43

[1] Легенда о насељавању Аркађана на тле Рима базира се на сличности имена *Palatium* и *Pallantium* — *Palatium* је постало од *Pallantium* губитком слова *l* и *n* — а затим на претпостављеној сличности Луперкалија и Ликејских игара. О овој легенди су писали бројни антички писци, као што су Вергилије, Ливије, Варон, Плиније, Овидије, Солин, Јустин, Страбон, Дионисије Халикарнашанин и Плутарх.

[2] О ратним операцијама у Британији за време владавине Антонина Пија Капитолин (*Ant. Pius* V, 4) каже да је император савладао Бриганте уз помоћ свог заповедника Лолија Урбика и да их је истерао са римске територије.

[3] Исти писац (Capitolinus, *Ant. Pius* IX, 1) помиње и земљотрес у време Антонина Пија, који је опустошио градове на Роду и у Азији, као и то да их је император дивно обновио. Земљотрес се датира између 153—159. године н. е.

[4] Грци су могли добити римско грађанско право за себе, али су им деца остајала странци (*peregrini*) и нису га могла наследити. Отуда је декрет Антонина Пија ослободио Грке-римске грађане врло озбиљних неприлика.

[5] Марко Антонин Други (161—180. н. е.), усвојени син Марка Антонина Пија (138—161. г. н. е.), водио је много година рат с Маркоманима, Квадима, другим германским племенима и Сарматима, све до ступања на престо свога сина Комода (180. г. н. е.).

44

[1] Ладокеја је била предграђе Мегалопоља, код кога се, према Тукидиду (IV, 134), одиграла битка између Мантинејаца и Тегејаца 423—422. год. старе ере и где је, према Полибију (II, 51 и 55), спартански краљ Клеомен 226. год. старе ере поразио Ахајце.

[2] Због лављих статуа, које су стајале на његовом извору, Алфеј су звали „Лављи прелаз" (Хесихије, *s. v. Leonteios poros*).

[3] Бореј је данашње брдо *Kravari*.

[4] Овај храм налазио се на врху превоја брда Кравари, источно од Асеје. То је био дорски храм од мермера, са 6 x 13 стубова, из позног VI века старе ере, саграђен на темељима храма из VII века старе ере.

[5] Остаци античког Палантиона налазе се нешто јужније од данашњег Триполиса; ту су откривени остаци од неколико архајских храмова, који су сви имали дрвене стубове.

[6] Тј. није приносио људске жртве.

[7] Кресиј је данашњи брежуљак Вуно (*Vouno*).

[8] Остаци светилишта налазе се на брежуљку Вуно, западно од Тегеје.

45

[1] И Страбон (VIII, *p.* 337) каже да су Тегејци првобитно живели у девет различитих општина, које наводи Паусанија.

[2] За битку код Дипаје видети III, 11 и VIII, 8.

[3] Упоредити I, 41 и 44 и VIII, 53.

[4] О Еуполему, олимпијском победнику, видети VI, 3.

[5] Храм у Тегеји, религиозни центар Аркадског савеза, био је један од најлепших храмова на Пелопонезу, али не и највећи, као што то тврди Паусанија. Храм из VII века старе ере изгорео је почетком IV века старе ере, па је Скопас око 340. год. старе ере саградио и украсио нов храм. То је био дорски периптер са 6 x 14 стубова, а у наосу су се налазили јонски стубови које помиње Паусанија. Пронаос и опистодом имали су метопе украшене рељефима; на источном забату храма био је представљен лов на Калидонског вепра у коме учествује тегеатска јунакиња Аталанта, а на западном — борба између Ахила и Телефа, такође Тегеађанина, на Каику. Нажалост, мало је остало очувано од украса; изузетне су две главе, данас у Националном археолошком музеју у Атини, са свим карактеристикама Скопасовог стила — дубоко усађене очи, истакнути очни лукови, патетични израз лица, наниже спуштени углови усана. Ископавања су показала да је ово место већ било настањено крајем II миленија; испред храма откривени су фрагменти жртвеника, који је Скопас такође украсио рељефима чији су сижеи били из аркадских митова.

[6] Телеф је био Хераклов и Аугин син. Теутрант, краљ Мисије, оженио се његовом мајком и прихватио Телефа као свога сина. Када су Грци на путу за Троју грешком упали у Мисију, Ахил је у борби ранио Телефа и његова рана није могла да зарасте. Касније му је сам

Ахил извидао рану, јер Грци без Телефа нису могли наћи пут у Троју. О томе како је Аута с Телефом стигла у Мисију Теутранту прочитати VIII, 4.

46

[1] Видети и IX, 40.

[2] Статуу Аполона из Бранхиде израдио је Канах старији, вајар из Сикиона. Ксеркс ју је однео у Персију желећи да казни Милеђане због њиховог издајничког држања у бици код Микале 479. год. старе ере. Та статуа је приказана на новцу из Милета, а постоји и бронзана статуета у Британском музеју, направљена према представи са новца.

[3] У Кизику је постојало светилиште те богиње, за које се причало да су га основали Аргонаути (Страбон, XII, *p.* 575).

[4] Forum Augusti саградио је Август јер се 42. год. старе ере код Филипа заветовао; на Форуму се налази храм Марса Ултора — Марса Осветника. Сам Августов форум надовезује се на Јулијевски форум; декоративни елементи Форума инспирисани су детаљима са грађевина класичне Атине, као на пример каријатиде. Претпоставља се да су скулптори и архитекте Форума радили истовремено и у Атини и то на римској и на грчкој агори, као и на Одеону.

47

[1] У борби богова и гиганата Атена је на гиганта Енкелада бацила острво Сицилију, тако да он лежи под Етном. У ликовној уметности честе су представе битке Атене и Енкелада, нарочито на вазама.

[2] О Марпеси видети и VIII, 48.

[3] Међу играма које су прослављане у Аркадији, Пиндаров схолијаст (*Ol.* VII, 153) помиње и Алејине игре. Осим тога, три натписа (из Тегеје, Пергама и Епидаура) у попису победника на различитим играма у Хелади садрже и имена победника на Алејиним играма.

[4] Често се помињу светилишта која су била отворена само једном годишње. Видети VI, 20; IX, 16 и 25.

[5] Када је Херакле кренуо против Спарте, да би придобио Кефеја да му се у том походу придружи са синовима, дао је његовој кћери Стеропи Медузин увојак, који је добио од Атене, ради заштите града. У случају непријатељског напада Стеропа је требало да са зидина града три пута покаже увојак који би растерао непријатеље.

48

[1] О венцу од дивље маслине као награди на олимпијским такмичењима видети V, 7, а о ловору као награди на Питијским играма видети X, 7.

[2] Веровало се да је палма, од које је Тезеј одломио грану да би овенчао победнике игара на Делу, најстарија палма на свету и да је изникла кад је Лета ступила на Дел и, затим, да се Лета, док је рађала Аполона и Артемиду, једном руком држала за ту палму а другом за маслину.

[3] Хомер, *Одисеја* VI, 163. Име Алкинојеве кћери је Наусикаја, а Алкиноје је био краљ Феаћана који је помогао Одисеју да се врати на Итаку.

[4] На другом месту (VIII, 12) Паусанија износи да је Мерин гроб близу Мантинеје; Хомер је помиње у *Одисеји* XI, 326.

[5] По Фрејзеру, „Аута на коленима" у ствари означава положај жене при чину рађања, који је често практикован у старој Хелади.

[6] Полибије, грчки историчар, уживао је велики углед и поштовање својих сународника, па зато има доста његових постављених статуа и рељефа. О Полибију видети и напомену бр. 3 уз VIII, 9.

49

[1] Филопемен (253—182. старе ере), ахајски војник и државник, велики патриота. Био је изабран за хипарха (заповедника коњице) 210/9. старе ере, а затим за војсковођу Ахајског савеза 208/7. год. старе ере, када је реформисао војску и победио Маханиду у Спарти. Опет као војсковођа Ахајског савеза 206/5. и 201/200. год. старе ере срушио је Набидову тиранију и прогнао Набида. После поновног боравка на Криту 193/2. опет је постао војсковођа Ахајског савеза и после рата са Набидом и његове смрти укључио Спарту у Ахајски савез. Од 193. до 186. год. ст. е. био је непрекидно војсковођа Ахајског савеза и за то време је анектирао Месенију и Елиду (191), демилитаризовао Спарту и укинуо Ликургов устав (188). За време месенске побуне 183/182. год. заробљен је и дато му је да попије отров. Велики ратник и родољуб, „последњи Хелен" није имао довољно ширине и дипломатске вештине

да успостави равнотежу између римске моћи и својих настојања на доминацији Ахајаца на Пелопонезу.

Главни извори за живот и делање Филопемена су историје Полибија и Ливија, Плутархова биографија Филопемена и ова Паусанијина излагања.

[2] Видети IV, 29.

[3] Реч је о Антигону III Досону, који је после смрти Деметрија II (229. год. старе ере) постао старалац његовог малолетног сина, будућег Филипа V. Учествовао је као савезник Ахајаца и Аркађана у рату против Клеомена и Лакедемоњана. Умро је 221. год. старе ере од последица рана задобијених у рату с Илирима.

50

[1] Када је Темистокле после битке код Саламине дошао на Олимпијске игре, гледаоци су окренули леђа такмичарима и сјатили се да га виде, цели дан га пратили, задивљено га показивали странцима и пљескали рукама (Плутарх, *Темистокле,* 17).

[2] Хомер, *Илијада* II, 614.

51

[1] Како нико од Спартанаца није смео да се усуди да понуди Филопемену на дар Набидову кућу, Спартанци су изабрали странца Тимолаја, који је тек из трећег пута емогао храбрости да то учини (Полибије XXI, 15; Плутарх, *Филопемен,* 15).

[2] Антиох III Велики у својим експанзивним тежњама на европском тлу сукобио се са Римом, новом силом на источном Медитерану. Пошто је напао на Хеладу, римска војска поразила га је код Термопила и Магнесије. После мира, склопљеног у Апамеји (188. год. старе ере), царство Селеукида престало је да представља медитеранску силу, мада је и даље остало велика континентална сила у Азији.

[3] Филопемен и тај Аристен имали су супротне ставове у политици. Док је Филопемен желео да одложи потчињавање Грчке Риму, иако је увиђао да је то неминовност, Аристен је био присталица потпуне покорности Риму, скривајући то под поштовањем грчких закона и обичаја (Полибије XXV, 9 и даље; Плутарх, *Филопемен,* 17).

[4] Те ратне операције, којима је руководио Ликорта, отац историчара Полибија, Паусанија је опширније описао у IV, 29.

52

[1] Видети III, 3.

[2] Аристомен Месењанин, јунак из II месенског рата. Као вођа устанка против Спарте, после пораза у бици код Великог јарка и још 11 година отпора, умро је у изгнанству на Роду.

[3] Аристид Праведни, атински државник и ратник, Темистоклов савременик и супарник, учесник у биткама на Маратону, код Саламине и Платеје, оснивач Атичко-делског поморског савеза.

[4] Паусанија, спартански краљ. Поред несумњивих заслуга у освајању Бизанта и Кипра од Персијанаца, касније је осуђен на смрт од глади због сумње да је тајно преговарао с Персијанцима и припремао устанак хелота. Верује се да је свакако планирао побуну против ефората (V век ст. е.).

[5] Ксантип, Периклов отац, изабран за војсковођу 479. год. старе ере, командовао је у бици код Микале и знатно допринео успеху; 478. год. старе ере освојио је Сест.

[6] Леотихид, спартански краљ (545—469. год. старе ере), као главни заповедник удружене савезничке флоте, подстицао је побуну Хија и Сама и одлучно поразио Персијанце у копненој и поморској бици код Микале. Водио је и једну казнену експедицију против Персијанцима склоне аристократије у Тесалији на челу заједничке грчке војске.

[7] Кимон, атински државник и војник, Милтијадов син. Као стратег 478/77. год. помагао Аристиду да оснује Атичко-делски поморски савез; био је склон Спарти. Видети још и I, 17, 28, 29; II, 2, 9.

[8] Конон, атински војни заповедник, после пораза код Егоспотама побегао је код Еуагоре на Кипар. Ступио је у везу са Персијанцима и као један од заповедника персијске флоте поразио 394. год. ст. е. Спартанце у бици код Книда, чиме је пољуљана спартанска хегемонија. Суделовао је у обнављању дугих зидова у Атини.

[9] Видети I, 25.

[10] Видети II, 8.

53

[1] Лету, трудну од Зевса, ниједна земља није смела да прими да се на њој породи из страха од Хере, па је она тако лутала светом све док је није прихватило острво Дел, до тада лутајуће и пусто. Тамо је Лета родила Аполона и Артемиду.

[2] По једној верзији мита, Радамант је Зевсов и Еуропин син, брат критског краља Миноја. По каснијој верзији, Радамант је Талов унук, син Ликаста и Иде, отац Гортија и Еритра, епонимних хероја истоимених градова на Криту и у Беотији. Владао је као краљ областима у средишту Крита и, због његове мудрости и праведности, Зевс га је одредио да буде судија у подземном свету или на Острву блажених.

[3] Хомер, *Одисеја* IV, 561 и даље.

[4] Кинетон из Лакедемона, епски песник; време његовог живота не може се са сигурношћу одредити. Претпоставља се да је био аутор *Телеīоније* или *Теоīоније*, епа о Едипу, *Мале Илијаде,* епа о Хераклу и можда генеалогија.

[5] Крет је био епонимни херој острва Крита, син Земље или Зевса и једне нимфе. Владао је првим Крићанима и био познат као законодавац и судија. Његов син је био Тал, бронзани див, чувар острва Крита, који није дозвољавао странцима да пристану на Крит већ је на њих бацао стене. Иако је био готово нерањив осим места на глежњу једне ноге, помоћу својих чини успела је да га савлада чаробница Медеја при повратку Аргонаута из Колхиде.

[6] Керкион је био краљ у Аркадији, чувени рвач, који је заустављао путнике и приморавао их да се са њим рву, а кад би их победио, сурово их је убијао. Убио је и своју кћер Алопу, јер је са Посејдоном родила сина Хипотоја, који је код Паусаније представљан као син Керкиона, а не као његов унук.

[7] Видети VIII, 5.

[8] О боравку Дедала у Кносу видети и VII, 4.

[9] Са натписа и из дела многих писаца сазнајемо да је већина грчких градова имала такозвано заједничко огњиште, које се најчешће налазило у пританеју. На њему је стално горела ватра и крај њега су се примала посланства, угледни гости и дародавци. Тако постоје подаци да је заједничко огњиште или огњиште града или огњиште народа постојало у Хермиону, Атини, Олимпији, Херонеји, Делфима, Акрефнију, Тизби, Орхомену и Танагри.

[10] О егинским стилу видети напомену бр. 7 уз V, 25.

54

[1] Видети и V, 7 и VII, 24.

[2] Видети и III, 3 и 11.

[3] Постоји и друга верзија мита о Телефу; о томе прочитати VIII, 4, као и напомену бр. 6 уз VIII, 45.

[4] Филипидес или Фејдипидес, атински гласник упућен у Спарту да тражи помоћ, кад се сазнало да су се Персијанци искрцали на Маратону. На путу је срео Пана, који је обећао помоћ Атињанима. Легенда га повезује с увођењем Пановог култа у Атини.

ДЕВЕТА КЊИГА

1

[1] Претпоставља се да је то траг одређивања сродства по женској линији, тј. рачунања сродства и порекла радије по мајци него по оцу, које је преовлађивало код раних Беоћана (Фрејзер).

[2] Анталкида, спартански војсковођа (IV век старе ере), пошто је убедио персијског краља Тирибаза а затим и Артаксеркса II, да су интереси Персије ближи интересима Спарте него интересима Атине, према споразуму са Персијом приморао је Атину и њене савезнике да пристану на мир (387. год. старе ере) који носи његово име. По томе миру грчки градови у М. Азији препуштени су Персији, док су градови у Грчкој остали слободни, с тим што је требало да престане хегемонија било кога грчког града.

[3] Кадмеја је била тебанска тврђава коју су Спартанци освојили, јер Теба није хтела да учествује у ратном походу на Олинт, на шта је према Анталкидином миру била обавезна.

[4] Видети и IV, 27.

2

[1] Китерон је садашња планина *Elatias* (Планина јела).

[2] Положаји Хисије и Еритре нису са сигурношћу утврђени. Мисли се да су ови градови лежали десно од пута (Паусанија), да је Еритра била источно од Хисије на падини Китерона (Херодот IX, 15, 19, 25), да су Хисија и Еритра биле близу једна другој у подножју Китерона (Еурипид, *Bacchae*, 751 и даље; Страбон IX, *p.* 404).

[3] Упоредити с напоменом бр. 2 уз VII, 3.

[4] Стесихор је овде, ако га је Паусанија тачно навео, помешао две легенде: по једној, Актеонова смрт од ловачких паса приписује се Зевсовом бесу на Актеона јер се удварао Семели, а по другој, Артемидином гневу јер ју је видео голу.

[5] Остаци старе Платеје налазе се на једном платоу Китерона, где су откривене рушевине византијске цркве, вотивне нише урезане у стени, као и остаци грађевине коју су саградили Тебанци после рушења града северно од платоа. Бројни фрагментовани мермерни блокови из класичне епохе узидани су у две чесме.

[6] Према Херодоту (IX, 85), Атињани, Тегејци, Мегарани и Флијунћани сахранили су своје погинуле у четири одвојена гроба, док су Лакедемоњани поделили своје мртве у три групе (у једној су били млади Спартанци, у другој остали Спартанци, а у трећиј хелоти) и сахранили су људе из сваке групе у посебан гроб.

[7] Те игре, исто као и годишњи састанак посланика из целе Грчке на годишњицу битке код Платеје, уведене су на предлог Аристида. Игре се помињу у натписима, а за награду се додељивао венац.

[8] Остаци једног храма на платоу Китерона вероватно су припадали старом Херином храму.

[9] Упоредити са VIII, 22 и 31. Сматра се да је колосална Херина статуа позната као Барберинијева Јунона, сада у Ротунди у Ватикану, копија те статуе из Платеје, која се приписује Пракситељу.

3

[1] Према Плутарху, особа, која је саветовала ово лукавство Зевсу, није био Китерон већ Алалкомен(еј).

[2] Дедал је био Ерехтејев унук, изузетан уметник и проналазач. Из зависти је убио свога сестрића Тала или Кала, који је претио да га надмаши вештином. Зато се Дедал склонио на Крит код Миноја, где је саградио Лабиринт за Минотаура. Када је Миној сазнао да је Тезеј уз Дедалову помоћ убио Минотаура, затворио је и Дедала и његовог сина Икара у Лабиринт. Начинивши себи и сину крила од воска и перја, отац и син су покушали да побегну са Крита, али је Икар пао у море и удавио се, а само се Дедал спасио и отишао на Сицилију Кокалу, који је владао у Камику.

[3] Прво изгнанство Платејаца трајало је 40 година (427—387. старе ере), а друго 35 година (373—338. старе ере). Отуда разлог, који наводи Паусанија за размак између две прославе Великих Дедала, не може бити тачан.

[4] После смрти Александра Великог, Антипатар је постао управник Македоније и Грчке и владао уместо Аридаја, малоумног брата Александра Великог. Пошто је умро Антипатар, његов син Касандар,

после нереда и борби, успео је да завлада Македонијом и неким грчким градовима.

4

[1] Платејци су, како нас обавештава Плутарх (Аристид, 20) добили од Грка 80 талената као свој део плена после битке код Платеје, а не после битке код Маратона, како каже Паусанија. Са тим новцем су сазидали светилиште, поставили статуу и украсили храм сликама, које су биле савршено очуване све до Плутарховог времена.

[2] О бронзаној статуи на Акропољу видети I, 28.

[3] Ништа није познато о Онасији. Полигнотова слика која представља Одисеја како убија Пенелопине просце, позната је са неких ваза црвенофигуралног стила.

[4] Леит се помиње као један од беотских вођа у Троју (Хомер, *Илијада* II, 494).

[5] Оероја је данашњи мали и спори поток *Potami-Livadostro.*

[6] То место помињу Хомер (*Илијада* II, 497) и Херодот (IX, 15). По Страбону, то је било село у Парасопији (Асоповој долини) у подножју Китерона. Према легенди, коју износи Страбон (IX, *p.* 408), Пентеја, тебанског краља, који се противио увођењу Дионисовог култа, помахнитале баханткиње ухватиле су код Скола и растргле га, мислећи од њега да је лав.

5

[1] Огиг, исконски краљ Тебе, али и Ликије, египатске Тебе и краљ титана. Једна капија Тебе названа је по њему Огигијска, а градови Аулида и Алалкомена названи су по његовим кћерима. Први потоп збио се за време његове владавине.

[2] Кадмова жена се звала Хармонија, а дете, које је Семела родила од Зевса, био је бог Дионис.

[3] Спарти — „посејани" су били израсли из зуба змаја кога је Кадмо убио при оснивању Тебе. И Кадмов зет Ехион је био пореклом Спарт.

[4] Илирско племе Енхелејаца, притиснуто ратом са другим Илирима, добило је пророчанство да ће победити непријатеље ако узме за своје вође Кадма и Хармонију, што се и обистинило. Кадмо и Хармонија су владали Енхелејцима све док их Зевс није претворио у змије и пренео на Јелисејска поља.

[5] О казни Пентеја, Кадмовог унука по кћерци Агави, видети напомену бр. 6 уз IX, 4.

[6] Видети II, 6.

[7] О Амфиону и Зету видети и напомену бр. 8 уз IX, 16 и напомену бр. 7 уз IX, 17.

[8] Теба је била Асопова кћи (Paus. II, 5; V, 22) и Зетова жена (Аполодор III, 5, 6).

[9] Хомер, *Одисеја* XI, 263 и даље.

[10] Та поема се приписује Еумелу (Хомеров схолијаст, *Илијада* VI, 131), али Паусанија не мисли тако (IV, 4). Еумел је био епски песник из Коринта (VIII век), аутор епа *Corinthiaca* и других.

[11] Мира или Мера из Бизанта (око 300. год. старе ере), епска песникиња, писала је поеме различите врсте, укључујући и поему *Клетве* (*Arai*), којом су се служили Еуфорион и Валерије Катон.

[12] Изгубљена епска песма *Минијада* спада у епски циклус о Хераклу, али се у њој говори и о Мелеагру, Тамириду, Амфиону и другима. Паусанија као могућег аутора те песме помиње Фокиђанина Продика (IV, 33).

[13] О певачу и свирачу Тамириду прочитати IV, 33.

[14] Хомер, *Одисеја* XI, 271 и даље.

[15] Општепозната прича гласи да је Един са својом мајком Јокастом имао четворо деце, Антигону, Исмену, Етеокла и Полиника. Међутим, према Еурипидовом схолијасту (*Phoenissae*, 53), Едип је са Јокастом имао два сина, Фрастора и Лаонита, а касније се оженио Еуриганијом од које је имао две кћери, Антигону и Исмену, и два сина, Етеокла и Полиника.

[16] Мисли се да је ту песму саставио Кинетон у време треће или четврте Олимпијаде, али су ипак име аутора, време и место настанка песме неизвесни.

[17] Креонт је био тебански краљ и Јокастин брат. После погибије Етеокла и Полиника, Едипових синова, Креонт је наредио да се Етеокле сахрани уз све почасти, а да Полиник остане непокопан. Када је њихова сестра Антигона упркос Креонтовој забрани сахранила Полиника, Креонт ју је осудио на смрт, после чега су се убили и Креонтов син Хемон, Антигонин заручник, и његова мајка Еуридика.

[18] У Спарти је постојало светилиште Лајевих и Едипових еринија. Основало га је племе Егида, повинујући се пророчанству, јер су им

деца умирала као мала. Деца рођена после оснивања пророчишта остајала су жива (Херодот IV, 149).

6

[1] О Светом рату видети више у X, 2.

[2] Знаке, за које се каже да су претходили и предсказали разарање Тебе од Александра Великог, описали су Диодор (XVII, 10) и Елијан (*Var. hist.* XII, 57), али друкчије од Паусаније. Теба је разорена 335. год. старе ере.

7

[1] После Александрове смрти Антипатар а затим његов син Касандар постали су господари у Македонији и Грчкој.

[2] Теба је обновљена 315. год. старе ере, двадесет година од разарања. Атињани су учествовали у изградњи већег дела зидова.

[3] У време рата са Митридатом цела Беотија осим Теспије стала је уз Митридата. Али чим је Сула ушао у земљу, Беоћани су, са мало изузетака, прешли на страну Римљана, а исто тако и Теба.

[4] Упоредити VIII, 33. Чак и у Страбоново време, око 150 год. пре Паусаније, Теба није била велика ни као пристојно село (Страбон IX, *p.* 403). Опис Тебе од Диона Хрисостома, који је умро око Паусанијиног рођења, слаже се с Паусанијиним. Он каже да је Кадмеја била настањена, а остатак града напуштен.

8

[1] Сличан обичај бацања прасића у подземне дворане (*megara*) — пећине, постојао је код свих Хелена на празник Тесмофорије. После годину дана вадили би остатке прасади и помешане са зрнцима пшенице стављали на жртвеник, што је требало да допринесе плодности земље и добром роду. Поред овог Паусанијиног одељка о том обичају, исцрпне податке дали су нам Климент Александријски и Лукијанов схолијаст. Порекло тог обичаја објашњава се тако што су у моменту кад је Хад отео Кору на том месту пасле свиње свињара Еубулеја, које су пропале у земљу заједно са Хадом.

[2] Више писаца помиње да су кобиле из околине Потније постајале бесне, само неки (Елијан, Филаргирије, Вергилијев схолијаст) сматрају да је узрок томе била вода, а други (Еурипидов схолијаст, Страбон, Плиније) трава.

[3] Модерни, тј. садашњи град Теба (*Thivae*) лежи на положају Кадмеје или тврђаве старе Тебе.

[4] Према другима, ова незгода се збила код Харме (Кола). Видети IX, 19 и I, 34.

[5] Како се положај и имена тебанских капија разликују у античким изворима, помишља се да оне нису реалне, већ митске капије. Археолошка истраживања на врху тебанског акропоља открила су Кадмову палату са мегароном из времена око 1450—1350. год. старе ере. Код данашње цркве Св. Ане откривено је више микенских гробова.

[6] Листу седам капија Тебе дају Есхил, Еурипид, Статије и Аполодор. Сви они наводе седам капија, али им се називи капија међусобно разликују. Нон, међутим, именује само две капије, а Хигин каже да је Амфион назвао капије именима својих седам кћери.

[7] Капанеј, Хипонојев син, један од војсковођа у походу Седморице на Тебу. Како се, док се пао на зидине Тебе, хвалио да га ни Зевсов огањ неће задржати да освоји и спали град, Зевс га је погодио муњом.

9

[1] То је био рат Седморице против Тебе, предмет истоимене Есхилове трагедије. У прози су га испричали Диодор (IV, 65) и Аполодор (III, 6).

[2] Видети I, 5, 36, 38.

[3] Видети IX, 37.

[4] Из Паусанијиног текста сазнајемо да је *Тебаида* била позната Калину, елегијском песнику из прве половине VII века старе ере и да ју је приписивао Хомеру. Та рана епска поема датира се у VIII век старе ере и не треба је мешати са истоименим епом Антимаха, Платоновог савременика. Да би се разликовала од Антимаховог дела, често се назива цикличном *Тебаидом.*

10

[1] За казну због убиства змаја, кога је Ареј поставио да чува извор, Кадмо је Ареју служио 8 година као слуга. Сматра се да у тој

легенди постоји траг старог обичаја испаштања због убиства свете животиње. Људи изникли из змајевих зуба су Спарти; о томе видети напомену бр. 3 уз IX, 5.

[2] Исмен је данашња река *Hagios Joannes* источно од модерне Тебе.

[3] Храм се налазио југоисточно од Електрине капије, на брежуљку западно од Исмена где се данас налази црква Св. Луке. Најстарији археолошки налази потичу из II миленија старе ере, али има и остатака храмова из VIII, VI и IV века старе ере.

[4] О Манти видети још и VII, 3 и IX, 33.

[5] Амфитрион, син тиринтског краља Алкеја, Персејев унук. Случајно је убио свога таста Електриона, па је морао да бежи у Тебу, где га је Креонт очистио од убиства. Учествовао је у лову на лисицу из Теумеса. Његова жена Алкмена је родила близанце, Ификла од Амфитриона, а Херакла од Зевса.

11

[1] О Амфитриону видети напомену бр. 5 уз IX, 10.

[2] То су митске архитекте, које су градиле Аполонов храм у Делфима. Алкменина ложница била је вероватно микенска грађевина округлог облика.

[3] О пореклу Трофонија и Агамеда видети IX, 37, а о Трофонијевом пророчишту IX, 39.

[4] У наступу лудила Херакле је убио децу коју је имао од Мегаре, кћери тебанског краља Креонта.

[5] Панијасид из Халикарнаса (V век старе ере) био је епски песник, Херодотов рођак, творац епа о Хераклу.

[6] Лукавство, помоћу кога се Алкмена ослободила болова и породила Antoninus Liberalis приписује Претовој кћери Галинтијади, Алкмениној слушкињи. За казну Галинтијада је претворена у ласицу.

[7] На томе месту налази се данас црква Св. Николе. Поменути уметници су непознати.

[8] Ова верзија мита представља покушај рационалистичког тумачења легенде о бекству Дедала и Икара са Крита ваздушним путем. По тој легенди, Икар се утопио јер му је сунчева врелина отопила восак који је спајао пера на крилима, па је пао у море. Видети и напомену бр. 2 уз IX, 3.

[9] Рвање Херакла и Антеја је чест мотив на вазном сликарству.

[10] За Фидијиног ученика Алкмена видети I, 1, напомена бр. 10.

[11] Видети и V, 14 и 15.

[12] О прорицању помоћу гласова прочитати VII, 22.

12

[1] Једна од карактеристика легенди о оснивању градова, међу које спада и ова прича, јесте да је вођа пута у насеобину најчешће животиња. О томе видети више у напомени бр. 1 уз X, 6.

[2] Кадмова кућа је микенска палата, која је заузимала већи део површине Кадмеје. Видети напомену бр. 5 уз IX, 8.

[3] Семела, Кадмова и Хармонијина кћер, родила је са Зевсом Диониса. Љубоморна због Зевсове љубави према Семели, Хера је лукавством проузроковала њену смрт.

[4] Онасимед је непознат уметник. Праксителови синови, Кефисодот Млађи и Тимарх, били су такође скулптори; живели су и радили у позном IV и раном III веку старе ере.

[5] Упоредити IV, 27.

13

[1] Епаминондина рана каријера није довољно позната. Иако је учествовао у обнављању тебанске моћи (379—371), његов лични удео није био нарочито значајан. Први пут је изабран за беотарха 371. год. старе ере и исте године се прославио у бици код Леуктре, употребивши нову борбену тактику којом је знатно допринео победи. Помогао је Аркађанима приликом оснивања Мегалопоља и стицања независности а исто тако и у оснивању независне Месеније. Погинуо је код Мантинеје, у бици са неодлучним исходом (362. год. ст. е.).

[2] Пелопида (рођен око 410. год. старе ере), поред Епаминонде један од најистакнутијих Тебанаца. Као демократа, после заузимања Кадмеје од Спартанаца 382. год. старе ере, побегао је у Атину. Извео је државни удар 379/378. год. старе ере, ослободио Кадмеју и свргао олигархијску управу. Био је беотарх 378. год. старе ере и прославио се командујући Светим одредом (*hieros lokhos*) код Тегире (375) и Леуктре (371). Пратио је Епаминонду у његовом првом походу на Пелопонез (370/369), али се касније окренуо северним непријатељима Тебе, Александру из Фере и Македонији. Код Киноскефала 364. год. старе ере победио је Александра из Фере, али је том приликом и погинуо.

[3] Паусанија греши кад каже да је Епаминонда био посланик у време склапања Анталкидиног мира. Епаминонда је представљао Тебу на мировном састанку одржаном 371. год. старе ере у Спарти, којом приликом је дао тај одговор Агесилају.

[4] Скедасове кћери помињу и Ксенофонт (*Hellenica* VI, 4, 7), Диодор (XV, 54) и Плутарх (*Pelopidas,* 20—22).

[5] Исто мишљење дели и Плутарх (*Agesilaus,* 29).

14

[1] Положај Кереса је неизвестан. Плутарх (*Camillus,* 19) каже да су Беоћани поразили Тесалце код Кереса, више од 200 година пре битке код Леуктре. Могуће је да су тада Теспијци потражили прибежиште у Кересу.

[2] Беотарси су били задужени за обављање државних и војних послова у оквиру Беотског савеза. Било их је од 7 до 11, а мандат им је трајао годину дана.

[3] Поред ове и следеће главе, о оснивању Месене видети још IV, 27; VIII, 52; X, 10.

[4] Плутарх, *Pelopidas,* 25.

15

[1] Александар (369—358. год. старе ере) био је тиранин у граду Фери на југу Тесалије. О њему видети још и VI, 5.

[2] Постоји неслагање између Диодора (XV, 79) и Паусаније у датирању ових догађаја. Диодор ставља заробљавање Пелопиде од Александра из Фере у 368. год. старе ере, а разарање Орхомена у 364. год. старе ере, док Паусанија говори о тим догађајима као да су се збили истовремено.

[3] Видети и I, 3 и VIII, 11.

[4] Те своје доживљаје историчар Ксенофонт је описао у делу *Анабаса.*

16

[1] Амон је египатско божанство, поштовано у великом храму код Кирене у северној Африци под именом Зевс Амон; видети III, 18, напомена бр. 3.

[2] Амонци су били становници града Амоније у Либији.

[3] Птолемеј, Лагов син, био је краљ Египта од 323—283. год. старе ере.

[4] Тиресија, тебански пророк, Мантин и Хисторидин отац, разумевао је гласове птица и по њима прорицао, као и по шумовима птичјих крила.

[5] За Кефисодотов кип Ејрене са Плутом видети I, 8, напомена бр. 2.

[6] Адонисова мајка, Смирна или Мира, родила је Адониса из инцестуозне везе са својим оцем. Федра је покушала да заведе свога пасторка Хиполита и после неуспеха оклеветала га код његовог оца а свога мужа Тезеја. Терej, трачки краљ, обешчастио је женину сестру Филомелу, па јој одсекао језик да га не би одала.

[7] Један од раних историчара, Ферекид, цитиран од Антонина Либералиса (*Transform.,* 33), забележио је и ову легенду коју Паусанија само помиње. Кад је Алкмена умрла, Зевс је наредио Хермесу да украде Алкмену и однесе је на Острво блажених, где је требало да се уда за Радаманта. Хермес је то урадио и уместо Алкмене ставио у ковчег камен. Кад су Хераклиди (Алкменини потомци) отворили ковчег и нашли камен, ставили су га у гај где се налази Алкменино светилиште у Теби. Мегарску верзију видети у I, 41.

[8] Амфион, Зетов брат близанац, Зевсов и Антиопин син, заједно са Зетом изградио је зидове Тебе. Од Ниобе, Танталове кћери, имао је 7 синова и 7 кћери, које су поубијали Аполон и Артемида, јер се Ниоба подсмевала њиховој мајци Лети зато што има само двоје деце.

17

[1] Храм Артемиде Еуклеје налазио се на тргу у Теби (Софокле, *Oed. tyrann.,* 161). Она је имала жртвеник и статуу на сваком тргу по градовима Беотије и Локриде, и мушкарци и жене су јој приносили жртве пре ступања у брак (Плутарх, *Aristides,* 20).

[2] Халкодонт, еубејски херој, Абантов син и отац Елефенора и Халкиопе. Убио га је Амфитрион у борби Еубејаца и Тебанаца. Видети још и VIII, 15 и IX, 19.

[3] Хомер, *Илијада* II, 479.

[4] Иако Херодот (VIII, 20) употребљава то име као лично, каснија проучавања и тумачења објаснила су да је бакид назив за надахнуте пророке у екстатичним религијама VII и VI века старе ере.

[5] Њено име је Дирка. Пошто је свирепо мучила Антиопу, братаницу свога мужа Лика, љубоморна на њену лепоту, Антиопини синови Амфион и Зет су је везали за рогове бика и тако убили. По њој је Арејев извор добио име Дирка.

[6] Фок је епонимни херој Фокиде, Орнитов син и Сизифов потомак. Напустио је Коринт и дошао у Фокиду. Оженио се Антиопом пошто ју је излечио од лудила. Антиопин и Фоков заједнички гроб показиван је у Титореји.

[7] Амфион је од Хермеса или Аполона добио лиру на којој је тако заносно свирао да се при градњи тебанских зидова камење само од себе слагало.

18

[1] Мекистеј, Адрастов брат, учесник у походу Седморице на Тебу. Испред тебанских зидова убио га је Меланип, Астаков син, један од најбољих тебанских јунака.

[2] Хомер, *Илијада* XIV, 114. Тидеј је био син етолског краља Енеја, отац јунака Диомеда, Адрастов зет и учесник похода Седморице на Тебу. И њега је убио Меланип, а сахранио Тебанац Меон, јер му је Тидеј раније поштедео живот.

[3] Према Цецесу, за време куге у Хелади пророчиште је наредило да се Хекторове кости пренесу из Троје и с почастима положе у грчки град који није учествовао у Тројанском рату. Тако су Хекторови остаци донесени у Тебу и положени у близини Едиповог кладенца.

[4] Партенопеј, син Аргивца Талаја и Лисимахе, један од војсковођа у походу Седморице на Тебу. При јуришу на Неитска или Електрина врата, убио га Периклимен, Асфодик или Амфидик.

19

[1] Еуропа, кћи феничанског краља Агенора, сестра Кадмова. Зевс се заљубио у њу и у облику бика однео је преко мора на Крит, где му је она касније родила Миноја, Радаманта и Сарпедона. По другој верзији мита, Зевс је однео Еуропу у Беотију и тамо се у једној пећини сјединио с њом.

[2] Теумес се налазио на источној падини садашњег брда *Mesovouni.* На јужној падини налази се пећина у којој се, по предању, крила Теумешка лисица, звер која је пустошила тебанску земљу и сваких месец дана узимала као данак дечака. Амфитрион, у жељи да ослободи Тебу Лисице, затражио је од Кефала, Прокридиног мужа, да у лов на Лисицу поведе и свога пса. Међутим, Зевс је и Лисицу и пса претворио у камен.

[3] Егијалеј, Адрастов син, један од Епигона, синова учесника првог похода Седморице на Тебу. После неуспеха првог, Епигони су предузели други поход након десет година и тада освојили Тебу.

[4] О том догађају постоји следећа легенда. Пророк Тиресија је једном на Китерону видео две змије како се паре и убио женку, па је тада претворен у жену. Осам година касније у истим околностима убио је мужјака змије и тада му је враћен ранији пол.

[5] Хипат је данашња планина *Sagmatas.*

[6] Амфијарај, син Оиклов, потомак Меламподов, херој аргивског и тебанског циклуса, Зевсов љубимац. Био је ожењен Ерифилом, сестром Адраста, припадника друге владајуће куће у Аргу. Када је Адраст припремао поход на Тебу, желећи да своме зету Полинику поврати тебански престо, Амфијарај се сакрио, јер је захваљујући пророчкој способности знао да ће се тај поход лоше завршити, али га је издала Ерифила коју је Полиник, Едипов син, поткупио Хармонијином огрлицом. После пораза Седморице, Амфијарај је гоњен од Периклимена покушао да умакне, али га је заједно са колима прогутала земља, коју је Зевс отворио ударцем муње. Одатле граду име Харма (Кола). Зевс је свог миљеника учинио бесмртним.

[7] Видети IX, 12. Име града Микалеса овде се изводи од глагола *mykaomai,* што значи мукати.

[8] Аулида, Огигова кћер, по којој је назван беотски град Аулида. Изгледа да је град лежао на стеновитом полуострву које се налази између два залива. Из већег залива, залива Аулиде, грчка флота је отпловила за Троју.

[9] Основа Артемидиног светилишта из V века старе ере откривена је југозападно од данашњег Халиса, између залива Микро Вати и Мегало Вати. Храм је имао пронаос, наос и адитон, а у хеленистичкој епоси на предњој страни су му придодата четири стуба; испред наоса откривен је свети извор. Кип Артемиде са буктињама, храм и палма представљени су на новцу Танагре из римске епохе.

[10] Хомер, *Илијада* II, 307.

20

[1] Делиј је лежао у близини напуштеног села *Dilisi,* на пола пута између Аулиде и Оропа.

[2] Остаци старе Танагре налазе се јужно од данашњег села *Skimatari.* У доба позне класике Танагра је била позната по производњи живо осликаних статуета од печене земље; ове теракоте из Танагре налажене су у гробовима и представљале су махом девојке и младе жене, пуне шарма и грациозности.

[3] Према многим класичним ауторима, пре Пемандра домаће становништво је живело по селима. Пемандар је основао град и назвао га по себи Пемандрија. Пемандрова глава приказана је на новцу Танагре.

[4] Корина, лирска песникиња из Танагре, старија савременица Пиндара. Сачувана у фрагментима. Писала је наративне лирске поеме са тебанском тематиком, чији су наслови: *Седморица против Тебе, Јолај, Повратак Ориона* и други.

[5] Хомер, *Илијада* II, 398. По овим Хомеровим стиховима Граја се рачуна у беотске градове, а сами Танаграни сматрају да је то име њиховог града, али се мишљења других о томе разликују.

[6] Орион је био вешт ловац изузетне лепоте и високог раста. Заволела га је богиња зоре Еоја, али га је због зависти богова устрелила Артемида. По другој верзији мита, Артемида га је убила грешком и пренела га на небо као сазвежђе.

[7] Хомер, *Одисеја* I, 52.

[8] Тритон је син Посејдона и Амфитрите, морско божанство по облику пола риба а пола човек и дува у шкољку. Од IV века старе ере помиње се више тритона.

[9] У обредима очишћења посебно дејство приписивало се морској води.

21

[1] Са описом Тритоновог изгледа упоредити статуу у близини Фигалије, која има облик сирене (VIII, 41).

[2] Под именом „етиопски бик” Паусанија подразумева и описује афричког носорога, који на њушки има два рога, док индијски носорог има само један рог.

[3] Ктесија из Книда (V век старе ере) био је грчки лекар на персијском двору. Аутор је историје Персије (*Persica*) у 23 књиге и првог посебног рада о Индији (*Indica*). Сачувани су само фрагменти. Иначе мартихора је персијска реч и значи људождер.

22

[1] Каламидов Хермес, који носи овна на рамену, представљен је на новцу Танагре; неколико бронзаних статуета представљају Хермеса као зрелог човека са брадом, али је Каламид бога вероватно приказао као младог човека. Тип Хермеса Криофора послужио је касније за хришћанску иконографију Христа као Доброг пастира.

[2] Одвајање храмова од људских станишта препоручује Сократ (*Memorabilia* III, 8—10).

[3] Према Елијану (*Var. hist.* XIII, 25) и Суди (*s. v. Korinna*), Корина је пет пута победила Пиндара у песничким надметањима. Видети и напомену бр. 4 уз IX, 20.

[4] Месапион је садашња планина *Ktypa.*

[5] Северозападно од Халкиса налазе се и данас видљиви остаци старог Антедона и то старе луке и кружних бедема.

[6] О кабирима видети IX, 25, напомена бр. 1.

[7] Хомер, *Одисеја* XI, 305—320; Пиндар, *Pyth.* IV, 156 и даље.

[8] Главк је открио чудотворна својства траве тако што је видео да је риба, коју је уловио и положио на траву, оживела и скочила у море. То је најпознатија прича, која има више верзија.

[9] Мисли се да је Есхил написао два дела чији је предмет Главк, једну трагедију и једну сатирску драму.

23

[1] Видети II, 27 и VI, 20.

[2] Јолај је био син Херакловог брата близанца и помагао је Хераклу у већини његових подухвата. После Хераклове апотеозе, уз помоћ Зевса и Хебе убио је Еуристеја, Херакловог непријатеља. По легенди, он је на Сардинију повео део Хераклових потомака, као и велики број Атињана и Теспијаца. Причало се да је умро на Сардинији, али је његов гроб показиван и у Теби. Видети и I, 29; VII, 2; X, 17.

[3] По другој верзији ове приче, Пиндар је као дете био изложен и пчеле су га храниле медом (Елијан, *Var. hist.* XII, 45; Филострат, *Imag.* II, 12).

[4] Према Фрејзеру, та повластица је била продужена и на Пиндарове потомке, јер у Плутархово време за делфијске свечаности Теоксеније још увек је био одвајан део приноса за његове потомке и они су прогласом позивани да учествују у прослави.

[5] Са овом легендом о Пиндаровој последњој химни Фрејзер упоређује истиниту причу о Моцартовом последњем делу *Реквијему.* Кратко време пре музичареве смрти посетио га је странац и затражио од њега да компонује реквијем. Моцарт је пристао и прилегао на посао под утиском да је странац гласник са онога света и да му наговештава скору смрт. Умро је пре него што је завршио композицију.

[6] Рушевине Акрефнија леже на брду на источној страни сада исушеног Копајског језера.

[7] Светилиште Аполона Птојског налазило се у јужном подножју Пелагије, на узвишици од око 380 m надморске висине. Светилиште се састојало од више тераса; на највишој се налазио дорски храм из VII века старе ере, који је обновљен у III веку, а на осталим двема терасама биле су смештене зграде за посетиоце светилишта и за култ. Приликом истраживања француске археолошке школе откривен је велики број бронзаних вотивних статуета и архајских статуа; показало се да је ово место било и раније насељено, те да је Аполон и овде странац који је потиснуо првобитног хероја Птоја.

[8] О Асију видети и напомену бр. 1 уз VII, 4.

[9] Видети Херодот VIII, 135. Постојала су два града са именом Еуроп, један у Ематији, а други у Медији. Међутим у Карији је био град Еуром, па како је Мис говорио карски, претпоставља се да је Еуром, а не Еуроп био његов родни град.

[10] У данашњем селу *Kastri* налазе се остаци старе Ларимне, који се састоје од градских бедема и остатака луке.

24

[1] Дренажа језера извршена је још у преисторијској епоси, а језеро је данас каналима и тунелима дефинитивно исушено.

[2] Место, на коме је лежао градић Копа, сада на ниском брегу заузима село *Topolia* или *Topolias.* Хомер помиње Копу у *Илијади* II, 502.

[3] Оснивач беотске Атине је Кекроп, који има херојско светилиште у Халијарту (IX, 33), други Кекроп је општеприхваћен као први краљ Атине, а трећи Кекроп је основао Атину на Еубеји. Међутим, генеалошка веза између њих је измишљена.

[4] Положај Хијета је одређен уз помоћ натписа. Остаци се налазе на месту које се данас зове *Dendra*, око 10 km северозападно од Копе.

[5] Видети IX, 36.

[6] Трагови тврђаве и луке тога града видљиви су поред мора, на југоисточној страни залива који се зове залив *Hagios Joannes Theologos.*

25

[1] Менекеј, син Креонта, тебанског краља, извршио је самоубиство јер су му пророчиште из Делфа или (по другој верзији) пророк Тиресија објавили да Седморица неће освојити град, ако се жртвује краљев син. На његовом гробу израстао је нар чији је плод добио боју његове крви.

[2] Видети напомену бр. 5 уз IX, 17.

[3] Мајка Диндимена или Кибела је фригијско божанство чији је култ везан за мит о Атису (видети VII, 17 и 20). Њу прате курети и корибанти, а кочије јој вуку лавови и пантери. У Грчкој је поистовећивана са Гејом и Рејом. Имала је светилишта у свим већим градовима Грчке. На грчком тлу њен култ је изгубио оргијастички карактер.

[4] Ергин, син Климена, краља Минијаца из Орхомена, кога је убио Менекејев кочијаш Perijер, кренуо је на Тебу и преко посланика затражио да му Тебанци плаћају данак од 100 волова сваких 20 година. Херакле им је одсекао уши, носеве и руке, привезао одсечене делове тела за потиљак осакаћених људи и ругајући се рекао им да однесу данак своме краљу (Аполодор IV, 4, 11).

О краљу Ергину видети још IX, 17 и IX, 37.

[5] Светилиште кабира је археолошки доказано. Храм је простилан, са четири стуба и саграђен је у IV веку старе ере на преисторијским, архајским и класичним остацима. На северу од храма налазио се портик који је у току I века старе ере модификован; иза портика, а северно од храма откривене су и друге грађевине које нису поуздано

определене. Наспрам пронаоса храма налази се хеленистичко римско позориште.

[6] Кабири су били божанства плодности и вегетације, блиски корибантима и куретима, оријенталног или трачког порекла. Њима у част прослављане су мистерије. Центри њиховог култа, који је достигао врхунац у доба хеленизма, налазили су се на Самотраки, Лемну и у Теби.

26

[1] О Тенеру видети IX, 10.

[2] Остаци овог светилишта вероватно се налазе на око 2 km западно од Кабириона.

[3] Сфинга је била чудовиште са лицем девојке, телом лава и крилима птице, кћи Ехидне и Тифона, сестра Немејског лава. Она је на планини Фикион (данашња *Phaga*) поред Тебе постављала људима загонетку, која је гласила: „Шта је то на земљи што је двоножно, троножно и четвороножно, а најслабије је кад има највише ногу?" (Одговор је требало да буде човек, у раном детињству, зрелости и старости). Пошто је поубијала много Тебанаца, загонетку је решио Едип, а Сфинга се са планине суновратила у понор.

[4] Епикаста је друго име за Јокасту, Лајеву жену, а Едипову мајку и жену. О томе пророчанству видети више у IX, 5.

[5] Едипа, изложеног на Китерону, нашли су пастири и однели коринтском краљу Полибу, који га је прихватио као сина. Кад је одрастао, Едип је сазнао да му је суђено да убије оца и ожени се мајком; да би избегао пророчанство, побегао је из Коринта и у Фокиди се сукобио са Лајем, својим правим оцем и убио га. После тога је решио Сфингину загонетку и за награду добио тебански престо и руку своје мајке Јокасте. Тако се пророчанство испунило.

[6] Хомер, *Илијада* II, 506.

[7] Остаци Теспије, која је лежала на десној или јужној обали реке Теспија (дан. *Kanavari*), безначајни су.

[8] Ова легенда о Клеострату и Менестрату припада великој групи народних приповедака са сличном темом. У њима чудовиште, најчешће змај, пустоши земљу и узима годишњи или месечни или дневни данак (углавном девојку), све док га не уништи јунак који ослобађа жртву и добија њену руку. Тој групи приповедака, са мањим одступањима, припадају:

1. Прича о Еутиму и Хероју (Paus. VI, 6)
2. Прича о Персеју и Андромеди (Аполодор II, 4, 3; Ovid., *Metam.* IV, 669 и даље).
3. Прича о Сибариди (Antoninus Liberalis, 8).
4. Прича о Хераклу и Хесиони (Аполодор II, 5, 9).

27

[1] По беотској верзији мита, Нарцис је рођен у Теспији, где се поштовао Ерот. Због своје охолости и уображености, Нарцис је презриво одбијао љубав младића Амение па га је Ерот казнио тако што се заљубио у самог себе и на крају се убио. Из његове крви никао је цвет нарцис, а грађани Теспије су наставили да поштују Ерота још оданије, због тако доказане моћи тога бога.

[2] Претпоставља се да је можда фрагментовани торзо у Лувру копија Праксителовог Ерота из Париона, фигуре која је иначе представљена на новцу Париона.

[3] Олен је био митски песник из времена пре Мусеја, Хиперборејац или Ликијац родом. За њега се прича да је пренео култ Аполона и Артемиде на Дел, где је химнама слављено њихово рођење.

[4] Видети напомену бр. 3 уз VII, 21.

[5] Ликомиди су били староатички свештеници који су обављали обредне радње у елеусинским мистеријама.

[6] Хесиод, *Теогонија,* 116 и даље.

[7] Анегдоту о Фрини и Праксителу видети у I, 20.

[8] Гај Калигула (37—41. год. н. е.), Клаудије (41—54. год. н. е.) и Нерон (54—68. год. н. е.) били су римски цареви јулијевско-клаудијевске лозе. Владавине Калигуле и Нерона обележене су злочинима и страховладом.

[9] Од Херакловиx свештеника и свештеница често се захтевало уздржавање од полних односа. У Фокиди је постојало светилиште чији су свештеници морали да остану чедни током година своје службе због чега су бирани између старијих људи (Плутарх, *De Pythiae oraculis,* 20).

[10] Различити писци не слажу се око имена оца тих педесет девојака. По једнима, он је Тестије, а по другима, Теспије. Исто тако не слажу се ни у броју рођене деце. По једној верзији мита, Тестијеве кћери родиле су Хераклу 49-оро деце, по другој 52-је, а по Диодору (IV, 29) и Аполодору (II, 7, 6) било их је 50-оро.

[11] О светилишту Херакла у Еритри видети VII, 5, а о светилишту у Тиру видети Херодот II, 44.

[12] Видети IX, 19.

28

[1] Под планином Хеликон подразумева се планински ланац који се протеже од Копајске равнице на северу до Коринстког залива на југу и од подручја Теспије на истоку до подручја Парнаса на западу. Сматра се да је Хеликон један од врхова тог ланца, сада назван *Zagara,* док је највиши врх садашњи *Palaeo Vouna.*

[2] Веровало се да северноафричко племе Псила поседује моћ да излечи додиром или исисавањем отрова људе које су ујеле отровне змије. Тако Дион Касије (LI, 14) износи податак да је Октавијан уз помоћ тих Псила покушао да поврати у живот Клеопатру.

29

[1] Ефијалт и От, Алоејеви или Посејдонови синови џиновског раста. У жељи да се домогну неба, бацили су на Олимп планине Осу и Пелион. Због њихове дрскости Аполон их је устрелио. Видети и IX, 22.

[2] Хегесина и Калипа не познаје ниједан други класични аутор осим Паусаније који још једанпут помиње Калипа у IX, 38.

[3] Оскудни остаци Аскре леже на високом брегу који чини део планине Хеликона. Кула, коју помиње Паусанија, још и сада стоји на врху брега, који се сада зове *Pyrgaki* (кулица, торњић). У Аскри је од детињства живео и стварао Хесиод (V—IV век) чија се породица доселила из малоазијске Еолиде. Поред Хомера, Хесиод је најзначајнији епски песник, аутор епова *Теогоније, Послова и дана* и *Штита* и већег броја радова сачуваних у фрагментима, чије му се ауторство оспорава.

[4] Музе су биле кћери Зевса и Мнемосине. Било их је девет, а имена су им Клио, Мелпомена, Терпсихора, Талија, Еутерпа, Ерато, Уранија, Полихимнија и Калиопа. Оне надахњују песнике, певаче, играче и мислиоце, а касније су уз њихова имена везане одређене делатности. Свирепо се свете ономе ко их увреди. Прича о три музе и о Пијеридама, лажним музама, Пијеровим кћерима, беотски је мит.

[5] Мимнермо, елегијски песник из Колофона или Смирне (VII век старе ере). Писао је елегије различитог садржаја. Једна збирка се зове *Nano,* по имену фрулашице коју је волео. У сачуваним фрагментима јавља се мотив жалости због брзе пролазности младости.

[6] Откривени натписи на северним обронцима Хеликона и други остаци удаљени око 3,5 km од села *Palaeo-Panagija* идентификовали су овај гај. Од архитектуре нађени су остаци малог јонског храма, једног трема са стубовима и позоришта.

[7] Термес или Пермес је речица *Archontitza,* а Аганипа је поток који извире код напуштеног манастира Св. Николе и улива се у Термес.

[8] Хомер, *Илијада* XVIII, 569. Сматра се да је лин стара врста тужбалице, мада се није морала увек певати у тужним околностима, јер је у наведеном цитату реч о берби. Две варијанте легенде о Линовом пореклу Паусанија износи овде, а трећу у I, 43.

30

[1] За Кефисодота видети I, 8, напомена бр. 2.

Стронгилион је био познати ливац у бронзи, чији су бронзани коњи стајали на атинском Акропољу; видети I, 40, напомена бр. 3.

Олимпиостен је иначе непознат уметник.

[2] О певачу и свирачу Тамириду видети још и IV, 33 и IX, 5.

Арион са Лезба (око 600. год. старе ере), славни музичар, свирач на лири и певач, први је састављао дитирамбе и увежбавао дитирампске хорове. Боравио је на двору Перијандра у Коринту. Кад се враћао са Сицилије и из Јужне Италије, морнари су га опљачкали и приморали да се баци у море, али га је из воде изнео делфин код рта Тенара.

[3] Сакада Аргивац, први победник у свирању на фрули на такмичењима које су организовали амфиктионци. О њему видети још II, 22; IV, 27; VI, 14 и X, 7.

[4] Хесиод, *Теогонија,* 30; о Хесиодовом животу и делу видети напомену бр. 3 уз IX, 29.

[5] Телета — персонификација упућивања у тајне обреде.

[6] О Пијеровим кћерима видети напомену бр. 4 уз IX, 29, као и саму ту главу.

[7] Еуридика, жена трачког певача Орфеја, умрла од уједа отровнице убрзо после свадбе. Како Орфеј није могао да преболи њену смрт, сишао је у подземни свет и својим певањем дирнуо и сени

умрлих и богове подземног света, тако да су допустили да изведе Еурндику на горњи свет под условом да се на путу горе не осврне да погледа Еурндику. Како Орфеј од љубави и чежње то није издржао, опет је изгубио Еурндику и то заувек.

[8] О ликомидима видети IX, 27, као и напомену бр. 5 уз исту главу.

31

[1] Атенеј (V, *p.* 200 *f*) каже да се у великој процесији, коју је у Александрији приредио Арсинојин муж Птолемеј Филаделф (285—247. год. старе ере), појавило 8 пари нојева.

[2] Та тема је обрађена у представама на новцу и гемама. О Телефу и његовој мајци Auги видети још и VIII, 4, 47, 48, 54 и IX, 5, 41.

[3] Сам Хесиод говори о томе како је стекао троножац у Халкиди и посветио га музама на Хеликону (*Послови и дани*, 650—659), али неки сумњају у аутентичност тих стихова.

[4] О играма које су сваке четири године приређиване у част муза, обавештени смо како од античких писаца (Атенеј, Плутарх), тако и са натписа нађених на Хеликону и у Теспији. За награду се добијао венац, а почињале су свечаном жртвом музама; не зна се тачно време њиховог настанка. У трећем веку старе ере приређиване су у име Теспије и Беотског савеза и састојале се само од музичког и песничког надметања. У другом веку старе ере додата су драмска такмичења, а игре су одржаване само у име Теспије, јер је Беотски савез престао да постоји. Са мањим или већим изменама игре су се прослављале и у Плутархово време (друга половина II века нове ере), када су им у програм унети панегирици и поеме у част императора и муза; игре су настављене до прве половине III века нове ере, јер натпис из тога доба даје листу победника. Са листе су нестала такмичења у песништву.

[5] Те игре су се звале Еротидије или *Erotika;* одржаване су сваке четири године у Теспији, а састојале су се од музичких и атлетских такмичења.

[6] Извор Хипокрена (Коњски извор) сада се зове *Kryopegadi.* О Белерофонту и његовом коњу Пегазу прочитати и II, 4 и 31.

[7] Хесиод, *Послови и дани,* 11 и даље.

[8] О поеми *Велике Еоје* видети још и I, 3 и II, 2. Према подацима из Атенеја и Цецеса, песма о Меламподу звала се *Меламподија* и састојала се најмање од три књиге. Што се тиче *Хиронових савета*, Квинтилијан каже (*Inst. or.* I, 1, 15) да је граматичар Аристофан први порекао Хесиоду ауторство тога дела.

[9] О беотској верзији мита о Нарцису видети напомену бр. 1 уз IX, 27.

[10] Деметрину кћер Персефону (Кору) уграбио је краљ подземног света Хад, па је она удајом за њега постала краљица тога света. Због Деметриног туговања, Зевс је одредио да Персефона две трећине времена проводи с мајком на овом свету, а једну трећину са мужем у подземном свету.

32

[1] Остаци Креусиде налазе се сасвим уз подножје планинског ланца Коромбили, на обали дубоког залива Ливадостро.

[2] Село *Kakosi,* које лежи у долини између висоравни и стеновитог брда, окружено је остацима града Тизбе. Лука некадашњег града Тизбе, око 5 km удаљена од града, сада се зове *Vathy.*

[3] Видети IX, 34.

[4] Стари Халијарт је заузимао простор између Копајског језера на југу и северних огранака планине Хеликона. Паусанија је једини антички писац који говори о разарању Халијарта од Персијанаца. У попису фокидских и беотских градова, које су у рату опустошили Персијанци а који даје Херодот, не појављује се име Халијарта, а тако исто ни на листи грчких градова који су се код Платеје супротставили Персијанцима. Сматра се да је то Паусанијина грешка и да је Халијарт опустошен 171. год. у време рата са Персејем, тј. да је због сличности речи „Персејев" и „персијски" дошло до забуне и грешке.

[5] О Аутолику видети I, 18. Плутарх зове његовог противника Калибије, а не Етеоник (*Lysander*, 15).

[6] То пророчанство наводе Зенобије, Диогенијан, Аристофанов схолијаст, Суда и Цицерон. Према Плутарху (*Instit. Lacon.*, 42), то пророчанство је дато спартанским краљевима Алкамену и Теопомпу.

[7] Како мисли Фрејзер, изгледа да је персијски закон или обичај, који помиње Паусанија, забрањивао или обесхрабривао гомилање блага.

33

[1] Поновљено тврђење да се Лисандров гроб налази у Халијарту (први пут поменуто у претходној глави) у супротности је са Плутарховим, који каже да је Лисандар сахрањен на територији Панопеја у Фокиди и да се његов гроб могао видети на путу из Херонеје у Делфе.

[2] Брдо Тилфусиј је један од огранака планине Хеликона, који се сада зове *Petra*. Из његовог подножја избија обилни извор, некадашњи извор Тилфуса.

[2] О Манти видети VII, 3.

[4] Хомер, *Одисеја* X, 493. Постоји легенда да је Тиресија живео 7 или чак 9 генерација. О Тиресијиној промени пола видети напомену бр. 4 уз IX, 19.

[5] Алалкоменеј је први човек у Беотији поникао из Копајског језера, епонимни херој Алалкомене. Однеговао је богињу Атену и помоћу својих савета измирио Зевса и Херу, после чега је установљена светковина Дедале. Видети напомену бр. 1 уз IX, 3, као и саму ту главу.

[6] Атену из Алалкомене помиње и Хомер (*Илијада* IV, 8), а Страбон каже (IX, *p.* 413) да је та Атена била тако цењена да је град, иако мали и у равници, у рату увек био поштован и остајао неоштећен.

[7] Поред других надимака, Атена има и надимак Тритогенеја (рођена поред Тритона), али се тај Тритон (река или језеро) смешта у разне крајеве света. Видети још и VIII, 26.

34

[1] Амфиктион, Деукалионов и Пирин син, владао је десет година као краљ Атином, после Кранаја а пре Ерихтонија. Дао је име граду Атини и успоставио Дионисов култ у светилишту хора. Њему се приписује и оснивање Амфиктионије, религиозног савеза, који се старао о култу и верским свечаностима. Један од његових синова је Итон или Итоније, Батов отац.

[2] Безначајни остаци Коронеје налазе се у близини села Св. Ђорђе (*Hagios Georgios*) у долини северно од Хеликона.

[3] Скулптор Питодор је непознат уметник.

[4] О ликовној представи сирена видети напомену бр. 4 уз VIII, 22.

[5] Лафистиј је врлетна планина Граница (*Granitza*).

[6] Атамант је владао као краљ беотском Коронејом. Кад је суша погодила земљу, његова друга жена Инона подмитила је гласнике, који су се вратили из Делфа, да кажу да ће неродица престати ако Атамант жртвује Фрикса и Хелу, своју децу из првог брака. Принуђен од народа, Атамант је пристао на то, али је Нефела, Фриксова и Хелина мајка (или по другој верзији Зевс), послала деци златоруног овна, који их је дигао у небо. На путу Хела је пала у море и удавила се па је по њој назван Хелеспонт, а Фрикс је стигао у Колхиду и поклонио златно руно Ејету, краљу Колхиде.

[7] Река Фалар је можда река Св. Ђорђе, која тече западно од Коронеје.

[8] После Тебе, највећи и најпознатији град у Беотији је Орхомен, код данашњег села *Skripou*. Насељен је већ у млађем каменом добу — неолиту — а у микенској епоси (II миленијум) био је седиште владара и престоница Минијаца. Минијци су носиоци средњохеладске културе на грчком копну и претпоставља се да су већ били Грци. За време грчко-персијских ратова Орхомен је био на страни Персијанаца, а у Пелопонеском рату на страни Спарте. Тебанци су два пута порушили Орхомен, а Филип и Александар су га обновили 353. год. старе ере.

[9] Леарх и Меликерт, синови Атаманта и Иноне. Грешком их убила или сама Инона или њихов отац Атамант.

[10] Сизиф, Еолов син, владао је Ефиром у Арголиди. Најлукавији смртник, успео је чак да превари и самог Таната (Смрт). Због тога и разних других преступа кажњен је да гура узбрдо стену, која би се увек кад би стигла до врха откотрљала назад. Он је отац другог мудрог и лукавог човека, Одисеја.

35

[1] На месту светилишта харита, које су посебно поштоване у Орхомену, данас се налазе остаци манастира из IX века, посвећеног Богородици и апостолима Петру и Павлу.

[2] Лакедемон, епонимни херој Лакедемонаца, син Зевса и Плејаде Тајгете. Кад је постао краљ, назвао је своје поданике Лакедемонцима, а главном граду је дао име Спарта по својој жени.

[3] Харите су кћери Зевса и Океаниде Еуриноме, оличење склада и лепоте у природи као и узвишености људског духа. Оне красе гозбе богова и честа су пратња Атене, Артемиде, Хермеса и Аполона. Због

свега тога повезују их са музама и хорама. Њихов број није тачно одређен, већ се помињу или две или три харите.

[4] Хоре су Зевсове и Темидине кћери; због своје љупкости присуствују свадбама богова. Касније су схваћене као персонификација годишњих доба. У Хелади су поштоване заједно са харитама.

[5] Тектај и Ангелион су били познати архајски скулптори, чије је најпознатије дело кип Аполона рађен за Дел.

[6] Видети напомену бр. 3 уз VII, 21.

[7] Хомер, *Илијада* XVIII, 382 и даље.

[8] Хомер, *Илијада* XIV, 270—276.

[9] Хесиод, *Теогонија,* 907.

[10] Ономакрит Атињанин, познат по томе што је у време Хипарха, Пизистратовог сина, сакупио Мусејева пророчанства.

[11] Видети напомену бр. 3 уз VIII, 25.

[12] Видети напомену бр. 2 уз VII, 18.

[13] О светилишту Немеза у Смирни видети VII, 5.

[14] Бупал и Атенид, синови Архерма са Хија, били су скулптори као и њихов отац. Махом су радили представе девојака — кора, у фином јонском архајском стилу, како једном руком придржавају скут, а у другој држе цвет.

[15] Апел из Колофона је познати сликар IV века старе ере и дворски сликар Александра Великог. Његово сликарство одликују фини брижљиви цртеж и љупкост. Најпознатија његова слика Афродите Анадиомене, како излази из воде цедећи своје витице, налазила се у светилишту богиње на Кносу.

[16] Овде се мисли на филозофа Сократа; међутим, није поуздано да је тај Сократ творац харита, већ је то можда неки други уметник истог имена. Видети и I, 22.

36

[1] Флегијци су митско племе, које је добило име по Флегији, Арејевом сину, познато као склоно ратовању, разбојништву и пљачки.

[2] Упоредити X, 7.

[3] Хомер, *Илијада* XIII, 301—302.

[4] О Минијцима видети напомену бр. 8 уз IX, 34. Појам минијска керамика означава у археологији специфичну керамику тамносиве, скоро црне боје, масне под прстима, која припада средњохеладском периоду.

[5] Тзв. ризница у Орхомену је у ствари микенски толос, краљевска гробница сличне конструкције као тзв. Атрејева ризница у Микени.

[6] О Дракону видети напомену бр. 2 уз VI, 11.

[7] Хомер, *Одисеја* XI, 281 и даље.

37

[1] Упоредити IX, 17 и IX, 25. Диодор (IV, 10) и Аполодор (II, 4, 11) тврде још и да је том приликом Херакле убио Ергина, с чиме се Паусанија очигледно не слаже.

[2] По Страбону (IX, *p.* 414) и Стефану Византинцу (*s. v. Hyria*), град Хирија, којим је владао Хиријеј, налазио се у близини Еурипа и Аулиде.

[3] Прича која следи је народна приповетка и има различите верзије у многим земљама света. Разни писци су сакупљали и упоређивали те верзије. Најпознатија је она египатска о ризници краља Рампсинита, коју износи Херодот (II, 121).

[4] Видети IX, 39.

[5] Хомер, *Илијада* II, 511 и даље.

[6] Видети VII, 2.

38

[1] Тј. највеће поштовање уживале су харите у облику три црна необрађена камена. О харитама видети IX, 35, као и напомену бр. 3 уз исту главу.

[2] О Минијиној ризници видети напомену бр. 5 уз IX, 36.

[3] Актеон је био Кадмов унук по кћери Аутоноји. Пошто је видео Артемиду како се купа, кажњен је тако што је претворен у јелена, па су га онда растргли његови сопствени пси. Видети и IX, 2, као и напомену бр. 4 уз исту главу. На новцу из Орхомена с једне стране је приказан лик сабласти (изгледа као обично људско биће) приковане ланцима, а с друге стране је Артемида с луком у клечећем положају.

[4] Река Мелан (мелас — црн) сада је позната под истим именом *Mavro-potamos* (Црна река).

[5] О Херакловом рату против Минијаца прочитати IX, 17, 24, 37. У том рату Херакле је огромним стенама затворио понор кроз који је

река отицала у море да би поплавио равницу и учинио некорисном коњицу Минијаца, али је после победе уклонио препреке и река се вратила у старо корито (*Polyaenus* I, 3, 5; Диодор IV, 18, 7). Према Фрејзеру, то затварање понора могло је настати на природан начин, путем земљотреса и одрона, и Хераклова делатност била би само митолошко објашњење за то. С друге стране, затварање понора могло је да буде дело непријатеља, у овом случају Тебанаца, који би тако нанели штету својим омрзнутим противницима Минијцима.

[6] Хомер, *Илијада* V, 709.

[7] Хомер, *Илијада* IX, 381.

[8] Аспледон је био удаљен 20 стадија од Орхомена, од кога га је делила река Мелан (Страбон IX, *p.* 415).

[9] Изгледа да је тај песник био савременик и познаник коринтског тиранина Перијандра. Плутарх га уводи у своју *Гозбу седморице мудраца* (13, 14. и 21. глава).

39

[1] По легенди, Лебад је био један од два Ликаонова сина, који нису учествовали у безбожним делима свога оца (видети VIII, 2), већ су побегли у Беотију; отуда народ Лебадеје ужива аркадско грађанско право (Плутарх, *Quaest. Graec.*, 39).

[2] Остаци старе Лебадеје налазе се нешто северније од данашње Ливадије.

[3] Овај гај налазио се у подножју брда на обали Херкине, где су остаци грађевина доскора били видљиви.

[4] Према предању, које помиње Цецес, Херкина је била Трофонијева кћи, која је основала храм Деметре у Лебадеји и назвала ту богињу Херкином по себи.

[5] Аркесилај је био један од заповедника који су водили Беоћане у Троју (Хомер, *Илијада* II, 495).

[6] Остаци Зевсовог храма налазе се западно од Ливадије, на брежуљку Св. Илије.

[7] На Капитолу у Риму биле су статуе ова два божанства чији је творац био Пракситель (Плиније, *Nat. hist.* XXXVI, 23). И код Грка и код Римљана постојало је веровање да сваки човек има свог духа заштитника или генија, који га прати од рођења до смрти.

[8] То је била Трофонијева статуа (видети IX, 40). По Плинију (*Nat. hist.* XXXIV, 66), вајар Еутикрат, Лисипов син и ученик, направио је за пророчиште Трофонијеву статуу.

[9] Ти колачи су бацани змијама за које се причало да бораве у пећини пророчишта. Обичај је настао тако што је први човек, који је сишао у пећину, умирио змије тим колачима. Јечмени колачи с медом приношени су и Сосиполиду у Олимпији, који је у легенди такође повезан са змијом (видети VI, 20).

[10] По сведочењима многих писаца за тмурног и намрштеног човека говорило се да је био у Трофонијевом пророчишту, јер се сматрало да се особа која је посетила његово пророчиште никад више није смејала због претрпљеног страха од змија.

[11] Видети IV, 16.

40

[1] За статуу Херакла у Теби видети IX, 11, а за Трофонијеву статуу у Лебадеји IX, 39.

[2] О Бритомартиди Солин (XI, 8. ed. Momsen) каже: „Крићани поштују Дијану (Артемиду) веома побожно, називајући је Бритомартида, што на нашем језику значи мила девојка. У њен храм може се ући само босоног. Њега краси Дедалов ручни рад". Због њене љубави према лову, Бритомартиду често мешају с Артемидом. Видети још II, 30; III, 14; VIII, 2.

[3] Видети Хомер, *Илијада* XIII, 590 и даље и Паусанија VIII, 16.

[4] Видети VIII, 46.

[5] Рушевине Херонеје леже 7—8 km северозападно од Лебадеје (данашње Ливадије), покрај данашњег села Капрене. Очувани су тврђава и мало позориште.

[6] Хомер, *Илијада* II, 507 и *Одисеја* IV, 477 и 581 и XIV, 258.

[7] Сулина победа над Архелајем, војним заповедником Митридата VI, пореклом Грком из Синопе или Алиса, збила се у пролеће 86. год. старе ере.

[8] За Карана се тврди да је био Хераклид, који је сакупио војску у Аргу и на Пелопонезу, освојио власт у Македонији и основао македонску династију (Суда, *s. v. Karanos;* Диодор, фраг. VII, 16; Јустин VII, 1).

[9] Чувени споменик — Херонејски лав — данас је сасвим реконструисан. На постољу високом 3 m представљен је лав у седећем

положају. Споменик се налази на северној страни простора у којем је било сахрањено 245 скелета и који је био уоквирен каменим зидом.

[10] Хомер, *Илијада* II, 101 и даље.

41

[1] Теодор иРојк са Сама (VI век старе ере) били су вајари и архитекте за које се сматра да су први лили бронзу. Видети и напомену бр. 7 уз VIII, 14.

[2] Видети VII, 19.

[3] Видети VIII, 24.

[4] Хомер, *Одисеја* XI, 327.

Хигин (*Fab.* 73) описује ту огрлицу као начињену од злата и драгог камења.

[5] Хомер, *Одисеја* XV, 459.

[6] Хомер, *Одисеја* XVIII, 295.

[7] Народ Метидрија у Аркадији тврдио је да се позната превара Крона од његове жене Реје, којом приликом је она уместо Зевса подметнула Крону камен умотан у пелене, догодила на планини Таумасију, у близини њиховог града. Видети и VIII, 36.

ДЕСЕТА КЊИГА

1

[1] О Фоку, Орнитионовом сину, видети II, 4 и II, 29, а о истоименом Еаковом сину II, 29 и X, 33.

[2] Хомер, *Илијада* II, 517—526.

[3] Изгледа да је тај рат пао у време непосредно пре Ксерксовог похода на Хеладу. Извори за те ране ратове између Тесалаца и Фокиђана су Херодот (VIII, 27 и даље), Плутарх (*De mulierum virtutibus,* 11) и Полијен (VI, 18).

[4] Плутарх (1. с., 2) каже да су жене па чак и деца Фокиде питани за мишљење и да су се сложили са том одлуком.

[5] „Фокиђанско безнађе” помињу и Плутарх (1. с.) и Стефан Византинац (s. v. *Phokis*).

[6] По Херодоту (1. с.), у томе сукобу учествовало је 600 Фокиђана, који су убили 4.000 Тесалаца. Он још каже да је тај пораз био последњи који су Тесалци претрпели од Фокиђана пре Ксерксове инвазије и да се збио не много година пре ње.

2

[1] Према Диодору (XVI, 23), Фокиђани су кажњени глобом, јер су обрађивали део светог земљишта које је припадало граду Кири (упоредити Paus. X, 15), а према Јустину (VIII, 1) Тебанци су оптужили Фокиђане да су опустошили Беотију.

[2] По Паусанији, Свети рат је почео 357. год. старе ере, када је архонт у Атини био Агатокле, и трајао је до 348. год. старе ере, док Диодор тврди (XVI, 23 и 59) да је рат почео 355. год. старе ере, када је архонт у Атини био Калистрат, и завршио се 346. год. старе ере.

3

[1] Победа тога Поликла збила се 348. год. старе ере (Диодор XVI, 53).

[2] Хомер, *Илијада* II, 520.

[3] Овде се мисли на Амфиктионску скупштину у којој су Фокиђани имали два гласа. Ти гласови су сада дати Македонији и по натпису из Делфа сам краљ је именовао чланове Амфиктионске скупштине из Македоније.

[4] Када је после смрти Александра Македонског Антипатар постао господар Македоније и неких градова Грчке, Грци су се побунили против македонске власти и у почетку рата опсели Антипатра у тесалском граду Ламији. Међутим, уз помоћ војсковође Леоната, Антипатар се ослободио опсаде и поразио побуњене Грке 322. год. старе ере код Кранона.

4

[1] Остаци Панопеја удаљени су од старе Херонеје 20 стадија, тј. нешто мање од 4 km, а леже на брду у чијем се подножју налази данашње село *Hagios Vlasis.* Очувани су градски зидови и неколико торњева у њиховом саставу.

[2] Епеј, Панопејев син, био је творац тројанског коња.

[3] Хомер, *Одисеја* XI, 581.

[4] Хомер, *Илијада* XVII, 306 и даље.

[5] Тијаде су биле жене које су оргијама славиле Диониса на Парнасу, а име су добиле по Тији, делфијској нимфи, која је била прва Дионисова свештеница и славила га на тај начин.

[6] Хомер, *Одисеја* XI, 577. Титиј је био див, син Зевса и Еларе, кћери орхоменског краља. Аполон га је устрелио због дрскости према Лети. Видети и III, 18 и X, 11.

[7] Како мисли Фрејзер, овде Паусанија наговештава постојање обичаја по коме су сви странци у одређено доба године, највероватније у време Хераклових свечаности, морали за извесно време да напусте острво, а чудовиште, које је Клеон видео да гори, могла би бити фигура Херакла која се у тој прилици спаљивала на ломачи. Према Диону Хрисостому, тај обичај је постојао у киликијском граду Тарсу, који је сматрао Херакла за свога оснивача.

[8] Даулиду су спалили Персијанци (Херодот VIII, 35), а за време Светог рата Филип је сравнио са земљом (Paus. X, 3). Остаци зидова и више кула леже источно од Парнаса на брегу у чијем се подножју према северу налази данашње село Давлија.

[9] Тај Есхилов стих сачуван је у речнику *Etymologicum Magnum s. v. Daulis, p.* 250. О Главку и Есхиловим драмама са темом о Главку видети напомену бр. 8 и 9 уз IX, 22. Иначе *hypene daulos* значи густо обрасла брада.

[10] За легенду о Терeју, Прокни и Филомели прочитати I, 41.

5

[1] О Едипу видети још и напомену бр. 14 уз IX, 5 и напомене 3, 4 и 5 уз IX, 26. Осим тога прочитати и следеће: I, 28, 30; II, 20, 36; IV, 3, 8; V, 19; IX, 2, 5, 9, 18, 25, 26; X, 17.

[2] Етеокле, Едипов и Јокастин син, Полиников, Исменин и Антигонин брат. Када се сазнало да је за зла која су погодила Тебу крив Едип, уместо да теше оца, Етеокле и Полиник су му одузели престо, затворили га у дворске одаје и изложили га подсмеху. Едип их је због тога проклео да не живе у слози и да се међусобно убију, што се и испунило.

[3] Долина Плиста насељена је почев од почетка II миленија старе ере. Бројна микенске теракоте и остаци микенских конструкција у најдубљим слојевима Аполоновог светилишта показују да је ово пророчиште постојало већ у микенском периоду. Ту је поштована Геја, а њено светилиште чувала је аждаја Питон. Крајем микенске епохе, у XII веку старе ере, у пристаниште Делфа, Крису, стигао је са Крита Аполон. Он је убио Питона, преузео пророчиште Геје и успоставио култ критског Аполона под именом Аполон Делфиније. Пророчиште у Делфима постало је центар религиозног савеза и играло је значајну улогу у свим религиозним и политичким збивањима; иако је у току векова доживљавало успоне и падове, остало је најзначајније грчко светилиште до краја свог постојања, тј. до 381. године.

Првобитно прорицање у Делфима било је помоћу жреба, јер су каменчићи или пасуљ вађени из суда на троношцу и тумачени. Познатије је прорицање Питије у екстази, чије су речи свештеници тумачили и обликовали у стихове.

Положај Делфа у долини Плиста, на шкриљастим стрмим терасама, на висини од око 500 m надморске висине, са скоро вертикалним стенама — Федријадама — у позадини, несумњиво је најлепши амбијент у Грчкој, пун мистерије и божанске величине. На значај Делфа указују бројни дарови које су посветили и лидијски владари, Гиг и

Крез, као и египатски фараон Амасис, који је учествовао и у обнови храма.

Археолошка истраживања Делфа отпочела је још крајем XIX века француска археолошка школа. Резултати истраживања су објављени у посебним издањима под именом *Fouilles de Delphes.* Ископавања су показала да се у Делфима у светом округу већ од средине II миленија налазило позномикенско насеље, као и да је у класичној епоси Геја имала посебно светилиште на тераси јужно од храма; новом градњом старије грађевине VII и VI века старе ере махом су уништене. Код Касталијског извора откривене су базе, које су носиле бронзане кипове Геје и Темиде из раног V века.

[4] Дафнида је само други облик за име Дафне (Ловор), кћер Геје и реке Пенеја или Ладона. Да би избегла прогањања заљубљеног Аполона, на њену молбу, Геја ју је примила у понор и учинила да на томе месту израсте ловор. Понор у коме је нестала Дафна могла је бити јама Делфијског пророчишта поред које је растао ловор, што указује на блиску повезаност ловора и пророчишта. О другој верзији мита о Дафни видети напомену бр. 2 уз VIII, 20.

[5] То је без сумње песма коју Суда (*s. v. Mousaios*) зове *Савети сину Еумолпу* и приписује Мусеју, митском песнику, који је живео 10 генерација пре Хомера. Мајка му је била богиња Селена а отац Орфеј или Антифем. Пореклом Трачанин, пребивао је на Брежуљку муза у Атини. Његова пророчанства је касније сакупио Ономакрит.

[6] Темида, кћи Геје и Урана, друга супруга Зевса, мајка хора и мојра. Прорицала је у Делфима у светилишту које је наследила од Геје. Оличава вечне законе у космосу и склад у међуљудским односима.

[7] О Калауријн видети II, 33.

[8] Фемоноја, Аполонова или Делфова кћи, прва пророчица Аполоновог светилишта у Делфима. Њој се приписује проналазак хексаметра, као и изрека „Познај самога себе!"

[9] Хиперборејци су митски народ који живи у благостању на крајњем северу, праведан и мудар. У њихову земљу могу да дођу само богови. Постоје многе легенде о везама Хиперборејаца и места с Аполоновим култом, као што су Дел и Делфи.

[10] О Олену видети напомену бр. 3 уз IX, 27.

[10a] *To pteron* = перо, перје.

[11] Акрисије, краљ Арга, затворио је своју кћер Данају у бронзану собу јер је добио пророчанство да ће погинути од руке унука.

Међутим, Зевс се приближио Данаји у облику златне кише и она је од њега родила сина Персеја, који је доцније несрећним случајем убио свога деду.

[12] Ради се о Трајановом форуму, довршеном 113. год., чији је градитељ био познати архитекта Аполодор из Дамаска. Најзначајнија грађевина овога форума била је тзв. базилика Ulpia, од белог мермера, са кровом од позлаћене бронзе. Комплексу Трајановог форума припадао је и Трајанов стуб, као и храм који је саградио Трајанов наследник Хадријан.

[13] Boeckh, фрагмент 25.

[14] Хомер, *Одисеја* XII, 44.

[15] За двојицу поменутих архитеката видети напомену бр. 2 уз IX, 11, као и IX, 37 и 39. Овај најстарији храм у Делфима из VII века старе ере, са горњим делом од дрвета и ћерпића и дрвеним стубовима на каменим базама, налазио се испод храма из позније епохе.

[16] После разарања храма 548—547. год. старе ере, крајем VI века старе ере саграђен је нови храм од кречњака, са забатним групама од парског мермера, чије су поједине фигуре остале очуване. Но и овај храм није био дугог века, порушен је 373—372. год. старе ере и после тога је нови храм грађен скоро 40 година; и он је био од кречњака, а у мањој мери је употребљен пентелички мермер. Иако је доживео већи број преправки, очуван је и данас; то је дорски периптер са 6 x 15 стубова, као и два стуба између анта, пронаоса и опистодома. Храм је поседовао и адитон, подземну просторију у којој се налазио омфалос, као и остали инвентар потребан за прорицање. У самом наосу налазио се жртвеник посвећен Посејдону, као и статуе двеју мојри, Зевса и Аполона као предводника мојри.

6

[1] У многим легендама животиње су вође пута у нову постојбину. Тако су риба и дивљи вепар одредили положај Ефеса (Атенеј VIII, *p.* 361 *c d*), Бата, оснивача Кирене, водила је врана (Калимах, *Химна Аполону,* 69 и даље). Музе су у облику пчела водиле атинске колонисте у Јонију (Филострат, *Imagines* II, 8, 5). Положај Куме и Напуља назначиле су голубице (Велеј Патеркул I, 4, 1; Стације, *Silv.* III, 5, 78 и даље). Пицени су названи по детлићу (*picus*), који их је довео у *Picenum* (Страбон V, *p.* 240). Код Паусаније тај мотив налазимо још и у III, 22 и 23; IV, 34; VIII, 8; IX, 12 и 19.

[2] Тија је имала прецинкт у Делфима, у коме је по наређењу пророчишта саграђен жртвеник ветровима у време приближавања Ксерксове војске. Херодот сматра Тију кћерком реке Кефиса (Херодот VII, 178). Видети још и напомену бр. 5 уз X, 4.

[3] Хомер, *Илијада* II, 519. Паусанија редовно употребљава реч Пита уместо Делфи, кад говори о Питијским играма приређиваним у Делфима.

[4] Хомер, *Одисеја* XII, 45 и даље.

[5] Многи антички писци, међу којима и Еурипид, Аполодор, Елијан, Хомеров и Пиндаров схолијаст, помињу змаја Питона као чувара пророчишта пре Аполоновог доласка.

7

[1] За Флегијце видети IX, 36 и X, 34, као и напомену бр. 1 уз IX, 36.

[2] И после Неронове пљачке светилишту је остао огроман број уметничких дела укључујући око 73.000 статуа (Плиније, *Nat. hist.* XXXIV, 36). Сматра се да је број ипак претеран.

[3] У почетку једино такмичење било је у певању химне Аполону у пратњи лире, у чему се слажу Страбон и Паусанија, а организација игара била је у рукама Делфљана. Од треће године 38. Олимпијаде одржавање игара прешло је на Амфиктионску скупштину, која је повећала број музичких и први пут увела атлетска такмичења. У исто време игре су се почеле приређивати сваке четврте године, која је падала на трећу годину сваке Олимпијаде.

[4] Карманор је био свештеник на Криту, Еубулов и Хрисотемидов отац, који је очистио Аполона и Артемиду од убиства Питона.

[5] О Мусеју видети напомену бр. 5 уз X, 5.

[6] Мелодију коју је свирао Сакада описали су Полукс (IV, 84) и Страбон (IX, p. 421 и даље), а требало је музички да представи Аполонову борбу са змајем. О Сакади видети још и напомену бр. 3 уз IX, 30.

[7] О Дамарету из Хереје видети још и V, 8; VI, 10; VIII, 26.

[8] Пошто 69. Питијске игре падају у 310. год. старе ере, тај Птолемеј је Птолемеј I, Лагов син. Он је сам себе назвао Македонцем на натпису статуе у Олимпији (VI, 3).

[9] Ладонова или Пенејва кћер је Дафна (Ловор).

8

[1] О Амфиктиону и Амфиктионијама видети напомену бр. 1 уз IX, 34.

[2] О Андротиону прочитати VI, 7, као и напомену бр. 4 уз ту главу.

[3] Више о Светом рату и променама у Амфиктионској скупштини видети у X, 2 и 3, као и у напоменама уз те главе.

[4] Бренов поход на Делфе збио се 279. год. старе ере. О томе видети 19, 20, 22. и 23. главу X књиге.

[5] После победе код Акција над Клеопатром и Антонијем (31. год. старе ере) Август је основао град Никопољ (Победнички град) у знак спомена на тај догађај.

[6] Опис Делфа Пусанија отпочиње локалитетом који се данас зове Мармарија и који се налази источно од Аполоновог светилишта. Овај локалитет је добро истражен и показује да је култ ове богиње постојао већ у микенском периоду. Богиња се зове још и Атена Пронаја (из предворја).

Храм у рушевинама који помиње Паусанија је стари храм Атене, саграђен од кречњака; храм из VI века старе ере подигнут је на темељима старијег храма из VII века старе ере. Други и трећи храм, које Паусанија помиње, у ствари су мермерне ризнице од којих је број 11 можда ризница Атињана саграђена око 480—475. год. старе ере у дорском стилу, док је број 12 вероватно ризница становника Масалије, саграђена око 530—525. год. старе ере. Последњи храм на овом локалитету подигнут је почетком V века старе ере; посвећен је Атени и коришћен је уместо старијег богињиног храма који је страдао у земљотресу. Необично је занимљиво да Паусанија не помиње толос саграђен у првој четвртини IV века старе ере од мермера, у дорском стилу са 20 стубова; унутрашњи зид толоса био је украшен коринтским полустубовима, а под је био покривен плочама од црног мермера.

[7] Масалију су основали око 600. год. старе ере исељеници из Фокеје, пре него што је Харпаг, Киров војсковођа, покорио јонске градове у М. Азији, 545. год. старе ере. Исти ти исељеници извојевали су и поморску победу над Картагињанима коју помиње Тукидид (I, 13).

[8] Херодот каже (I, 92) да се тај штит у његово време још налазио у Атенином храму.

[9] По легенди, два хероја Филак и Аутоној појавила су се у време персијског напада на Делфе у људском облику, али виши него обични

смртници; гонили су и убијали преплашене непријатеље. И Аутоној је имао свој прецинкт близу извора Касталије (Херодот, VIII, 38 и даље; Паусанија X, 2).

10 Лов на вепра на Парнасу и рањавање Одисеја описује и Хомер (*Одисеја* XIX, 428—466).

11 Гимназион се налази на око 250 m северно од светог округа Атене Проноје; сграђен је у IV веку старе ере, а обновљен је у римском периоду.

12 О Панијасиду прочитати напомену бр. 5 уз IX, 11.

13 Будући да се поток Касталија налази много више од извора Кефиса, није могуће појављивање у води Касталије колача бачених у Кефис.

9

1 Посвећени округ има облик трапеза, димензија око 130 x 200 m. У његовом округу терен се пење, и храм се налази на висини од 573 m. Сам град се налазио испод посвећеног простора на обема странама усека, данас званог Пападија и то према кланцу Плиста.

2 У свом опису Делфа Паусанија је много краћи но код описа Олимпије; тако он не помиње многе значајне споменике, као што је Сфинга Накшана, Акантов стуб, кочијаш-аурига, који представља брата сиракушког тиранина Гелона, Полизалоса, победника на тркама 474. год. старе ере. Претпоставља се да у Паусанијиво време ови споменици нису били видљиви. Такође треба констатовати да се Паусанија стриктно држао Светог пута и најближе околине храма, тако да све грађевине са стране, изузев чувене лесхе Книђана, уопште не региструје.

3 У Делфима су нађени бројни натписи који се односе на ове такмичаре, а преко којих Паусанија тако олако прелази. Неки од њих помињу дарове које су такмичари посветили због свога успеха, али већина садржи одлуке које су у њихову част донели Делфљани, изгласавши им ловорове венце, почасна седишта на играма и друге привилегије. Изгледа да су статуе питијских победника стајале изван светог прецинкта, док су се у Олимпији налазиле у самом Алтису.

4 Од његовог кипа у Делфима откривен је само фрагментован натпис.

5 База статуе налазила се крај саме улазне капије; аутор кипа Теопроп живео је у раном V веку старе ере, а база је направљена у IV веку старе ере.

6 Очувани су натписи са именима уметника који су радили бронзане статуе Аркађана са десне стране Светог пута.

7 О Агији видети III, 11.

8 Место где су се налазиле ове фигуре није извесно; претпоставља се да је заветни дар Лакедемоњана био у великој ниши иза споменика Аркађана. Композиција овог споменика бројала је 38 фигура, јер је био представљен победоносни Лисандар, окружен боговима и јунацима.

9 Теокосмо из Мегаре био је Фидијин савременик (I, 40). Његов син Каликле је творац Дијагорине статуе у Олимпији (VI, 7).

10 Патрокле је био отац Дедала из Сикиона (VI, 3), па се претпоставља да је и он био из Сикиона.

11 Упоредити IV, 17. Сумња је пала нарочито на Адиманта, јер је он био једини заробљени Атињанин, коме је Лисандар поштедео живот (Ксенофонт, *Hellenica* II, 1, 32; Лисија, *Orat.* XIV, 38).

12 Претпоставља се да је тројански коњ био постављен на Светом путу поред Лисандровог споменика. Скулптор Антифан радио је шездесетих година IV века старе ере.

13 За све остале скулпторе, који се у овом поглављу помињу у великом броју, податке видети у *Индексу ликовних уметника.*

10

1 Видети I, 5. Од десет хероја, који су дали имена атинским племенима, изостављена су имена Ајанта, Хипотоонта и Енеја, највероватније грешком писара. Антигон, Деметрије и Птолемеј, чије су статуе доцније постављене, дали су имена трима новим племенима, основаним у каснија времена.

2 То је био Птолемеј II Филаделф, који је помогао Атињанима у рату с Антигоном. Видети I, 1 и 7 и III, 6.

3 Иако су ови уметници радили у првој половини V века старе ере, њихове сигнатуре откривене су на једној бази из средине овог века.

4 Алкмеон и Амфилох су браћа, Адрастови синови (Хомер, *Одисеја* XV, 248). По Паусанијином тврђењу, само Алкмеон, старији брат, био је представљен међу Епигонима.

[5] Поуздано се зна да су ове статуе стајале у полукругу наспрам кипова Епигона.

[6] Према подацима које налазимо код већег броја античких писаца, Тарент је основан 704. год. старе ере, а основала га је група Спартанаца које су звали Партеније (синови девица), јер су били рођени ван брака. Њихов вођа се звао Фалант.

11

[1] Под ризницама се подразумевају мале грађевине, махом дорског стила, у које су смештени дарови божанству. На основу археолошких истраживања, у Делфима је констатовано 17 ризница, мада у Паусанијино време велики број није више постојао. Сикионска ризница на јужној страни Светог пута, у облику храма *in antis*, подигнута је крајем VI века старе ере; у њеним темељима нађени су остаци још двеју старијих сикионских грађевина. Једна је мали моноптер, грађен око 580. год. старе ере, и од њега потичу метопе које се налазе у музеју у Делфима; друга грађевина је толос са 13 дорских стубова, грађена око 560. год. старе ере.

[2] По легенди, Триопа је био син Сунца који је прогнан из Тесалије, јер је секао дрвеће из светог Деметриног гаја да би себи изградио палату. Побегао је у Карију и заузео рт који је назван по њему (Диодор V, 57 и 61). Тај рт је касније био укључен у град Книд (Херодот I, 174). Међутим, по Херодоту Книд је био лакедемонска колонија.

[3] Ризница Сифнијаца постављена је на јужној страни Светог пута, на високом постољу; грађена је око 530—525. год. старе ере од парског и сифнијског мермера, у јонском стилу. Уместо стубова између анти су се налазиле две каријатиде. Ризница је била богато украшена; на фризу је била представљена борба око Антилоховог леша, затим, гигантомахија и скуп богова, а у забату сукоб између Аполона и Херакла око троношца. Маштовитост у гигантомахији, трећа димензија, као и свежина посматрања чине ове рељефе изузетним у архајском периоду и вредним споменицима јонске уметности.

[4] Тукидид (III, 88) и Страбон (VI, *p.* 275) помињу да су становници Липаре били исељеници из Книда; Диодор (V, 9) каже да су се иселили из Книда у време 50. Олимпијаде (580. год. старе ере) под вођством Пентатла.

[5] Антиох Сиракужанин је био најстарији писац историје Сицилије у 9 књига, од којих су сачувани само фрагменти. Том историјом се служио Тукидид; почињала је Кокаловом владавином, а завршавала се 424. год. старе ере (Диодор XII, 71).

[6] Хомер, *Одисеја* X, 1 и даље.

[7] У време Страбона (VI, *p.* 275 и даље) и Диодора (V, 7) вулкани на Стронгили (дан. *Stromboli*) и Хијери (дан. *Vulcano*) били су активни, а ни данас нису сасвим угашени.

[8] Ризница Книђана грађена је средином VI века старе ере; она се налазила источно од ризнице Атињана. Као и ризница Сифнијаца, и ризница Книђана имала је уместо стубова каријатиде.

Ризница Тебанаца сагређена је после победе код Леуктре 371. год. старе ере и налазила се у југозападном углу свете ограде. Ризница Атињана је једина ризница која и данас у Делфима стоји на свом првобитном месту. То је мали дорски храм у антама, чије време градње није поуздано: или крај VI века старе ере или почетак V века старе ере.

[9] Јарац се често повезује с Аполоновим култом. Хомер (*Илијада* I, 315) каже да јарце понекад жртвују Аполону. На Делу бог је имао жртвеник сачињен потпуно од јарчевих рогова (Калимах, *Химна Аполону*, 60 и даље; Плутарх, *Teseus*, 21 и *De sollertia animalium*, 35), а на Наксу је поштован под именом Аполон Трагиос (*tragos* — јарац), по Стефану Византинцу *s. v. Tragaia.*

[10] Положај ових ризница није сигуран; претпоставља се да је ризница Потидеје била иза атинске, док је ризница Сиракужана била наспрам атинске, а иза книђанске ризнице.

[11] Од овог атинског трема, дугог 30 m, са 8 монолитних јонских стубова од пенteличког мермера, који су носили горњу дрвену конструкцију, постоје знатни остаци. Трем је саграђен да би се у њему чували трофеји из неке поморске победе, иако није извесно о којој се победи ради, да ли над Персијанцима 478. год. старе ере, или над Беоћанима 506. год. старе ере.

[12] Као атински војни заповедник Формион је 429. год. старе ере победио Коринћане у поморској бици код Наупакта.

12

[1] У овом поглављу Паусанија набраја четири сибиле:

а) Најстарију сибилу, највероватније Либијску

б) Херофилу из Марпеса или Еритре

ц) Кумајску сибилу

д) Јудејску сибилу

На другим местима, кад помиње сибилска пророчанства, говори као да је постојала само једна сибила. Видети још и II, 7; VII, 8 и X, 9.

2 Изгледа да је овде испуштена сибилина народност. Она је вероватно била Либијска сибила, јер Паусанија каже да су је Либијци назвали сибилом и зато што је по Паусанији сибилина мајка била Ламија, а Ламија је била митска краљица Либије (Диодор XX, 41).

3 Остаци храма Аполона Сминтеја откопани су близу морске обале, око 20 km од остатака Александрије у Троади. Надимак Сминтеј долази од речи *sminthos*, што је један облик речи која значи миш. Питоми бели мишеви храњени су у том храму. У близини Александрије нађени су мали бронзани мишеви. По Фрејзеру, обожавање мишева, нарочито белих, требало је да их умилостиви да не пустоше житна поља.

4 Хекаба је сањала да је родила буктињу, а тумачи, питани за савет, рекли су да ће дете које се роди проузроковати пропаст земље (Аполодор III, 12, 5; Цицерон, *De divinatione* I, 21, 42; Хигин, *Fab.*, 91).

5 До спора око ове сибиле је дошло због различитог тумачења речи *erythre* = црвена (земља), јер једни (становници око Хелеспонта) ту реч приписују боји тла Марпеса, а други (Еритрејци) сматрају да та реч обележава њихов град Еритру.

6 Историја Куме води се под тим именом, али се и раније сумњало у ауторство Хипероха (Атенеј XIII, 528 *d*).

7 Деметрија Полиоркета је заробио Селеук I Никатор 286. год. старе ере, а кад је Селеук 281/280. год. старе ере убијен, дошао је на престо његов син Антиох Сотер, а тада се по Паусанији родила Фаенида.

8 О Фемоноји видети и X, 5 и 6, као и напомену бр. 8 уз X, 5.

13

1 Пеонци су народ у Повардарју, а Дропион је познат само из овог Паусанијиног одељка и са натписа на делу у Олимпији нађеног постоља, које је носило његову статуу.

2 Није познат положај ниједног од ових дарова.

3 О тим статуама видети X, 1.

4 Флијунћани су и у Олимпији (V, 22) посветили статуе Зевса и Егине; о Егини се прича да је била кћи Асопа, реке која тече поред Флијунта, и да ју је отео Зевс. Видети II, 5 и 29.

5 Најстарија ризница у Делфима је ризница Коринта, саграђена за време тиранина Кипсела (између 610. и 580. год. старе ере). Она се налазила испод храмовне терасе; била је једноставна грађевина без стубова и без икаквог архитектонског украса и служила је да се у њој похране драгоцености из храма изгорелог 548. год. старе ере. Међу тим скупоценостима био је престо фригијског краља Миде (око 700. год. старе ере), као и сребрни и златни дарови лидијских владара, Гига и Креза (VII—VI век старе ере).

6 Ову сцену често помињу стари писци, а такође је и предмет многих сачуваних дела ликовне уметности, нарочито вазног сликарства. Према Фрејзеру, мит се тумачи различито: као сукоб два соларна божанства око ватре, као успомена на борбу у Делфима између семитске (Херакле) и грчке религије (Аполон) и као сећање на одбијање Делфијског пророчишта да да одговор Херакловим поштоваоцима.

7 Видети X, 1.

8 Од свих ових уметника познат је само Хионид.

9 У Хераклеју, граду у делти Нила, постојало је светилиште Херакла са правом азила. Египатско име за Хераклеј је било Карба, али се не зна који је био тај бог кога су Грци идентификовали са Хераклом.

10 База овог споменика још се налази на првобитном месту, десно од последњег дела Светог пута. Висина споменика износила је 10 m и сведочила је о грандиозности овог заветног дара. Средњи део споменика са три змије израђене од бронзе однео је Константин Велики у Константинопољ и он се данас налази на Атмејдану, месту некадашњег Хиподрома. Змије су остале без главе, а златни троножац је претопљен још у III светом рату (356—346. год. старе ере).

11 Од овог споменика откривена је само база која је у IV веку старе ере добила нови натпис; база потиче из раног V века старе ере, али није познато о којој се победи ради.

12 На новцу из Тарента честа је представа човека који јаше на делфину. По Аристотелу, човек на делфину је Тарант, Посејдонов син, а по Паусанији, то је Фалант.

14

[1] Грчка пословица о секири са Тенеда, о којој Паусанија говори мало ниже, различито се тумачила. По Аристотелу, пословица је настала тако што су по закону, који је установио неки краљ на Тенеду, прељубници морали да буду погубљени секиром. Под удар тога закона пао је и краљев син, па се отада на новцу са Тенеда с једне стране приказивала секира, а с друге две главе, мушка и женска. Причу о Тенеду, како је овде износи Паусанија, испричали су, али не помињући секиру, Диодор, Цецес, Еустатије и Аполодор.

[2] Хомер, *Илијада* II, 419 и даље.

[3] Тенед је имао култ на острву Тенеду. С обзиром на то да га је убио Ахил, у његовом светилишту није било допуштено изговорити Ахилово име.

[4] Видети V, 23.

[5] Бакидово пророчанство о персијској инвазији наводи Херодот (VIII, 20, 77, 96; IX, 43).

[6] Француска истраживања открила су велики жртвеник који су посветили Хијани у оном положају који је описао Херодот (II, 135), на левој страни Светог пута преко пута Аполоновог храма. Сачувани су и натпис посвете од Хијана, као и натпис којим Делфљани дају грађанима Хија право да консултују пророчиште и у корист других.

15

[1] Овај кип налазио се на високом стубу или ступцу; за Праксителa видети књигу I, 20, напомене бр. 2.

[2] Мегарани су се 445. год. старе ере побунили против Атине и побили атинску војну посаду, осим неколицине који су побегли у Нисеју (Тукидид I, 114). Статуа Аполона у Делфима дарована је да обележи тај успех.

[3] Видети напомену бр. 1 уз X, 2.

[4] Та врло висока (15,5 m) Аполонова статуа стајала је североисточно од улаза у храм.

[5] То пророчанство, које предсказује Аталу и његовим потомцима краљевско достојанство, цитира Суда (*s. v. Attalos*).

[6] Плутарх на исти начин описује тај дар Атињана, само он тврди да је Атенина статуа била златна, као и да су вране уочи сицилијанског пораза искљуцале златно воће са палме (Никија, 13; *De Pythiae oraculis*, 8).

[7] Од Клитодемовог дела постоје само фрагменти, које је сабрао Милер (*Fragm. hist. Graec.* I, *pp.* 359—365).

[8] По завршетку Светог рата 346. год. старе ере Фокиђани су били осуђени да плате глобу од 60 талената годишње док не надокнаде вредност светог блага, које су однели из светилишта (Диодор XVI, 60).

16

[1] По Херодоту (I, 14), Гиг је посветио у Делфима 6 златних чинија и много сребрних предмета, а Крез, такође по Херодоту (I, 50 и даље), 170 златних полуга, златног лава, 1 златну и 1 сребрну велику чинију, 4 сребрна крчага, златну фигуру жене, много округлог сребрног посуђа, огрлицу и појасеве своје жене. Ту још спада и златни штит који је Крез посветио у храму Атене Проноје (Paus. X, 8) и Алијатов дар.

[2] Алијат, краљ Лидије, посветио је у Делфима огромну сребрну чинију на сталку од гвожђа, у знак захвалности за оздрављење. Херодот (I, 25) је сматра највреднијом да се види од свих дарова у Делфима, а за творца чиније и сталка, Главка са Хија, каже да је први човек који је изумео топљење и лемљење гвожђа.

[3] По легенди, Зевс је желео да одреди тачно средиште земље, па је у исто време пустио два орла да лете једнаком брзином са источног и западног краја земље. Орлови су се срели код Делфа, а као обележје тога сусрета постављена су два златна орла поред такозваног пупка (*omphalos*), који је, како каже Паусанија, био блок од белог мермера; за њега се веровало да тачно означава центар земље. Према Страбону (IX, *p.* 419 и даље) и Плутарху (*De defectu oraculorum*, 1), златне орлове су за време Светог рата однели Фокиђани. Иако Паусанија каже да се *omphalos* налазио изван храма, поуздано се зна да је стајао у Аполоновом храму.

[4] Паусанија није могао да види прави омфалос који се налазио у адитону, већ његову мермерну копију која је данас у музеју у Делфима.

[5] Пиндар, *Pyth.* IV, 74.

[6] Положај Елира, одређен помоћу натписа, сада заузима село *Rhodovani,* удаљено два сата од мора. У самом селу и његовој околини

има остатака старог града, а на новцу из Елира скоро стално је приказана дивља коза.

[7] Време настанка овог споменика, који се налазио поред кипа Аполона Ситалке, није поуздано познато.

[8] Видети и X, 11, као и напомену бр. 4 уз ту главу.

[9] Откривен је део постоља; како се на њему налазило 20 статуа, постоље је морало бити дуго 35 m. Кипови нису стајали слободно, јер је њихово постоље чинило завршетак једног зида, вероватно полигоналног зида јужно од храма.

17

[1] Реч *ikhnos* значи стопа, траг.

[1] Цицерон помиње афричко порекло Сардинијаца (*Pro Scauro* XIX, 42 и 45). Он зове Африку мајком Сардиније и каже да су Картагињани протерали Сардинијце на то острво. Други писци (Исидор, Силије Италик и Солин) тврде да је Сард, Хераклов син, одвео велику војску из Либије на Сардинију, заузео острво и назвао га по себи. Сардова глава с натписом SARD PATER појављује се на новцу са Сардиније.

[3] Име Макерид је етимолошки једнако имену Мелкарт, богу из Тира, кога су Грци идентификовали са Хераклом.

[4] Аристај је био Аполонов син а отац Актеона, због чије се трагичне смрти (видети IX, 2 и 38, као и напомену бр. 4 уз IX, 2 и напомену бр. 3 уз IX, 38) преселио на Сардинију. По легенди, он је први почео да обрађује земљу на том острву, а њему се приписује и оснивање града Каралис (*Cagliari*).

[5] Међу колонистима, које је Јолај довео на острво, било је и четрдесет синова које су Хераклу родиле Тестијеве кћери (видети IX, 23 и 27).

[6] По сведочењу многих писаца (Стефан Византинац, Суда, Хесихије, Плутарх), име атичке општине било је Агрила ила Аграула а не Огрила, како каже Паусанија. Та општина је припадала племену названом по Ерехтеју и налазила се поред Панатенејског стадиона.

[7] Легенда о тројанском пореклу Илијаца који су побегли у Сардинију вероватно осим сличности имена нема никаквих основа. Ливије их помиње у својој историји.

[8] Каралис и Сулки су најстарији и најважнији градови на Сардинији. Солин (IV, 2, *p.* 50 и даље) приписује оснивање Каралиса Аристају. Има доста остатака старина укључујући и амфитеатар код Каралиса, који је могао да прими 20.000 гледалаца. Ту спадају и гробља већим делом феничанска, односно картагинска, али и римска.

[9] Та животиња је сада позната као муфлон. Може се наћи на Сардинији, Корзици и грчким острвима.

[10] Сардоничан смех први помиње Хомер (*Одисеја* XX, 300 и даље). Различита фантастична објашњења израза „сардоничан смех" дали су Суда, Хесихије и Еустатије.

18

[1] Молошани су били једно од 14 епирских племена; држало је равницу у близини Додоне.

[2] О Олимпиодору, атинском стратегу (око 300. год. старе ере), видети I, 2.

[3] Од овог споменика очувано је постоље са натписом.

[4] Откривено је више тесаника од постоља споменика који се налазио у северозападном углу храма. Богиња је била представљена како седи на тропајону, начињеном од галских и македонских штитова; била је наоружана копљем и мачем. Споменик је био представљен на новцу Етолског савеза.

[5] Видети X, 22.

[6] Горгијину статуу у Олимпији посветио је унук Горгијине сестре (VI, 17), а статуу у Делфима посветио је сам Горгија. Постоји неслагање између писаца о томе да ли је статуа у Делфима била златна или позлаћена.

19

[1] Претпоставља се да је фигура наге девојке на Есквилину с почетка V века старе ере у ствари копија кипа Хидне; статуа представља уникат, јер је представа нагог женског тела у скулптури отпочела тек са Праксителом.

[2] Еусебије (*Praepar. Evang.* V, 36) цитира ово пророчанство које помиње Паусанија.

[3] Овај опис односи се на храм из IV века старе ере јер и уметници, које наводи Паусанија, припадају том времену. Од забатних група није ништа очувано; на источном забату били су представљени Апо-

лон, Артемида, Лета и музе, а остале фигуре су се налазиле на западном забату.

Праксија је ученик млађег Каламида (I половина V века старе ере); у новије време познат је и други Праксија, вероватно син првога, коме треба приписати скулптуре забата.

[4] О Птолемеју Грому, сину Птолемеја I, видети више у I, 16.

[5] Тримаркисија је реч састављена од келтске речи „*tri*" — број три и речи *marcisia* и саме изведене од речи „*marc*" што значи коњ.

20

[1] Подаци о бројном стању учесника битке код Термопила узети су од Херодота (VII, 202).

[2] Још један етолски војсковођа звао се Еуридам. Његова статуа стајала је у Делфима. Видети VI, 6 и X, 16.

[3] О Калипу видети I, 3 и 4.

[4] То су били Антигон Гоната (320—239. старе ере) и Антиох I Сотер (324—262. старе ере).

21

[1] Страбон износи податак да је код Келта постојало прорицање уз помоћ људских жртава, односно тумачење конвулзија жртве убодене у леђа (IV, *p.* 198).

[2] За трем Зевса Елеутерија видети I, 3.

22

[1] Храм Атене није откривен.

[2] На положају некадашњег Калиона сада се налази *Carpenitsa*, стратешки врло значајно место.

[3] Видети VII, 18.

[4] Хомер, *Одисеја* IX, 166—542.

[5] Херодот (VII, 213—218) описује тај пут.

[6] Пиндар, *Немејске оде* I, 53.

[7] Док су Персијанци наступали према Делфима, а становници у страху питали бога да ли да закопају посвећено благо или да га пренесу у другу земљу, Аполон им је наредио да ништа не померају, јер је он у стању да чува оно што је његово (Херодот VIII, 36).

Аполонов одговор Делфљанима у време приближавања Гала био је: „Ја и беле девице стараћемо се за то". Сматра се да су беле девице биле Артемиде и Атена (Диодор XXII, 9, 5; Суда, *s. v. Emoi melesei tauta kai leukais korais*).

23

[1] Видети I, 4 и X, 8, као и напомену бр. 9 уз X, 8.

[2] Према Диодору (XXII, 9, 2), Брен се убио својим мачем, пошто је испио велику количину чистог вина, а Јустин (XXIV, 8, 11) каже да је Брен, како није могао да поднесе болове од рана, извршио самоубиство ножем.

[3] Исто тврде и Диодор (XXII, 8, 11) и Јустин (XXIV, 8, 16), али изгледа да је то претерано. И сам Паусанија на другом месту (I, 4, 5) каже да је већина поражених Гала прешла у Азију, а и други стари писци често помињу остатак галске војске која је с Бреном ишла на Делфе.

24

[1] По Платону (*Протагора, p.* 343 *a b*), седам мудраца су се састали и посветили Аполону у његовом храму у Делфима ове изреке: „Познај самога себе!" и „Ништа превише!" Обе изреке Диодор (*Fr.* IX, 9) и Плиније (*Nat. hist.* VII, 119) приписују Хилону. Неизвесно је тачно место где су ове изреке биле уписане. Исто тако се тачно не зна ни број изрека, али ове две су најпознатије.

[2] Постојеће листе седморице мудраца не слажу се међусобно а нарочито у вези са Перијандром, уместо кога неки стављају Анахарсида из Скитије, а други Епименида са Крита. На свим листама увек су присутни Талес, Бијант, Питак и Солон.

[3] То пророчанство цитира и Стефан Византивац (*s. v. Ios.*).

[4] Постоји легенда да је на Јосу Хомер упитао групу дечака, који су се враћали са пецања, да ли су нешто уловили, а они су му одговорили загонетком коју није могао да разуме, па је од јада умро (Плутарх, *Хомеров живот,* 4; Прокло, *Хомеров живот; Homeri et Hesiodi certamen,* 19).

[5] Видети и IX, 30.

[6] О старом Посејдоновом светилишту у Делфима видети X, 5.

[7] Унутрашњост храма је веома разорена те је тешко говорити о њеном уређењу. Са једног натписа, као и из података код трагичара, извесно је да је Посејдон имао култ и да му је био посвећен један жртвеник.

[8] О Неоптолемовој (Пировој) смрти видети I, 13; II, 29 и IV, 17.

[9] Златни Аполонов кип помиње се и иначе; постављен је после 346. год. старе ере и крај њега се налазио Дионисов гроб.

[10] Претпоставља се да је Неоптолемов гроб један омеђен четвороугаони простор на око 5 m изнад храма.

[11] Неки писци (Теофраст, Лукијан, Апулеј) наводе примере поштовања светог камења и преливања уљем. Можда је свети камен био метеорит. О камену који је Реја дала Крону видети још VIII, 8 и 36 и IX, 2 и 41.

[12] На основу археолошких истраживања види се да је Касотида системом компликованих канала довођена у храм.

[13] Лукијан (*Bis accusatus*, 1) каже да је Аполонова свештеница пре него што би почела да прориче пила из светог извора и жвакала ловорово лишће.

25

[1] Лесха Книђана на северној огради перибола била је затворена грађевина, димензија 18,70 x 9,70 m са осам дрвених стубова у унутрашњости и вратима на југу. Саграђена је у раном V веку старе ере; познати сликар Полигнот са Таса осликао ју је између 458. и 447. год. старе ере. Слике су отпочињале лево код врата и завршавале се у средини дужег зида, док је код Паусаније обрнуто, тј. слике се надовезују на почетну.

[2] Хомер, *Одисеја* XVIII, 328 и даље.

[3] У античкој ликовној уметности, нарочито у вазном сликарству има доста дела чија је тема пропаст Троје. Међу најпознатија таква дела спада и фрагментарни рељеф у мермеру познат као *Tabula Iliaca*, који се чува у Капитолском музеју у Риму. Датира се око I века н. е. и садржи велики број сцена из тројанских легенди, а заснива се на Хомеровој *Илијади*, Стесихоровој *Пропасти Троје*, Арктиновој *Етиопиди* и Лесхејевој *Малој Илијади*. Што се тиче Полигнотове слике, преовлађује мишљење да му је главни песнички извор за поједине сцене била баш Лесхејева *Мала Илијада*.

[4] Хомер, *Илијада* III, 276 и даље.

[5] Брисеида, Диомеда и Ифида су Ахилове робиње (Хомер, *Илијада* I, 184 и IX, 664 и даље) које су после његове смрти припале Неоптолему.

[6] У *Одисеји* (XIX, 244 и даље) Еурибат је приказан као старији човек; отуда Паусанијино изненађење што је Еурибат на слици млад човек без браде. Иначе и Агамемнон је имао гласника истог имена, па је вероватније да је на слици приказан он, а не Одисејев гласник, јер и сам Паусанија даље каже да је гласника Хелени послао Агамемнон, а не Одисеј.

[7] По *Илијади* (III, 143 и даље) Хеленине робиње су Етра и Климена.

[8] Хелен се после смрти свога брата Париса борио са братом Дејфобом за Хеленину руку. Како је Дејфоб имао више успеха, Хелен се повукао на Иду, где су га заробили Грци и приморали да им открије начин како да освоје Троју, с обзиром на то да је Хелен био пророк. Зато је на слици приказан како седи усред рушевина свога града тужан и обузет грижом савести.

[9] Лесхеј из Митилене или Пире (VII век старе ере), епски песник, коме се по општеприхваћеном мишљењу приписује *Мала Илијада*. Претпоставља се да је *Разарање Троје*, које Паусанија помиње у овој глави и у X, 26 и 27 и приписује Лесхеју, било само део *Мале Илијаде*. Међутим, сам Паусанија те две поеме посматра као одвојене, јер *Разарање Троје* приписује Лесхеју, а за аутора *Мале Илијаде* каже да је непознат (III, 26; X, 26).

[10] Кад је Тезеј отео Хелену, поверио ју је на чување својој мајци Етри у граду Афидни. Диоскури, Хеленина браћа, ослободили су своју сестру и дали јој Етру за робињу. Хелена је Етру повела са собом у Троју.

[11] По другој верзији легенде, Астијанакта, Андромахиног и Хекторовог сина, није убио Неоптолем већ Одисеј.

[12] Хомер, *Илијада*, XIII 170 и даље.

[13] Постоји више верзија о Поликсениној смрти. Најпознатија је она по којој је Ахилова сен тражила да јој се жртвује Поликсена, што је Неоптолем и учинио.

[14] Видети I, 22.

26

[1] О Стесихору видети напомену бр. 1 уз VIII, 3 и напомену бр. 4 уз IX, 2.

[2] *Кипрija* је еп у 11 књига, који је приписиван различитим ауторима, Стасину са Кипра, Хегесину са Саламине, Хегесији и Хомеру. Сачувани су само фрагменти. Тема епа је настанак и развој Тројанског рата до оних догађаја које обрађује *Илијада*. Сцене из овога епа, као што су Парисова пресуда, свадба Пелеја и Тетиде и друге, често су служиле као инспирација песницима и ликовним уметницима.

[3] *Мала Илијада* приписивана је Лесхеју (Прокло, Аристофанов схолијаст уз Лисистрату, сликари на вазама и *Tabula Iliaca*), затим Тесториду из Фокеје, Кинетону из Лакедемона (Хеланик) и Диодору из Еритре. Међутим, Аристотел, исто као и Паусанија, говори о аутору *Мале Илијаде* као о непознатом човеку.

[4] Полипета, Пиритојевог сина, помиње и Хомер (*Илијада* II, 740; XII, 129 и 182).

[5] Ајант се клео да није крив за недело над Касандром. Међутим, постоји легенда да су градови Локриде ради окајања греха Локрићанина Ајанта сваке године слали две девојке да служе Атену у Троји. Прича се да се тај обичај одржао све до Фокидског (Светог) рата у IV веку старе ере. Полигнот је суђење Ајанту пред грчким краљевима због насиља над Касандром насликао и у Шареном трему у Атини (I, 15).

[6] Кад су Грци пре поласка у Тројy жртвовали у Аулиди, испод жртвеника је измилела змија и појела девет малих врабаца са суседног дрвета. Врач Калхант је протумачио да то значи да ће рат трајати 9 година, а да ће десете године Троја бити освојена (Хомер, *Илијада* II, 303—330).

[7] Постоји и такво мишљење да се име Неоптолем (млади војник) односи на самог Неоптолема (Пира), али Паусанија је очевидно другог мишљења.

[8] Присуство оклопа на жртвенику објашњава се тако што је Лаодика донела оклоп оцу Пријаму, који је потражио уточиште код жртвеника, али он није стигао да га обуче јер га је Неоптолем убио. И сама Лаодика стоји поред жртвеника.

[9] Ова врста оклопа била је у употреби у VII и VI веку старе ере.

[10] Хомер, *Илијада* XVII, 313 и даље.

[11] Мисли се да слика поморске битке, коју је Паусанија већ поменуо (V, 19), припада томе Калифонту.

[12] Полигнот је насликао Лаодику међу тројанским заробљеницима и на слици у Шареном трему у Атини.

[13] Хомер, *Илијада* III, 205 и даље и III, 122 и даље.

[14] Еуфорион из Халкиде на Еубеји (рођен око 276. год. старе ере) писао је епиграме, епилионе и епове с митолошким темама. По Суди, три његова дела су *Хесиод, Мопсопија* (старо име за Атику) и *Хилијаде*. Познати су још и ови наслови његових дела: *Трачанин, Проклетства, Одговори Теодориди*. У прози је писао о Истамским играма и о Алеуадима. Остаци његових дела су веома оскудни, али се може закључити да је теме узимао из тројанског циклуса, локалних легенди са страшним садржајем и да се бавио етиолошким и географским легендама. Имао је доста утицаја и на грчке (Никандар, Партеније, Нон) и на латинске песнике (Гај, Катул). У Риму су његови следбеници били названи *cantores Euphorionis*. Одломци приче о Лаодици сачувани су код Цецеса и Партенија. По тој причи Лаодика се заљубила у Атаманта, Тезејевог сина и родила му сина Мунита, који је касније умро од уједа змије.

[15] Песник из Химере је Стесихор, а ода је *Пропаст Троје*.

27

[1] Кореба, Мигдоновог сина, Хомер не помиње, али Вергилије (*Aen.* II, 341 и даље, 407 и даље) каже да је Кореб дошао из љубави према Касандри и да је погинуо покушавајући да је ослободи. Хомер међутим помиње Мигдона, Коребовог оца (*Илијада* III, 186).

[2] У долини Сандикли (*Sandykli*), захваљујући једном натпису, откривени су остаци Стекторија, међу којима се налази и мало позориште.

[3] Агенор је био син Тројанца Антенора, мудрог и праведног човека, коме су Грци поштедели живот јер је саветовао Тројанцима да Хелену врате Грцима.

[4] Насупрот Лесхеју, неки писци (Арктин, Стесихор) сматрају да је Пријам убијен на олтару, а с њима се слажу и доцнији аутори (Еурипид, Квинт Смирњанин, Трифиодор, Цецес, Вергилије, Диктис Кретензис и Аполодор).

[5] У драми која се зове *Ајант из Локриде* Софокле помиње да је при паду Троје пантерова кожа, окачена испред Антенорових врата, требало да упозори Грке да поштеде његову кућу. Исту причу налазимо и код Цецеса (*Posthomerica* 741—743). Даље се прича да је Антенор са породицом побегао у Тракију, а одатле у Венецију, па их зато Полигнот приказује како се спремају на пут.

[6] Теана је Антенорова жена, а синови Главк и Еуримах код различитих писаца носе различита имена.

28

[1] Та поема се приписује Продику из Фокеје. Видети IV, 33.

[2] Према Фрејзеру (*Pausanias's description of Greece*, vol. V, X, 28 *not.* 2), и међу данашњим Грцима постоји сећање на Харона. Они га зову Харос и сматрају га персонификацијом смрти.

[3] Видети VIII, 25, као и напомену бр. 5 уз ту главу.

[4] Под Побожнима се најчешће подразумевају два брата, Амфином и Анапија или Анапије, а место где су остали неповређени од лаве названо је Место или Поље Побожних и тамо су постављене статуе браће (Конон, *Narrationes*, 43; Ликург, *Contra Leocratem* XXIII, 95 и даље; Сенека, *De beneficiis* III, 37; VI, 36; Солин, V, 15; Страбон VI, *p.* 269; Валерије Максим V, 4; Силије Италик XIV, 196 и даље; Филострат, *Vita Apollonii* V, 17). По Солину (1. с.) та браћа су се звала Емантија и Критон, а по Хигину (*Fab.*, 254) Дамон и Финтија.

[5] Према Тукидиду (VI, 70 и даље) Атињани никад нису заузели Зевсово светилиште у предграђу Сиракузе. Плутарх каже (*Никија*, 16) да упркос жељи Атињана да освоје светилиште пуно златних и сребрних дарова, побожни војсковођа Никија то није дозволио, већ се повукао, а Сиракужани су у неоштећено светилиште поставили стражу. С друге стране, Диодор (XIII, 6) тврди да су Атињани освојили светилиште и одбили напад Сиракужана.

[6] Кад су се становници Дела на приближавање персијске флоте разбежали, Датис им је поручио да се врате и да никаква штета неће бити причињена ни њима ни острву, родном месту Аполона и Артемиде (Херодот VI, 97). Даље, Датис је сам послао статуу на Дел и обавезао становнике Дела да је поново поставе у Делиону. Пошто становници Дела то нису учинили, Тебанци су је двадесет година касније по наређењу пророчишта поставили на старо место (Херодот VI, 118).

[7] Тог демона не помиње ниједан други писац антике.

[8] О Ауги видети и VIII, 4, 47 и 48, а о Ифимедији IX, 22.

29

[1] Реч *oknos* је персонификација немара и оклевања. Кажњавање нехата је била позната тема, често коришћена у уметности, из неких разлога повезана са подземним светом. Поред Полигнота, други велики уметник Никофан, ученик сикионског сликара Паусије, ликовно је обрадио исту тему (Плиније, *Nat. hist.* XXXV, 137). Узалудни труд Окна може се упоредити са сличном казном Данаида у Хаду.

[2] Федра је била друга жена атичког хероја Тезеја. После неуспелог покушаја да заведе свога пасторка Хиполита, Федра се обесила.

[3] Под Дионисом се овде подразумева Озирис, кога су Грци идентификовали са Дионисом (Херодот II, 42, 144; Плутарх, *Isis et Osiris*, 13, 34 и даље; Диодор I, 13, 25, 96; IV, 1).

[4] О Тији видети напомену бр. 5 уз X, 4 и напомену бр. 2 уз X, 6, као и целу X, 6.

[5] Прокрида је погинула несрећним случајем, јер је кришом због љубоморе пратила у лову свога мужа Кефала, а он ју је случајно погодио копљем које никад није промашивало.

[6] Салмонејева кћер се звала Тира; помиње је и Хомер (*Одисеја* XI, 235 и даље).

[7] Елпенор је био Одисејев пратилац, који је после смрти несрећним случајем остао несахрањен. Кад је у подземном свету срео Одисеја, замолио га је да му достојно сахрани тело.

[8] Одисеј је сишао у Хад да пита Тиресијину душу о свом повратку кући, а то је тема слике на зиду римске куће на Есквилину, мермерног рељефа сада у Лувру, слике на вази и резбарије на етрурском огледалу (*Pausanias's description of Greece, vol.* V, X, 29 not. 8).

[9] Тезеј и Пиритој су сишли у подземље да би ослободили Персефону, којом је Пиритој намеравао да се ожени, али мачеви су им били некорисни против бестелесних сенки. Хад их је казнио тако што су им тела срасла са стеном на коју су сели. Касније је Херакле избавио Тезеја, а Пиритој је остао да вечно испашта казну у подземљу.

[10] Хомер, *Одисеја* XI, 631 и даље.

[11] Хомер, *Илијада* I, 262 и даље.

30

[1] О Пандарејевим кћерима видети Хомер, *Одисеја* XX, 66—78.

[2] Харпије су кћери Тауманта и Океаниде Електре, по имену Аела (Олуја), Окипета (Вихор) и Келена (Тама). Као демони олује повезане су са царством мртвих и живе на далеком западу, где се налази улаз у подземље. Харпије су замишљене као крилате жене или као птице, које окужују ваздух својим задахом.

[3] Пандареј је украо златног пса, чувара Зевсовог светилишта на Криту и поверио га на чување Танталу, који је живео на брду Сипилу.

Зевс је послао Хермеса да тражи пса, али се Тантал заклео да не зна ништа о њему. Кад је Хермес пронашао пса у Танталовој кући, Зевс је Тантала казнио тако што је на њега бацио брдо Сипил. Пандареја и његову жену Зевс је убио на Сицилији, а кћери, код Паусаније Камиру и Клитију, уграбиле су харпије и предале их еринијама да им буду слушкиње.

[4] Антилох је био Несторов син који је донео Ахилу вест о Патрокловој смрти (Хомер, *Илијада* XVII, 694 и даље; XVIII, 16 и даље).

[5] О Фоку, Еаковом сину, видети II, 29 и X, 1.

[6] Меру помиње Хомер (*Одисеја* XI, 326). Она је кћер тиринтског краља Прета и Артемидина пратиља.

[7] О Актеону видети још и I, 44; IX, 2 с напоменом бр. 4 и IX, 38 с напоменом бр. 3.

[8] Хомер, *Одисеја* X, 509 и даље.

[9] Видети IV, 33.

[10] Марсија је био фригијски силен, проналазач двојница. Такмичио се с Аполоном у свирању, али га је овај на превару победио и за казну одерао. Од његове крви и суза фауна, нимфи и сатира, који су га оплакивали, настала је речица Марсија.

31

[1] Ајант, Теламонов син, краљ острва Саламине, сукобио се с Одисејем око Ахиловог оружја. Кад су Грци после Ахилове смрти његово оружје доделили Одисеју као бољем јунаку, Ајант је полудео од жалости и навалио на стадо оваца мислећи да су то Ахајци, а кад је касније дошао свести, извршио је самоубиство.

Паламед, грчки јунак, учесник у Тројанском рату, замерио се Одисеју, јер га је на превару натерао да иде у рат. Одисеј му се касније осветио лажно га оптуживши за издају па су Грци каменовали Паламеда. По другој верзији мита, Паламеда су убили Диомед и Одисеј преваривши га да уђе у бунар, где се тобоже налазило благо, и засувши га потом камењем и земљом. Иначе, Паламед је један од највећих митских проналазача. Приписује му се проналазак слова, бројева, мера, издавање првих закона и подела времена на године, месеце и дане.

Терсит је био најнеугледнији грчки војник под Тројом. Клеветао је грчке вође Ахила, Одисеја и Агамемнона, због чега га је Одисеј ударио жезлом.

[2] О Ајанту, Ојлејевом сину, видети X, 26 са напоменом бр. 5. Ајант је изгубио живот у бродолому, па је зато приказан као утопљеник са сољу нахватаном по телу.

[3] О епу *Кийрија* видети напомену бр. 2 уз X, 26.

[4] Хомер, *Илијада* I, 566. По најпознатијој верзији мита мојре су Алтеји објавиле да ће јој тек рођени син Мелеагар умрети када сагори цепаница на огњишту. Алтеја је цепаницу склонила у ковчег, али када је Мелеагар у лову на Калидонског вепра убио своје ујаке, Алтејину браћу, Алтеја је у бесу бацила цепаницу у ватру и Мелеагар је умро.

[5] Фриних је био један од првих трагедиографа родом из Атине (око 500 год. старе ере), писао је трагедије с историјским (*Персијанци, Феничанке*) и митолошким (*Жене из Плеурона, Ешиойљани, Данаиде, Акшеон*) садржајем. Први је у драму унео женске маске.

[6] Мемнон, син богиње Еоје и Пријамовог брата Титона, под Тројом се борио као савезник Тројанаца и био убијен од Ахила.

[7] Сарпедон, Зевсов син, био је вођа Ликијаца у Тројанском рату у коме се борио на страни Тројанаца. Убио га је Патрокло.

[8] Парис, најмлађи и најлепши Пријамов и Хекабин син, отео је Хелену, жену краља Менелаја, и тако изазвао Тројански рат. Убио је највећег грчког јунака Ахила, а сам је погинуо од Филоктетове стреле.

[9] Пентесилеја, краљица Амазонки, дошла је у помоћ Тројанцима. Погинула је од Ахилове руке.

[10] О Калисти прочитати I, 25; VIII, 3 и 35, као и напомену бр. 4 уз VIII, 3.

[11] Ови људи, који нису посвећени, представљени су како у поломљеним крчазима носе воду да је излију у ћуп. Тај ћуп, иако Паусанија то не каже, требало би да је сломљен, тако да би сипање воде у такву посуду било узалудан покушај да се она напуни. „Сипати воду у сломљени ћуп", била је стара пословица коју су познавали Ксенофонт, Аристотел, Лукреције и Плаут. Платон (*Горѓија, p.* 493 *b*) помиње да непосвећени у подземном свету носе воду у ситу до сломљеног ћупа. Постојао је обичај да се на гробове неудатих и неожењених поставља крчаг (*lutrophoros*), што је требало да значи да те особе нису никад прошле кроз обредно купање на дан свога венчања (Еустатије, Суда, Фотије и Полукс). По Фрејзеровом мишљењу, с обзиром на то

да се на брак гледало као на врсту посвећивања у мистерије (Pollux III, 38), могуће је да су неудате и неожењени у доњем свету кажњавани на исти начин као и они који никад нису били посвећени у елеусинске мистерије — да носе воду у пробушени ћуп. Тако је вероватно да су Данаиде биле кажњене да пуне буре без дна, не зато што су убиле већ зато што се нису удале за Египтове синове.

[12] Хомер, *Одисеја* XI, 582. Тантал је био краљ око брда Сипила у Лидији, Зевсов син, Пелопов и Ниобин отац. Одавао је људима божанске тајне и крао нектар и амброзију са божјих столова. Да би искушао богове, послужио их је раскомаданим телом свога сина Пелопа. Зато је кажњен да у доњем свету трпи вечиту глад и жеђ, иако стоји у води да грла, а над главом му се налази грана пуна плодова. Видети и напомену бр. 3 уз X, 30. Што се тиче кажњавања каменом, тј. претњом од његовог пада, оно је било познато Алкеју, Алкману и Архилоху, од кога је сачувано неколико стихова о томе.

32

[1] База са натписом за статуу Диониса откривена је у западном прилазу орхестре позоришта.

[2] И позориште и стадион у Делфима су добро очувани. Позориште је саграђено у IV веку старе ере, обновљено у II веку старе ере; у њему је било места за око 5.000 гледалаца. Стадион је саграђен у V веку старе ере; у II веку старе ере обновио га је Херод Атичанин.

[3] Данас *Sarantavli,* на висини од 1.300 m; састоји се од више међусобно повезаних пећина. На улазу прве пећине налазе се натписи посвећени Пану и нимфама.

[4] Видети X, 6.

[5] Видети VIII, 4.

[6] Обичај, који описује Паусанија, представљен је на новцу из Магнесије из времена царства, на чијем наличју је приказан човек који носи дрво ишчупано из корена.

[7] Остаци Титореје налазе се код села *Velitsa;* градски бедеми из III века старе ере добро су очувани.

[8] Херодот VIII, 32.

[9] Видети IX, 17.

[10] Видети II, 11 и II, 27.

[11] Козе се нису жртвовале Изиди у њеном великом светилишту близу Титореје, као што се каже даље у овој истој глави. Са натписа вотивног рељефа, нађеног на Тасу а сада у Лувру, сазнајемо да је било забрањено жртвовање коза харитама.

[12] Поштовање Изиде, Сераписа и Анубиса у Титореји посведочено је вотивним натписом нађеним у Велици (старој Титореји).

[13] Херодот (II, 86) описује египатски начин умотавања мумија у платнене овоје.

[14] Хомер, *Илијада* XX, 131.

33

[1] О томе је писао Херодот (V, 11, 23, 35). Хистијеј је био савременик Даријев и милетски тиранин у време устанка Јоњана (око 500. год. старе ере).

[2] Филомел је био вођа Фокиђана у Светом рату, родом из Ледонта. О њему видети и X, 2. Приписује му се крађа златног штита, Крезовог заветног дара Атени Проноји (X, 8).

[3] Добро очуване рушевине Лилаје леже на извору Кефиса, у северозападном делу Парнасовог подножја.

[4] Од старе Харадре, која је лежала на падинама и врху стеновитог брда висине око 400 стопа, 4 km северозападно од Лилаје, добро су очувани градски зидови и неколико кула у њиховом склопу.

[5] Хомер, *Илијада* III, 522.

[6] Херодот VIII, 33.

[7] Оскудне рушевине Парапотамија леже око два километра западно од садашњег села *Belesi,* које се налази у подножју брда Хедилион.

[8] Амфиклеја је лежала на ниском брегу западно од модерног града *Dadi.* Рушевине су углавном оскудне, сем на јужној страни брега.

[9] Поред Херодота (VIII, 33) име Амфикаја помиње и Стефан Византинац (*s. v. Amphikaia*).

[10] Офитеја од речи *ophys* — змија.

[11] Остаци Дримаје налазе се око 2 km југозападно од села *Glounista* и око 8 km северозападно од града Дади (Амфиклеје).

34

[1] Разбацане и безначајне рушевине старе Елатеје леже око 2,5—3 km североисточно од великог села *Drachmani.*

[2] Видети I, 26 и X, 18.

[3] О Таксилу, Митридатовом војсковођи, видети још и I, 20.

[4] Аркадско порекло Елатејаца помиње се још у VII, 15; VIII, 4 и 48, а поход Флегијаца на Делфе у IX, 36.

[5] О Олимпиодору видети I, 26 и X, 18 са напоменом бр. 2.

[6] Филип, Деметријев син, македонски краљ, за време рата са Римљанима 207. год. старе ере освојио је Елатеју (Ливије XVIII, 7).

[7] Тит Квинтије Фламинин опседао је и освојио Елатеју 198. год. старе ере (Ливије XXXII, 18, 19 и 24).

[8] И поред различитих података о територији на којој су живели Костобоци, можда се може закључити да је њихова земља била северно од Дакије, вероватно у северној Мађарској (Фрејзер). Упад Костобока у Грчку не помиње ниједан други писац осим Паусаније. Тај упад се морао догодити после 161. н. е., јер је те године Мнесибул, грчки војсковођа, који је погинуо у борби с варварима, освојио олимпијску победу. Поход Костобока датира се између 166—180. год. н. е.

[9] Оба ова уметника живела су у II веку старе ере; припадали су уметничкој породици у којој се иста имена појављују у више генерација. Једном од Тимархида заједно са скулптором Дионисом припада и кип једног римског магистрата на Делу.

[10] Светилиште Атене Кранаје истражено је само делимично; храм је био дорски периптер од локалног кречњака.

[11] Познато је да су се понекад за свештеничку службу бирали дечаци и девојчице пре него што би ступили у пубертет. Видети II, 33; VII, 26; VIII, 47; X, 34. Намера им је без сумње била да се обезбеди чедност свештеника или свештенице. Упоредити и IX, 27.

[12] Поликлови синови, творци Атенине статуе, били су Тимокле и Тимархид, исти уметници који су начинили Асклепијеву статуу за суседни град Елатеју.

[13] Видети I, 17.

35

[1] Западно од данашњег села *Exarcho* уздиже се брдо на чијем оштром врху леже рушевине Абе. То брдо уздиже се до висине од 800 стопа изнад долине а на њеној источној страни. У тој долини су остаци Хијампоља, око 1—2 km северозападно од Абе.

[2] Хипермнестра је била једина од 50 Данајевих кћери која је поштедела живот своме мужу Линкеју, једном од 50 Египтових синова, иако је њен отац захтевао од свих својих кћери да их убију.

[3] Према Стефану Византинцу (*s. v. Abai*), то пророчиште је било старије од Делфијског. Савет од пророчишта су тражили Крез (Херодот I, 46), Мардоније (id. VIII, 134) и Тебанци пре битке код Леуктре (Paus. IV, 33).

[4] У спаљеном светилишту било је пуно драгоцености и заветних дарова, које су однели Персијанци, међу њима и велике статуе које су посветили Фокиђани после победе над Тесалцима (Херодот VIII, 27 и 33; Паусанија X, 1).

[5] О храмовима у подручју Халијарта видети IX, 33, а о храмовима Хере и Деметре I, 1.

[6] За време Светог рата, када су 347. год. старе ере Тебанци нагнали Фокиђане у бекство, 500 људи је потражило уточиште у Аполоновом храму, али је велика количина сламе, која је лежала око храма, планула од заборављене ватре и уништила и храм и бегунце (Диодор XVI, 58).

[7] Крајем XIX века британска археолошка школа вршила је археолошка истраживања у Аби и Хијампољу. Оба наведена храма су откривена.

[8] Хијампољ је стајао, како каже Паусанија, на директном путу из Орхомена у Опунт; на северозападу долине изнад које се уздиже брдо на коме се налазила Аба. Положај Хијампоља на улазу једног од главних пролаза из Фокиде у Локриду био је стратешки важан.

[9] Видети IX, 5.

[10] Рушевине града Стирис, идентификованог уз помоћ натписа, налазе се на врху стеновитог брда које се сада зове *Palea Chora*.

[11] Видети и II, 25. Петеј је био отац Менестеја, који је водио атинске трупе у Троју (Хомер, *Илијада* II, 552; XIII, 690).

[12] Упоредити VI, 20 и VIII, 31.

36

[1] Уз помоћ натписа положај Амброса одређен је на месту данашњег великог села *Distomo*, око 5 km јужно од Раскрснице. Амброс је, упркос јаким зидовима, освојио Фламинин на челу римске војске (Ливије XXXII, 1).

[2] Жбуње, које описује Паусанија, то је *quercus coccifera,* врста храста, којег има у величини од закржљалог жбуна до дрвета од 10 m. Паусанија је свестан да боја потиче од инсекта, али није јасно да ли зна да је тај плод у ствари сам инсект, док су насупрот Паусанији неки стари писци (Симонид, Плиније) мислили да боја потиче од самог бобичастог плода.

[3] Паусанија је већ поменуо (IV, 31) зидове Амброса као пример за грчки начин утврђивања градова.

[4] Хомер помиње Кипарис у списку фокидских градова који су послали трупе у Тројански рат (*Илијада* II, 519).

[5] Медеон је већ раније поменут (X, 3) међу градовима који су због безбожног заузећа Делфа сравњени са земљом.

[6] О Отилију видети VII, 7.

[7] Паусанија је већ изнео да 8, 34. и 108. Олимпијске игре нису сматране регуларним, јер их нису приредили сами Елиђани, па зато нису ни уведене у списак (VI, 4, 8, 22).

Што се тиче 211. Олимпијаде, она је одржана 65. год. н. е., али је морала бити избачена из списка, јер је Нерон желео да се такмичи на Олимпијским играма, па је време њиховог одржавања померено на 67. год. н. е. На тој Олимпијади Нерон је победио у шест дисциплина, а следеће године је умро. Сматра се да су Елиђани и те Олимпијске игре избацили из списка. Како је Ксенодам победио на 211. Олимпијади, а она је била избрисана из списка, његова статуа није могла бити постављена у Олимпији, већ у његовом родном граду Антикири.

[8] Ифитови синови били су Схедије и Епистроф, који су водили фокидске трупе у Тројански рат. Схедија је убио Хектор (Хомер, *Илијада* II, 517 и даље и XVII, 306 и даље). О Схедију видети и X, 4 и 30.

37

[1] Фигура ове Артемиде представљена је на новцу Антикире.

[2] Остаци Булиде налазе се код садашње луке *Zalitza,* око 10 km источно од залива Антикире (дан. *Aspra Spitia*).

[3] Кира је лежала поред мора, око 1,5—2 km источно од садашње луке Делфа, Итеје. Њен положај данас делимично заузима мало село *Magoula*.

[4] Видети VI, 20.

[5] Хомер, *Илијада* II, 520; *Химна Аполону,* 269, 282, 431, 438, 445.

[6] То је био такозвани I свети рат. Учешће Клистена помињу Полијен, Фронтон и Пиндаров схолијаст (*Nem.* IX, 2), а учешће Солона Есхин, Плутарх и Суда.

[7] Амфитрита је била господарица мора, Нерејева кћи и супруга бога Посејдона.

[8] Ово ратно лукавство такође описују Полијен (III, 5), Фронтон (*Strat.* III, 7, 6) и Суда (*s. v. Solon*). Али док га Фронтон приписује Клистену, Полијен у једном одељку Клистену а у другом Еурилоху, Суда, који копира Паусанију скоро дословце, приписује га Солону.

[9] Адрастеја је била кћи критског краља Мелисеја, која је заједно са својом сестром Идом отхранила Зевса козјим млеком и медом.

Адрастеја је била и тројанско-фригијска богиња слична Кибели, која је после 400. год. старе ере поистовећена са Немезом.

38

[1] Младица или гранчица каже се на грчком *ozos.*

[2] Нес је био кентаур који је приликом превожења преко реке Еуена напао Дејаниру, па га је Херакле убио. Мирис или смрад каже се на грчком *osme.*

[3] На положају старе Амфисе у северозападном крају Крисајске равнице данас лежи град *Salona.*

[4] Видети V, 23 и VII, 18.

[5] Према Аристотелу (цитираном у Харпократиону *s. v. Amphissa*), Андремон је био оснивач Амфисе.

[6] Тоант, Андремонов син, био је вођа етолских трупа у Тројанском рату (Хомер, *Илијада* II, 638).

[7] Видети још и VIII, 14 и IX, 41.

[8] Око 4 km југозападно од Амфисе је село Света Ефтимија (*Hagia Efthymia* или *Thymia*) поред кога се налазе зидови и куле старог града, вероватно Мионије.

[9] Видети VI, 19.

[10] На месту некадашње Ејантеје сада се налази мали град *Galaxidi.*

[11] Град Наупакт (*Efpaktos* или *Epaktos* а на италијанском *Lepanto*) заузима југоисточну и јужну падину брега поред мора. Брег је огранак високог врха који се сада зове *Rigani.* Иначе име Наупакт значи бродоградилиште, као што објашњава легенда коју даље износи Паусанија.

[12] Видети IV, 24 и 26.

[13] О тој песми видети и II, 3 и IV, 2. Постоји мишљење да је Милећанин, коме се понекад приписује ауторство *Наупактије,* могао бити Керкоп из Милета. Керкопу се приписује и поема *Егимије,* о дорском хероју и борцу против Лапита.

[14] Харон из Лампсака, син Пита или Питокла, историчар. Живео је у време Дарија и персијских ратова. Написао је дела *Persica* и *Hellenica*, од чега је сачувано мало фрагмената.

[15] Каркин из Наупакта (VII—VI век старе ере), епски песник, могући аутор *Наупактије,* каталога славних жена.

[16] Асклепијев храм лежао је на тераси направљеној на стени изнад обилног извора источно од Наупакта.

[17] Анита (око 290. год. старе ере), аркадска песникиња, позната по двадесетак дорских епиграма у *Грчкој антологији* (W. R. Paton, *Greek Anthology* — Loeb 1916).

ИНДЕКС ИМЕНА И ПОЈМОВА

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

И

J

К

Л

Љ

М

Н

О

П

Р

С

Т

Ћ

У

Ф

Х

Зора Ђорђевић

ИНДЕКС УМЕТНИКА

(Уколико нема друге ознаке, ради се о вајарима)

Ф

Х

Зора Ђорђевић

САДРЖАЈ

ОПИС ХЕЛАДЕ
Књига VI—X

АНТИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

Паусанија
ОПИС ХЕЛАДЕ
II

Издавачко предузеће Матице српске
Нови Сад

Директор
Милорад Грујић

Главни уредник
Зоран Стојановић

Технички уредник
Мирјана Јовановић

Лектор и коректор
Гојко Јањушевић

Ликовна опрема
Душан Ристић

Компјутерски слог
ГРАФИЧАР, Нови Сад

ISBN 86-363-0164-5 / ISBN 86-363-0256-0

Штампа
ВОЈНА ШТАМПАРИЈА, Београд

1994

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

875-9

ПАУСАНИЈА
Опис Хеладе. 2. Књ. 6—10 / Паусанија; предговор, превод са старогрчког и коментар Зора Ђорђевић ; археолошки коментар Александрина Цермановић Кузмановић. — Нови Сад : Матица српска, 1994 (Београд : Војна штампарија). — 571 стр. : илустр. ; 20 cm. — (Античка књижевност)

Коментар: стр. 355—480. Индекс.

ISBN 86-363-0164-5. — ISBN 86-363-0256-0

I. Pausanios в. Паусанија
0